

Doktori (PHD) értekezés

**GYERMEKVÉDELMI INTÉZMÉNYEKBEN
ELHELYEZETT GYEREKEK
ÉLETKÖRÜLMÉNYEINEK VIZSGÁLATA**

Rákó Erzsébet

**Debreceni Egyetem
BTK
2010.**

**GYERMEKVÉDELMI INTÉZMÉNYEKBEN ELHELYEZETT GYEREKEK
ÉLETKÖRÜLMÉNYEINEK VIZSGÁLATA**

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
Neveléstudomány tudományágban

Írta: Rákó Erzsébet okleveles szociálpolitikus

Készült a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi kar Humán Tudományok Doktori Iskola
Neveléstudományok programja keretében

Témavezető:
Dr. Mojzesné Dr. Székely Katalin C.Sc.

A doktori szigorlati bizottság:

Elnök: Dr.
Tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 201

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

Elnök: Dr.
Tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 201

„Én, Rákó Erzsébet teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 201

.....
Rákó Erzsébet

Ezúton mondok köszönetet témavezetőmnek, Dr. Mojzesné Dr. Székely Katalinnak, aki éveken át segített abban, hogy az értekezés megszülethessen.
Köszönöm.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
1. A szocializáció jelentősége, szinterei	7
1.1. A szocializáció fogalma	7
1.2. Család	10
1.3. Iskola	15
1.4. Tömegkommunikáció	17
1.5. Kortársak	18
1.6. A gyermekvédelmi intézmény, mint speciális szocializációs szintér	20
2. A gyermekvédelem és a hozzá kapcsolódó fogalmak értelmezése	27
2.1. Veszélyeztetettség	33
2.2. Hátrányos helyzet	37
3. A gyermekvédelem Európában –nemzetközi kitekintés	40
3.1. A nyugat-európai országok gyermekvédelme	42
3.2. A kelet-közép-európai országok gyermekvédelme	50
3.3. Közös vonások és eltérések	59
4. A gyermekvédelem története Magyarországon	64
4.1. A társadalmi aktivitáson alapuló gyermekvédelem	65
4.2. Az állami szerepvállalás megjelenése	69
4.3. Az állami szerepvállalás 1945-től napjainkig	76
5. A család nélkül élő gyerekek elhelyezési lehetőségei- A gyermekvédelmi szakellátás	87
5.1. Csecsemőotthon	91
5.2. Gyermekotthon, lakásotthon, utógondozó otthon	94
5.3. Nevelőszülői elhelyezés	104
5.4. Javító-nevelő intézetek	106
6. Intézményben élő gyerekek az empirikus kutatások tükrében	109
6.1. Elhelyezési körülmények	111
6.2. Szabadidő	116
6.3. Iskolázottság	117
6.4. Alkohol, drog, dohányzás	121
6.5. Az intézményben élő cigány gyerekek	124
6.6. Nemzetközi kutatások	127

7. A Hajdú-Bihar megyei gyermekotthonokban, lakásotthonokban elhelyezett gyerekek életkörülményei	131
7.1. A kutatás jellemzői	131
7.1.1. A kutatás célja, háttere	131
7.1.2. A kutatás módszertana	132
7.1.3. Hipotézisek	134
7.1.4. A minta jellemzése	134
7.1.5. A kutatás eszköze	135
7.2. Az intézmények főbb jellemzői	136
7.2.1. Az intézmények átalakításának folyamata, a többlépcsős átalakítás oka, nehézségei. A lakásotthoni nevelés előnye, hátránya	136
7.2.2. Az intézmény munkáját befolyásoló külső körülmények, kapcsolatok	151
7.2.3. A lakásotthonban elhelyezett gyerekek főbb jellemzői. A lakásotthoni átalakítás során felmerülő nehézségek	153
7.2.4. Az intézményekben dolgozó szakemberek helyzete	162
7.3. A kérdőíves vizsgálat eredményei	167
7.3.1. Demográfiai adatok, családi állapot, intézménybe való bekerülés	167
7.3.2. Szülők, családi/rokoni kapcsolatok, kapcsolattartás a családdal	170
7.3.3. Társas kapcsolatok/barátság	176
7.3.4. Szabadidő	179
7.3.5. Iskolai tanulmányok/munkavégzés	191
7.3.6. Értékek, valláshoz való viszony	196
7.3.7. Alkohol, drog, dohányzás kipróbálása, használata	200
7.3.8. Intézeti környezetre vonatkozó kérdések, elégedettség, jövőterv	204
8. Összegzés	211
9. Felhasznált irodalom	219
10. Összefoglaló	231
11. Summary	233
12. A szerzőnek a dolgozat témájához kapcsolódó publikációi	235
13. A szerzőnek a dolgozat témájához kapcsolódó konferencia előadásai	237
Táblázatok hivatkozási jegyzéke	238
Ábrák hivatkozási jegyzéke	239
Mellékletek	240

Bevezetés

A magyar intézményes gyermekvédelem 2001-ben volt száz esztendő. Bár korábban is létezett gyermekvédelmi tevékenység, születését mégis 1901-től, a Széll Kálmán nevéhez fűződő gyermekvédelmi törvény életbe lépésétől datálják. Ez az első törvény, amely kimondja, hogy az állam felelős a gyermekek védelméért.

Sokféle társadalmi, gazdasági, politikai érdek motiválhatja az államnak a gyerekekre, a gyermekes családokra irányuló tevékenységét. Ilyen érdek lehet a női foglalkoztatás növelése az extenzív fejlődés szakaszaiban, valamint a női foglalkoztatás csökkentése a gazdaságilag stagnáló időszakokban. Ide sorolható továbbá a megfelelő struktúrában képzett munkaerő iránti gazdasági-társadalmi érdek, a női emancipáció társadalmi-politikai érdeke, a népességszám-növelés népesedéspolitikai érdeke. A gyermekek testi-szellemi egészségének biztosítása egyrészt a gyerekek érdeke, másrészt a zavartalan társadalmi újratermelés miatt folyamatosan erősödő érdek (amennyiben ez a családban nem biztosítható, akkor a gyermeket a családtól ki kell emelni). Az érdekek sokfélék, de a legfontosabb szereplő - a gyerek - jólétének biztosítása, az hogy jó legyen gyereknek lenni, érvényesül gyakran a legkevésbé. (Ferge, 1994)

A gyermekvédelmi rendszereket eleve a felmerülő problémák meghatározott módon történő kezelésére hozták létre. Magyarországon és a nyugati civilizáció számos országában a tizenkilencedik század végén, a huszadik század elején alakult ki a gyermekekre irányuló köztevékenységnek az a típusa, amely keretében az állam beavatkozott a családba a gyermek érdekében. Ettől kezdve a gyermekvédelem elnevezéssel (illetve az ennek megfelelő külföldi megnevezésekkel) az ilyen rendszereket jelölték. Az e rendszerekben kezelt helyzeteket tekinthetjük a gyermekvédelem klasszikus problémáinak, az ezek kezelésére létrehozott módszereket a gyermekvédelem klasszikus megoldásainak. (Szöllősi, 2000)

Az 1997. évi XXXI. Gyermekvédelmi és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény hatályba lépése új alapokra helyezte a gyermekvédelmet. Az intézményrendszer teljes körű strukturális átalakuláson ment keresztül, amely kihatott a gyermekvédelmi szakma fejlődésére is. A rendszerváltozás a törvény hatályba lépésével érte el a magyar gyermekvédelmet, a törvény megalkotása ugyanis önálló, független rendszerré formálta azt. (Szikulai, 2004)

A disszertáció célja a Hajdú-Bihar megyei gyermekotthonokban, lakásotthonokban elhelyezett, 13-25 éves gyerekek, fiatalok életkörülményeinek összehasonlító vizsgálata. Az életkörülmény, életmód mint szociológiai fogalom több oldalról közelíthető meg. Magában foglalja mindazt, ahogyan az emberek az életüket szervezik, tervezik, élik és gondolják. Függetlenül attól, hogy milyenek az adott tárgyi-társadalmi feltételek, mit jelent a mindennapi életfenntartás, milyen az emberek munkához való viszonya, mit gondolnak az élet céljairól, tartalmáról, és mit tartanak fontosnak. Az életmódot befolyásolja, hogy hogyan gazdálkodik az ember önmagával, erejével, idejével, hogyan szervezi a saját életét, hogyan elégíti ki a szükségleteit, hogyan magyarázza meg mindezt önmagának és másoknak; egészében tehát a társadalmilag kialakított életviteli formákat milyen aktivitással teljesíti, mindezekkel és mindezekben belül hogyan viseli, formálja vagy módosítja, illetve újítja meg az életét. (Losonczi, 1977)

A kutatás során egy speciális helyzetben levő gyerekcsoportot vizsgálunk abból a szempontból, hogy a társadalom milyen feltételeket biztosít számukra a szükségleteik kielégítéséhez. Objektív feltételként vizsgáljuk az anyagi-tárgyi feltételeket, az intézményes elhelyezés lehetőségét. Szubjektív feltételként pedig azt a belső rendező elvet, amely szerint az intézményben elhelyezett gyerekek életét az adott feltételeken belül szervezik, illetve, azt hogy ők maguk hogyan vesznek részt ennek alakításában. Az életkörülmények vizsgálatakor kitérünk a gyerekek családi helyzetére, a szülőkkel való kapcsolattartásra, a társas kapcsolataikra, arra, hogyan töltik szabadidejüket, folytatják tanulmányaikat, milyen értékeket tartanak fontosnak. Vizsgáljuk továbbá az alkohol, a drog és a dohányzási szokásaikat, azt, hogy mennyire elégedettek az intézeti környezettel, valamint azt, hogy mit gondolnak a jövőjükéről, életükről.

A disszertáció központi kérdése az, hogy az elhelyezési lehetőségek változásával hogyan alakultak az intézményben élő gyerekek életkörülményei. További kérdésként merül fel, hogy mennyire elégedettek a gyerekek az elhelyezéssel? Milyen előnyei/hátrányai vannak a különböző típusú intézményi elhelyezésnek? Milyen különbségek vannak a gyermekotthoni és a lakásotthoni körülmények között? A kutatásunkban ezekre a kérdésekre keressük a választ, támaszkodva a szociológia, a neveléstudomány és történettudomány vizsgálataira.

A témát aktuálissá teszi, hogy a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a kiskorúak veszélyeztetettsége 2008-ban 1000 lakosra számítva az észak-alföldi régióban volt a legmagasabb. Ebben a régióban ezer 18 év alatti lakosra négyszer több veszélyeztetett jutott, mint a legkedvezőbb helyzetű Közép-Dunántúlon. Az Észak-alföldön élt a veszélyeztetett gyermekeket nevelő családok 27 százaléka, az egy családra jutó veszélyeztetett kiskorúak száma is itt volt a legtöbb.

A kiskorúak szempontjából kifejezetten hátrányosnak tekinthető az észak-magyarországi és a dél-dunántúli régió is. Ezekben 1000 megfelelő korú kiskorúra vetítve a veszélyeztetett gyerekek száma 129 és 111 volt. Az adatok szerint a gyerekek helyzete a Közép- és Nyugat-Dunántúlon, valamint Közép-Magyarországon a legmegnyugtatóbb. A veszélyeztetett gyerekek régiónkénti száma előrevetíti az intézménybe való bekerülés lehetőségét. Ezeknek az adatoknak megfelelően az intézménybe bekerülő 18 év alatti gyerekek 37 százaléka az ország két gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetű régiójában lakik, az észak-alföldi és az észak-magyarországi régiókban. Ennek megfelelően a gyermekotthoni férőhelyek kihasználtsága is ebben a két régióban a legmagasabb, az előbbiben 90%, az utóbbiban 96 %. (Szociális védőháló a régiókban, 2008.) Az intézményben elhelyezett gyerekek magas aránya indokolja, hogy megvizsgáljuk, milyen életkörülmények között élnek a különböző intézményekben, milyen lehetőségeket biztosít a társadalom a gyerekek legkiszolgáltatottabb csoportja számára.

A téma előzményei közé tartozik, és további aktualitását adja az a tény, hogy az 1997. évi XXXI. Gyermekvédelemről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény bevezetésével átalakultak a gyerekek elhelyezési lehetőségei, ami szintén jelentősen befolyásolta a gyerekek életkörülményeit.

A gyermekvédelem többféle összefüggésbe helyezhető és többféle összefüggésben értelmezhető. Így például a szocializáció, a gyermek- és gyermekkor története, a szervezetszociológia, az életmód, az értékek, normák szempontjából is feldolgozható. Dolgozatunkban a gyermekvédelem elsősorban mint sajátos szocializációs szintér, a gyerekek életkörülményeit biztosító feltételek rendszere jelenik meg.

A dolgozat szerkezetileg két részből áll. Az első a nemzetközi és a hazai szakirodalom feldolgozását, a második az általunk végzett empirikus vizsgálat eredményeit mutatja be.

A dolgozat elméleti keretének kiindulópontját a szocializáció, a gyermekvédelmi intézmény mint szocializációs szintér sajátosságainak bemutatása adja. A szocializációs ágensek áttekintése fontos, mert a gyerekek későbbi életére is jelentősen kihat, hogy hol, milyen keretek között valósult meg a szocializációjuk. Az első fejezetben Bronfenbrenner (1992) ökológiai modelljét felhasználva mutatjuk be a gyermekvédelmi intézményekben megvalósuló szocializáció folyamatának sajátosságait. A modellt L. Palareti és C. Berti (2009) alkalmazta először a gyermekotthonokra, lakásotthonokra vonatkozóan. A modell kiindulópontja, hogy a gyerek és az őt körülvevő környezet rendszert alkot, aminek négy szintje van. Ezek a mikro-, mezo-, exo- és makroszintek.

A modell jelentősége abban áll, hogy lehetővé teszi a gyerekek életkörülményeinek a vizsgálatát a különböző szintek elemzésével.

A gyermekvédelem és a hozzá kapcsolódó fogalmak áttekintését tartalmazza a második fejezet. Egyetértünk azzal a megállapítással, hogy a gyermekvédelmi problémák többsége makrotársadalmi okokra vezethető vissza. (Hanák, 1991, Kerezsi, 1996, Szikulai, 2004). A problémák típusa, gyakorisága a társadalom fejlődésével együtt változik. A problémák megoldására irányuló társadalmi válaszok jelentős mértékében függenek attól, hogy az adott társadalom miként viszonyul a gyermekekhez, hogyan határozza meg a gyermeket nevelő családok szerepét, jelentőségét. A gyermekvédelmi intézmények egyik fő funkciója a gyermek veszélyeztetettségének a megszüntetése, hátrányaik mérséklése, ezen keresztül pedig a gyerekek életkörülményeinek a javítása. Mivel gyermekvédelmi szempontból más beavatkozást igényel a veszélyeztetett gyermek, mint a pusztán hátrányos helyzetű, ezért fontos a fogalmak közötti különbségek tisztázása.

A gyermekvédelem Európában fejezetben a nyugat-európai és kelet-közép-európai országok gyermekvédelmének sajátosságait, tipológiáját mutatjuk be. Az összehasonlító elemzés során azt vizsgáljuk, hogy az egyes országokban milyen elhelyezési lehetőségeket, életkörülményeket biztosítanak a család nélkül maradt gyerekek számára. A fejezetben Gottesman (1991), Madge (1994) nemzetközi összehasonlító vizsgálatainak eredményeit, valamint az UNICEF Innocenti Research Center kutatási eredményeit használtuk fel.

A család nélkül maradt gyerekek elhelyezési lehetőségeinek változásait a különböző időszakokban a negyedik fejezet mutatja be. A gyermekvédelem történetét tekintettük át, abból a szempontból, hogy hogyan alakultak a család nélkül élő gyerekek életkörülményei a különböző korokban. Ezt alapvetően meghatározza, hogy kik, milyen elhelyezési lehetőséget biztosítanak a gyerekek számára, ha a család nem tud gondoskodni az ellátásukról. A fejezet végén az 1997. évi XXXI. Gyermekvédelmi törvény által bevezetett változások fő elemeit foglaltuk össze Herczog (1997, 2001) elemzése alapján.

A gyerekek elhelyezési lehetőségeinek összehasonlító elemzésére az ötödik fejezetben kerül sor. Feltárjuk, hogy milyen változások történtek az 1997 előtti és utáni időszakban, milyen lehetőségek vannak a gyerekek elhelyezésére jelenleg. Kiemelt szerepet kap a Központi Statisztikai Hivatal gyermekvédelmi intézményekre és az ott elhelyezett gyerekekre vonatkozó adatai. A statisztikai adatok elemzésével tesszük szemléletessé a gyerekek életkörülményeit meghatározó tényezőket (iskolai végzettség, továbbtanulás, gyerekcsoportok száma, szökések száma stb.) Az elemzésben rámutatunk azokra a dimenziókra, ahol egyértelmű javulás tapasztalható.

Az utolsó fejezetben olyan hazai, empirikus vizsgálatokat és azok eredményeit mutatjuk be, amelyek az intézményekben élő gyerekek életkörülményeivel foglalkoznak. Így az elhelyezési lehetőségekre, a szabadidő eltöltésére, iskolázottságra, a gyerekek alkohol-, drog- és dohányzási szokásaira vonatkozó kutatásokat tekintjük át. Kiemelten foglalkozunk Hanák (1978) vizsgálatával, amely a későbbi kutatásokat, illetve a magyar gyermekvédelmet is megalapozta. A fejezet egy részében a hazaihoz tematikusan kapcsolódó nemzetközi kutatásokat mutatunk be, amelyek az intézményben élő gyerekek problémáit tárják fel a különböző országokban.

Az empirikus fejezetekben bemutatjuk a Hajdú-Bihar megyei gyermekotthonokban, lakásotthonokban élő fiatalok körében végzett kérdőíves vizsgálat eredményeit. A kutatás területi határainak megvonása nem volt egyszerű. Egy megye – annak ellenére, hogy konstruált, mesterséges egység - eléggé emberléptékű, általunk is „bejárható”. Ugyanakkor nagyságrendje is elegendő ahhoz, hogy a szociológia kívánalmainak megfeleljen. Ezzel elkerülhető az esetlegesség, a puszta illusztráció veszélye. Az országnak egy darabja, ami lehet jobb is, rosszabb is, mint az egész. Van saját történelme – saját múltja, jelene -, amely különbözik az ország egészétől és ebben az eltérésben sok minden válik mérhetővé, s mi több, megérthetővé is. (Losonczi, 1989)

A kérdőíves vizsgálatban tehát a gyerekek életkörülményeit meghatározó tényezőket vizsgáltuk és elemeztük. Ezt meghatározza, hogy milyen elhelyezési lehetőségek vannak számukra Hajdú-Bihar megyében. Adatlapokkal és az intézményvezetőkkel készült interjúk segítségével mutatjuk be ezeket a lehetőségeket. Az adatlapok tartalmazzák az intézményekre vonatkozó legfontosabb adatokat, így a személyi-tárgyi feltételek bemutatását, az elhelyezett gyerekek összetételére vonatkozó kérdéseket, és az intézmények dolgozóira vonatkozó legfontosabb paramétereket. Az adatok és az interjúk elemzésének segítségével részletesen áttekintjük a gyerekek helyzetét, a különböző intézményi elhelyezés előnyeit, hátrányait. Az intézményi elhelyezés lehetőségei után következik a gyerekekkel, fiatalokkal készült kérdőíves vizsgálat, amelyben 13-25 éves fiatalok életkörülményeit tárjuk fel, valamint azt, hogy az intézményi elhelyezés változása hogyan hatott a gyerekek mindennapjaira. Az elemzett változókat nem, etnikum és gondozási hely szerint mutatjuk be. Az adatoknak megfelelő statisztikai próbákat alkalmaztunk, leggyakrabban független t-próbát, egymintás t-próbát és χ^2 -próbát. Az empirikus elemzés során a gyermekotthonokban, lakásotthonokban élő megkérdezettek demográfiai adatait, családi kapcsolatait, társas kapcsolatrendszerét, szabadidejét, iskolai tanulmányait, értékekhez való viszonyát, alkohol-, drogfogyasztási szokásait, majd általános elégedettségét, jövőképét hasonlítjuk össze.

Az összehasonlító elemzéssel célunk a gyerekek életkörülményeinek bemutatása mellett az volt, hogy rávilágítsunk a kisebb léptékű, családi körülményeket biztosító lakásotthoni elhelyezés előnyeire. A vizsgálat során alkalmazható a dolgozat elméleti fejezetében bemutatott, Bronfenbrenner (1992) névvel fémjelzett, ökológiai modell. Mikroszinten vizsgálható a gyerekek és a felnőttek közötti kapcsolat alakulása: meg tudják-e beszélni a problémáikat a nevelőkkel, kapnak-e tőlük segítséget a nehézségeik megoldásához, elégedettek-e a nevelőkkel. A gyerekek társas kapcsolatrendszerét, a baráti kapcsolatok alakulását is ezen a szinten érdemes vizsgálni. A fizikai környezet közvetlenül befolyásolja életkörülményeiket, így a különböző típusú intézmények elhelyezési feltételeinek összehasonlító elemzése is indokolt. A mezorendszer elemei közül az iskolát, a szabadidős lehetőségeket, az értékekhez, vallásosságot, az alkohol, a drog és a dohányzási szokások alakulását, a gyerekek jövőre vonatkozó elképzeléseit vizsgáljuk. Ezek mind befolyásolják a gyerekek mindennapjainak alakulását. Az exorendszer szintjén az intézmények külső kapcsolatrendszerét, valamint a családokkal való kapcsolattartást mutatjuk be. Makroszinten elsősorban a gyermekvédelem rendszere, az állam által előírt törvények, szabályok és ezek megvalósítása jelenik meg a dolgozatban.

Az összegzésben hipotéziseink igazolására kerül sor.

1. A szocializáció jelentősége, szinterei

A fejezetben a szocializáció értelmezési kérdéseit, elméletét és szintereit tekintjük át. A szocializáció fontos, mert e folyamat keretében sajátítják el a gyerekek a normákat, értékeket, továbbá megtanulják, hogyan kell a társadalomban élni. A gyerekek életkörülményeit jelentősen befolyásolja, hogy hol valósul meg a szocializációjuk, valamint az is milyen a kapcsolat az egyes szinterek között. A gyermekvédelmi intézmények sajátos szocializációs szintéreként működnek. Elsősorban ezekre az intézményekre és a bennük megvalósuló szocializációs folyamat sajátosságaira fókuszálunk, mivel az eddigi kutatások erre nem fordítottak figyelmet.

1.1. A szocializáció fogalma

A szocializáció értelmezésével több tudomány, így a pszichológia, az antropológia és a szociológia foglalkozik. A pszichológia a társadalmi viselkedés szempontjából lényegbevágó egyéni jellegzetességek alakulására összpontosítja a figyelmét, valamint azokat a folyamatokat vizsgálja, amelyek révén ezek a viselkedési tendenciák megtanulhatók. Az antropológia a szocializációs tapasztalatok általános határainak meghatározásában közreműködő szélesebb kultúra nézőpontjából szemléli a szocializációt. A szociológia azoknak a sajátos csoportoknak és intézményeknek a jellegzetességeit kutatja, amelyeknek közegében a szocializáció végbemegy, valamint azokat a közös készségeket vizsgálja, amelyeket az egyének változatos összefüggésekben elsajátítanak. (Goslin, 1976) A következőkben elsősorban a szociológia értelmezési keretét használva tekintjük át a szocializáció fogalmát.

A szocializációval a 20. században kezdtek széleskörűen foglalkozni a társadalomkutatók. A kutatások kezdete az 1920-as évekre vezethető vissza, mégpedig a chicagói városszociológusok tevékenységének idejére. Vizsgálódásaik középpontjában a városi övezetek és szubkultúrák kialakulásának életének feltérképezése, a városszerkezet szabályszerűségeinek, illetve olyan szociális problémáknak az értelmezése állt, mint a nyomor és a bűnözés. A szocializáció fontos társadalomelméleti összefüggéseinek kérdésköre itt, a chicagói városi élet vizsgálatakor kezdett kirajzolódni. (Somlai, 2008)

A különböző szociológiai irányzatok szocializáció értelmezése eltér egymástól. A szimbolikus interakcionizmus az emberek közötti kapcsolatok kutatását helyezi a középpontba. Az irányzat képviselői a szocializációt kétirányú folyamatként értelmezik. Az egyén hat a társadalomra a megnyilvánulásain keresztül és az egyén a szimbolikus közvetített interakció folyamatában képes megváltoztatni a másik magatartását, ezzel

hozzájárul a társadalom fejlődéséhez. Az ember úgy válik a társadalom tagjává, hogy belsővé teszi annak a csoportnak a magatartási szabályait, amelyhez tartozik. (H. Mead, 1973)

A szocializációhoz szorosan kapcsolódik a szerep fogalma. A szerep viselkedési mintákból, jogokból és kötelességekből áll. A szocializáció arra a folyamatra utal, amelynek során az egyének a társadalomban való hatékony részvételük érdekében számos társadalmi szerepet sajátítanak el, vagyis arra, hogyan szerzik meg az egyének azt a tudást, azokat a készségeket, és miként alakítják ki magukban azokat a diszpozíciókat, amelyek képessé teszik őket arra, hogy a többiek elvárásainak megfelelően teljesítsék szerepüket. (Goslin, 1976)

A strukturalista-funkcionalista elmélet is kiemelt jelentőséget tulajdonít a szocializációnak. A személyiséget társadalmi alrendszernek tekintve fontosnak tartja a társadalom fennmaradásához szükséges normák, értékek átadását. Míg a szimbolikus-interakcionizmus az emberek közötti kapcsolatot helyezi a középpontba, addig a strukturalista-funkcionalista megközelítés a szocializáció kulcsfogalmának az internalizációt tekinti. A szocializáció során átvesszük és bensőnké alakítjuk a környezetünk tudását és mintáit, szabályait és szempontjait. A szocializáció akkor tekinthető sikeresnek, ha az egyén felismeri a vele szemben támasztott elvárásokat, eleget tesz azoknak és képes betölteni a szerepeit. Ebben a tanulási folyamatban öt szakasz különíthető el, a megerősítés-kioltás, gátlás, helyettesítés, utánzás, azonosulás. (Parsons, 1966)

A fenomenológiai szociológia szerint a szocializáció többet jelent a magatartásminták elvileg bármikor helyettesíthető vagy változtatható követésénél. Elsősorban azonosulások folyamatait és a szerepek, az én, illetve az identitás képződésének szociális műveleteit jelenti, amelyek nyomán bensőnké válik a köznapi világ. Ugyanakkor ez a valóság már a kezünk nyomát is magán viseli. A szociális struktúrák és a szimbolikus jelentésrendszerek elsajátításával mindig hozzájárulunk magunk is a világ fenntartásához, és/vagy módosításához. (Somlai, 2008)

A szocializációt a kulturális átörökítés folyamataként határozza meg Somlai (1997), és három elméletet különít el a folyamat értelmezése során. Az első a rekonstruktivizmus. Ide tartozik a strukturalista-funkcionalista szociológia, de más pszichológiai és kultúrantropológiai elméletek is. E szerint a megközelítés szerint az új nemzedékek újjáteremtik azokat a kulturális, szociális mintákat, amelyek már a szüleik világában is természetes keretei voltak az egyén magatartásának. A második elmélet a kritikai irányzatokat foglalja magába. Ez mutat rá arra, hogy a beilleszkedés nem természeti adottság, hanem történelmileg alakult ki a változó viszonyok, emberek és embercsoportok között. A harmadik a konstruktivizmus. Az egyén cselekvő, aktív részvételét, fontosságát hangsúlyozza a szocializáció folyamatában. (Somlai, 1997)

A szocializáció lényeges elemének a tanulást tartja Cseh- Szombathy (1979), amely során az egyén nemcsak befogad, hanem a kapott hatásokat feldolgozza, és ennek következtében fejlődik a személyisége. A szocializáció eredményeként alakul ki az alkalmazkodási készség a társadalom valamint a csoport magatartási követelményeihez.

A szocializáció bevezetés a társadalomba, a társadalmasodásra utaló kifejezés, amely azt a folyamatot jelenti, amelyben a gyermeket és a fiatalokat bevezetik a társadalomba. E folyamatban biológiai lényből társadalmi lényé válnak. (Mojzesné, 2002)

A szocializáció fogalmának értelmezése során Andorka (2006) azt emeli ki, hogy az egyén elsajátítja azokat a társadalmi szerepeket, amelyeket élete folyamán be kell töltenie. A szerepviselkedési mintákból, jogokból, kötelességekből áll. Különböző státusokhoz, különböző szerepek tartoznak. A státus egy társadalomban elfoglalt pozíciót jelent.

A szocializációt a perszonalizáció fogalmával egészíti ki Kozma (1999). A szocializációs- perszonalizációs folyamatnak két eredménye van. A közösség szintjén, hogy a közösség megőrzi a közösen szerzett tudást, amit átad a következő generációnak. Az egyén szintjén pedig azt eredményezi, hogy az egyén beilleszkedik a közösségbe, és miközben beilleszkedik, kialakul a személyisége.

A gyermekkor rendkívül fontos időszak a szocializáció szempontjából. A szociológusok szerint ez a folyamat az egész emberi élet során tart, átszővi valamennyi tevékenységünket és különféle színtereken valósul meg. A szakirodalomban a szocializációs színterek két nagy csoportja különböztethető meg. A klasszikus szociológia a szocializáció színtereit az intézményes és spontán szocializációra bontja. Az általában elfogadott család és iskola mellett jelentősek az egyéb intézmények (mint a munkahely, a politikai párt, az egyház). Önálló jelentőségre tett szert a tömegkommunikáció, illetve a művelődési intézmények (a művelődési házaktól, a könyvkiadóktól a színházakig). A spontán szocializáció a kortárs csoportokat, a barátokat és a társadalom egészét jelenti. (Mojzesné, 2002)

A következőkben először az intézményes, majd a spontán szocializáció színtereit mutatjuk be. Így a családot, az iskolát, a tömegkommunikációt, a kortárskapcsolatot tekintjük át Somlai (1997) felosztása alapján. Ezt a felosztást kiegészítjük a gyermekvédelmi intézmény, mint sajátos szocializációs színtér elemzésével.

1.2. Család

A család a gyermek elsődleges szocializációs színtere, a normák, értékek, szerepek átadásának terepe. A szociológia a családot elsődleges csoportnak tekinti. A szocializáció első gyakorlótere, ahol többek között az együttélés, a munka, a gazdálkodás szabályait sajátítjuk el. A család nemcsak olyan értelemben elsődleges közössége az embernek, hogy az élete során időben ezzel az együttélési formával ismerkedik meg elsőként, hanem úgy is, miszerint ez az a közösség, amely egész életén át végigkíséri az egyént, legalábbis a családi szocializáció során kialakított értékek révén. (Utasi, 1989)

A családi funkciók közé tartozik a termelés-gazdálkodás, a fogyasztás, a reprodukció, a gyermek szocializációja, a lelki gondozás. (Kulcsár 1969, Cseh-Szombathy 1979, Andorka 2006)

A családi funkciók az elmúlt években is sokat változtak. Mára a termelő funkciót a fogyasztás és gazdálkodás váltotta fel. De továbbra sem elhanyagolható a termelő funkció, mivel ma is működnek gazdaságok, amelyek maguknak termékeket állítanak elő. A családok egy szűk körében kétségtelenül megmaradt, sőt –Magyarországon a rendszerváltást követően– esetenként hangsúlyosabbá is vált a családi gazdálkodás, vállalkozás, vagyis a hagyományos családi gazdasági termelő funkció. Ám a technikai fejlődés következtében, a korábbiakhoz képest kevesebb családtag számára ad munkalehetőséget. (Utasi, 2002)

A család szocializációs funkciója kiemelt fontosságú a gyermek számára, biztosítja a személyiségfejlődését. A társadalom egészének fennmaradásához a család a gyermekszüléssel és a gyermekek szocializálásával járul hozzá, biztosítja a népesség fizikai és minőségi reprodukcióját, a családot alkotó egyének személyiségének stabilitását pedig a család feszültségoldó szerepe segíti elő. (Cseh-Szombathy, 1979)

A család nem mindig tudja teljesíteni a funkcióit. Abban az esetben, ha a család nem tudja ellátni a szocializációs funkciót, akkor kerülhet sor a gyermek intézményben való elhelyezésére. A család szocializációs szerepe jelenleg pótolhatatlan. A kényszerűségből állami gondozásba vett gyermekek számos hátrányt szenvednek a család hiánya miatt. (Andorka, 2006.)

Az állami gondozásban élő gyerekek családja több olyan sajátosságot mutat, ami nehezíti vagy akadályozza őket abban, hogy megfelelő szocializációs színteret biztosítsanak a gyerekeik számára. Jellemző rájuk az átlagosnál nagyobb családnagyság, az egyszülős vagy felbomlott családok magas aránya, gyakoriak az egészségügyi problémák, a szegénység. A családon belül erős a fluktuáció, könnyen engednek el családtagokat és könnyen fogadnak be újakat. Ezekben a családokban gyakoriak a konfliktusok, az erőszak, a deviáns magatartási minták. (Hanák 1978, Kerezsi 1995, Vidra- Szabó, 2000 Herczog, 2007)

A következőkben azokat a családban bekövetkező változásokat tekintjük át, amelyek befolyásolják a benne élő gyermekek helyzetét, körülményeit, szocializációját, védelmének szükségességét. A modern családra jellemző változás, hogy egyre több lett a két-, három-, legfeljebb négytagú és egyre kevesebb az ennél nagyobb létszámú család. Csökkent a nagyszülőkkel és más rokonokkal együtt élő konjugális családok aránya, növekedett viszont az egyszülős családoké és egyre gyakoribbak azok az életformák, amelyekben válás, vagy özvegyülés következtében az emberek egyedül élnek. (Somlai, 1986)

A családi életformák pluralizálódtak. Ez azt jelenti, hogy a két házas szülőből és a gyermekeiből álló családtípus mellett számos más típus is előfordul a társadalomban, például az élettársként való együttélés gyermekek nélkül vagy közös gyermekekkel, második házasságkötés utáni együttélés az első házasságból származó gyermekkel stb. (Andorka, 2006)

1. táblázat A családok családösszetétel és a száz családra jutó gyermekek száma szerint, 1970-2001

Családösszetétel	1970	1980	1990	2001
Házaspáros típusú család összesen	107	101	101	102
háaspár	101	104
élettársi kapcsolat	89	85
Házaspáros típusú család gyermekkel	171	167	169	171
háaspár	169	171
élettársi kapcsolat	178	170
Egyszülős családok	149	140	143	140
apa gyermekkel	140	141	145	133
anya gyermekkel	150	139	143	140
Családok összesen	111	105	107	108
Gyermekek összesen	167	162	163	163

Forrás: Népszámlálás 2001. 19. Családtípusok, családformák. KSH Budapest. 2004. 23. o.

Az 1. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy lényeges az eltérés a különböző típusú családokban élő gyermekek átlagos száma között: 2001-ben minden 100 párkapcsolaton alapuló családban átlagosan 171, minden egyszülős családban pedig 140 gyermek élt. Mind az együttélő, mind az egyszülős családok két-két típusában eltérő a családban élő gyermekek átlagos száma. A párkapcsolaton alapuló családok körében a házaspárok alkotta családokban 100 családra 104, ugyanennyi élettársi kapcsolatra viszont csak 85 gyermek jut. Az egyszülős családok közül az anya gyermekkel típusúak a legnépesebbek. Az adatok gyermekvédelmi szempontból való értelmezése elgondolkodtató. Az egyszülős családokban nevelkedő gyerekek száma magas, és ez azért jelent problémát, mert ők több szempontból is kiszolgáltatottak. Elegendő csak a szülő betegségére gondolni, és azonnal szükség van valamilyen gyermekjóléti-gyermekvédelmi intézkedésre.

Jelentősen befolyásolja a családok életét és benne a gyermekek szocializációját a válások számának a növekedése. A 1990-ben 66405-en, 2000-ben már csak 48110-en, 2006-ban pedig 44528-an kötöttek házasságot. A válások száma 1990-ben 24888, 2000-ben 23987, 2006-ban pedig 24869 volt. (Demográfiai évkönyv, 2007) Az adatokból jól látszik, hogy a válások száma nem emelkedett az elmúlt években, a házasságkötések száma pedig csökkenő tendenciát mutat. Az adatokból megállapítható a házasságok bomlékonysága, minden második házasság válással végződik. A válások számának növekedése miatt az egyszülős családok száma is nőtt az elmúlt években. Míg a nők házasságkötése és gyermekvállalása egyre későbbi életkorra tolódik, a válások 20-24 éves életkorban a leggyakoribbak. A válások 17 százaléka a házasság első három évében történik, és csaknem felénél tíz évnél rövidebb ideig éltek együtt házasságban a párok. A válások 73 százalékánál legalább egy közös gyermek született a korábbi házasságból és összességében évente 31 ezer gyermek sorsát érinti. Ezek 80 százaléka közös kiskorú gyermek. A bontóperek 72 százalékát a volt feleség kezdeményezi, és az esetek döntő többségében a gyermek elhelyezése is a volt feleségnél történik. (Kamarás, 2001.)

2. táblázat Az egyszülős családok számának és összetételének alakulása, 1970-2001

Év	Összes	Apa	Anya	Egyszülős családok aránya az összes család százalékában	Összesen	Apa	Anya
		gyermekkel				gyermekkel	
	családok száma (ezerben)			százalék			
1970	293	37	256	10,2	100	12,7	87,3
1980	341	56	285	11,3	100	16,4	83,6
1990	450	89	361	15,5	100	19,8	80,2
2001	472	58	413	16,5	100	12,4	87,6

Forrás: Népszámlálás 2001. 19. Családtípusok, családformák. KSH Budapest. 2004. 17. o.

A 2. táblázat adatai is azt szemléltetik, hogy az egyszülős családok aránya növekvő tendenciát mutat, és ezek a családok leginkább „anya gyermekkel” típusúak, ahol az anya él együtt egy vagy több gyerekével. Az ilyen családok életszínvonala minden társadalmi rétegben alacsonyabb, mint a teljes családoké. Az egyszülős családokban élő gyerekek gyakrabban betegednek meg, közöttük több a veszélyeztetett, a bűnöző, többen kerülnek állami gondozásba. (Somlai, Tóth, 2002.)

A válás gyermekre gyakorolt hatását számos társadalomtudományi, főként pszichológiai tárgyú tanulmány is bemutatja. A válás nem hirtelen bekövetkező esemény, hanem hosszú, konfliktusokkal teli folyamat előzi meg. A durvaság, a nem megfelelő hangnem, a konfliktus gyakran a gyermek előtt zajlik, így a személyiség fejlődésére negatív hatást gyakorol.

A házassági konfliktusokat elemezve három okot különítenek el a kutatók. Az első okot a házastársak személyisége jelenti, ahol az ellentétek az egyéni szükségletek, magatartási mechanizmusok ütközéséből következnek. A második okot a családi mikroközösség alkotja, amelynek működéséből következnek bizonyos ellentétek. A harmadik ok a makrotársadalomban rejlik: a társadalmi struktúra, ennek változása, a házastársaknak a struktúrában elfoglalt helye, ebből következő szerepei, a társadalom általános norma- és célrendszere, az egyes szubkultúrák eltérései mind kihatnak a házastársak kapcsolatának alakulására, és konfliktusokat támasztanak közöttük. (Cseh-Szombathy, 1985)

A válással a gyereket több szempontból veszteség éri. Jól kimutatható az anyagi helyzet romlása, amely a gyerek életmódját, lehetőségeit negatívan befolyásolja. Ennél lényegesebbek az érzelmi zavarok. A gyerek elveszíti biztonságérzetét azáltal, hogy az egyik szülő kilép a családból. Zavarossá válik a nagyszülőkkel, rokonokkal való kapcsolat, ami tovább fokozódik, ha a szülő újránházasodik. Az elvált szülők gyerekei gyakrabban válnak maguk is, mint a stabil családból származók. A válás okozta trauma feldolgozásához több évre is szüksége lehet a gyerekeknek. (Cseh- Szombathy, 1979)

A fentiekén kívül a válás további negatív következménye lehet, hogy a gyerekek korábban hagyják el a szülői házat, fiatalabb korban létesítik az első partnerkapcsolatukat, ugyanakkor tartózkodóbbak, bizalmatlanabbak a házassággal szemben. A csökkenő házasság- kötés ellenére magasabb az elváltak aránya közöttük, mint azon gyermekeknél, ahol a szülők nem váltak el. (Kamarás, 2001.)

A válással a házasság megszűnik, de a gyerekek miatt a szülőknek kapcsolatot kell tartaniuk egymással. A gyermekek életét érintő döntéseket közösen kellene meghozni. A gyermekvédelem szempontjából fontos megemlíteni, hogy gyakran a kapcsolattartás nehézségei miatt kerül sor a gyermekjóléti intézmények beavatkozására. A külön élő szülőnek joga van a gyermekkel való kapcsolattartásra, de ez nem mindig zökkenőmentes. Ennek oka lehet egyrészt az, hogy a gyermeket nevelő szülő nem biztosítja a kapcsolattartás lehetőségét, vagy a külön élő szülő nem gyakorolja azt. A válás során sokszor annyira eldurvul a felek kapcsolata, hogy a gyerekeket is egymás ellen használják fel a szülők játszmájukban. Ezekben az esetekben a gyermekjóléti intézmények tudnak segíteni, ahol intézményes keretek között lehetőség van a kapcsolattartásra, a felek közötti közvetítésre.

A jelenkori és a korábbi nemzedékek házassági kapcsolatait összehasonlítva megállapítható, hogy a mai házastársak helyesbíthetőnek értelmezik kapcsolatukat. Ez azt jelenti, hogy a felek érzékelik és érzékeltetik az újraválasztás lehetőségét. A válás után a felek egy része újra házasodik, de egyre kevesebben. (Somlai, 1986)

A 2001. évi népszámlálás adatai azt mutatják, hogy a 10 éves gyermekek több mint egytizede (12,5 százalék) mostoha-szülővel él. Egyre több gyermeknek kell alkalmazkodnia az új partnerekhez, (új házastárs, annak gyermekei). Továbbá át kell alakítaniuk viszonyukat az elköltözött vér szerinti szülővel, esetleg hozzászokni annak új társához és az ő gyermekeihez.

Míg az egy évesnél fiatalabbak 2,7 százalékára hárul ez a feladat, addig az 5 éveseknek 7,1 százalékára, a 14 éveseknek pedig közel egy tizedére (9,7 százalék). (Spéder, 2006)

Az adatok alapján megállapítható, hogy a válás és az azt követő életesemények jelentős mértékű alkalmazkodást kívánnak meg a gyerekektől. Azok, akik erre nem képesek, gyakran a gyermekvédelmi intézmények segítségére szorulnak.

A családi kapcsolatok formáját tekintve Magyarországon is jellemzőbbé vált az élettársi kapcsolatok terjedése. A modernizáció nyomán a legtöbb országban jelen van a családszerkezeti változás, az individualizált életformák és az élettársi kapcsolatok terjedése. (Somlai, 1997)

3. táblázat A házaspáros típusú családok számának alakulása, 1970-2001

Év	Összes	Házaspáros típusú	Ebből: élettársi kapcsolat	Az élettársi kapcsolatok száma		Élettársi kapcsolatok	
	család			az előző	az 1970. évi	összes	házaspáros típusú
	száma (ezerben)			adatfelvétel százalékban		család százalékában	
1970	2 891	2 597	62 ^{a)}	-	100,0	2,1	2,4
1980	3 028	2 686
1990	2 896	2 446	125	..	202,6	4,3	5,1
2001	2 869	2 397	272	216,6	438,9	9,5	11,3

Forrás: Népszámlálás 2001. 19. Családtípusok, családformák. KSH Budapest. 2004. 17. o.

A 3. táblázat adatai jól illusztrálják, hogy míg 1970-ben a párkapcsolatok 2,4 %-ra jellemző az együttélés, addig 2001-re a párok 11,3 %-a élt élettársi kapcsolatban. Az élettársi kapcsolatok 1970-hez viszonyítva 2001-re négyszeresére növekedtek. Az adatok alapján megállapítható, hogy a párkapcsolatok átalakulnak. Az élettársi kapcsolatok számának növekedésével párhuzamosan csökkenő tendenciát mutat a házasságkötések száma. Demográfiai kutatások szerint azonban az élettársi kapcsolatok után kötött házasságok jóval bomlékonyabbak, mint azok, amelyeket nem előzött meg együttélés. A párkapcsolatoknak ez a formája sokkal elterjedtebb volt a '60-as években az elváltak és az özvegyek között, mint a hajdonok és a nőtlének körében. A kilencvenes évek azonban változást hoztak ebben a tekintetben. 1994- ben a párkapcsolatban élő nők közül már minden harmadik az élettársi kapcsolatot választotta, 2002-ben pedig a párkapcsolatban élő 20-24 éves nők 46 százaléka. Az élettársi kapcsolat a fiatalok egy része számára a házassághoz vezető út egy lényeges állomása. (Bukodi, 2005)

Az Ifjúság 2004 kutatás eredményei szerint a 15-29 éves korosztály közel héttizede nőtlen vagy hajadon, 17 százalékuk él házastársi és 14 százalékuk élettársi kapcsolatban. Az Ifjúság 2000 adataihoz képest a nőtlenek/hajadonok arányában lényeges változás nem történt, azonban a tartós kapcsolatban élők összetétele lényegesen megváltozott: 5 százalékponttal csökkent a házastársi kapcsolatot felvállalók, ezzel párhuzamosan ugyanakkor mintegy 7 százalékponttal nőtt az élettársi viszonyban élők aránya. A házasságkötések aránya tehát kétségtelenül csökkent, de ez nem jelenti a tartós kapcsolatok hiányát. Sokkal inkább a tartós párkapcsolatban való együttélés megváltozásáról beszélhetünk. (Bauer- Szabó, 2005)

Az élettársi kapcsolatok terjedésének okai között a strukturális változások közül a felsőfokú képzés expanzióját és az első munkahely megszerzésének bizonytalanságait kell kiemelni. A nem szükségszerűen élethosszig tervezett élettársi kapcsolat az új körülményekhez inkább köthető, mint a tartós elkötelezettséget és anyagi önállóságot is feltételező házasság. Mára az élettársi kapcsolatok társadalmi elfogadottsága is jelentősen javult. (Bukodi, 2004)

1.3. Iskola

Az iskola a másodlagos szocializációs színtereként, az elsődleges szocializációs színtért kiegészítve látja el funkcióit. Az iskola funkcionális analízise során 4 fő funkciót különböztet meg Kozma (1999). Ezek a következők. „az iskola manifeszt funkcióinak nevezzük a hivatalosan megfogalmazódó igényeket, elvárásokat (akkor is, ha teljesülnek, akkor is, ha nem). Az iskola tényleges funkciói viszont mindazok a szükségletek, amelyeket az iskola kielégít (akár hivatalosak, akár nem).

- az iskola tényleges funkciói viszont mindazok a szükségletek, amelyeket az iskola kielégít (akár hivatalosak, akár nem)

- az iskola latens funkcióinak szokás nevezni azokat a tevékenységeket, amelyekkel az iskola társadalmi környezetének nem hivatalos szükségleteit teljesíti (s emögött természetesen számos nem teljesített, de nem is hivatalos szükséglet lappang);

- míg a nem teljesített szükségletek is árulkodnak az iskoláról, mert akár megfogalmazódtak hivatalosan, akár nem, mindenképpen társadalmi környezet „szívó hatását” mutatják be, amelynek következtében az iskola tevékenységrendszere formálódik.” (Kozma, 1999. 292.)

Egy másik felosztás a társadalom szempontjából az iskola funkcióit három csoportra osztja, az elosztó, integráló és adminisztratív funkciókra. Az integráló funkció négy fő elemét a készségek, a személyiség fejlesztése, a tanuló szocializálása, a társadalom kulturális hagyományainak és normáinak átadása, a gyermek, serdülő szerepek körvonalazása és felnőtt

szerepek gyakoroltatása alkotja. Ezek a funkciók minden iskolában megtalálhatók. Ezekre hatással van a tantestület, tanulók társadalmi háttere. (Lambert, Bullock, Milham, 1974)

Az előbbi felosztáshoz hasonlóan az iskolának a társadalmi tapasztalatok, a tudás átadásában betöltött jelentőségét hangsúlyozza Ferge (1976), továbbá az egyéni és a kollektív mobilitás előmozdításában betöltött szerepét, valamint a társadalmi munkamegosztásban való részvételre való felkészítő funkcióját emeli ki.

Az intézményekben élő gyerekek helyzete sajátos a tanulás szempontjából is, mivel ők jelentős hátrányokkal, tanulási lemaradással küzdenek, ami gyakran előrevetíti az iskolai kudarokat. A tanulásban való lemaradás oka többek között, hogy a család nem tölti be a szocializációs funkcióját, nem teremti meg a tanúláshoz szükséges feltételeket. A szülők egyáltalán nem, vagy csekély mértékben képesek csak a kulturális tőke átadására. A kulturális tőke Bourdieu (1978) felosztásában szereplő tőkefajták egyike, amely a társadalom uralkodó csoportjainak körében elvárt, elfogadott attitűdöket, magatartásformákat foglalja magában. Olyan belsővé vált értékek sorolhatók ide, amelyek a „magas kultúrához” közeliak. Megnyilvánulhat viselkedésben, ízlésben, nyelvhasználatban, speciális készségekben. „a közvetett átadás egy másik formája, amely közvetlenül, de rejtve megy végbe a család és a gyermek között, s amelyet az öröklést szabályozó törvények figyelmen kívül hagynak. Ez pedig nem egyéb, mint a kulturális tőke átadása. (Bourdieu, 1978. 364.) A családból hozott gazdag kulturális tőkével rendelkező gyerekek az iskolában sikeresek lesznek, mert az iskola ezeket a készségeket, képességeket jutalmazza, a hiányát viszont bünteti, miközben nem teszi lehetővé a pótlásukat. A gyermekotthonokba bekerülő gyerekek kevés ilyen készséggel, képességgel rendelkeznek, így a tanulásban nehézségeik vannak.

Az iskolai szocializáció kapcsán meg kell említeni a rejtett tantervet, ami elmaradhatatlan kísérő jelensége a tanítási- tanulási folyamatnak. A rejtett tanterv keretében sajátítják el a gyerekek azokat a tapasztalatokat, ismereteket, viselkedésmódokat, amit az iskola nem tantervszerűen, tantárgyi formában oktat. Ide sorolhatók például az intézményi normák, az illem, az iskolai közösségben való viselkedésre vonatkozó ismeretek, a kortársakkal való kommunikáció. (Szabó, 1988)

Egyes szakemberek a pedagógusok szerepét hangsúlyozzák a probléma kezelésében. Egyéni pedagógusi döntés kérdésévé válik, hogy a hátrányos helyzetű gyermeknek esélyt adnak-e az iskolai közösségbe való beilleszkedésre, a szabályok betartásának megtanulására, hogy pótolni tudják-e legalább részben azokat a szocializációs hiányosságokat, amelyek a családi nevelés során halmozódtak fel. Az iskola szerepe a fiatal későbbi életútjában is meghatározó, az iskolában tapasztalt pedagógusi hozzáállás döntő jelentőségű abból a

szempontból, hogy a fiatal hogyan fog viszonyulni a többségi társadalomhoz és a normatív szabályrendszerhez. (Solt, 2007)

Az inkluzív nevelés, az oktatási és a szociális szektor összefogása szükséges a gyermekvédelemben élők iskolai sikereinek javítása érdekében. A gyermekvédelmi gondoskodásban felnövő fiatalok a megszerzett kulturális tőke alapján a társadalom alsó tíz százalékába tagozódnak be, így nagy esélyük van a társadalmi kirekesztődésre. (Varga, 2008)

1.4. Tömegkommunikáció

A modern szocializációs környezet tág értelmezésében jelentős szerepet kap a média, mint szocializációs színtér. A XX. század második felében terjedtek el a tömegkommunikációs eszközök, amelyek jelentős hatást gyakorolnak a gyerekekre. Kialakult egy speciálisan a gyerekek igényeihez méretezett kulturális ajánlat, irodalom, képregény, film, színház, tévéműsorok, rádió, lemezek, írott sajtó stb. formájában. (Pukánszky, 2004)

A tömegkommunikációs eszközök közül vezető szerepe van a televíziónak. A média hatására vonatkozó magyarázatok és modellek három nagy csoportot alkotnak. „A direkt hatás modellje azt feltételezi, hogy a média "mindenható", azaz tömegkommunikáció szinte közvetlen és azonnali változást tud elérni. Noha a kutatások zöme a "mindenható médiával" szemben mára már messze komplexebb modellben írja le a szimbolikus kommunikáció és az arra adott emberi válaszviselkedés közötti kapcsolatot, mint azt a kezdeti, direkt inger-válasz feltételezések tették, a közfelfogás még ma is hajlik a média erejét ilyen közvetlen, egyirányú, ok-okozati összefüggésben látni.

A korlátozott hatás modellje szerint a tömegkommunikáció nem rendelkezik olyan hatóerővel, hogy alapvető befolyást gyakoroljon a befogadóra. Fő ereje abban van - vélik ezen álláspont hívei -, hogy a már meglévő véleményeket, értékek és beállítódásokat (attitűdöket) megerősíti.

Újabban a média hatását a fenti két modell elképzelésénél bonyolultabb összefüggésben írják le. E harmadik modell hangsúlya arra tevődik, hogy a média meghatározott feltételek esetén rendelkezik erőteljes befolyásoló erővel. E feltételek lehetnek egy adott embercsoport (pl. férfiak, nők, idősek, fiatalok, egy kisebbségi csoport stb.) különleges sajátosságai, aktuális események, különleges feltételek.

A három felfogás között a következő különbségek vannak. A direkt hatás modellje szerint minden befogadóra nagy, (akár 100 %-os) befolyást gyakorol a média. A második, a korlátozott hatás nézete szerint minden befogadóra gyenge (csak például 20-30 %-os) a hatás.

A harmadik elképzelés, a „meghatározott feltételek esetén érvényesülő direkt hatás modellje” szerint a befogadók egy csoportjára (mondjuk a médiafogyasztók 20-25%-ára vagy az üzletemberek egy csoportjára vagy magányos nőkre vagy a gyerekekre) meghatározott feltételek között a hatás akár 100%-os is lehet. Így lehetnek, akikre a média aktuális üzenete nagyon nagy hatást gyakorol, míg esetleg a befogadóknak akár többségére az adott üzenet semmilyen befolyással nem lesz.” (Vajda, Kósa 2004. 376.)

A média alapvetően befolyásolja a szabadidő eltöltését, ezt mutatja az Ifjúság 2004 kutatás eredménye is, amelyekből az derül ki, hogy a 15-29 éves korosztály jelentős mennyiségű időt tölt tévénézéssel, hétvégén több mint 3 órát.

4. táblázat Tévénézésre fordított átlagos napi idő hétköznap és hétvégén korcsoportonként, 2004-2008

Korcsoport	2004		2008	
	Hétköznap	Hétvégén	Hétköznap	Hétvégén
15-19	143	235	107	181
20-24	134	208	105	174
25-29	130	202	104	168

Forrás: Szabó-Bauer (szerk.) Ifjúság 2008 Gyorsjelentés 88. o.

A 4. számú táblázat adatai szerint 2004 és 2008 között csökkent a tévénézésre fordított átlagos idő, mind hétköznapokon, mind pedig a hétvégeken. Ez elsősorban az internet térhódításának és a napi szintű médiafogyasztásba való beépülésének köszönhető. A televízió megspórolt időt a számítógép és az internet vette át. (Szabó- Bauer, 2008)

A televízió szocializációs szerepe nyilvánvaló, ha csak a tévénézésre fordított idő mennyiségére gondolunk. Nemcsak mint a szórakozás eszköze funkcionál, hanem szocializációs ereje abban is megnyilvánul, hogy a serdülők jelentős része szerepmelljeit, példaképeit, azokat a karaktereket, akikhez hasonlóvá szeretnének válni, a televízió uniformizált világában találják meg. A televízió így nemcsak jelentős szocializációs ágens, hanem egyfajta globalizáló szocializációs erőnek is tekinthető. (Vajda, Kósa, 2005)

1.5. Kortársak

A szocializáció egyik legfontosabb spontán ágense a kortárs csoport. Ez fontos szerepet tölt be a gyerekek életében, akik jelentős mennyiségű időt töltenek társaikkal a különböző oktatási intézményekben. A gyermekvédelmi intézményben élők körében még jelentősebb a kortársak szerepe, mivel ők az iskolán kívüli idő jó részét is társaik körében töltik. Ezzel szemben a családban élők ennek az időnek legalább egy részét családtagjaikkal töltik.

A kortársak között szerzett tapasztalatok jelentősége is abban áll, hogy előkészítene a felnőtt szerepre, például a másik nemmel való érintkezés szabályozásával, a viselet, a díszítés sztenderdjeinek az elfogadtatásával, a megszólítási és egyéb kommunikációs módok, beszélgetési témák, illetve a testmozgás, arcjáték és más nem verbális eszközök alkalmazásának kiválasztásával, a találkozási alkalmak kezdeményezésének és fogadásának elsajátításával. (Somlai, 1997)

A gyerekek viselkedésére 6-8 éves kortól gyakorolnak jelentős hatást a kortársak. Óvodáskorban még kevésbé jellemzi őket a baráti kapcsolat, az elmélyült barátságok kialakulása serdülőkorra tehető. A serdülőkor kezdetétől fogva a barátság két legfontosabb tényezője az egymással szembeni lojalitás, a kölcsönös megértés és az intimitás. A kortárs hatások szerepe ettől kezdve sok kérdésben egyenértékű a felnőtt hatásokéval, vagy erősebb is lehet. (Vajda, Kósa 2004)

A gyermekek kortárskapcsolatai segíthetik a beilleszkedésüket egy új környezetbe. A gyermekek lokális kortárskapcsolatainak fontos szocializációs és szociálintegratív funkciói vannak. (Pataki, 1977) Ez a funkció jelenik meg az intézményben élő gyerekek körében, amikor testvéreikkel együtt kerülnek elhelyezésre. A testvérek egymást erősítve segítik az új környezetbe való beilleszkedést. Ezért is hangsúlyozzák a szakemberek a testvérek egy intézményben való elhelyezésének fontosságát.

A kortárskapcsolatok alakulását az intézményben élő gyerekek esetében befolyásolja többek között, hogy milyen életkorban kerültek az intézménybe, mennyi ideje tartózkodnak ott, milyen a csoport összetétele, amelyben élnek. Lényeges, hogy sor került-e intézményváltásra az elhelyezésük során. Az intézményekben, csoportokba szervezve helyezik el a gyerekeket, így a csoportképződés, a csoporthatások felértékelődnek. Itt sajátítják el a gyerekek a szociális viselkedést, az együttélés szabályait, a normákat. Különösen fontos a csoportképződés serdülőkorban az identitás formálódása szempontjából. A csoport sajátos funkcionális kvalitással bír, ami a csoporttagok között levő kölcsönhatás és kommunikáció, azaz egymás kölcsönös befolyásolása alapján alakul ki. (Pikó, 2005)

A kortársi szocializáció pozitív és negatív hatással is lehet a gyerekekre. A pozitív hatások közé tartozik, hogy elősegíti a szociális kompetencia fejlődését, támaszt nyújt az egyén számára, érzelmi biztonságot ad a fenyegető helyzetben, lehetőséget ad az irányító szerep kipróbálására, a valahova tartozás érzését adja. (Asher, Parker, 1989)

A negatív hatásokat a szakemberek elsősorban abban látják, hogy a kortársak jelentősen befolyásolják különösen a fiatalkori alkohol-, drogfogyasztást, valamint más devianciák kialakulását. (Pikó, 2005, Elekes-Paksi, 2005)

1.6. A gyermekvédelmi intézmény, mint speciális szocializációs szintér

A szakirodalom nem nevesíti külön szocializációs szintéreként a gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézményeket. Ez érthető, hiszen az intézményekbe csak a gyerekek meghatározott, kisebb csoportja -2005-ben 16671 fő- kerül. Mégis fontos kiemelni a gyermekvédelmi intézmények helyettesítő védelmet biztosító, szocializáló szerepét, igaz itt sajátos körülmények között valósul meg ez a funkció. Az intézmények próbálják megoldani a család helyettesítését, lehetőséget adnak a kortárskapcsolatok kialakítására és hosszú időn keresztül a gyerekek oktatását is a belső iskolákban biztosították. Így sokféle szocializációs szintér feladatát látták el egy helyen. Szocializációs közegeknek minősülnek azok a csoportok vagy társadalmi helyzetek, amelyekben a szocializáció alapvető folyamatai végbemennek. (Giddens, 1997) Véleményünk szerint ebben az értelmezésben egy sajátos szocializációs szintérnek tekinthetők a gyermekvédelmi intézmények: a gyermekotthonok, lakásotthonok.

A bentlakásos intézmény, mint nevelési szintér jelentős szerepet tölt be a gyermekek szocializációjában. Ezen intézmények közé tartoznak a kollégiumok mellett a gyermekotthonok és lakásotthonok is, amelyeknek különböző funkcióik vannak. Gilligani (1999) felosztásában a gyermekotthonok négy funkcióját,

- a gondoskodást,
- a védelmet,
- a kompenzációt
- előkészítést különbözteti meg.

A gondoskodás keretében az alapvető fizikai és pszichoszociális, érzelmi szükségleteket elégítik ki, a gyerek életkorának megfelelően. A védelem azt jelenti, hogy az intézménybe kerülő gyereket veszélyeztető tényezőket megszüntetik, a veszéllyel szemben védelmet biztosítanak számára, valamint pozitív célokat tűznek ki elé. A következő funkció a kompenzáció, amelynek keretében a gyerek életében felmerülő hiányosságokat az intézmény igyekszik kompenzálni. Ez egyrészt az oktatási, egészségügyi szolgáltatások igénybevételét jelenti, másrészt olyan speciális terápiákat, amelyekkel segítenek feldolgozni a gyereket ért traumákat, oldják a poszttraumás stresszt. A negyedik funkció az előkészítés. A gyereket fel kell készíteni az önálló életre a praktikus ismeretek elsajátításával. Az előkészítés funkciója jelenti továbbá a családba való visszahelyezés, a társadalomba való beilleszkedés segítségét is. (Gilligani, 1999)

A gyermekotthonok védelmező funkcióját Emiliani és Bastianoni (1993) az előbbiekhöz hasonlóan abban látja, hogy a gyereket ért veszélyeztető tényezőket megszünteti, csökkenti a stressz ártalmakat.

A gyerek kedvezőtlen helyzetének megszüntetése mellett az otthon támogatja a fejlődésbeli lemaradás korrekcióját. Segíti az iskolai tanulmányok teljesítését, fejleszti a gyerek önértékelését, önbecsülését. Az intézmény lehetővé teszi az új társas kapcsolatok kialakítását, ezzel is fejleszti a gyerek személyiségét, a közösségen belül a pozitív légkör kialakítását.

A bentlakásos intézmények közé sorolhatóak a kollégiumok is, amelyeknek szintén több funkciója van. A szocializációs funkció, ami az értékek, közösségi hagyományok átörökítését szolgálja. Az életmód, mintaadó funkció, a felzárkóztató, tehetséggondozó és a pályaaorientációs funkció. A felzárkóztató funkció azt jelenti, hogy a kollégium mind az egyes iskolák színvonalbeli különbségeiből, mind a növendékek személyiségfejlődésének különbségeiből adódó hátrányos helyzeteket mérsékli. A tehetséggondozó funkció keretében foglalkoznak a kiemelkedő képességű tanulókkal. A továbbtanulási és munkaerőpiaci trendek folyamatos figyelésével, méréses módszerek alkalmazásával, a tanulók önismeretének fejlesztése révén teljesítik a pályaaorientációs funkciót. (Benedek, 1997)

A gyermekotthonok, lakásotthonok a kollégiumokhoz hasonló funkciókat töltenek be, de ezek teljesítésében több sajátosságot mutatnak a kollégiumokhoz képest. A gyermekotthonokban, lakásotthonokban fontos szerep jut az életmódmintának. A gyermekotthoni nevelés legfőbb sajátossága, hogy a gyermekotthon veszi át részben a család szociálpszichológiai értelemben vett státusát, szerepeit, szocializációs feladatait. (Domszky, 1999).

Az életmód formálása és a szocializáció egymással szorosan összekapcsolódik, mivel az életmód alakulására az emberek legkorábbi szocializációs élményei hatnak, a legelső kondicionálások sora, az először tapasztalt feltételek és minták. Az életmód ugyanakkor változhat is az ember élete során. A folyamatosság vagy a diszkontinuitás, a folyamatok megtörése az életmódváltozásokban kísérhető figyelemmel. (Losonczy, 1977)

A gyerekek önálló életre való felkészítése is az intézmények feladata, amit részben az életmódminták adásával valósítanak meg. A kiscsoportos –legfeljebb 12 fő- elhelyezését biztosító lakásotthonokban ez könnyebben megvalósítható, mint a korábbi években a nagy létszámú otthonokban. Kiemelt szerep jut a nevelőnek a mintaadásban, mivel ő maga is modell a gyerekek számára.

A felzárkóztató funkció itt kiemelt jelentőséggel bír, mivel az intézményekbe jelentős tanulmányi és szocializációs hátrányokkal kerülnek be gyerekek. Az intézmények feladata ezeknek a hátrányoknak a mérséklése, amit a gyerekek iskolázottságára vonatkozó kutatások eredményei szerint kevésbé sikerül megvalósítani. (Veres- Brezovszky, 1990, Hazainé-Csókay, 1990, Varga, 2008, Hodosán- Rácz 2009). A hátrányok kompenzálásához különböző szakembereket, pedagógusokat, pszichológusokat alkalmaznak az intézmények.

Ezek a szakemberek látják el a tehetséges gyerekek gondozását is. Figyelemmel kísérik és segítik tanulmányi előrehaladásukat, a pályaválasztást.

A szabadidős funkciót az intézmények különböző rekreációs programokkal próbálják megvalósítani. A gyerekeknek és fiataloknak meg kell tanulniuk, hogy fontos az ember fizikai, lelki és szellemi erejének a megújítása a fáradtság, érzelmi megterhelések, a fizikai és szellemi erők kimerülése után. Különösen igaz ez a stressz és a megterhelő élethelyzetek elviselésékor. (Domszky, 1999)

A gyermekotthonok, lakásotthonok funkciói közé tartozik a reszocializáció is. Bár elsősorban a javító-nevelő intézetek feladata a reszocializáció megvalósítása, de a lakásotthonokban, gyermekotthonokban élő gyerekek körében is előforduló antiszociális magatartás miatt ezeknek az intézményeknek is van ilyen jellegű feladata. A fiatalok reszocializációja komplex és speciális nevelési (fejlesztési) folyamat keretében valósul meg. Célja az antiszociális fejlődésirányú és/vagy bűnelkövető fiatalok speciális szükségleteinek (szociális, nevelési-oktatási, mentálhigiénés, egészségügyi) teljes körű és/vagy célszerű kielégítése által szocializáltsági szintjük javítása, s ezen keresztül társadalmi integrációjuk/reintegrációjuk esélyeinek növelése. (Volentics, 1996)

A szocializációs funkciót, annak sajátosságait részletesen a következőkben tekintjük át. Az intézményekben a szocializációt befolyásolja többek között a gyermek korábbi életkörülménye, tapasztalata, az, hogy milyen életkorban került ki a családjából. A család intim légkörét nem tudja pótolni az intézmény, de a kiscsoportos lakásotthoni nevelés során erős a törekvés a családi körülmények biztosítására.

A családi otthon modellként való megvalósítását funkcionális családmoddellnek nevezik. A lakásotthonok működésnek egyik alapelve az, hogy ha egy gyermek - különböző körülmények miatt- nem nevelkedhet a családjában, akkor olyan életmódot kell felkínálni neki, amely a normál életkerethez a legközelebb van, és leginkább megfelel annak az életformának, amelyben a családok élnek. (Ligthart, 1986)

Az intézményekben fontos az otthonosság feltételeinek a biztosítása. Ez elsősorban a családszerű kiscsoportok létesítését jelenti, a központi szolgáltatások célszerű összekapcsolásával. Olyan csoportminőséget igyekeznek elérni, melyet az intimitás, a viszonyok áttekinthetősége, a kommunikáció sűrűsége, a stabilitás, a csoport elkötelezettség, az együttműködés és a nyíltság jellemez, ami kifejeződik a csoporton belüli és kifelé irányuló interakciókban. (Zrinszky, 2002) A kiscsoportos lakásotthonokban az otthonosság elvének a megvalósulása, az ehhez szükséges feltételek biztosítása nagyobb hangsúlyt kap, mint a korábban működő nagy létszámú intézményekben. Ez abban nyilvánul meg, hogy az egyes lakásotthonok sajátos arculattal rendelkeznek, jóval kevesebben, 2-3 fő kerül egy szobában

elhelyezésre, így nagyobb önálló élettérrel rendelkeznek a gyerekek. Továbbá az otthonosságot biztosítja az is, hogy a növendékek maguk is részt vesznek a háztartási teendők ellátásában, az otthon rendjének fenntartásában, a családi életre való felkészülésben.

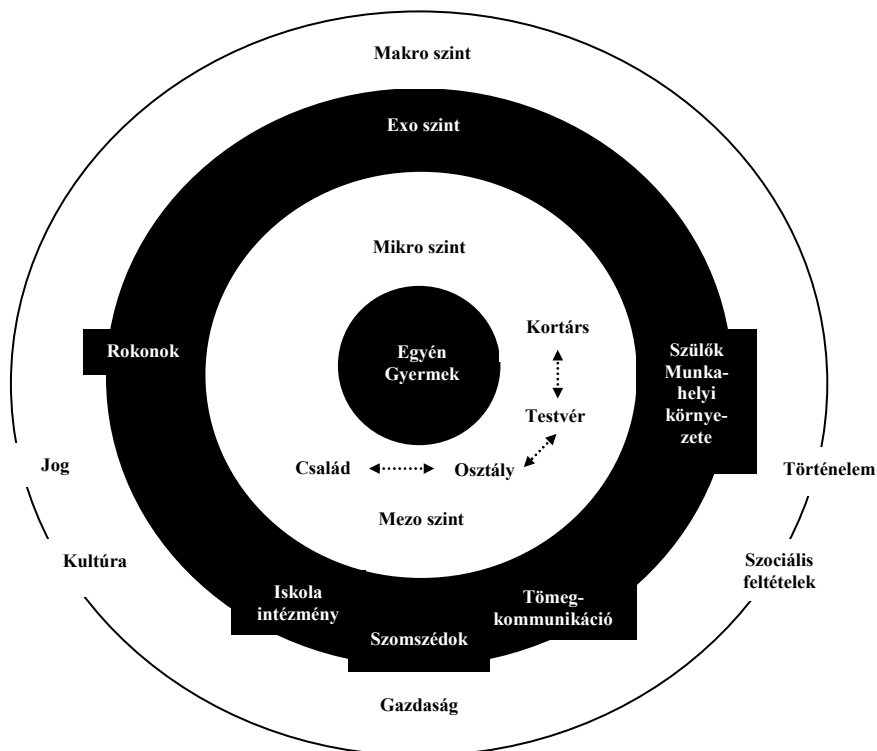
E mellett az intézmények feladata a családokkal való kapcsolattartás segítése, az ehhez szükséges feltételek megteremtése. Ez jelentheti a család, a hozzátartozó látogatását vagy a gyerek hazalátogatását. A szülőkkel való együttműködés fontos a gyermek intézményes szocializációja során is. A gyermekotthoni nevelés során az intézmény és a szülők együttes és megosztott felelősséget vállalnak magukra. A szülőket a speciális körülmények között meg kell tanítani a gyerekek iránti felelősség vállalására. A családi környezet több-kevesebb erővel még akkor is érzékelteti hatását, mikor a gyermekotthoni tartózkodás alatt a család a fiatal nem nevelheti. (Ploeg, 1986)

Az intézményes elhelyezés során fontos alapelv, hogy minél rövidebb legyen az itt töltött idő. Ennek megvalósításához is szükséges a családdal való kapcsolattartás, valamint a család felkészítése a gyerek visszafogadására. Holland kutatók úgy találták, hogy a tartózkodási idő és a problémák között U görbe jellegű összefüggés áll fenn, vagyis az intézményekbe való bekerülés után egy meghatározott ideig csökkennek a problémák, majd ismét sokasodnak. A nevelőotthoni kezelés hatása elér egy meghatározott felső értéket, ezután már nem fejt ki hatást, és bizonyos problémák, konfliktusok újra jelentkeznek. (Ploeg, 1986)

Megállapítható, hogy az intézmények feladata összetett, mert mind a gyermek szocializációját, mind a szülők segítségét, a gyermek nevelésére alkalmassá tételét is segíteniük kell. Abban az esetben, ha nem sikerül a család gondozásával a gyereket visszahelyezni a családba, a fiatal 21 éves koráig intézményes keretek között maradhat. Erre lehetőséget ad az utógondozói ellátás. Így az intézményeknek komoly szerep jut a 18-21 éves életkori szakaszban, szocializációban: az önálló, felnőtt életre való felkészítésben. A gyermekvédelmi intézmények szocializációs funkciója tehát nemcsak a gyermekeket, de a fiatal felnőtteket is érintheti. Az intézményben megvalósuló szocializáció pedig alapvetően meghatározza a fiatalok társadalmi beilleszkedését.

Az intézmény szocializációs funkcióját befolyásolja az intézmény elhelyezkedése, nyitottsága. A korábbi nevelőotthonokban jellemző volt az intézményi zártság, a külső kapcsolatok hiánya. Az otthonok átalakulásával, a belső iskolák megszűnésével a szocializációs funkció teljesebbé vált. A gyerekek sokkal inkább megismerik az őket körülvevő világot, gazdagabb társas kapcsolatot tudnak kialakítani a kortársakkal, a szomszédsággal, a helyi lakóköznyezettel, mint korábban a zárt intézményekben.

1. ábra Bronfenbrenner ökológiai modellje

Bronfenbrenner, 1992

A szocializáció folyamatát rendszerelméleti megközelítésben elemezte Bronfenbrenner a '90-es években. Ökológiai modelljében mikro-, mezo-, exo-, és makrorendszert különböztet meg. Az elmélet szerint az egyén és az őt körülvevő környezet rendszert alkot, aminek különböző szintjei vannak. Az egyes szintek koncentrikus köröket alkotva egymásra épülnek, az egyes szintek hatással vannak az őket követő szintekre, kölcsönös összefüggés van közöttük. Az első a mikrorendszer, amely magában foglalja a gyereket és az őt körülvevő közvetlen környezetet. Ez egyrészt jelenti a tárgyi környezetet, másrészt azokat az interperszonális kapcsolatokat, szabályokat, szerepeket, amelyekkel a gyermek kapcsolatba kerül. A gyerek fejlődése szempontjából ezen a szinten kiemelt jelentősége van az anya-gyermek kapcsolatnak. Az anya-gyermek kapcsolat jelentőségére több fejlődéslélektani kutatás is felhívta a figyelmet. A mezorendszer két vagy több további szintér megjelenését jelenti a gyerek életében, amiben fejlődik a személyisége, aktivitása. Ilyen szintér a bölcsőde, óvoda, iskola, ami egyben a másodlagos szocializáció szintereként, hatással van a mikrorendszer működésére és viszont.

A exorendszer két vagy több olyan szintert jelent, aminek a működése hatással van a gyermek fejlődésére, de a gyerek ebben aktívan nincs jelen. Ilyen lehet például az anya munkahelyi elfoglaltsága. A makrorendszer magába foglalja a kultúrát, szubkultúrát, a szociális, gazdasági, politikai rendszereket. A makrorendszer tartalmazza továbbá azokat az életlehetőségeket, szociális kontextusokat, amelyek az adott társadalomban elérhetőek. (Bronfenbrenner, 1992)

A fentiekben bemutatott ökológiai modell keretet ad a gyermekvédelmi intézményekben végbemenő szocializációs folyamatok értelmezéséhez. Erről kevés kutatás áll rendelkezésre. Kevés ismeretünk van az ott alkalmazott probléma megoldási módokról is, az alkalmazott eszközökről és ezek hatásáról. Több szerző ezért az intézményes szocializáció folyamatát „black box” jelenségnek nevezi. (Ploeg, 1986, L. Palareti, C. Berti, 2009)

Bronfenbrenner ökológiai modelljét a gyermekotthonok, lakásotthonok működésének értékeléséhez is felhasználta kutatása során (L. Palareti, C. Berti, 2009). A modell alkalmazását többek között az indokolja, hogy a folyamatok megvalósulása nemcsak a dolgozók közvetlen tevékenységén múlik, hanem a környezeti rendszerek közötti dinamikus kapcsolat is befolyásolja. Így például a gyerek fejlődése nemcsak az őt gondozó személyzettől függ, hanem azoktól a lehetőségektől is, amelyeket az ellátórendszer biztosít.

A gyermekvédelmi intézményekben mikrorendszerben értelmezhető a gyerek és az őt nevelő felnőtt kapcsolatának minősége, annak a közösségnek a légköre, amelyben a gyerek elhelyezésre került. Meghatározó eleme ennek a szintnek továbbá a mindennapokban alkalmazott napirend, az intézményi szabályok, rituálék. A gyereket közvetlenül körülvevő fizikai környezetet is jelenti ez a szint, amely abban az esetben segítheti a gyerek szocializációját, ha az otthonosság elve szerint szervezik. Az interperszonális kapcsolatokban a felnőttekkel való kapcsolat minősége mellett fontos a gyerektársakkal való kapcsolat is. A felnőttekkel való kapcsolat minősége és a napirend a legfontosabb tényezők, amik megváltoztathatják a gondozásba kerülő gyereket, ezek minősége hatással van a közösségen belül kialakuló légkörre is.

A mezorendszerhez sorolható a gyereket körülvevő közösség, az iskola, az intézmények által szervezett szabadidős lehetőségek. A rendszerben fontos szerepet kap a különböző intézmények közötti folyamatos együttműködés, a gyerek elhelyezési helyének állandósága. Ezen a szinten jelenik meg a gondozási terv, ami minden gyermek számára elkészül és folyamatosan bővítik. A gondozási terv megteremti a kapcsolatot a múltbeli és a jelenlegi ellátás között, valamint eszközül szolgál a gyerek jelenlegi és jövőbeni szükségleteinek kielégítéséhez.

Az exorendszer az intézmény más intézményekkel, személyekkel való kapcsolatrendszerét jelenti, akik foglalkoztak a gyerekekkel és a családjával. A rendszer sajátossága, hogy közvetlenül nincs jelen a gyerek, de ennek a szintnek a történései hatnak rá. Itt jelenik meg többek között az intézmény vezetésének munkája, az intézmények közötti információcsere, annak a hálózatnak a működése, ami azért jött létre, hogy koordinálja az egyes szereplők közötti együttműködést.

A makrorendszer tartalmazza a beavatkozások/ a segítség szociokulturális összefüggéseit. Azokat az explicit és implicit elméleteket, amelyek a beavatkozás alapját képezik az adott társadalomban. Ezen a szinten jelennek meg a beavatkozás eredményességét segítő terápiás lehetőségek, nevelési módszerek. Ide tartoznak még az intézmények működését meghatározó szabályok, törvények, folyamatok, az intézményi ellátórendszerek. (L. Palareti, C. Berti, 2009)

A fejezetben áttekintettük a szocializációs szintereket, részletesebben a gyermekotthonokat, lakásotthonokat, azok funkcióit mutattuk be. Az intézmények funkcióit többféle megközelítésből szemlélve megállapítható, hogy elsősorban a szocializáció, a védelem, a kompenzálás és az önálló életre való felkészítés a fő feladatuk. Ezeknek a feladatoknak a teljesítése befolyásolja az intézményben élő gyerekek életkörülményeit, nemcsak az intézményben töltött idő alatt, hanem a későbbiekben is. Az önálló életre való felkészítés és a társadalomba való beilleszkedés sikeressége elsősorban az intézményből való kikerülés után mutatkozik meg. A szocializációs szinterek áttekintése után megállapítható, hogy a különböző szinterek közötti együttműködés javítása szintén segítheti a gyerekek önálló életre való felkészítését, javíthatja életkörülményeiket. Kiemelten fontos lenne többek között a család és az otthonok, az iskola és az otthonok, az iskola és a család intenzívebb együttműködése. Ezt erősíti meg Bronfenbrenner (1992) ökológiai modellje is, amelynek alkalmazása segíti az intézményes elhelyezés értékelését, és azoknak a beavatkozási irányoknak a kijelölését, amelyekkel hatékonyabbá tehető az intézményes nevelés, valamint javíthatók a gyerekek életkörülményei.

2. A gyermekvédelem és a hozzá kapcsolódó fogalmak értelmezése

A fejezetben a gyermekvédelem fogalmát értelmezzük különböző szerzők, tudományterületek megközelítésében, majd a veszélyeztettség és a hátrányos helyzet meghatározásait tekintjük át.

A gyermekvédelemnek több konkrét definíciója létezik a szakirodalomban. Szociológiai szemléletű meghatározásában Hanák (1978) általános és speciális gyermekvédelmi tevékenységet különböztet meg, felhívja a figyelmet az általános és a speciális gyermekvédelem közötti kapcsolatra, azok kölcsönhatására. A speciális gyermekvédelmet az általános gyermekvédelem részeként értelmezi. A két fogalom kölcsönhatásban van egymással, vagyis az általános gyermekvédelem erősíti a speciálit, ugyanakkor a speciális gyermekvédelem visszahat az általánosra.

Az általános gyermekvédelem és a vele kapcsolatos intézmények szocializáló tevékenysége szabja meg és alakítja ki a gyakorlatban a gyermeknevelés, az ifjúsággal való foglalkozás tartalmi követelményeit, céljait, törekvéseit, amelyek egyben az általános prevenciót is szolgálják. Kiterjed minden gyerekekre és fiatalra, szocializációjukban szerepet játszó intézményekre - mint a család, az iskola, az ifjúsági szervezetek stb.-, felöleli a gyerekek, az ifjúság fizikai, szellemi, erkölcsi valamint munkára nevelésének valamennyi területét.

A speciális gyermekvédelmi tevékenység, az amely az elárvult, elhagyott vagy a veszélyeztetett helyzetben levő gyermek, fiatalkorú felkarolására, pártfogására, védelmére irányul. A speciális gyermekvédelem is ugyanolyan szocializációs funkciókat tölt be, mint az általános gyermekvédelem. De tevékenysége a már bekövetkezett bajok orvoslására, a veszélyeztetett helyzet megelőzésére, az utógondozásra összpontosul. (Hanák, 1978).

A szociálpolitika történeti fejlődése jelentős hatással volt a gyermekvédelem alakulására Magyarországon is. A gyermekek védelmét biztosító intézményrendszer a szociálpolitika által biztosított szociális szolgáltatások közé sorolható. Több szerző (Szöllősi 2000, Herczog, 2001) a szociálpolitika részeként értelmezi a gyermekvédelmet.

A gyermekvédelem felfogható a szociálpolitika sajátos tulajdonságokat mutató, relatíve elkülönült részterületeként is. E megközelítés szerint a gyermekvédelem olyan szociálpolitikai alrendszer, amely a szülői gondviselés teljesítésével kapcsolatos különféle problémákat tekinti tárgyának, és amely a gyermek és a szülő közötti viszonyra tekintettel kontrollálja és szankcionálja a családtagok magatartását, illetve nyújt különféle szociális ellátásokat. A gyermekvédelmi politika a szociálpolitika viszonylagos önállósággal rendelkező részterülete, melyet sajátos funkciója, sajátos intézményrendszere különít el a szociálpolitika egészétől. (Szöllősi, 2000)

A szociálpolitikára, így a gyermekvédelemre is jelentős hatást gyakorol az ország társadalmi, gazdasági, ideológiai berendezkedése. A szociálpolitika relatív önállósága azt jelenti, hogy nem rendelődhet teljesen alá más alrendszereknek, például a gazdaságnak vagy a politikának. A szociálpolitika önállósága azonban viszonylagos. Hiszen nem függetlenítheti magát sem a gazdaságtól, sem a politikától, sem a jogtól vagy más alrendszerektől, sem magától a társadalomtól. (Zombori, 1994)

A gyermekvédelem intézményrendszere csak viszonylagosan önálló, működése összefügg más társadalmi alrendszerekkel. Nem ragadható ki a környezetéből, a tágabb értelemben vett társadalmi rendszerből. Ezért természetesnek kell tekintenünk, hogy a társadalmi berendezkedés, a gazdaság működésének változásai, a gondolkodás minőségi módosulásai jelentős hatást gyakorolnak ezen alrendszerre. (Volentics, 1996)

A gyermekvédelem és a gazdasági-társadalmi viszonyok összefüggésével kapcsolatban a gyermekvédelem reaktív, válaszoló jellegét szükséges kiemelni. A gyermekvédelem általában az objektíve bekövetkezett gazdasági-társadalmi változásokat követte, ezekre „válaszolt”. A gyermekvédelem intézményének alapvetően – a gazdasági-társadalmi, a családban bekövetkezett változásokra való – válaszoló jellege miatt nincs teljes és automatikus egyidejűség és megfelelés a gyermekvédelem és az azt meghatározó társadalmi-gazdasági viszonyok között. A gyermekvédelem egyes periódusokban lényegesen elmaradt mind a társadalmi változások, mind a szociális vívmányok mögött. Természetesen az sem közömbös, hogy e lemaradás milyen mértékű, hiszen ha a gyermekvédelem és az adott gazdasági-társadalmi viszonyok között számottevő az eltérés, ez egyben a gyermekvédelem diszfunkcionális működéséhez is vezet. (Hanák, 1978)

A gyermekvédelem jelenségét különböző módon lehet szemlélni. Szöllösi (2004) szerint különösen a következő három nézőpontnak van nagy jelentősége:

- A gyermekvédelem, mint szakpolitika
- A gyermekvédelem, mint jogi normák összessége
- A gyermekvédelem, mint intézményrendszer.

Ezek kiegészíthetők egy negyedik szemponttal, ami a gyermekvédelmet szocializációs szintéreként szemléli.

A szakpolitikai megközelítés szerint a gyermekvédelem a közfeladatok egyike, amelynek céljait és eszközeit a gyermekvédelmi politika határozza meg. A gyermekvédelemre vonatkozó célok, eszközök (másként fogalmazva: a gyermekvédelmi programok) meghatározása a sajátos jellemzőkkel bíró szakpolitikai folyamat során történik. A döntési folyamat eredményeként jön létre a különböző gyermekvédelmi programok sora illetve azok összessége, az ország gyermekvédelmi politikája.

A jogi megközelítés szerint a gyermekvédelem egyike a jog által szabályozott társadalmi viszonyoknak. A gyermekvédelmi jog normatív módon meghatározza az állam gyermekvédelmi feladatait, a gyermekvédelem szervezetét, valamint a gyermekvédelemben érintett személyek jogait és kötelességeit.

Az intézményrendszerként történő felfogás szerint a gyermekvédelem a társadalmi intézmények egyike, melyet annak ténylegesen létező struktúrái (pl. szervezetek, szakemberek stb.), illetve funkciói (ellátások nyújtása, hatósági cselekmények) testesítenek meg. (Szöllősi, 2004)

Dolgozatunkban az intézményrendszerként történő felfogást helyezzük előtérbe, elsősorban az intézményrendszer változását, és a változásoknak a gyermekek életkörülményeire gyakorolt hatását vizsgáljuk. Ezeket a szemléletbeli megközelítéseket azonban nem tartjuk egymástól élesen elválaszthatónak, mivel mind a szakpolitikai, mind a jogi megközelítés erőteljesen hat az intézményrendszerre, annak működésére és viszont.

A gyermekvédelem fogalmának értelmezése során különbséget kell tenni a gyermekjólét és a gyermekvédelem között. A gyermekjóléti megközelítés sajátossága, hogy minden gyermek szükségletére próbál válaszolni, függetlenül attól, hogy milyenek a gyermek szociális körülményei. A gyermekjóléti megközelítést az jellemzi, hogy nem veszélyeztetettséggént, sőt többnyire nem is problémaként értelmezi a helyzetet, hanem szükségletként. Nem lát alapvető érdekellentétet a szülő és gyermeke között, és nem tartja szükségesnek a szülői magatartás kifejezett kontrollját. Mintegy „megbízik” a szülőknél, rájuk hagyja a gyermek körüli feladatok szervezését, viszont valamilyen téren (pénzbeli formában, szolgáltatással stb.) támogatást nyújt feladatai teljesítéséhez. A gyermekvédelem viszont nem egyszerűen szükségletek kielégítésére, hanem problémák kezelésére irányul, és a gyermek családi környezetének hiányosságait tekinti kezelendő problémának. A gyermekvédelem nemcsak forrásokat, szolgáltatásokat biztosít, hanem védi a gyermeket a szülők magatartásával szemben, szankcionálja a család életmódját, módosítja a családtagok egymáshoz fűződő jogait és kötelességeit, továbbá módosítja a gyermek családon belüli és azon kívüli státusát. (Szöllősi, 2004)

A gyermekjóléti megközelítés és az általános gyermekvédelem meghatározásában közös vonás, hogy mindkettő valamennyi gyermekre kiterjeszti hatáskörét. A gyermekvédelmi megközelítés pedig a speciális gyermekvédelemhez hasonlóan a problémák kezelésére irányul.

A gyermekvédelem fogalmának értelmezése során Gáti (1987) a pedagógiai szemlélet fontosságát hangsúlyozza. E szerint a gyermek- és ifjúságvédelem a családpolitika rendszerébe is és a köznevelés rendszerébe is tartozik.

Ezek létét és működését törvények és más jogszabályok határozzák meg. A gyermek- és ifjúságvédelem így válik elméletben is, gyakorlatban is komplex területté, amelynek összetevői között a leglényegesebbek: a jogi, a szociális, az egészségügyi, a közgazdasági, a pszichológiai részterületek. Mivel a gyermekek és családjuk életében ezek a tényezők egyedi módon érvényesülnek, a gyermekvédelmi esetekben problémái összegeződnek. Ezért a gyermekvédelem szemléleti alapja a gyermeki személyiségfejlődését segítő pedagógiai megközelítés. Minden tudomány és minden gyakorlati eljárás a pedagógiának van alárendelve a gyermekvédelmi esetekben. A gyerek érdekét leginkább a pedagógiai érdek fejezi ki. Ez a pedagógiai érdek érvényesül a szűkebben értelmezett gyermekvédelmi tevékenységben is. Ennek célja ugyanis az, hogy elhárítsa, vagy enyhítse azokat a gyermekekre ható károsodásokat, amelyek egészséges személyiségfejlődését megzavarják, vagy meggátolják, másrészt segítse azoknak a pozitív hatásoknak az érvényesülését, amelyek hozzájárulnak a gyermek társadalmilag is értékes képességeinek kibontakoztatásához és kifejlesztéséhez. (Gáti, 1987)

Az állami gyermekvédelem két nagy területe az általános, megelőző gyermekvédelem, és a speciális gyermekvédelem. Az általános gyermekvédelem lényegében megfelel a minden, 0-18 éves korú gyermekekre és fiatalra vonatkozó állami szociálpolitikai tevékenységnek és az ezt kiegészítő jogi szabályozásnak. (Domszky, 1994)

A különböző szerzők (Herczog, 1994, Domszky, 1994,) gyermekvédelmi meghatározásai hasonlóak Hanák (1978) fogalomértelmezéséhez, aki általános és speciális gyermekvédelmet különböztetett meg. A fogalom újabb szempontú tipizálására nem került sor. Megállapítható, hogy a szerzők egy része ma is kiindulópontként használja Hanák (1978) meghatározását.

A fentiekben bemutatott definíciók nem teljes körűek, de ezek alapján megállapítható, hogy az értelmezést nagymértékben befolyásolja az, hogy melyik tudományterület felől közelítünk a problémához. A neveléstudományi, a szociológiai, szociálpolitikai, jogi megközelítés más-más szeletét emeli ki ugyanannak a jelenségnek.

Felmerül a kérdés, hogy mi tartozik a gyermekvédelem kompetenciájába, milyen helyzetek kezelésére alkalmas a gyermekvédelem? A gyermekek problémáinak a megoldására adott válasz több tényezőtől függ. Egyrészt attól, hogy az adott helyzet milyen mértékig ártalmas, másrészt attól is, hogy a létező formális intézmények milyen helyzeteket kezelnek problémaként, és hogy milyen megoldásokat alkalmaznak azokkal kapcsolatban. Azt a helyzetet tekintik gyermekvédelmi problémának (veszélyeztetettségnek, bántalmazásnak stb.), amelyet különböző okokból és különböző folyamatok során besoroltak a gyermekvédelmi intézményrendszer által kezelendő problémák közé. (Szöllősi, 2003)

A gyermekvédelem által kezelt helyzetek a szülői gondoskodásból kiindulva két csoportra oszthatók. Az elsőbe a klasszikus, speciális gyermekvédelmi problémák tartoznak, amikor a szülő alkalmatlan feladatának ellátására, és mulasztásával árt a gyerekeknek. A gyermekvédelem a szülői gondviseléssel kapcsolatos problémákat tekinti tárgyának, a gyermek érdekében szankciókat alkalmaz a szülővel szemben, illetve szociális ellátásokat nyújt. A második csoportba a gyermekjóléti szükséglet, illetve probléma fogalmát sorolja. Ez a megközelítés nem problémaként értelmezi a helyzetet, hanem egy felmerülő szükségletként. Nem tartja szükségesnek a szülői magatartás kontrollját. A szülőket szolgáltatásokkal segíti feladataik ellátásában. (Szöllősi 2004)

A gyermekvédelem fogalmának meghatározása során ki kell térni azokra az alrendszerre, amelyeknek elsősorban nem a gyermekvédelem a feladatuk, de tevékenységükkel közvetve, vagy közvetlenül hozzájárulnak annak ellátásához. Ilyen alrendszernek tekinthető többek között az oktatás, az egészségügy.

Az általános gyermekvédelemhez Domszky (1994) a következőket sorolja. Az egészségügy területén a családtervezést, anya-és csecsemővédelmet (szűrés, tanácsadás, védőnők tevékenysége), az óvodai, iskolai és szak gyermekorvosi hálózatot, az egészségnevelést nevezi meg.

Az oktatásügyben az óvodai és iskolai gyermekvédelmet, a diákétkeztetést, a napközi otthonokat, nevelési tanácsadókat, pályaválasztási tanácsadókat, diákotthonokat sorolja.

A társadalombiztosítás területén az anyasági segélyt, a terhességi-gyermekágyi segélyt, a gyermekgondozási táppénzt nevezi meg. A társadalombiztosítás ellátásai hozzájárulnak az általános gyermekvédelemhez, anyagi forrást biztosítanak az anya keresőképtelenségének idejére. Az általános gyermekvédelemhez sorolja a különböző jogszabályokat

A speciális gyermekvédelem intézményei között nevesíti a hatósági intézkedéseket, a gyermekotthonokat, a javító-nevelő intézeteket, a nevelőszülőket, az S. O. S. gyermekfalvakat.

A gyermekvédelem harmadik nagy területét a társadalmi gyermekvédelem, a civil szervezetek által végzett gyermekvédelmi tevékenység jelenti. Az általános, megelőző és a speciális gyermekvédelem között az is a különbség, hogy az elsővel még olyan intézmények foglalkoznak, amelyeknek nem kizárólagos feladata a gyermekvédelem. (Domszky, 1994)

Egy tágabb értelmezés szerint az előbbieken bemutatott egészségügy, oktatás, társadalombiztosítás, jogszabályok mellett ide sorolható még a szociális ellátórendszer, az igazságügyi gyermek- és ifjúságvédelem, valamint a fiatalok munkaügyi védelme is, mint önálló alrendszer. (Szöllősi 2004.)

A szociális ellátórendszer elkülönülten szerveződik, külön törvény szabályozza a működését. Egyes szakosított ellátási formák egyúttal gyermekvédelmi funkciót is betöltenek. Ezeket a gyermekek egy része a szülő kérésére, más része átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermekként veszi igénybe. Ilyen intézmények például a fogyatékkal élőket ellátó lakóotthonok. A gyermekvédelem régóta létező sajátos feladatokat ellátó alrendszere az ún. igazságügyi gyermek- és ifjúságvédelem. Az igazságügyi gyermekvédelem elsősorban a rendőrség, ügyészség, bíróság, a pártfogói szolgálat valamint a büntetés-végrehajtási intézmények feladata. A szerző felosztásában az igazságügyi gyermekvédelem egy határterületének tekinti a javítóintézeti ellátást. Itt egyszerre érvényesülnek a büntetőjogi szabályok és a gyermekvédelmi szabályok. Az igazságügyi gyermekvédelem fő területei közé sorolja a bűnmegelőzést, a büntetőeljárás elterelését, a fiatalokorúakkal szembeni büntetőeljárást, büntetések kiszabását, a hivatásos pártfogói tevékenységet és a javítóintézeti nevelést.

A szociálpolitika kialakulása során nagy hangsúlyt kapott a gyermekek, majd a gyermekmunka tilalma után a fiataloknak a munka világában történő védelme. Ennek fő területei a munkajogi szabályok, munkavédelem, munkaügyi ellenőrzés, foglalkoztatáspolitikai, szakképzés, pályaalkalmasság. (Szöllősi, 2004)

Áttekintve az értelmezéseket, a gyermekvédelem két nagy területre osztható. (Hanák 1978, Domszky, 1994 és Szöllősi, 2004) Az általános gyermekvédelemhez tartozik valamennyi olyan alrendszer, szolgáltatás, amellyel minden gyermek kapcsolatba kerül. Ide tartoznak a gyermeket érintő szociális szolgáltatások, a közoktatás, egészségügy, társadalombiztosítás szolgáltatásai, a különböző pénzbeli ellátások, valamint a gyermekvédelmi feladatokat ellátó civil szervezetek. Ez utóbbiak véleményünk szerint nem alkotnak önálló gyermekvédelmi területet. Részvételük a gyermekvédelemben fontos, de nem olyan mértékű, hogy önálló területként nevezhetnénk meg. A társadalmi gyermekvédelem, vagyis az alapítványok, egyesületek a várakozásokkal ellentétben nem kapcsolódtak be elég intenzíven a gyermekjóléti-gyermekvédelmi feladatok ellátásába, erre a dolgot későbbi fejezetében visszatérünk.

A speciális gyermekvédelmet a gyermekvédelmi szakellátás intézményei, a gyermekotthonok, a lakásotthonok, nevelőszülői elhelyezés, az S. O. S. Gyermekfalvak biztosítják. Ezen kívül ide soroljuk még a gyermekjóléti alapellátásokat (a gyermekjóléti szolgálatot, a bölcsődét, családi napközit, családok átmeneti otthonát, a gyermekek átmeneti otthonát és a helyettes szülőket), amennyiben ezen szolgáltatásokat a gyermek veszélyeztetettsége miatt veszik igénybe. Ebben az esetben speciális feladat a már kialakult veszélyeztetettség megszüntetése.

A speciális gyermekvédelem nem korlátozódik kizárólag a gyermekvédelmi szakellátást nyújtó intézményekre, mivel a gyermekjóléti alapellátás keretében is sor kerül speciális gyermekvédelmi intézkedésekre.

2.1. Veszélyeztetettség

A gyermekek családból való kiemelése, a családok életébe való beavatkozás számos dilemmát vet fel a szakemberekben. A gyermekek intézménybe való elhelyezésére leginkább akkor kerül sor, ha a gyermek veszélyeztetett. A veszélyeztetettség fogalmának meghatározása, értelmezése azonban nehézséget jelent mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek számára. Gyakran egyéni mérlegelés függvénye, hogy kit tartanak veszélyeztetettnek. A szakirodalomban nincs egységes meghatározás, a fogalomnak többféle definíciója létezik, de főként jogi, pedagógiai megközelítésben használatos.

A veszélyeztetettség mértéke meghatározza, hogy mely helyzetekben van helye a gyermekvédelmi beavatkozás alkalmazásának. A veszélyeztetettség értelmezésének a hiánya megnehezíti vagy megakadályozza, hogy a politika tudatosan döntsön arról, kiből álljon a gyermekvédelem célcsoportja, és milyen célokat szolgáljon a beavatkozás, hiteles statisztika készüljön a veszélyeztetett gyermekek létszámáról és a problémák típusáról, a szaktudományok releváns magyarázatokat adjanak és módszereket dolgozzanak ki a problémák kezelésére, a gyakorlati szakemberek elméletileg és módszertanilag megalapozott módon kezeljék a problémákat. (Szöllősi, 2000)

A veszélyeztetettség-kategóriák megnevezése funkcionális szükségszerűség a gyermekvédelmi rendszerekben. Ezek olyan eszközök, amelyekkel a gyermekvédelmi rendszer alkotója egyrészt megjelöli a társadalom tagjai számára „normális” magatartást, másrészt ennek ellentettjeként a „problémás” helyzeteket. A társadalomban a veszélyeztetettség fogalmát több szereplő alakítja. Egyrészt a hivatalos döntések, de a gyermekvédelem szervezetei és a társadalom tagjai is részt vesznek ennek a fogalomnak az alakításában. A gyermekvédelmi szervezetek (hatóságok stb.) bizonyos fokú autonómiával döntenek arról, hogy mi számít gyermekvédelmi problémának, veszélyeztetettségnek. A gyermekvédelem feladatára vonatkozó társadalmi felfogás részben a közpolitikai folyamatok során, részben pedig a közpolitikai döntések következményeképpen alakul. A veszélyeztetettség-kategória konstruálása tehát az állam és a társadalom egymásra vonatkoztatott kommunikációja során történik. (Szöllősi, 2003)

A veszélyeztetettség fogalmát több szerző is úgy határozta meg, hogy abban a társadalom szerepét emeli ki. A gyermekek veszélyeztetettsége közvetlenül függ attól, hogy a társadalom az adott időpontban és adott helyen milyen helyzetet tart társadalmi problémának, és hogy ezek közül melyek esetén tartja szükségesnek a gyermekvédelmi beavatkozást. (Szöllősi 2000, Filó és Katonáné 2006).

Ettől eltérően a fogalom kulturális vonatkozását hangsúlyozza Kerezsi (1996). Azt a kiskorút tartja veszélyeztetettnek, akit a szülők, nevelők oly módon nevelnek és gondoznak, amely egy adott kultúrában, helyen és időben elfogadhatatlan.

A veszélyeztetettség kategóriáját három részre bontja:

- a) a gyermek fizikai, egészségi fejlődésének veszélyeztetésére,
- b) a gyermek társadalmi integrációjának veszélyeztetésére, és
- c) a gyermek morális fejlődésének veszélyeztetésére.

Mindezek természetesen együttesen is előfordulhatnak, de külön-külön is indokolhatják a gyermekvédelmi célú segítő vagy közigazgatási hatósági beavatkozást a családok életébe. (Kerezsi, 1995)

Többféle veszélyeztető helyzetet különböztet meg Domszky (2004) Herczog (2007) és Kerezsi (1995). Mind a három szerző ide sorolja az elhanyagolást. A gyermekeket veszélyeztető helyzetek általában két kategóriára bonthatók. Ezek a bántalmazás és az elhanyagolás. A bántalmazás magába foglalja a fizikai bántalmazást, az érzelmi vagy pszichikai sérelem okozását, a szexuális visszaéléseket. Ide tartozik a gyermek életének veszélyeztetése, a túlzott büntetések alkalmazása, az intézményes bántalmazás, a gyermek testi és lelki egészségét, jólétét sértő cselekmények sora. Az elhanyagoláshoz sorolják a fizikai és az egészségügyi elhanyagolást, az elhagyást, az oktatás elhanyagolását, az érzelmi elhanyagolást, a szülői kötelességek elhanyagolását. (Domszky, 2004)

Az elhanyagolás mint veszélyeztető helyzet bővíthető még az elégtelen felügyelet és az elhanyagoló rendszer fogalmával. Ez utóbbi a rendszerbántalmazás sajátos formája, ami a segítségre, támogatásra hivatott szakemberek be nem avatkozására, negligációjára vezethető vissza. Az elhanyagolás esetében a szándékosság sokkal kevésbé játszik szerepet, - inkább a gondatlanság vagy a gondoskodásra való képtelenség van jelen- így a megítélése is enyhébb. (Herczog, 2007)

A gondozás, nevelés elhanyagolása mellett a veszélyhelyzetek közé sorolható a diszfunkcionális családi működés, amiben fizikai, szexuális erőszak fenyegeti a gyerekeket. Kerezsi (1995).

A veszélyeztetettség pedagógiai-pszichológiai szemléletű meghatározásában Gáti (1987) a személyiségkárosító hatásra hívta fel figyelmet. A gyermekvédelem azokat a gyerekeket tekinti veszélyeztetettnek, akiknek személyiségfejlődését nagy valószínűséggel fenyegeti valamilyen károsodás. A károsodások az én fejlődésben, a szocializációban, a magatartásban, az erkölcsi magatartásban, az értékorientációban és az igényszintben, esetleg aktivitás vonatkozásában jelentkeznek, mint viselkedési és kedélyéleti zavarok: csökkent teljesítőképesség, kriminális vagy neurotikus irányú fejlődésre való hajlam, valamint a gyerek személyiségét negatívan befolyásoló, gyakran a környezetét is bántó jelenség. A veszélyeztetettség megállapítása az alábbi négy tényező minőségének és kölcsönhatásának mérlegelésén alapul. Minden esetben jelen van az ártalomforrás, ami pusztán jelenlétével veszélyezteti a gyermeket. Az ártalomhatások erejüktől, időtartamuktól függően károsítják a gyermeket. Fontos tényező a gyermek személyisége, ami ellenáll a hatásoknak, elhárítja, kivédi, vagy elszenvedti azokat. Számolni kell továbbá a károsodásokkal, a személyiségben bekövetkezett negatív értékű állapotváltozásokkal. (Gáti, 1987.)

A veszélyeztetettségnek 4 fő okát különbözteti meg a szakirodalom. Ezek az anyagi, erkölcsi, egészségügyi és a pedagógiai okok. A gyerek veszélyeztetett lehet anyagi okból, ha elsődleges életszükségletei kielégíthetetlenek. Tehát nem megfelelő a táplálása, ruházódása, iskoláztatásának feltételei, ha a család bármi okból nyomorog,

Bekövetkezhet erkölcsi okból, ha környezete bűnöző életmódot folytat, ha erkölcsileg rossz példát mutat a gyermeknek, vagy erkölcsbe ütköző magatartásra kényszeríti őt, azt eltűri vagy elősegíti. Ugyancsak veszélyeztetett erkölcsi okból, ha saját személyében szembehelyezkedik az erkölcsi normákkal, káros szenvedélyei vannak (szerencsejáték, alkoholizálás, narkotikumfogyasztás), bűncselekményt követ el vagy csavarog.

Lehet egészségügyi oka, ha környezete egészségrontó hatású és a károsodástól tartani lehet. Így például fertőző, tébécés beteg van a családban, elmebeteg a közvetlen környezetben, hiányos a gondozás és a táplálás, a szükséges orvosi ellátás hiányzik. Ha a gyerek beteg, akkor az egészségügyi ellátás körébe tartozik, gyermekvédelmi szempontból csak akkor veszélyeztetett, ha a gondozására kötelezett hozzátartozó nem kezelteti őt.

Végül pedagógiai okból, ha a környezet a nevelés szüksége minimumát nem tudja, vagy nem akarja biztosítani számára (pl. felügyelet nélkül hagyja), rosszul bánnak vele, nem nevelik vagy rosszul nevelik. Ide tartoznak azok az esetek is, amelyekben a környezet (pl. a család) igyekszik ugyan helyesen nevelni a gyereket, de a jó szándékú nevelésnek nincs meg az eredménye. (Gáti, 1987.)

Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal nyilvántartja a veszélyeztetett gyerekek számát. Az elmúlt években ezeknek a gyerekeknek a száma nem csökkent jelentős mértékben.

5. táblázat Gyámság alatt álló és veszélyeztetett kiskorúak

Megnevezés	2000	2003	2004	2005
Gyámság alatt álló kiskorúak száma	28893	30217	30481	30269
Nyilvántartott veszélyeztetett kiskorúak száma	264981	232381	225365	223594
Ebből:				
Környezeti okból	43612	50219	49365	50229
Magatartási okból	25908	29475	31120	38014
Anyagi okból	185868	144700	135897	126291
Egészségi okból	9593	7987	8983	9060
Családok száma, amelyekben a veszélyeztetett kiskorúak élnek	112043	102241	99584	98304

Forrás: Magyar statisztikai zsebkönyv, 2005. 95. o.

2000-ben 264. 981 fő volt a veszélyeztetett kiskorúak száma, míg 2003-ban 232. 381fő, 2005-ben pedig 223. 594 gyermek volt veszélyeztetve. (5. táblázat)

A statisztika négy fő ok csoportot különböztet meg a veszélyeztetettség szempontjából. Ezek az anyagi, környezeti, egészségi és magatartási okok.

Az anyagi okok miatt veszélyeztetett gyermekek száma kiemelkedően magas, kb. 60 százalékos, 40 százalékot pedig a környezeti, magatartási, egészségi ok képez. A gyerekek magas arányú anyagi veszélyeztetettsége arra enged következtetni, hogy a családok jövedelmi mutatói alacsonyak, a szegénység növekszik, aminek oka lehet többek között a munkanélküliség. A gyermekvédelmi törvény szerint anyagi ok miatt nem lehet gyermeket kiemelni a családból. A gyermekek családból való kiemelésének megelőzése érdekében vezették be a pénzbeli és természetbeni támogatásokat. Ennek ellenére is magas az anyagi ok miatti veszélyeztetettség. Az adatok alapján vélelmezhető, hogy - a törvény szellemével ellentétben- ma is elsősorban anyagi ok miatt kerülnek intézménybe a gyermekek. Az is tény, hogy az okokat nehéz egymástól elválasztani, hiszen az anyagi okok sokszor vonzzák magukkal a környezeti vagy akár egészségügyi okokat.

2.2. Hátrányos helyzet

A gyermekvédelmi intézkedések másik fontos kiváltó oka lehet a hátrányos helyzet. A hátrányos helyzet fogalma a '60-as években jelent meg, elsősorban a nevelés-oktatás kapcsán foglalkoztak ezzel a kérdéssel a szakemberek. Leggyakrabban ma is a pedagógia használja, de jelen van a szociológia, a szociálpolitika szótárában is.

A hátrányos helyzet fogalmát Kozma (1975) határozta meg. A fogalom többdimenziós voltára hívta fel a figyelmet, valamint arra, hogy a hátrányos helyzetű tanulókkal való foglalkozást a gazdasági igények is megkövetelik. Mivel a lakosság különböző jövedelmű rétegei - más mértékben részesülnek a szolgáltatásokból, így az ún. nem anyagi jellegű szolgáltatásokból - mint az oktatás is -, hátrányaik mérséklése egyúttal életszínvonal- politikai kérdéssé válik. „Hátrányos helyzetről két esetben beszélnek. Az egyik esetben az esélyek egyenlőtlen voltát értik rajta társadalmunk különféle rétegeinek, csoportjainak vagy egyéneinek ún. fölfelé irányuló vertikális mobilitásában. A másik esetben viszont bizonyos állapot megjelölésére szolgál egyes társadalmi csoportok helyzetének elemzése végett.” (Kozma, 1975. 18.). A szerző hátrányos helyzetűeknek tekinti azokat a gyerekeket és fiatalokat, akik iskolai kudarcot szenvedtek: megbuktak, sőt lemorzsolódtak már az alsófokú oktatás során.

Az iskolai kudarcok mellett a hátrányos helyzetet tovább fokozzák a lakóhelyi sajátosságok és ezzel összefüggésben az iskolák személyi-tárgyi feltételei. A regionális különbségek jelentősen befolyásolják a hátrányos helyzetet. A halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az ország egyes térségeiben területileg is koncentrálnak. Így az alacsony képzettség problémája rendszerint egyszerre jelentkezik nemcsak a település-fejlettségi gondokkal, - és ezen belül az iskola hiányával-, hanem egyúttal a munkavállalási lehetőségek korlátozott voltával, vagy a nem fejlődőképes, stagnáló gazdasági szerkezettel. Az alacsonyan képzett, továbbképzésre nem, vagy csak kevésbé alkalmas munkaerőt így nemcsak egy-egy térség adott gazdasági szerkezete „termeli ki” magából, hanem az ilyen színvonalú alapképzés maga is hozzájárul bizonyos fejlettségi szint stagnálásához, a meglévő hanyatlásához. (Kozma, 1999.)

A hátrányos helyzet fogalmát a szakemberek gyűjtőfogalomként értelmezik, és ide sorolják a lemorzsolódott, kudarcot szenvedett, a tanulók átlagától elmaradó gyerekeket. (Liskó 1997, Papp 1997, Tót 1997)

A fogalom értelmezésében Imre (2002) három kategóriát különít el. Ide sorolja az oktatási rendszeren belüli egyenlőtlenségeket, az oktatási rendszeren kívüli egyenlőtlenségeket, valamint a kimeneti jellemzőket.

A hátrányos helyzet megnyilvánulási formái lehetnek az alacsony jövedelem, a rosszul felszerelt, egészségtelen vagy szűkös lakáskörülmények, a szülők alacsony iskolai végzettsége, a deviáns magatartás, a család vagy az ép család hiánya, a betegségre való nagyobb hajlam. (Huszár, 1981, Papp 1997, Tót 1997, Várnagy- Várnagy 2000, Mojzesné 2007)

A hátrányos helyzet megnyilvánulásának tágabb értelmezése szerint a fentiekén kívül ide sorolható még az etnikai kisebbséghez tartozás ténye is. A cigánysághoz tartozni Magyarországon különböző történelmi és társadalmi okok miatt hátrányos helyzetet jelent. (Liskó 1997)

A hátrányok két nagy csoportja különböztethető meg, így az anyagi és érzelmi hátrányok. Az érzelmi hátrányok közé sorolható a családi szocializáció zavara, annak hiánya, a szülők devianciája. (Fejes, Józsa, 2005.)

A depriváció magyar fordításaként értelmezve a fogalmat relatív lemaradást jelent, és nemcsak a jövedelmi, hanem egyéb hátrányokra (például elmagányosodás) is vonatkozik. A többszörösen hátrányos helyzet olyan személyekre és családokra utal, akiknél egynél több hátrány (például alacsony jövedelem és rossz egészségi állapot) jelentkezik. Használata mögött az a megfontolás húzódik meg, hogy a hátrány halmozódása különösképpen megnehezíti az azokból való kiemelkedést. (Andorka, 2006)

A hátrányos helyzet kezelésében Várnagy és Várnagy (2000) a szociális szempontokra teszi a hangsúlyt, valamint az interdiszciplináris megközelítésre hívja fel a figyelmet. Ugyanis, ha a hátrányos helyzet a pedagógia eszközeivel nem enyhíthető, akkor a társ szakmák –pszichológus, szociális szakember stb.- bevonására van szükség.

A hátrányos helyzet és a veszélyeztetettség között abban van a különbség, hogy a hátrányos helyzetű tanulókat a környezeti tényezők gátolják az adottságaikhoz mért fejlődési lehetőségben, adottságaik kifejlesztésében, elsősorban a tanulmányok terén. A veszélyeztetett gyermekek esetében viszont a társadalmi, felnőttkori beilleszkedés nehéz a személyiségfejlődés zavarai miatt. (Gáti 1987, Papp 1997). A különbség kapcsán ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a veszélyeztetett helyzet egyben hátrányos is. A tisztán hátrányos helyzet azonban nem feltétlenül veszélyeztető. (Papp, 1997)

A gyermekvédelem fogalmát áttekintve felmerül az a kérdés, hogy egy adott társadalomban a kialakult problémákat az egyén felelősségeként vagy társadalmi felelősségként értelmezik-e. A kérdésre adott egyik lehetséges válasz szerint, ha a kialakuló gondok társadalmi problémaként határozódnak meg, azaz társadalomszerkezeti viszonyokban helyezhetők el, akkor az azok kialakulásáért megállapítható felelősség nem terhelődik pusztán az egyénre, a családra, hanem az állam, a társadalom felelőssége is megfogalmazódik. Így szélesebb hatósugarú segítő rendszer kialakítására lehet mód. (Kerecsi, 1996)

A fenti szerzővel egyetértünk abban, hogy a gyermekvédelmi problémák többsége makrotársadalmi okokra vezethetők vissza. A problémák típusa, gyakorisága a társadalom fejlődésével együtt változik. A problémák megoldására irányuló társadalmi válaszok jelentős mértékében függenek attól, hogy az adott társadalom miként viszonyul a gyermekekhez, hogyan határozza meg a gyermeket nevelő családok szerepét, jelentőségét. A gyermekvédelem fogalmának meghatározásai alapján egyértelmű az állami/társadalmi felelősségvállalás szükségessége ezen a területen.

A veszélyeztetettség és a hátrányos helyzet meghatározásainak áttekintése után egyértelmű, hogy a két fogalom közötti különbség hangsúlyozása gyermekvédelmi szempontból is fontos, mivel más típusú beavatkozást igényel a hátrányos helyzet, mint a veszélyeztetettség. A hátrányos helyzet miatt nem vagy ritkán kerül sor a gyerek családból való kiemelésére, míg a veszélyeztetett gyerek esetében ez gyakran előfordul, a veszélyeztetettség mértékétől függően. Mindkét fogalom értelmezése indokolt, mivel az intézményekbe bekerülő gyerekek többsége a veszélyeztetettség mellett hátrányos helyzetű is. Az intézményeknek pedig a legfontosabb feladatuk az, hogy olyan életkörülményeket biztosítsanak a gyerekek számára, amivel megszüntetik a veszélyeztetettséget, mérséklik a hátrányokat.

3. A gyermekvédelem Európában –nemzetközi kitekintés

A fejezetben a nyugat-európai országok és a kelet-közép-európai országok gyermekvédelmének elemzésére vállalkozunk. Arra a kérdésre keressük a választ, milyen sajátosságokat mutat az egyes országokban a gyermekek intézményes elhelyezése. Kérdésként merül fel, hogy mennyiben foglalhatók modellekbe az egyes országok, és milyen közös vonások jellemzik a gyermekvédelmi rendszereket. Az összehasonlító elemzés során legfontosabb szempont annak vizsgálata, hogy milyen elhelyezési lehetőségeket - ezen keresztül milyen életkörülményeket- biztosítanak az egyes országokban a család nélkül felnövő gyerekek számára.

Az európai országokban általában a korábbi évszázadokban kialakult a gyermekvédelem valamilyen formája. Az egyes országok gyermekvédelmének összehasonlításában nehézséget jelent, hogy az ellátások alakulását erőteljesen meghatározza az adott ország, régió társadalmi, gazdasági és kulturális háttere. A témában használt fogalmak eltérőek, a különböző országok különböző terminusokat alkalmaznak ugyanazokra a jelenségekre. Ezen okok miatt a gyermekvédelem nemzetközi összehasonlítása nehéz feladat. A feltett kérdések megválaszolását nehezítette, hogy a témában csekély számú szakirodalom áll rendelkezésre. Kevés nemzetközi összehasonlító vizsgálat készült az előbbieken felsorolt okok miatt. Különösen igaz ez a kelet-közép-európai országokra, amelyeknek a bemutatásához jórészt csak angol nyelvű irodalomra és az UNICEF Innocenti Research Center angol nyelven megjelent kutatási eredményeire hagyatkozhattunk. Ez az oka annak, hogy a kelet-közép-európai országok gyermekvédelmi rendszerének elemzése terjedelmi szempontból kissé elmarad a nyugat-európai országokhoz képest.

A gyermekek korát, nemét, a gyermekotthon méretét, a gyermekek elhelyezésének okait, az ellátás minőségét vizsgálva három modellbe sorolhatók az európai országok. Az 1. modellbe a dél-kelet-európai országok sorolhatók, így Albánia, Törökország, Szerbia-Montenegro, Bosznia-Hercegovina, Örményország, Azerbajdzsán és Grúzia. Ezekben az országokban a gyermekotthoni elhelyezés aránya alacsony, de sok hasonlóságot mutat a közép-kelet-európai országok gyermekvédelmével. A hasonlóság abban nyilvánul meg, hogy itt is elsősorban nagy létszámú intézményekben kerülnek elhelyezésre a gyerekek. Ezekben az országokban magas arányú a csecsemők intézetekben való elhelyezése. Az elhelyezés időtartama hosszú, 5 év, vagy annál is több. A gyermekek elsősorban családi krízis, gyermekbántalmazás és szegénység miatt kerülnek az intézményekbe.

A második modellt a közép-kelet-európai országok alkotják. Ebben a régióban (Bulgária, Oroszország, Románia, Lengyelország, Magyarország, Lettország, Észtország) jellemző, hogy magas a gyermekotthonokban élő gyermekek aránya, miközben az intézeti körülmények nem korszerűek. A nagy létszámú otthonokban nem gyerekbarát a közeg. Ma is működnek ilyen nagy létszámú otthonok ebben a régióban, ahol intézményenként 100-300 gyerek elhelyezésére kerül sor. Jellemző az is, hogy elsősorban „szociális árvák” elhelyezésére kerül sor. Ez azt jelenti, hogy a gyerekeknek legalább az egyik szülője él. Az elhelyezés oka a rossz szociális, gazdasági körülményekben keresendő. További problémát jelent, hogy a régióban magas a csecsemőotthonokban élő gyermekek aránya is. A közép-kelet-európai országok a gyermekek helyzetének javítása érdekében irányelveket dolgoztak ki és intézkedéseket fogantatosítottak a rendszerváltás után. Néhány tekintetben jelentős változás figyelhető meg ezekben az országokban. A gyermekotthoni elhelyezések száma csökkenő tendenciát mutat például Romániában. Szerkezeti működési szempontból átalakulás tapasztalható, Oroszországban és Szlovákiában. A csecsemőotthonok száma csökken Magyarországon és Észtországban. A gazdasági problémák, a rossz szociális helyzet miatt nő a gondoskodásra szoruló gyermekek száma. Különösen igaz ez Oroszországra, ahol az elhelyezett gyermekek száma 1990-ben 49.000 fő volt, ami 2000-re 123.000-re emelkedett. Radikálisan növekedett a 0-3 éves korúak csecsemőotthoni elhelyezésének száma Oroszországban.

A harmadik modellbe a „gazdag” európai országok tartoznak. Jelentős különbség figyelhető meg a régióon belül az észak-európai és a dél-európai országok között. Az Egyesült-Királyságban, Norvégiában és Izlandon 1000 gyermekből 1 vagy kevesebb él gyermekotthonban. Dániában, Németországban, Franciaországban, Portugáliában a gyermekotthonban élők aránya 5-7 ezrelék. Svédországban, Finnországban, Írországban, Belgiumban, Hollandiában, Olaszországban, Spanyolországban ez az érték 1,5-3 ezrelék között mozog. (Gudbrandsson, 2005)

Mint korábban jeleztük, az egyes országokban a gyerekek elhelyezési lehetőségeit nehéz összehasonlítani, mert nagymértékben eltér az intézményi környezet és nincs egységes értelmezés sem. A következőkben a nyugat-európai és a kelet-közép európai országok gyermekvédelmét mutatjuk be. Az egyes országok modellt alkotnak abból a szempontból, hogy mikor és hogyan valósult meg a gyermekvédelem intézményesülésének folyamata. A gyermekvédelem fejlődésére jelentős hatást gyakorolt az, hogy 1945 után két eltérő, egymással versengő világrendszer jött létre. A nyugat-európai országok demokratikus működése, a jóléti állam létrejötte jelentős hatással volt a gyermekvédelemre.

Ezzel szemben a kelet-közép-európai országok diktatórikus működése más irányt szabott a gyermekvédelmi rendszer működésének. Itt később következett be az intézményesülés, előtérbe került az un. közösségi nevelés és ennek megfelelően a nagy otthonok létrehozása. A rendszerváltás utáni években azonban a kelet-közép-európai országok is újragondolták a gyermekvédelmi ellátórendszerüket, és a nyugat-európai tapasztalatokat is felhasználva jelentősen megváltoztatták a gyerekek elhelyezési lehetőségeit. A dolgozat következő részében ezt a kétféle fejlődési modellt mutatjuk be.

3.1. A nyugat-európai országok gyermekvédelme

Németországban a második világháború utáni időszak új fejezetet nyitott a gyermekvédelmi intézmények életében. A gyermekvédelem sajátosan alakult a különvált Német Demokratikus Köztársaságban. Itt elsősorban a szocialista nevelésnek rendelték alá a gyermekvédelmet. A nevelőotthonok, ifjúsági hivatalok a közoktatáshoz tartoztak. A gyerekek nagy létszámú nevelőotthonokba kerültek, ahol a közösségi nevelés került előtérbe. Hasonló folyamatok zajlottak le a többi közép-kelet-európai országban is, erre a fejezetben később térünk ki. (Trede, 1993)

Németország nyugati felében a '60-as évek végéig a meghatározó gyermekvédelmi intézkedés, a gyerekek családból való kiemelése és a nevelőotthoni elhelyezés volt. Az 1968-as diákmozgalom idején követelték a diákok a nevelőotthonok reformját is, miközben nevelőotthon-ellenes kampányt is folytattak. Követelték, hogy nyissák meg az otthonokat, a fiataloknak pedig legyen joguk beleszólni az őket érintő döntésekbe. Ennek a nyomásnak is köszönhető, hogy jelentős változások következtek be a gyermekvédelmi intézményekben, megszűntek a nagy intézmények. Különböző kisebb családi jellegű lakásotthonok jöttek létre. Megerősítették a napközbeni ellátást, illetve a gyerekek családban való nevelését segítő szolgáltatásokat vezettek be. A 70-es évek reformjainak másik súlypontja –a nevelőotthoni nevelés demokratizálásán túl– az intézményes formák önállósodása volt. Ha már a meglévő „kaszárnyákat” nem darabolhatták fel, akkor legalább a csoportokat szervezték más módon: kisebb létszámmal, áttekinthető, viszonylag önállóan gazdálkodó egységekké alakították őket és ezzel párhuzamosan 8-15 férőhelyes kis otthonok keletkeztek. (Trede, 1993.)

A gazdasági-pénzügyi kényszer révén az otthonok nagy része a '80-as években igen jelentős átalakuláson ment át. Nagy részük szociálpedagógiai központtá vált. Ez azt jelentette, hogy egyrészt a gyermek problémája került a tevékenység középpontjába, másrészt a társadalmi környezettel való kapcsolatok erősítése, különösen a szülőkkel való kapcsolat rendezése.

A családból kiemelt gyermek nevelőszülőhöz vagy nevelőotthonba kerül. 2005-ben 21.052.000 gyermek élt Németországban. Közülük 61806 fő gyermekotthonokban, 50364 fő pedig nevelőszülőknél került elhelyezésre. A 2005. és a 2007. évi adatok összevetésével állapítható meg egyértelműen a nevelőszülői elhelyezésre való törekvés megvalósulása. 2007-ben ugyanis 52793 fő élt gyermekotthonban, 49673 fő pedig nevelőszülőknél. (Statistisches Bundesamt Deutschland, 2005.)

A nevelőotthon elveszítette monopolhelyzetét a családjukból kiemelt gyermekek nevelésében, alternatívaként egyre inkább nevelőszülőknél helyezték el a gyermekeket. Ezzel egyidejűleg pedig a szakszerű megelőzés számos ellátási formája jött létre. (Trede, 1993)

A gyerekek elhelyezését az Ifjúsági Hivatal szervezi, gyakorolja a nevelési felügyeleti jogot, valamint az engedélye is szükséges a gyerek befogadásához. A Hivatal munkatársai ellenőrzik az elhelyezés körülményeit, miközben együttműködnek a gondozókkal. Tájékoztatják egymást a gyerek sorsát érintő kérdésekről. Tehát megállapítható, hogy a gyermek elhelyezésében közreműködő szervezetek közötti koordináció magas színvonalon valósul meg.

A gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények két nagy csoportra oszthatók. Az elsőbe tartoznak azok az intézmények, amelyek a gyermek családból való kiemelését próbálják megelőzni és a családot támogatni. Ide tartoznak a szociálpedagógiai nappali csoportok, amelyek leginkább a napközire hasonlítanak. Az intézmények második nagy csoportját a családhelyettesítőnek nevezett megoldások jelentik. A nevelőotthonok olyan mértékig differenciálódtak, hogy ma már tulajdonképpen nem is érvényes a nevelőotthoni nevelés megnevezés. Több elhelyezési forma áll rendelkezésre a család helyettesítésére. Ilyen például a külső lakócsoport, amely családi házakban működik. Ezeket a nevelőotthon bérli 5-8 fiatal számára, akikkel a nevelőjük is együtt lakik. A lakóegységek kialakításának alap gondolata a nevelőotthon „gettó”jellegének feloldása volt. A kisgyermekek számára „gyermekházakat” illetve családi lakócsoportokat hoztak létre, amelyben egy nevelőpár a saját és a nevelt gyermekeivel él együtt. A fiatalok önálló életre való felkészítésére az önellátásra berendezkedett csoportok szolgálnak. Lakást bérelnek, és csak időszakonként keresi fel őket a nevelő. A speciális ellátást igénylő gyerekek számára viszont gyógyító pedagógiai-terápiás nevelőotthont hoztak létre. (Trede, 1993)

Egy más szempontú felosztás az intézményes elhelyezés lehetőségének négy csoportját különbözteti meg. Ezek a lakásotthonok, utógondozó otthonok, a rövid elhelyezés és a zárt elhelyezés. A lakásotthonokban nyolc gyermek és fiatal él együtt egy házban, ahol teljes körű ellátást és felügyeletet biztosítanak számukra. Gyakran a nevelők is a csoportban élnek, így próbálják a családi körülményeket biztosítani.

A lakásotthonok egy-egy gyermekcsoportra jellemző problémára koncentrálva is kialakíthatják szakmai profiljukat. Az utógondozó otthonokban az önálló életre készülő fiatalok élnek, akik már csak alkalmanként kapnak segítséget a nevelőktől. A zárt elhelyezést a bűncselekményt elkövető fiatalok számára biztosítják. (Stahlmann, 2000)

Egy következő felosztás az ambuláns keretek között működő ellátásokat, a nem teljes körű és a teljes körű ellátásokat biztosító intézményeket különíti el az intézményes elhelyezés lehetőségeinek áttekintése során. Ez utóbbihoz a nevelőotthonokat, a nevelőszülői ellátást sorolja. Az ambuláns jellegű ellátások közé tartoznak a nevelési tanácsadók, amelyek a '60-as években terjedtek el Németországban. Kezdetben diagnosztizáltak és tanácsadással foglalkoztak, majd munkájukat viselkedésterápiával, családterápiával egészítették ki. A nem teljes körű ellátások lényege, hogy a gyereket egész napra vagy ennek egy részére kiemelik a családból, és pedagógiai, szociálpedagógiai, pszichológiai segítséget kap. Ilyenek például a napos otthonok. A '80-as években egyre több nevelőotthon vezette be ezt a szolgáltatást, ezzel a tevékenységét kiterjesztette azokra a gyerekekre is, akik nem az intézményben élnek. A gyerekek bejárhatnak az otthonokba, ahol terápiás foglalkozásokon vehetnek részt, majd hazamennek. (Csókay, 1995)

A nevelőotthonokra vonatkozóan megállapítható, hogy Németországban nem a klasszikus formában működnek az otthonok. Új formákat, funkciókat kerestek, és ezért nehéz egységes németországi nevelőotthoni rendszerről beszélni. Sok nevelőotthon különböző ellátási/gondozási formát kínál fel, hogy a gyermekek és a fiatalok különböző problémáira reagálni tudjon. Az intézmények sajátossága, hogy igyekeznek alkalmazkodni a helyi igényekhez, és szolgáltatásokat nemcsak az intézményben élőknek kínálnak. Működtetnek hagyományos nevelőotthoni csoportokat is, független ifjúsági lakásotthonokat, külső lakócsoportokat, napos csoportokat, ambuláns jellegű kríziscsoportot, utógondozó részleget. (Stahlmann, 2000)

Hollandiában 1945-ig a „megvédeni és reformálni” jelszavak jellemzőek a gyermekvédelem fejlődésére. Ennek szellemében a gyerekeket kiszakították eredeti környezetükből, hogy a negatív környezeti hatásokat minimalizálják. A gyermekvédelmi szakemberek számára egyértelművé vált, hogy a gyerekek visszakerülve a családjukhoz ugyanazt az életet élik, mint korábban. De a „megvédeni és reformálni” jelszavak nem voltak elegendőek a gondozáshoz. Újra kellett gondolni a pedagógiai módszereket. Szakmai viták indultak a veszélyeztetettség, az elhanyagolás fogalmának tisztázására és a probléma megoldására. (Ligthart- Naters-Keyser, 1991)

A II. világháború után megkezdődött az intézmények differenciálódása, kialakultak a családoknak nyújtott segítség különböző formái. Ennek háttérében a háború utáni gazdasági nehézségek állhattak, mivel egyre kevesebb adomány érkezett a gyermekvédelem számára. A gyerekek családban történő nevelésének segítése kevesebb költséggel jár, mint a nagy intézmények fenntartása.

A '60-as években újabb változás következett be a gyermekvédelemben. Előtérbe került a prevenció, az intézményes nevelés helyett az ambuláns ellátás, a családi körülmények közötti elhelyezés. Ehhez társult a gyermekjóléti szolgáltatások fejlesztése. A '70-es évekre jellemző, hogy csökkent a bentlakásos intézmények száma és az elhelyezett gyermekek száma is. Az 1970-es években jóval kevesebb szülőtől vonták meg a gyermekfelügyeleti jogát, így csökkent az intézményes nevelésben részesülő gyerekek száma is. Míg az 1970-es évek kezdetén 41000 gyereket gondoztak intézményekben, addig ez a szám a '80-as évek közepére 20.000-re csökkent. (Hazai, 1995)

Hollandiában is élénk vita folyt a '80-as években arról, hogy a nevelőszülőknél vagy a bentlakásos otthonokban élnek-e jobb feltételek között a gyerekek. A viták nyomán világossá vált, hogy a kétféle intézménytípus szembeállítása helyett fontosabb azt elemezni, vajon hogyan felelnek meg az alapvetőnek tekintett gondozó-nevelő funkciójuknak. Egyetértés alakult ki abban, hogy a nevelőszülői családok hatékonyabban tudják ellátni a szocializációs feladatokat, mint a bentlakásos otthonok. Kiderült az is, hogy új típusú problémák vannak kialakulóban, amelyeknek a megoldásához nem elegendő a nevelőcsaládok ösztönös tevékenysége. Egyre gyakrabban kell terápiás szakembereket is segítségül hívni a gyermekvédelmi problémák kezeléséhez. (Hazai, 1995)

A nevelőszülők kiválasztását és felkészítését Nevelőcsaládi Központokban végzik a szociális szakemberek. A központok alapítványi formában működnek. A nevelőszülőknél különböző feltételeknek kell megfelelniük, és alkalmassági vizsgálaton vesznek részt. A nevelőszülői szolgáltatások különböző modulokra bonthatók. Az egyes modulok a nevelőszülőknél eltöltött időtartam mentén szerveződnek. A szokásos nevelőcsaládban a tartós gondozásra szoruló gyerekeket nevelik. A terápiás nevelőcsaládban a szülőket szakemberek segítik a problémás gyerekek nevelésében. A szállásadó család olyan fiataloknak ad szállást és ellátást, akik már önállóak. A hétvégi család egy vagy több hétvégére fogadja be a gyereket. A krízis nevelőszülő a krízishelyzetben levő gyereket látja el 1-3 hónapon át. Az üdültető család egyszeri alkalommal nyári üdültetésre fogad gyerekeket. A terápiás családok olyan 10-16 éves fiatalokat látnak el, akik már több nevelőszülőnél is voltak, és nem volt eredményes a nevelésük. Szakemberek intenzíven támogatják a családot. A nevelőszülők között vannak olyanok, akik hosszú időre biztosítanak ellátást a gyerekeknek.

Itt általában a vér szerinti szülő nem tudja rendezni az életkörülményeit, így a gyerek tartós elhelyezésére van szükség. (Strijker, Knorth 2007)

A bentlakásos intézményeknek is több típusa van. Az intézmények fenntartásának magas költségei miatt az elmúlt években az ambuláns, otthoni ellátás került előtérbe. Az intézményes gondozást több kritika érte a '80-as években. A kormányzat az intézményekre fordítható költségeket jelentősen csökkentette, mivel túl drágának és alkalmatlannak találta a fiatalok megsegítésében. A '80-as években több intézményt bezártak, az intézményes nevelés háttérbe szorult. (Ligthart- Naters-Keyser, 1991) Tehát az intézményrendszer működését, átalakításának prioritását jelentősen befolyásolták az anyagi lehetőségek.

A kormányzat kevésbé preferálja az intézményes elhelyezést, mint a nevelőszülőit. Ennek ellenére nő az intézménybe belépők száma, noha a kormányzat csökkenteni igyekszik az otthonokban élők számát. Jellemző, hogy az intézményekben várólisták vannak a kapacitáshiány miatt. A holland helyzet a fiatalok által elkövetett erőszakos cselekedetek növekvő számával magyarázható. Ezeknek a fiataloknak az elhelyezése más körülmények között nem biztosítható. (Knorth, 2002)

Az intézményekben történő elhelyezésre a gyerek állapotának függvényében több lehetőség kínálkozik Hollandiában is. A fogadócentrumok azonnali elhelyezést biztosítanak átmeneti időre, amíg nem tisztázott a gyerek helyzete. A megfigyelőközpontba akkor kerül a gyerek, ha hosszabb megfigyelésre van szükség állapotának a feltérképezéséhez. Ebben az esetben az intézmények hosszabb időre biztosítanak elhelyezést. A speciális kezelőintézmények a beilleszkedési zavarokkal küzdő gyerekek elhelyezésére szolgálnak. Az intézményes nevelés előnye, hogy a nagy intézmények száma csökkent, helyettük kisebb méretű családi lakóotthonok jöttek létre. Ezekben kisebb létszámú gyerekcsoportok élnek, jobb tárgyi feltételek között működnek, és az intézményben dolgozók képzetesebbek. (Ligthart, Naters-Keyser, 1991)

A II. világháború *Franciaországban* is új helyzetet teremtett a gyermekvédelem számára. A háború után létrejöttek a közigazgatási gyermekvédelem intézményei is. 1955-ben megszületett az a törvény, amely azoknak a családoknak a védelméről gondoskodott, akiknek a fizikai, gazdasági, pszichés egyensúlya megbomlott, de a veszélyeztetett gyerekek védelmét továbbra is az intézményekben látták orvosolhatónak.

A '70-es évek végén a '60-as évek mozgalmi, a gazdasági recesszió miatt a gyermekvédelmet is egyre nehezebb volt finanszírozni. Az intézmények jelentős pénzeszközöket emésztettek fel, de nem tudtak elég gyorsan alkalmazkodni a megváltozott igényekhez. A rendszer nehézkessé válását annak átalakításával próbálták megakadályozni.

Ezt a törekvést fogalmazza meg az 1983-as és az 1986-os törvény, amely a gyermekvédelmi intézkedéseket a megyék hatáskörébe utalta, bízva a helyi szabályozás nagyobb eredményességében. (Hazai, 1994)

Franciaországban a gyermekvédelmi feladatokat az anya-, csecsemő- és gyermekvédelmi szolgálat, a szociális segítő szolgálat és a területi szociális hálózat látja el. A gyermekvédelmi intézkedések meghozatala a megyegyűlés elnökének a feladata. Ha a család nem tud a gyermekvédelmi intézményekkel együttműködni, akkor gyermekbíróságra kerül az ügy, ahol kötelező érvényű döntéseket hoznak. Amennyiben a gyermek veszélyeztetettségét nem sikerül megszüntetni, hatósági intézkedésre kerül sor, a gyereket kiemelik a családjából. A gyermek ellátására az egyik lehetőséget a nevelőszülői elhelyezés biztosítja. A nevelőszülők a megye szociális segítőszolgálatához tartoznak, itt képzésben vesznek részt, és a feladatra való alkalmasságukat is megvizsgálják. Munkaviszony keretében, szerződéssel végzik ezt a tevékenységet. A nevelőszülők szakmai segítségét a kihelyező szerv végzi.

Az elhelyezés másik lehetősége az intézményes nevelés. Az intézményeket is a megyék tartják fenn a szociális szolgálaton keresztül. A Szociális Segítőszolgálat helyezi el a gyermeket a megfelelő intézményben és ellenőrzi az intézmény munkáját. A francia statisztikai adatok szerint 2004-ben 13.426.557 0-17 éves korú gyermek élt Franciaországban. Közülük 137.085 fő szorult gyermekvédelmi gondoskodásra. A gyerekek 7%-a rokonoknál kapott elhelyezést, 46%-uk nevelőszülőknél, 40%-uk pedig gyermekotthonokban élt. (INSEE, 2004.) Az adatok szerint a nevelőszülői elhelyezési forma a gyakoribb.

Az intézményekben elhelyezett gyerekek állapota befolyásolja az elhelyezés lehetőségeit. A tanulási nehézséggel küzdő, mozgásfogyatékos, mentális betegségben szenvedő gyerekeket a helyi speciális, bentlakásos iskolában vagy nem bentlakásos iskolában látják el. A szociális hátrányok miatt bekerülő gyerekek ifjúságvédelmi gyermekotthonba kerülnek. Ezeket az intézményeket a Szociális Segítő Szolgálat működteti. A bűnelkövető fiatalokat az Igazságügyi Minisztériumhoz tartozó javító intézetekben helyezik el. Az elmúlt években vezették be, hogy a bűnelkövető fiatalok a családjukban élnek tovább, és az AEMO (Külső Környezeti Nevelő Szervezet) felügyeli őket. A pszichiátriai betegségben szenvedő gyerekeket egészségügyi intézményekben helyezik el, aminek a felügyeletét az Egészségügyi Minisztérium gyakorolja. A fogyatékkal élő gyerekek és fiatalok speciális intézményekbe kerülnek, ahol oktatásban és rehabilitációban részesülnek. Az intézményekben alapelv, hogy a családdal tartani kell a kapcsolatot. A legfontosabb cél a gyermek családba való visszahelyezése. (Vidaud, 1991)

Jellemző, hogy a nagy otthonokat Franciaországban is megszüntették, legfeljebb 60-80 fős otthonok működnek. A kastélyokat és az egyéb nagy intézményeket felváltották a kisebb, családiasabb elhelyezést biztosító otthonok. Minden otthon sajátos arculattal rendelkezik. Az elmúlt években terjedtek el a 10-15 főt befogadó intézmények, és a lakásotthonok, ahol 5-6 fiatal kap helyet.

A II. világháború *Angliában* is sürgetővé tette a gyermekvédelmi intézkedéseket. A háború után visszaesett a gyermekotthonok számának növekedése. A Curtis Bizottság 1946-ban végzett vizsgálatot Angliában és Walesben. A kutatás felhívta figyelmet a mostoha intézményi körülményekre, és helyette a nevelőszülői elhelyezést javasolta.

Az 1948-ban bevezetett törvény a Gyermekről (Children Act) a gyermek érdekeinek képviselőjére helyezte a hangsúlyt, és a gyerek családban történő nevelését tartotta elsődlegesnek. Ennek megvalósításához szükséges volt a család rehabilitációja. A szülő és az otthoni környezet hangsúlyosabb lett, a nevelőszülői elhelyezést támogatták az intézményes neveléssel szemben. Ebben az időszakban Angliában a helyhatóságoké volt a vezető szerep a gyermekvédelemben, létrehozták a gyermekügyi osztályokat, amelyek a családokkal is tartották a kapcsolatot.

Az 50-es években indul meg az intézmények leépítésének folyamata, aminek lényege, hogy a gyerekek kerüljenek ki az intézményekből, mert előnyösebb a családi körülmények közötti nevelés. Az állam így csökkenteni akarta a kiadásait a gyermekvédelem területén. Az '50-es évek óta a nagy intézmények eltűntek, kisebb családiasabb lakóegységek jöttek létre. A lakásotthoni forma egyre elterjedtebb Angliában, az utóbbi évtizedekben. A 8-10 főből álló gyermekcsoport családias körülmények között, családi házban lakik a gondozóval együtt. Kezdetben sok nevelő is bent lakott ezekben a lakásotthonokban, mára inkább csak az éjszakát töltik benn. A gyerekek és fiatalok ezekből az intézményekből iskolába járnak és tartják a kapcsolatot a szülőkkel, kivéve akkor, ha a kapcsolattartás nem szolgálja az érdeküket. (Kahan, 1991)

2007-es adatok szerint Angliában 60.000 gyermek van gondozásban. Nemüket tekintve 56 %, 33400 fő fiú, és 44%, 26.600 fő lány. Többségük (71 %, 42 300 fő) nevelőszülőknél került elhelyezésre, 12%-uk, 7110 fő gyermekotthonokban, 9%-uk, 5100 fő visszakerült a szüleihez és 4 %-ukat, 2500 főt örökbefogadtak. (British Association for Adoption & Fostering, 2007) Az adatok alapján megállapítható, hogy Angliában a nevelőszülői elhelyezés a preferált, a gyerekek túlnyomó többsége itt kerül elhelyezésre.

6. táblázat Családjukból kiemelt gyermekek életkori megoszlása Angliában 2007

Életkor	Fő	%
1 évesnél fiatalabb	3000	5
1-4 év között	8800	15
5-9 év között	10.900	18
10-15 év között	25.500	42
16-	11.800	20

Forrás: Children in public care.

www.baaf.org.uk/info/stats/england.shtml 2008. 09.13

A 6. táblázat adatai alapján jól látszik, hogy a családjából kiemelt gyerekek között a legtöbben a 10-15 éves korosztályba tartoznak, a gyerekek mintegy 42 %- a. Őket követi a 16 évesnél idősebb korosztály 20%-kal. A kiemelt gyerekek között a legkisebb arányban az 1 évesnél fiatalabb, és az 1-4 éves korosztály van jelen 5 és 15 %-os arányban. Az adatok alapján megállapítható, hogy Angliában a többi európai országhoz hasonlóan a serdülőkorú gyerekek intézménybe való beáramlása a legjelentősebb. Ennek oka egyrészt a serdülőkorban bekövetkező pszichés változásokban keresendő, másrészt oka lehet az is, hogy a különböző segítő intézmények sokszor évekig próbálkoznak a családok segítségével annak érdekében, hogy a gyerek a családban nevelkedhessen, ez azonban nem mindig jár eredménnyel.

Az intézményekben élő gyerekek 2/3-a emocionális és viselkedési problémákkal küszködik. Ez kizárja, hogy máshol helyezték el őket. Ezek a gyerekek tipikusan 13-14 évesek, és nevelőszülői elhelyezésük sikertelen volt. A fiatalok kb. harmada szexuális bántalmazást szenvedett el az intézményes elhelyezést megelőzően. (Warner, 1997)

A fiatalok sokszor szívesebben választják az intézményes nevelést a nevelőszülői elhelyezéssel szemben. Különösen igaz ez azokra, akik valamilyen bántalmazást szenvedtek el. Az intézményes elhelyezést elsősorban azokban az esetekben alkalmazzák, amikor a fiatal komplex értelmi, érzelmi, viselkedésbeli nehézségekkel küzd, és nem képes a szabályok betartására. (Sinclair, Gibbs, 1998)

A nevelőszülői elhelyezés jellege és időtartama szerint a következőképpen csoportosítható. Rövid időtartamú nevelőszülői elhelyezés legfeljebb 3 hónap: örökbefogadás előtti kihelyezés esetén, krízisintervenció esetén, döntést megelőző időszakban az intézményi elhelyezést megelőző átmeneti megoldásként alkalmazzák. A középtávú elhelyezés a maximum 3 évig tartó nevelőszülői elhelyezés. A cél itt is a gyerek vér szerinti családjába való visszahelyezése. Angliában is létezik a magyarországihoz hasonló „hagyományos” nevelőszülői elhelyezés, ahol fizetést nem kap a nevelőszülő, csak a gyermek ellátását fedező juttatásokat. Speciális nevelőszülők azok, akik hasonlóan a magyar rendszerhez fizetést kapnak, a helyi önkormányzat fizeti őket, mint munkavállalókat. Ide kerülhetnek a bűnelkövető, sérült, magatartási zavarokkal küzdő gyermekek.

A nevelőszülői elhelyezés harmadik típusa a váratlan problémák áthidalását célzó nevelőszülői elhelyezés, amikor a már valahova elhelyezett gyermek helyzete megromlik. (Herczog, 1994)

A 70-es évek közepétől a nevelőszülői elhelyezés egyik lehetséges formája a hosszú távú nevelőszülői elhelyezés. 1988 óta a nevelőszülő megkapja a gyámságot, dönthet a gyermek sorsáról, de nem változtathatja meg a gyermek nevét, állampolgárságát. A vér szerinti szülőnek láthatási joga van, az örökbefogadásnál meg kell kérdezni a véleményét. A gyermek fölötti gyámság a 18. életév betöltésével szűnik meg.

A nevelőszülők egyre inkább a gyermekek jövőbeli kilátásaiért felelős szakképzett csoportokká váltak. Az a felismerés, hogy a nevelőszülő a gyermek leendő munkaerőpiaci pozícióját meghatározó tényező, újabb igazolása annak, hogy a nevelőszülői szerep változóban van. (Tapsfield, Collier, 2008)

3.2. A kelet-közép európai országok gyermekvédelme

A kelet-közép-európai országokban jelentősen befolyásolta a gyermekvédelmet a II. világháború után kialakuló szocializmus, ami együtt járt az állam központosító törekvéseivel. A paternalista állam preferálta a közösségi nevelést, ennek megvalósítása érdekében hozta létre a nagy létszámú gyermekotthonokat. A nagy otthonok alacsony hatékonysága egyre nyilvánvalóbbá vált a szakemberek számára. A rendszerváltás utáni években megfogalmazódott a változások iránti igény. Így ezen országok elsősorban a nyugat-európai tapasztalatokat felhasználva átalakították az intézményrendszerüket. Ezt a fejlődési modellt mutatjuk be a következőkben.

Lengyelországban a II. világháború után centralizált gyermekvédelmi rendszer működött, mert a szocialista állam központosító törekvései ezen a területen is érvényesültek. A modell középpontjában a gyerekek közösségi nevelése állt. A vér szerinti családjuktól távol kerültek, elsősorban nagy létszámú nevelőotthonokba. Ennek következtében az elhelyezés egyúttal a családi kapcsolatok szétszakadását is jelentette. A családok segítésére nem álltak rendelkezésre szociális szolgáltatások.

A rendszerváltás a szociálpolitika változásával is együtt járt. Ezekben az években új fejezet kezdődött a családok és gyerekek gondozásában. A gyermek- és családgondozás alapját az 1990-ben bevezetett szociális törvény teremtette meg, ami a gyerekről való gondoskodást elsődlegesen a család feladatának tekinti. Abban az esetben, ha ez nem lehetséges nevelőszülőnél kell elhelyezni a gyereket. Intézménybe csak akkor kerülhet, ha már minden más lehetőség kimerült. A nevelőszülői és az intézményes elhelyezés a kerületi családsegítő megbízásából történik, aminek a működését a szociális törvény szabályozza.

A törvényben alapelveként fogalmazták meg, hogy segíteni kell a gyerek és a vér szerinti család közötti kapcsolatot, annak érdekében, hogy visszakerülhessen a gyerek a családba.

Az új szabályok megvalósítása nem könnyű feladat. Lengyelországban ugyanis túl sok gyerek él nagy házakban 80-100 férőhelyes intézményekben. A változások a kisebb lakásegységek kialakítását sürgetik. A gyermekotthonoknak Lengyelországban három nagy csoportja van. Az egyikben a kicsi gyerekek elhelyezése valósul meg legfeljebb 3 éves korig. Ezek az otthonok az Egészségügyi és Szociális Minisztériumhoz tartoznak. Az otthonok másik csoportjába 3-tól 18 éves korig kerülnek a gyerekek, a nevelésükért, oktatásukért az Oktatási Minisztérium a felelős. A harmadik csoportot a bűnelkövető fiatalok otthonai jelentik, amelyek az Igazságügyi Minisztérium fennhatósága alá tartoznak. (Kruszko, 1991)

Egy másik felosztás a következő intézményeket különbözteti meg: a szocializációs centrumokhoz tartoznak a gyermekotthonok, a családi otthonokhoz sorolják a gyermekfalvakat, a gyermeket családdal együtt elhelyező otthonokat, az intervenciós centrumokhoz tartoznak a krízishelyzetet ellátó intézmények. A következő típust a multifunkcionális centrumok alkotják. Ezek az intézmények nappali ellátást, 24 órás terápiás ellátást, szocializációs és intervenciós szolgáltatásokat nyújtanak a gyerekek és családjuk számára. Lengyelországban ún. gyógyító intézményekben látják el a kórházi ápolást nem igénylő, de hosszú távú gondozást igénylő gyerekeket. (Lengyel Statisztikai Hivatal, 2006).

A gyermekotthoni elhelyezést tanácsolhatja a helyi hatóság, rendőrség, szociális szervezetek vagy akár a szomszédok is. Amennyiben krízishelyzet áll elő, a gyerekek az intézmény sürgősségi részlegére kerülnek, ahol néhány héttől 3 hónapig tartózkodhatnak. Ez alatt az idő alatt tesztekkel vizsgálják a gyerekeket, megállapítják, hogy visszahelyezhetőek-e a családjukba. Ha a család nem alkalmas a visszafogadásra, valamelyik gyermekotthonban helyezik el őket. (Kruszko, 1991)

A gyermekotthonok működésére jellemző, hogy lényeges különbségek vannak az otthonok között pedagógiai és szervezési szempontból. A csoportok összetételére jellemző, hogy azonos nemű, de különböző életkorú gyerekekből állnak. A gyermekotthonok Lengyelország területén szórtan helyezkednek el. A statisztikai adatok szerint 458 gyermekotthon van 86 sürgősségi részleggel. Az elmúlt években a férőhelyek száma csökkent, ezzel egyidejűleg a nevelőszülők száma, valamint a gyerekek saját családba való visszahelyezése növekedett.

Az otthonok méretére jellemző, hogy 128 otthonban a gyerekek száma nem haladja meg az 50 főt, 111 otthonban 50 és 100 fő közötti a gyerekek száma, és 18 olyan otthon van, ahol meghaladja a 100 főt az elhelyezetté száma. (Kruszko, 1991). Lengyel szakemberek szerint az az optimális cél, hogy a csoportok létszáma ne haladja meg a 16 főt.

A túl nagy csoportlétszámok nem teszik hatékonyá a munkát. A lengyel szociális és oktatáspolitikai fő célja, hogy a gyerekek minél rövidebb időt töltsenek intézményekben, amint lehet, családi körülmények között nevelkedjenek. Ez a politika elvárja a gyermekotthonoktól, hogy kapcsolatot tartsanak a gondozott gyerekek szüleivel. A peremhelyzetű szülőkre azonban gyakran jellemző, hogy a gyerekekkel való kapcsolattartásuk véletlenszerű, és gyakran több kárt okoz a gyerekeknek, mint örömet. A gyermekotthonok együttműködnek baráti családokkal, amelyek nincsenek rokoni kapcsolatban a gyerekekkel. Ők általában önkéntesek, akik hétfélegre otthonukba viszik a gyereket. Gyakori, hogy ezek gyerekek nélküli családok, és az örökbefogadás valamiféle pszichológiai előkészítése ez a folyamat.

Jellemző, hogy a gyerekek hosszú ideig tartózkodnak az otthonokban. A kisebb gyerekeknek általában nagyobb esélye van az örökbefogadásra, a 2 évnél fiatalabbak rövidebb ideig vannak az intézményekben. 62.000 gyerek van intézményes elhelyezésben, szemben azzal az 50.000 fővel, akit nevelőszülőknél helyeztek el. (Stelmaszvk, 2002)

Lengyelországban, 2005-ben 105.432 gyerek élt a családján kívül. Közülük 55.765 fő gyermekotthonokban került elhelyezésre, 49.667 fő pedig nevelőszülőknél. (TRANSMONEE, 2007. UNICEF, Innocenti Research Center). Az adatok az intézményes elhelyezés túlsúlyát mutatják.

Az intézményi elhelyezés alternatívája Lengyelországban is a nevelőszülői elhelyezés. Ez az elhelyezés többféle formában valósulhat meg. A nevelőszülő lehet a gyerekekkel rokoni kapcsolatban álló, rokoni kapcsolatban nem álló, valamint rokoni kapcsolatban nem álló professzionális nevelőszülő. A gyerekekkel rokoni kapcsolatban nem álló professzionális nevelőszülők további típusa a speciális nevelőszülő, a krízis nevelőszülő. A krízis nevelőszülő legfeljebb 12 hónapig látja el a gyereket. 2000 óta szervezik ezt az ellátási formát, azoknak a gyerekeknek, akiknek rövidebb idejű gondozásra van szüksége. A speciális nevelőszülő az egészségi problémákkal küzdő gyerekeket látja el.

A rendszerváltás utáni években jelentősen változtak a gyerekek elhelyezési lehetőségei. Mivel azonban nehéz nevelőszülőt találni, ezért a gyermekvédelmi rendszer fontos része maradt Lengyelországban a gyermekotthoni elhelyezés. A lengyel kormányzat további célja, hogy fejlessze a családok segítségét, támogassa a családokat a gyermeknevelésben annak érdekében, hogy minél kevesebb gyerek kerüljön otthonokba. (Stelmaszvk, 2002)

Az egykori *Csehszlovákia* gyermekvédelmében is fordulópontot jelentett a II. világháború utáni időszak. A háborús pusztítás következtében jelentősen megnőtt az árvák, a gondoskodásra szorulóknak száma.

Az ifjúsági jóléti szervezeteket feloszlatták, és az állam átvette az elhagyott gyerekek ellátását. Az 1953-as oktatási törvény alapján a gyermekotthonok az oktatási rendszer részévé váltak. A pedagógiai követelmények megjelenése egy fontos fordulópontra a gyermekotthonok életében. A legfontosabb fejlesztések közé tartozott a tárgyi környezet és az oktatás körülményeinek a javítása.

Az otthonoknak két nagy típusa van: az egyikbe tartoznak azok a családias jellegű otthonok, amelyek az előreláthatóan hosszú időre elhelyezést igénylőknek nyújtanak szolgáltatást. A másik csoportba azokat a gyermekotthonokat sorolják, amelyek a rövid idejű elhelyezést igénylők szükségleteit elégítik ki. (Hrdlickova, 1991)

Mára megnőtt a szociális szolgáltatók jelentősége és száma. Ezek a szolgáltatások szociálpedagógiai segítséget nyújtanak a különböző kapcsolati zavarok, problémák kezelésében. Ha a segítség nem hozza meg a várt eredményt, akkor kerül sor a gyermek családból való kiemelésére. A gyerek elhelyezése közeli rokonnál, nevelőszülőnél, örökbefogadó szülőnél, valamint intézményben történhet. A gyermekotthoni elhelyezést a bíróság ajánlja a szülőknek. Az elhelyezés időtartama függ a változásokhoz szükséges időtől, a családi környezettől, a gyerek fejlettségétől. A családi típusú gyermekotthonban hosszú ideig lehet tartózkodni a gyerek 3 éves korától 18 éves koráig, amíg szakmát tanul. A bentlakásos iskola jellegű gyermekotthonban a fiatal rövid ideig tartózkodik. Lehetőség van a gyerekek diagnosztikai centrumban való elhelyezésére is, abban az esetben, ha a szülők nem tudják maguk megoldani a problémát. Itt két hónapig tartózkodhatnak a gyerekek, és pedagógiai, pszichológiai vizsgálatokon vesznek részt, bekapcsolódnak az oktatásba. Ezzel egyidejűleg végzik a család szociális gondozását. A gyerekek a diagnosztikai centrumok megfelelő osztályaiba kerülnek, ahol pedagógiai megsegítésben részesülnek. A bentlakásos iskolatípusú otthonban 12-15 fiú vagy lány kerül elhelyezésre, akik hasonló életkorúak. A családi típusú otthonokban 8-10 fő számára biztosítanak ellátást. Ezek kis léptékű intézmények, amelyekben két nevelő vagy egy házaspár biztosítja a pedagógiai gondozást.

A családi típusú otthonhoz hasonlóan működnek a gyermekfalvak. Egy-egy faluban 16 család él. Egy házaspár a gyerekeivel valamint a gondozott gyerekekkel. A gyermekfaluban van óvoda, iskola, ami a szomszédságban élő gyerekeknek is rendelkezésére áll. Az otthonok szerkezeti átalakítása szükséges a gyerekcsoportok létszámát 6-10 főre kell csökkenteni, a nagy intézményeket pedig kisebb családias egységekké átalakítani. (Hrdlickova, 1991)

Csehország és Szlovákia 1993-ban kettévált, két önálló ország jött létre. A változások a gyermekvédelmet is érintették, amit a következőkben mutatunk be.

Szlovákiában a gyermekvédelem átalakulását jelzi, hogy pszichológiai tanácsadó hálózatok működnek, ahol egyéneknek, pároknak és családoknak adnak tanácsot. Itt segítik az elhagyott gyerekeket, hogy be tudjanak illeszkedni az új családjukba, segítik a fiatalokat életvezetési tanácsokkal.

2005-ben 12227 gyerek élt a családján kívül. Közülük 8977 intézményes körülmények között, 3250 fő nevelőszülőknél kapott elhelyezést. Az adatok az intézményes elhelyezés túlsúlyára utalnak. (TRANSMONEE, 2007. UNICEF, Innocenti Research Center) 2005-ben a Szlovák Köztársaságban 91 gyermekotthon működött. A 91 otthonból 75 állami fenntartású, 5 egyházi, 8 egyéb fenntartású gyermekotthon. Az intézmények törekednek a családi körülmények biztosítására. A gondozást a születéstől a nagykorúságig biztosítják, de maximum 25 éves korig. A gondozás része a szállás biztosítása, az ételmezés, egészségügyi ellátás, a szabadidő, a rekreáció megvalósítása. A gyermekotthonban egyéni gondozási terv készül, amely tartalmazza a gyermek oktatására vonatkozó feladatokat, valamint a szociális munkás tervét a gyerekre és családjára vonatkozóan (Placintar, Olexa, 2006)

Speciális formája a gondozásnak a családi helyettesítő gondozás. A helyettesítő gondozás bírósági döntés eredményeként jön létre, és a gyermek nagykorúvá válásával veszti érvényét. A helyettesítő gondozást csak házaspároknak engedélyezik, írásos szerződés alapján. (Placintar, Olexa, 2006)

2005-től kezdődően a gyermekvédelemben is a prevencióra helyezik a hangsúlyt, ami azt jelenti, hogy meg kell előzni a kritikus helyzet kialakulását a családban. Fontos alapelv lett, hogy a gyerek mindenek felett álló érdekét kell biztosítani a gyermekek jogairól szóló egyezmény szerint. A gyermekvédelmi szemlélet megújítását tükrözi az is, hogy fejlesztik a családból kiemelt gyerekek elhelyezésének lehetőségeit.

Csehországban a gyermekvédelem átalakítása után 3 típusba sorolhatók az intézmények. Az elsőbe a csecsemő- és gyermekotthonok tartoznak, amelyek legfeljebb a gyerek 3 éves koráig biztosítanak ellátást, és ezek az Egészségügyi Minisztérium fennhatósága alatt működnek. 2004-ben 37 ilyen típusú intézmény működött. A második típusba azok a gyermekotthonok tartoznak, amelyek 3-tól 18 éves korig látják el az elhagyott, problémás gyerekeket, ezek az Oktatási, Ifjúsági és Sport Minisztérium igazgatása alatt működnek. 2004-ben 219 ilyen intézmény működött. A harmadik típusú intézményben a fogyatékkal élő gyerekeket látják el. Ezeket az intézményeket a Szociális és Munkaügyi Minisztérium igazgatja. 2004-ben 170 ilyen típusú intézmény működött Csehországban. Az intézményekben a családi körülmények biztosítására törekednek. Ez nyilvánul a gyerek és csoportlétszám csökkentésében, ami segíti az eredményorientált fejlesztést, valamint abban is nyilvánul, hogy a csoport élete jobban hasonlít a családi körülményekhez.

7. táblázat Gyermekvédelmi gondoskodásban elhelyezett gyerekek száma Csehországban

	2000	2001	2002	2003	2004	2004/2000
Csecsemőotthonokban	1723	1655	1630	1624	1570	91,1
Gyermekotthonok és bentlakásos iskolákban	7333	7222	7270	7205	7590	103,5
Ebből gyermekotthonban	4624	4634	4594	4612	4867	105,3
Fogyatékkal élő gyerekek otthonában	12783	12750	12806	12851	12864	100,6
Nevelőszülőknél élők	6000	6411	6598	6637	6565	109,4
SOS gyermekfaluban élők	1073	965	992	1076	1270	118,4
Összes gondozásban élő gyermek	28912	29003	29296	29393	29859	103,3
0-17 évesek száma	2066845	2021997	1985487	1947940	1916356	91,1

Forrás: Czech Statistical Office (2006): System in support of children without parental care in the Czech Republic, Prague: Czech Statistical Office. Country Analytical Report prepared for the MONEE Project, UNICEF IRC 2. o.

A 7. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy 2000 és 2004 között a 0-17 éves korosztályba tartozók száma 8,9 %-kal csökkent. De ugyanebben az időszakban a gondozásba vett gyerekek száma 3,3 százalékkal növekedett. Ez a tendencia arra utal, hogy romlott a családok helyzete. A csecsemőotthonokban elhelyezett gyerekek aránya 2004-ben 2000-hez képest 9%-kal csökkent. A többi intézménytípusban elhelyezett gyerekek száma növekedett. Így a gyermekotthonokban élők aránya 5,3 %-kal, a fogyatékkal élő gyerekeket ellátó intézményben elhelyezettek arány 0,6 %-kal, az SOS gyermekfalvakban elhelyezett gyerekek aránya 18,4 %-kal nőtt 2004-ben 2000-hez képest. A nevelőszülői elhelyezés aránya 9,4 %-kal növekedett 2004-ben 2000-hez képest. Az adatok alapján megállapítható, hogy lassú elmozdulás figyelhető meg a gyerekek nevelőszülőknél való elhelyezésének irányába. A nevelőszülői elhelyezésnek több formája létezik Csehországban is. Megkülönböztetnek egyéni nevelőszülőket, gyámszülőket és csoportban dolgozó nevelőszülőket. A „gyámszülő” akkor nevezi ki a bíróság, ha a szülő meghalt vagy megfosztották szülői jogától. A „gyámszülő” feladata a gyerek nevelése és segítségnyújtás a vér szerinti családba való visszakerüléshez. Hasonlóan működnek, mint a nevelőszülők. A gyermeket érintő fontosabb kérdésekben a „gyámszülő” csak a bíróság jóváhagyásával dönthet.

A nevelőszülői elhelyezés keretében elsősorban azokat a gyerekeket látják el, akiket egészségi vagy szociális okok miatt nem tudnak örökbe fogadni. A nevelőszülők díjazás ellenében látják el a feladatukat. A gyermekek védelmét különböző más törvények is szabályozzák Csehországban. Tradicionálisan az alkotmány mondja ki a gyermekek védelmét, valamint a családjogi törvény tartalmaz ide vonatkozó szabályokat. A családjogi törvényt 1998-ban kiegészítették a gyerekek védelmére és jólétére vonatkozó szabályokkal. A törvény kimondja, hogy a gyerekek jóléte és védelme elsődleges, mindenek feletti. Mindezek mellett a törvény lefekteti, hogy az állam kötelezettséget vállal.

A cseh kormányzat a Gyermek Jogairól Szóló Egyezmény értelmében törekszik a családok megerősítésére, a gyermeket nevelő családok hatékony segítésére, biztosítja a gyerekek védelmét a fizikai, mentális bántalmazással szemben, valamint segíti a bántalmazást elszenvedett gyerekek rehabilitációját. Segíti a családokat annak érdekében, hogy minél kevesebb gyerek kerüljön az intézményes ellátásba.

A közép-kelet-európai országok közül *Romániában* volt a legrosszabb a gyermekvédelem helyzete a diktatúra idején. Az intézményes ellátás a minimális feltételeknek sem felelt meg. Erre 1989-ben figyelt fel a világ, dokumentumfilmek sora járta be Európát és mutatta be az intézményben nevelkedő gyerekek mostoha életkörülményeit. Romániára 1990-től nemzetközi nyomás nehezedett, hogy javítson a gyerekek sanyarú helyzetén. A romániai gyermekvédelmi intézmények sajátos fejlődési utat jártak be a többi közép-kelet-európai országhoz képest. Ez azzal magyarázható, hogy itt még később kezdték meg az intézmények átalakítását, és külső nyomásra is szüksége volt az országnak ahhoz, hogy változtasson a helyzeten.

A romániai intézmények 1989 előtti működésének sajátosságai a következőkben foglalhatók össze. Az intézmények nagy létszámúak, általában 100 és 400 férőhelyesek voltak. Az épületek alkalmatlanok a feladat ellátására (rég, hideg kastélyok vastag falakkal). Gyakran kisebb, eldugott településeken helyezték el a gyerekeket. Sok helyen nem volt bevezetve a gáz és/vagy a víz – az ország egészére is jellemzően – tehát nehéz volt megfelelően megoldani a tisztálkodást, mosást, főzést. Kevés volt a tüzelőanyag, télen a nagy hidegben nem volt elégséges a fűtés. A személyzet szakképzetlen és kevés volt. Az intézetek zártak voltak, kevés volt a látogató, nem keresték a kapcsolatot a szülőkkel, a gyerekek számára majdnem lehetetlen volt átkerülni egyik intézetből a másikba. Az intézmények fenntartására szánt pénzt minimalizálták. Ebből a helyzetből kellett 1990-ben változásokat fogantatni a nemzetközi nyomás hatására is. A nyugat-európai országokból számtalan segélyszervezet küldött adományokat az intézmények számára. Nemcsak tárgyi adományok, de önkéntes segítők is érkeztek, akik a gondozó személyzet képzésében segítettek. 1992-ben új országos Gyermekvédelmi Bizottság alakult, amely egyesíteni kívánja a gyerekekkel kapcsolatos különböző intézkedéseket. Erre azért volt szükség, mert a megfigyelők a gyermekvédelemben felmerülő problémák egyik okát az e területen meghozott rendelkezések összehangolatlanságára vezették vissza. (Roth, 1995)

A reformok hatására megkezdődött a gyermekvédelmi intézmények szerkezeti átalakítása. Csökkentették az intézmények méretét, növelték a számukat, fejlesztették a szolgáltatásokat, decentralizálták a rendszert a gyermekek szükségleteinek figyelembevételével. A non-profit szervezetek lehetőséget kaptak a gyermekvédelembe való bekapcsolódásra, a szolgáltatások minőségét javították.

A 2004-es gyermekvédelemről szóló törvény segítette a változások megvalósítását. Ebben a törvényalkotók összefoglalták a gyerekek jogait, tisztázták a szülők feladatait a gyerekek fejlődésének biztosítása érdekében, valamint a helyi közösségek és az állam feladatát a gyermekek védelmében. (Panduru és mtsai, 2006)

A gyermekvédelem rendszere három szintre tagolható, az országos, a megyei és a helyi szintre. Nemzeti szinten a román kormány két intézményt hozott létre a Gyermeki Jogok Védelmének Nemzeti Hatóságát és a Romániai Örökbefogadási Hivatalt. Megyei szinten a Szociális és Gyermekvédelmi Igazgatóságok látnak el gyermekvédelmi feladatokat. Helyi szinten pedig az önkormányzatok szerveznek szolgáltatásokat. Együttműködnek a rendőrséggel, nonprofit szervezetekkel, egészségügyi és oktatási intézményekkel a gyermekek védelme érdekében. A helyi önkormányzatok napközbeni ellátást szerveznek, annak érdekében, hogy ne kelljen elválasztani a szülőket és a gyerekeket egymástól.

A reformok előtt a családjukból kiemelt gyerekek 82%-a hagyományos/formális keretek között működő intézményben élt. 1997 és 2000 között a gyermekvédelem rendszerének átalakulása következtében a családi körülményeket biztosító intézmények száma megháromszorozódott. (Panduru és mtsai, 2006.)

A 2000 és 2006 közötti időszakban, az intézményekben elhelyezett gyermekek száma évről-évre csökkenő tendenciát mutat.

8. táblázat Elhelyezési központok Romániában

Elhelyezési központ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Összes	738	754	841	1274	1369	1382	1493
Állami	513	508	540	950	983	995	1100
- Ebből családi	-	-	242	565	620	678	781
Magán	225	246	341	324	386	387	393
Gondozásba vett gyerekek	57181	49965	43234	37660	32679	28786	27188
Állami centrumokban	53335	45422	37781	31941	27129	23684	22285
Magán centrumok	3846	4543	5453	5719	5460	5102	4903

Forrás: Panduru és mtsai (2006): System in support of children without parental care in Romania Bucharest: National Statistical Institute of Statistics. Country Analytical Report prepared for the MONEE Project, UNICEF, IRC 9. o.

A 8. táblázat adatai szerint 2000-ben 57181 fő volt gondozásban, 2002-ben 43234 fő, 2006-ban pedig már csak 27188 fő élt intézményben. Az intézményes elhelyezés körülményeire jellemző, hogy kisméretű apartmanokban, családi házakban történik. Ezek úgynevezett elhelyezési központokká szerveződnek. 2006 közepén 1493 elhelyezési központ működött Romániában, ebből 1100 állami és 393 magánközpont. Az állami elhelyezési központok több mint fele, 1493-ból 781 családias jellegű. Az állami centrumok mellett magáncentrumok is működnek, ezek száma növekvő tendenciát mutat a 2000 és 2006 közötti időszakban. Míg 2000-ben 3846 centrum működött, addig 2006-ban 4903.

A gyerekek életkorát tekintve 2006-ban a legtöbb elhelyezett gyermek a 13-17 éves korosztályból került ki. A romániai szabályok fontos alapelve, hogy 2 éves kor alatt nem kerülhetnek intézménybe a gyerekek. Őket nevelőszülőknél helyezik el.

Romániában különösen magas a gyerekek magára hagyása. 2004-ben 4000 gyereket hagytak a szülészeteken, 100 szülésből 1,8 gyereket elhagynak a szülei, és 5000 gyereket hagytak kórházakban vagy gyermekosztályokon. (Mykytyn, 2005)

Számos olyan szociális-gazdasági faktor van, ami befolyásolja a gondozásba kerülő gyerekek számát. Az egyik vezető ok a munkanélküliség - az esetek 74 %-ban - ezt követi az alacsony jövedelem 62%-kal, majd a hajléktalanság, ami az esetek 58%-ban vezet intézményes elhelyezéshez. A személyes problémák, mint az alkoholizmus, mentális betegségek, a csecsemőotthonokban elhelyezetteknél kb. 20%-ban szerepel elhelyezési okként. (Papava, 1996)

A családi típusú elhelyezés 2001 és 2006 között növekvő tendenciát mutat. 2005-ben Romániában 76871 gyermek élt a családjá nélkül. Közülük 29148 fő elhelyezési centrumokban élt, 47723 fő pedig nevelőszülőknél. (TRANSMONEE, 2007. UNICEF, Innocenti Research Center). Az adatok alapján megállapítható, hogy 2005-re a nevelőszülői elhelyezés vált a domináns elhelyezési formává Romániában.

A nevelőszülői elhelyezést a megyei tanács szervezi és ellenőrzi a Szociális és Gyermekvédelmi Igazgatóságon keresztül. Itt egyéni tervet készítenek a gyerek számára, amelyben rögzítik a gondozás menetét, a feltételeket, amit a nevelőszülőnek biztosítani kell, hogy a gyereket az otthonába fogadhassa. (Panduru és mtsai, 2006)

Az intézményi decentralizáció és a nevelőszülői elhelyezés preferálása mellett a kormányzat törekszik az integrált, közösségi alapú segítő szolgáltatások bevezetésére a helyi önkormányzatokon keresztül, mind a 12 megyében. Ezeknek a szolgáltatásoknak az elsődleges célja a családok segítése, a veszélyeztetett gyermekek számának csökkentése annak érdekében, hogy minél kevesebb gyerek kerüljön ki a családjából.

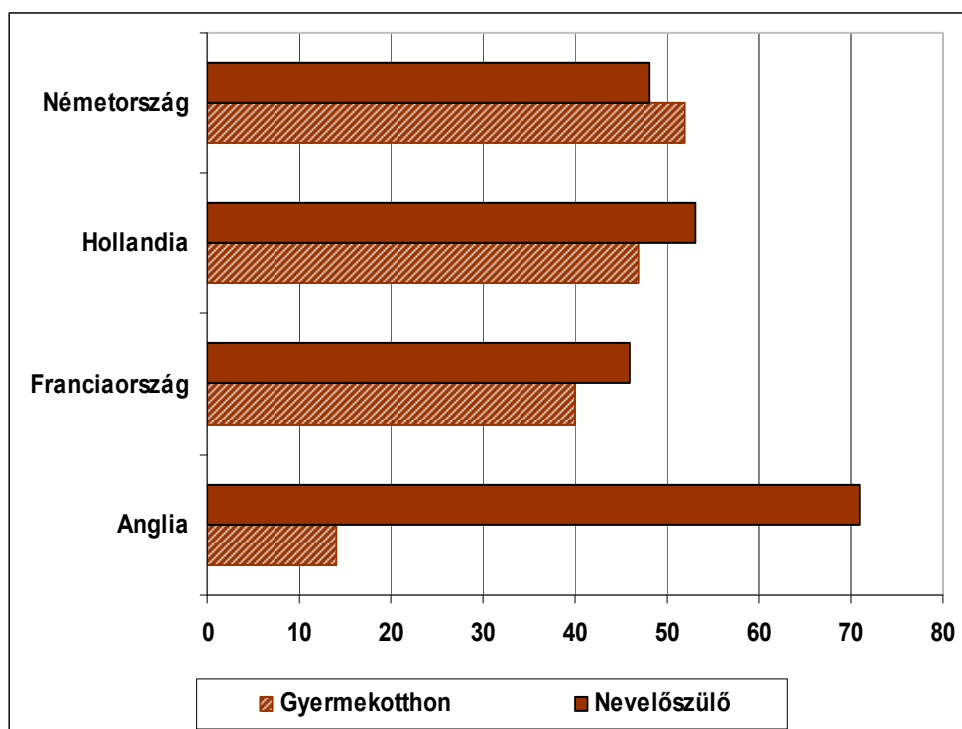
Magyarország gyermekvédelme ugyan ide tartozik, de itt eltekintünk a magyarországi helyzet bemutatásától, mivel a dolgozat további fejezeteiben mind a történeti áttekintés, mind az elhelyezési lehetőségek bemutatása részletesen megtalálható.

3.3. Közös vonások és eltérések

Összehasonlítva a bemutatott országok gyermekvédelmét, két modell rajzolódott ki. Az egyik modellt a nyugat-európai országok alkotják, a másikat a kelet-közép európai országok. A nyugat-európai országok gyermekvédelme sok hasonlóságot mutat. A nyugat-európai országokban is jellemző, hogy a gyermekvédelem intézményesülése előtt az egyházak és a helyi közösségek végeztek gyermekvédelmi tevékenységet. Az állami szerepvállalás megerősödésével épült ki a gyermekvédelmi intézmények rendszere a különböző országokban. A II. világháború jelentős hatással volt a gyermekvédelemre, mivel megnőtt az elárvult gyerekek száma a háború miatt. Ez cselekvésre ösztönözte a kormányokat a gyermekek védelme érdekében, férőhelyeket kellett biztosítani számukra. A bemutatott országokban az 1960-as évekig tartották magukat a nagy intézmények. Ekkor indultak el azok a reformfolyamatok, amelyek a gyermekvédelmi intézmények átalakítását előmozdították. A „nevelőotthoni kampány” keretében követelték a diákmozgalmak résztvevői a nevelőotthonok kapuinak a megnyitását, az otthonok átalakítását. (Trede, 1993)

A 70-es évektől kezdve indult meg a nagy intézmények lebontása, kisebb létszámú, 8-15 férőhelyes, családias jellegű lakásotthonok létrehozása révén. A gyermekvédelmi intézményrendszer átalakítása szükségessé vált, ezt mind a megváltozott társadalmi körülmények, mind a gyermekek szükségletei indokolták. A legfontosabb változás az, hogy a nagyméretű bentlakásos intézmények megszűntek: kisebb, önálló egységekre oszlottak, férőhelyszámukat csökkentették, vagy megszűntek. A valaha kisméretű nevelőotthonoknak számító 40-50 fős rendszerek ma már nagy intézetnek minősülnek. A gondozottak csoportjai átlag 8-10 tagot számlálnak az alig néhány évvel ezelőtti 25-30 fő helyett. (Gottesman, 1991)

2. ábra Gyermekotthonokban és nevelőszülőknél elhelyezett gyerekek aránya az egyes országokban

Forrás: Madge N., (1994): Children and residential care in Europe. National Children's Bureau, London. 71.o.

A fentiekben bemutatottakon túl az intézményrendszer a következő területeken mutat hasonló tendenciákat a nyugat-európai országok gyermekvédelmében: a fenti diagram (2. ábra) alapján megállapítható, hogy valamennyi országban preferálják a nevelőszülői elhelyezést. A legnagyobb mértékben Anglia alkalmazza az intézményes elhelyezés alternatívájaként a nevelőszülői elhelyezést. Itt a gyerekek 71%-a él nevelőszülői családban. Németországban a gyerekek közel 50%-a él nevelőszülőknél, Franciaországban 46%-uk, Hollandiában 53 %-uk. (Madge, 1994). Hasonló arányokról számolnak be Pat Petrie (2006) és munkatársai is az európai országok gyermekotthoni nevelését áttekintő munkájukban.

A nevelőszülői elhelyezés előtérbe kerülésének oka lehet a családi körülmények közötti elhelyezés preferálása mellett az is, hogy jobban odafigyelnek a gyerekek és a szülők „hangjára”. Az intézményes nevelés magas költségei, valamint a kutatások is felhívták a figyelmet az intézményes nevelés negatív hatására. (Hellinckx, 2002)

Az ellátórendszert áttekintve megállapítható, hogy a bemutatott országok gyermekvédelme kétszintű. Mindegyik országban (Hollandia, Németország, Anglia, Franciaország) törekednek arra, hogy a szolgáltatásokat megerősítsék, és ezzel a családokat segíteni tudják annak érdekében, hogy gyerekeiket otthonukban nevelhessék. Az intézményes ellátórendszer erőteljesen differenciált.

Míg Németországban az intézmények feladataik alapján osztályozhatóak, addig Franciaországban az osztályozás elsősorban a gyerekek jellemzőiből/szükségeiből indul ki. (pl. fogyatékkal élők, tanulási zavarral küzdők stb. otthonai). Az intézményes ellátás iránti fokozott érdeklődést Hollandiában a deviáns fiatalok számának növekedése okozza. Hollandia ugyanakkor sajátos abból a szempontból, hogy nagyon sokféle megoldást kínáló nevelőszülői rendszert hoztak létre, a terápiás szülőktől az üdültető családokig széles a paletta. Anglia helyzete pedig azért kivételes, mert a nevelőszülői ellátást itt fejlesztették legkorábban és legnagyobb mértékben.

A gyerekek intézménybe kerülésének okai a különböző országokban sok hasonlóságot mutatnak. Franciaországban négy csoportba oszthatók az otthonba került gyerekek: elhagyottak, átmenetileg valamilyen családi probléma miatt elhelyezettek, fiatalok, akiket a szülők nem tudnak ellátni, nevelni valamint a fiatakorú bűnelkövetők. Németországban a családi kötelékek szétbomlása miatt került be a gyerekek 37,5 százaléka, 6% árvaság miatt, 29,5 százalék házasságon kívül született, 27 százalék pedig maga jött el a szülőktől. A többi országban szintén hasonló okok miatt kerülnek intézményes nevelésbe a gyerekek. Egyrészt elhanyagolás, bántalmazás, másrészt a gyerek viselkedése miatt. A szerző szerint a nem állami fenntartóknak jelentős szerepe van a gyermekvédelmi intézmények fenntartásában. Az általunk bemutatott országok közül Németországban 14 % az állami fenntartású intézmények aránya, 80 % az egyházi, alapítványi fenntartásúaké. Franciaországban a legtöbb otthon non-profit szervezetek működtetik, és kiterjedt önkéntes munka is jellemző. Hollandiában szintén a non-profit szervezetek működtetik az intézmények többségét, állami finanszírozással. Kivétel a sorban az Egyesült Királyság, ahol nem a non-profit szervezetek, hanem a helyhatóságok működtetik a gyermekvédelmi intézményeket. (Madge, 1994)

Az általunk bemutatott nyugat-európai országok közül valamennyi megalkotta a gyermekvédelmi törvényét, és ezek folyamatos módosításával látják el a feladatukat. Franciaországban, 1984-ben, Hollandiában 1989-ben, Angliában 1989-ben, Németországban 1990-ben fogadták el a gyermekvédelmi törvényt.

A kelet-közép-európai országok alkotják a másik modellt. A nyugat-európai országokhoz hasonlóan a gyermekvédelmi intézmények kialakulását itt is megelőzte az egyházak és a helyi közösségek gyermekvédelmi tevékenysége. Az állami gyermekvédelmi intézmények születése azonban jóval később történt meg, mint a nyugat-európai országokban. Ennek oka, hogy a kelet-közép-európai országok „megkésettek” a nyugat-európai országokhoz képest. A megkészettség lemaradást jelent, a nyugat európaiktól eltérő fejlődést eredményezett mind az iparosodás, mind a polgárosodás tekintetében. A II. világháború a kelet-közép-európai országokban is nagy véráldozatokat követelt.

Ennek következtében az árván maradt gyerekek ellátását biztosítani kellett. Az általunk vizsgált országok gyermekvédelme több hasonlóságot mutat. Ezekben az országokban az államszocializmus idején hittek abban, hogy az intézményes, közösségi elhelyezés a legmegfelelőbb a gyerekek számára. Ezért az intézményekben megvalósuló állami gondozás volt a gyerekek ellátásnak a legelfogadottabb módja. Jellemző volt valamennyi országban a nagy intézmények működtetése. Az otthonok működési feltételei nagyon különbözőek, a legrosszabb helyzetben az elhagyott gyerekek és a csecsemők éltek. A legjobb otthonok is szenvedtek a túlmedikalizációtól.(UNICEF, 1997.)

A rendszerváltás évei számos változást hoztak a gyermekvédelem területén ezekben az országokban. Az átmenet éveiben nőtt azoknak a családoknak a száma, amelyek elszegényedtek, munkanélkülivé váltak és nem tudták a megfelelő gondozást biztosítani a gyerekeiknek. Ennek következtében nőtt az intézményben elhelyezett gyerekek száma.

9. táblázat Állami gondozásban részesülő gyerekek száma 1989-1995 (100.000 gyerekre vetítve)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	Különbség 1989 és 1995 között
Csehország	867,3	866,7	887,8	909,8	965,4	1027,0	-	159,0
Szlovákia	843,3	820,2	843,3	866,6	891,8	908,0	-	64,7
Magyarország	889,3	845,5	790,4	776,5	768,9	772,9	786,6	-102,7
Románia	-	-	1518,7	1357,5	1637,6	1880,1	-	258,8
Lengyelország	924,0	947,1	-	954,7	999,9	1021,8	-	97,8

Forrás: UNICEF (1997): Children at risk in Central and Eastern Europe: perils and promises, Florence Italy 69. o.

A 9. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy az általunk bemutatott országok többségében, így Romániában, Csehországban, Lengyelországban és Szlovákiában is nőtt az intézményben elhelyezett gyerekek száma az 1989-1995-ös időszakban. A trend alól Magyarország kivételt képez. Nálunk az intézményben elhelyezett gyerekek száma csökkenő tendenciát mutat. Ennek oka, hogy az átmenet kevésbé zúzta szét a szociális értéket és a családok küzdési stratégiáját. A gazdasági és politikai reformok 1989 előtt kezdődtek, és bevezettek egy erős univerzális családtámogató politikát, ami segíti a családokat megmenteni az összeomlástól. Relatíve fejlett a családsegítő hálózat, ami segítséget jelent a családoknak. (UNICEF, 1997)

A kelet-közép európai országok sajátossága, hogy a nyugat-európai országok mintaként szolgálnak számukra a gyermekvédelem területén is. Az általuk nyújtott minta a '80-as években kezd megjelenni az említett országokban. A kelet-közép-európai országok gyermekvédelmi intézményeinek áttekintése nyomán a következő megállapítást tesszük.

A rendszerváltás utáni években ezekben az országokban is - hasonlóan a nyugat-európaiakhoz - kétszintű gyermekvédelmi rendszer létrehozására törekedtek. Lengyelországban, Magyarországon, Csehországban, Szlovákiában és Romániában vagy már létrejöttek olyan alapszolgáltatások, amelyek a családokat segítik, vagy a kormányzat ezek megerősítésére törekszik. Ott, ahol ez nem sikerül, a gyermek intézményes ellátásba kerül. Mára a legtöbb kelet-közép-európai ország átalakította gyermekvédelmi intézményrendszerét. A nevelőszülői elhelyezés ezekben az országokban is előtérbe kerül a gyerek elhelyezésének sorrendjében. Jellemző azonban, hogy a nevelőszülői elhelyezés még nem öltött olyan méreteket, mint a nyugat-európai országokban.

10. táblázat Gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyerekek 2005

	Gyermekotthonban elhelyezett gyerekek	Bentlakásos iskolában elhelyezett gyerekek	Nevelőszülőknél elhelyezett gyerekek	Összesen
Csehország	23472	2752	8988	32460
Románia	29148	-	47723	76871
Szlovákia	8977	1432	3250	12227
Lengyelország	55765	--	49667	105432
Magyarország	8052	-	9307	17357

Forrás: TRANSMONEE 2007 Features. UNICEF, Innocenti Research Center 47.o.

A 10. táblázat adatai alapján látható, hogy Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban még több gyermek él gyermekotthonban, mint nevelőszülőnél. Magyarországon és Romániában a nevelőszülői elhelyezés került túlsúlyba. Jelentősen több gyermek él Romániában nevelőszülőnél -47723 fő-, mint gyermekotthonban, ami 29148 főt jelent.

Miközben az intézmények küszködnek a növekvő költségekkel, tanulmányok sora igazolja, hogy az intézményes nevelés szignifikánsan drágább, mint az alternatív családi szolgáltatások. Összehasonlítva az elhelyezési lehetőségeket, a nevelőszülői gondozás költsége kb. egyharmada, egyötöde az intézményi elhelyezés költségének. A családot támogató szociális szolgáltatások pedig kb. egynolcadába kerülnek. (Carter, 2005)

A kutatások szerint a legtöbb gyerek a szegénység, a fogyatékoság, az etnikai hovatartozás, valamint a szülők elhanyagolása miatt kerül gondozásba. A kelet-közép – európai országok sajátossága, hogy az etnikai hovatartozás fontos faktor az intézménybe kerülés szempontjából. Különösen veszélyeztetett ebből a szempontból a cigányság. Magyarországon a népesség 5 %-a roma, a gondozásba került gyerekek 60%-a roma. Csehországban és Szlovákiában még magasabb ez az arány, 65 %. A cigánygyerekek körében növeli a gondoskodásba kerülés kockázatát a nagycsalád, az alacsony jövedelem, a magas munkanélküliségi ráta. (UNICEF 1997)

A legnagyobb problémát azonban mindenütt az intézményrendszer és a finanszírozás nehézsége jelenti. Az országok lépéseket tettek az ellátórendszer átalakítására a nyugat-európai országok mintájára. A kisebb, családi otthonok létrehozására törekednek, de ennek finanszírozása drágább, ráadásul az elmúlt években a gyerekek teljes ellátásának költsége nőtt.

A kelet-közép-európai országokban is törvényekkel szabályozzák a gyermekvédelmet. A törvények megalkotását segítette az ENSZ Gyermeki Jogok Egyezményének a megjelenése 1989-ben. Romániában, 2004-ben, Szlovákiában 2005-ben módosították a gyermekvédelmi törvényt. Lengyelországban az 1990-ben megalkotott szociális törvény, Magyarországon az 1997-ben ratifikált gyermekvédelmi törvény, Csehországban az 1998-ban megalkotott családjogi törvény tartalmazza a gyermekek védelmére vonatkozó szabályokat.

4. A gyermekvédelem története Magyarországon

A továbbiakban a magyar gyermekvédelem történetét tekintjük át a szakirodalom alapján. A történeti áttekintésben arra fókuszálunk, hogy a családon kívül élő gyerekek milyen életkörülmények között éltek, elhelyezésükről kik, milyen formában, hogyan gondoskodtak az egyes korszakokban.

A magyar gyermekvédelem történetének sokféle korszakolása létezik. Veczkó József (1990) négy fő gyermekvédelmi korszakot különböztet meg. Az első az elhagyott és „kitett” gyermekek helyzete az ókori népeknél. A második korszak a szegénykérdés keretében a karitás segítségével megvalósuló gyermekvédelem. A harmadik az állam és a karitatív intézmények működésének időszaka. A negyedik korszak a rendszeres és intézményes gyermekvédelem kialakulása.

Filó és Katonáné (2006) a gyermekvédelem történetének három korszakát különbözteti meg. Az első korszakot az jellemzi, hogy a társadalom gondoskodott a védelemre szoruló gyermekekről és csak ezek hiányában volt a közösség feladata a gyermekek védelme. A második korszakot az állami gyermekvédelem megjelenése jellemzi. A harmadik korszak a szerzők szerint az ENSZ Gyermek Jogairól Szóló Egyezményével kezdődik. Ennek alap gondolata, hogy a speciális hatósági beavatkozásra épülő gyermekvédelmi rendszert minden esetben előzze meg a gyermekjóléti rendszer, ami önkéntes ellátásokra épül.

A fenti szerzők alapján három korszakot különböztetünk meg a gyermekvédelemben Magyarországon. Az egyes szakaszokat az állami szerepvállalás mértéke szerint választjuk el egymástól.

Az első korszak az 1901. előtti időszakot öleli fel. Ebben az időszakban a társadalmi aktivitáson, filantrópián alapuló gyermekvédelem valósul meg állami szerepvállalás nélkül. A gyermekekről való gondoskodás, a gyerekek elhelyezése itt elsősorban az adott közösség feladata. Ez jellemző az ókori és középkori gyermekvédelemre.

A második korszakban a filantrópia és a társadalmi szervezetek mellett megjelenik az állami szerepvállalás. Az állam és a társadalmi szervezetek között a gyermekvédelmi feladatok és a felelősség megosztása jellemző. Kiemelkedő a gyermekvédelem korszakolása szempontjából az 1901. évi gyermekvédelmi törvény megjelenése, ami egyben az állami szerepvállalás kezdete is. Ez az első alkalom, amikor az állam törvényben deklarálja, hogy elhelyezést biztosít az arra rászoruló gyerekek számára.

A harmadik korszakban Magyarországon jelentős, aktív állami szerepvállalás történik. A társadalmi szervezetek elsorvasztása, mérsékelt társadalmi aktivitás jellemző 1945-től a rendszerváltásig. Majd 1997-től a gyermekvédelmi törvény bevezetésétől az állami felelősségvállalás mellett megjelenik a szektorsemleges szabályozás elve, ami ismét lehetővé teszi a társadalmi szervezetek bekapcsolódását a gyermekvédelmi feladatokba.

4.1. A társadalmi aktivitáson alapuló gyermekvédelem

A segítő tevékenység az emberiséggel egyidős. Mások megsegítése, igaz nem professzionizált formában, de már a bibliai időkben is létezett. Hazánkban először I. István törvénykönyvének XXVI. paragrafusa utal a szociális segítségnyújtásra. A törvényben az özvegyek, és árvák védelme kap kiemelt jelentőséget. I. László bevezette a gyámhatósági kormányzat fogalmát. Gyámság járt az esetlenek, örültek, holdkórosok számára, valamint téboly esetén.

Az árvák védelmében részben pápai nyomásra, részben saját vagyoni érdekeinek védelmére a XIV. század folyamán egyre fokozódó mértékben a király lépett föl. A király főgyámsága csak a nemesi árvákra vonatkozott. A polgárok vonatkozásában a város bírója járt el, és a városi tanács döntött jogvita esetében, míg a jobbágy árvák sorsa a földesúrtól függött. (Zámbó, 2005)

A korai feudális államban és később sincs nyoma annak, hogy az állam bármi módon részt vett volna a szociális kérdések megoldásában. A gondoskodás elsősorban a családra tartozott. Ezenkívül anélkül, hogy jogszabály kötelezővé tette volna, a társadalmi gondoskodás elsősorban az egyházakat, itt is inkább az egyre jobban elterjedt szerzetesrendeket illette. (Czizmadia, 1977)

A feudalizmus idején az általános szociális gondoskodás elsősorban a család, a faluközösség és az egyház feladata volt. A feudalizmusban az élet a nagycsaládi közösség körül szerveződött, és így nagyobb lehetőség volt a nem kívánt vagy elhanyagolt gyermekek oltalmazására és munkaerejük hasznosítására. (Kerezsi, 1995)

Hosszú éveken át az egyház adománygyűjtő és adományosztó tevékenysége jelentette a segítséget a rászorulóknak számára. Az adományozás a mai értelemben vett alapítványi tevékenység első megnyilvánulási formája.

Somogyi szerint (1941) eleinte a jóléti szolgáltatások zömét jótékonyági intézmények biztosították. A királyok kezdetől fogva részt vállaltak a rászorultak gondozásának segítésében. A középkori ispotályok leginkább a nemesi magánjótékonyágnak köszönhetően működtek. Alapítóik különböző rendű és rangú tehetősebb egyházi és világi személyiségek, társulatok voltak. Az egyházak a szociális gondoskodást az ispotályokban biztosították. Az ispotályokat szerzetesrendek, lovagrendek működtették.

Mivel Magyarországon a középkori szegényügy intézeti kezelése a kolostorokban vagy káptalanokban elhelyezett ispotályokban folyt, elsősorban ott, ahol ilyen ispotályok nem voltak, a városoknak kellett gondoskodni azok létesítéséről és fenntartásáról. Ebben a városokat a polgárság számos alapítványa, hagyománya is segítette.

A középkori magyar állam közvetlenül csak a vagyonos árvák ügyével foglalkozott. Más iratokból tudjuk, hogy Szent István törvényei szellemében a segítségre szoruló gyermekről nálunk is a rokonoknak és a faluközösségnek kellett gondoskodniuk. A kereszténység megerősödésével hazánkban is kialakult a karitás elvein és gyakorlatán alapuló szegényvédelem. Az állam évszázadokon át elhárította magától az elhagyott gyermekről történő gondoskodást. Ugyanakkor Szent István a püspökök kötelességévé tette, hogy az özvegyeknek és árváknak oltalmára legyenek. (Veczkó, 1990)

A gyermekvédelem történetére vonatkozóan Csizmadia (1977) a következő megállapításokat tette. I. József király 1711-ben rendeletben szabályozta a vagyonos árvák helyzetét. Az ilyen gyermekek mellé tutorokat (gyámokat) állítottak. Mária Terézia idején született az a rendelattervezet is, amely szerint a koldusok és munkaképtelenek részére a városi hatóságoknak kellett gondoskodni a kenyérről, míg a „többi henyélőnek” munkát kellett adni. Aki nem akart dolgozni, börtönbe kellett vetni, vagy el kellett toloncolni. A szegények kiskorú fiait oda kellett adni más mesterembereknek, hogy ingyen tanítsák őket. A mesterek az elvégzett munkákról jelentést tettek a tanácsnak vagy a kamarának, hogy el lehessen járni azok ellen, akik elhanyagolják tisztüket. (Csizmadia, 1977)

Ebben az időben rendkívül nagy méreteket öltött a koldulás, amit az uralkodók törekedtek megtiltani. A koldusok megítélése az érdemes és érdemtelen kategóriák mentén történt. Az árvák, elhagyott gyermekek az érdemes szegények közé tartoztak, őket igyekeztek segíteni a rendelkezésre álló eszközökkel. A kormányzók rendelete az igazi ínségesek és szegények közé sorolta az árvákat, akik még nem érték el azt az életkort, hogy önmagukon segíthessenek. Köztük első helyen említi a „fattyakat és a kitétteket”, akik szomorú és elhagyott létük eredetét sem ismerik. Az előbbieket szülőjét mentesítették minden büntetés alól, azokat azonban, akik gyermekeiket kitétték a törvény minden szigorával sújtani kellett. A helyi hatóságokat pólyákkal és gyermekkelengyével látták el, s a helyi hatóság köteles volt a kitétt gyermek mellé szoptató dajkát felfogadni. A költségeket vagy a plébánosoktól gyűjtendő karitatív pénztárból vagy a közösség javai terhére kellett fizetni. (Csizmadia, 1977).

A reformkori Magyarországon a községek hatáskörébe tartozott a rászorulókat ellátása. Az ellátásnál feltétel volt, hogy a rászoruló önmagát egyáltalán ne tudja fenntartani a község segítségével. A községek feladata volt a „lelencek” ellátása is. A lelencet annak a községnek kellett ellátni, ahol találták, illetve ahol az utóbbi időben a leghosszabb ideig tartózkodott. Jogszabályban tiltották meg a 16 éven aluli gyermek koldulásra küldését.

A vagyontalan árvák, elhagyott gyermekek ellátási költségét a vagyonos árvák vagyona után járó kamatok egy részéből fedezték. A veszélyeztetettek helyzete azáltal javult, hogy 1741-ben Nemescsón Sartorius Szabó János protestáns prédikátor vezetésével létrejött az első árvaház, majd további árvaházakat alapítottak, 1749-ben Kőszegen, 1763-ban Mária Terézia 100 gyermek ellátására alkalmas árvaházat hozott létre Tallóson. Az árvaházi nevelés során fontosnak tartották a katolikus vallásoktatást, az írni-olvasni tanítást, a német nyelv oktatását, valamint a kézműves mesterségek tanítását. Mária Terézia maga készítette el az árvaházi nevelés programját. A programban helye volt az oktatásnak, a munkának, a családi nevelésnek és a szeretetteljes, de szigorú nevelésnek. Drasztikus beavatkozásra került sor a cigánygyerekekre vonatkozóan. Mária Terézia 1767-ben született rendelete szerint a 2 évesnél idősebb cigánygyerekeket elvették a szüleiktől, hogy kiszakítva családi környezetükből paraszti családoknál nevelkedjenek. A fiúk 12 éves, a lányok 14 éves korukig éltek a jobbágyoknál. Az intézkedés célja az volt, hogy a cigánygyerekeket megmentsék a „henyélő” szüleik életmódjától. A gyerekeknek kézműves mesterséget kellett elsajátítaniuk.

A jobbágyárvákkal Mária Terézia Urbáriumában foglalkozik először. Az ő gyámságukat a földesurak vállalták. A földesurakat a gyámság ellátásában motiválta, hogy nagy szükség volt a munkaerőre a földek megműveléséhez a törökjárást követően. Így vagyontalan árvák gyámságát is vállalták. (Zámbó, 2005)

A kiegyezés után Eötvös József miniszter kiküldte Molnár Aladár miniszteri tanácsost Bernbe, hogy tanulmányozza Pestalozzi módszerét. Molnár Aladár Pestalozzi egyik tanítványával, Weber Eduárdal tért vissza, és Balatonfüreden megszervezték az első magyar „szeretetházat”. Ezzel Magyarországon a szeretetház két típusa működött: az egyik típus a Pestalozzi nevelési elvein alapult (családokba csoportosult, a gyermekek fejét, szívét, kezét művelte) a másik típus a munkát helyezte előtérbe: ezek voltak a menhelyek vagy lelenházak.(Veczkó, 1990)

A balatonfüredi intézetben 16 éves korig maradhattak a fiatalok. Az iskolában szőlő és gyümölcsstermesztést is tanultak. Az 56 növendéket 4 családra osztották, s egy-egy nevelő vagy árvaanya felügyelete mellett nevelkedtek.

1815-ben árvahivatalt hoztak létre a Helytartótanács rendelete szerint a városokban.

Magyarországon a szociális gondoskodás a XVIII. században vált állami feladattá. Az első községi törvény (1871. XVIII. Tc.) azon személyek számára rögzítette a községek gondozási kötelezettségét, akik önmaguk ellátására nem képesek, tartásra köteles vagy képes hozzátartozói nincsenek, s a társadalmi jótékonyosság sem gondoskodik róluk. Az 1886-os XXII. Tc. az ún. második községi törvény az összes község számára előírta az egységes szegényalap létrehozását, aminek a felhasználását is szabályozta. Külön rendelkezések szóltak az ellátásra szoruló gyermekekről, akiket vagy árvaházban, vagy családoknál helyeztek el. A rossz erkölcsű gyermekeket javítóintézetbe helyezték. (Csizmadia, 1977)

A kiterjedt állami szerepvállalás megjelenése előtt időszakban a nonprofit szervezetek és az egyházak jelentős mértékben hozzájárultak a család nélkül maradt gyerekek elhelyezéséhez. A gyerekek életkörülményeinek javítását az egyházak kezdték, amikor az árva, kitett, szegény gyermekekről sajátjukként gondoskodtak, megteremtve ezzel az intézményes gyermekvédelem alapjait. Az egyházak tevékenységét segítette a magánjótékonykodás. Létrejöttek az első árvaházak, amiknek sajátossága, hogy ezekben csak gyermekeket láttak el. Ugyanakkor a gyerekek segítését ebben az időszakban csak részben indokolta a szociális érzékenység. Sok tekintetben a védelemre szoruló gyermek a munkaerőt, a nemesi árvák esetében –a megfelelő törvényi szabályozás hiányában- a vagyonuk megszerzésének lehetőségét jelentette. A gyermekekről való gondoskodás további indoka volt a közösségben felmerülő veszélyérzet, az önvédelem a fosztogató, magára maradt gyerekcsoporttal szemben.

4.2. Az állami szerepvállalás megjelenése

Az 1901-es, Széll Kámán nevéhez kötődő törvény megjelenése előtt a jótékony egyesületek és más gyermekbarát szervezetek álltak a veszélyeztetett gyerekek védelmében. A gyermekek kiszolgáltatott helyzetét jól illusztrálják a következő adatok. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint a hét és tizennégy éves kor közötti gyermekek közül, mintegy 500. 000 dolgozott cselédként vagy bérmunkásként. Ugyanebben az időben 1000 újszülött közül 245 „törvénytelen” volt, akinek jelentős részét szülei elhagyták

Az egyesületi élet egyre élénkebbé vált, a 19. század utolsó negyedében sorra alakultak olyan egyesületek, amelyek szociális problémákra próbáltak megoldást adni. Néhány fontosabb egyesület –a teljesség igénye nélkül - a következő. Fröbel-Nőegylet (1871), Hajléktalanok Menhelye Egylet (1876), Szegény Beteggyermek Egyesület (1886), Országos Gyermekvédő Egyesület (1889), Általános Közjótékonyági Egyesület (1904), Országos Pártfogó Egyesület (1910), Országos Gyermekszanatórium Egyesület (1911), Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete (1918).

A társadalmi szervezetek aktív működését jól illusztrálja a gyermekmenhelyek létrehozásában betöltött szerepük is. Az állami gyermekmenhelyek létrehozása előtt 1870-ben Budapesten létrejött az első budapesti Gyermekmenhely, 1885-ben pedig a Fehér Kereszt Országos Lelénház Egyesület. A két társadalmi szervezet által fenntartott intézmény működését a törvényhozás is támogatta. A belügyi tárca költségvetéséből kaptak segélyt.

Döntő változás a XIX. században, hogy nem csak felekezetek, hanem egyletek és községek is hoztak létre árvaházakat. A század végén 105 intézmény működött, 9 állami, 4 megyei, 18 községi, 45 felekezeti, 29 egyesületi, körülbelül 2000 gondozottal, mely azt is mutatja, hogy az intézményekben pár tucat gyerekeig terjedt a gondozottak száma. A szegényházak és az árvaházak legtöbbször kapcsolatosan alakultak, közadakozásból. (Herczog, 1997)

Magyarországon az állam által kezdeményezett, intézményes gyermekvédelem a XIX. század második felében jelent meg. Az 1877. XX. Gyámsági Törvény szabályozta az árvák gyámságának a kérdését, ugyanakkor a szegény gyermekek védelmét az általános szegényellátás keretébe utalta. A törvény bevezetését élénk vita előzte meg. Ezt Sipőcz László (1882) gyámsági törvényről szóló munkájában így foglalta össze. „Újabb törvényeink közül tán egyik sem volt olyan heves, mondhatnám elkeseredett támadásnak kitéve, mint a gyámi törvény. Fölöslegesnek, a tudomány és a gyakorlati élet követelményeitől elmaradottnak, sőt a magyar jogállam biztosítására alkotott intézményekkel szemben visszaesést jelző kísérletnek számított.” (Sipőcz, 1882)

Az 1877. XX. Törvény a gyámhatósági szervezetet elsőként szabályozta törvényileg. A törvény kiskorú és teljes korú személyt különböztet meg. Teljes korú a 24 életévét betöltött személy. A törvény szerint a gyám törvényes képviselőt lát el, gondoskodik a gyámolt neveléséről, oktatásáról, vagyonának kezeléséről. „A gyám köteles arról gondoskodni, hogy a kiskorúak vallásos, erkölcsös és hasznos polgáraivá váljanak a hazának, s hogy e célból képességükhöz és vagyoni viszonyaikhoz képest nyerjenek kiképzést, illetve munka- és keresőképességet” (Sipőcz, 1882) A törvény előírja továbbá, hogy minden község köteles gondoskodni a vagyontalan árvák ellátásáról. A községekben árvaszék működött, ami intézte az árvák ügyeit, döntött az elhagyottság tényéről.

Az iparosodás következtében Magyarországon is megnőtt az egészségügyi, kórházi ellátás iránti igény. Az állami költségvetés a szegény betegek gyógyításának költségeit nem tudta fedezni, így megszületett az 1898. évi XXI. törvény az Országos Betegápolási Alapról. A törvény - bár nem tekinthetjük az intézményes gyermekvédelem kezdetének-, mégis nagy jelentőséggel bír, mivel először mondja ki az állami felelősségvállalást a gyermekek iránt. A gyermekvédelem problémáját már központi, állami feladatként kezeli. Ez az alap fedezte a talált vagy hatóságilag elhagyottá nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeket, valamint a kórházban szülő nőknek és újszülötteiknek az ápolási költségeit. Ugyanez a törvény arról is rendelkezett, hogy az illetőségi község viseli mindazoknak a szegényeknek a kórházi ápolási költségeit, akiknél a törvényes szabályok szerint (1898. XXI. Tc. 4-7§§) más kötelezett nincs. Köteles az illetőségi község még a kórházakból és gyógyintézetekből elbocsátott gyógyíthatatlan betegek, és gyógyíthatatlanoknak nyilvánított, de nem közveszélyes elmebetegek, ártalmatlan hülyék, siketnémák, vakok, nyomorékok eltartásáról, végül a talált, valamint a hatóságilag elhagyottá nyilvánított gyermekek ápolásáról, eltartásáról és neveléséről 7 éves korukon felül gondoskodni. (Csizmadia, 1977)

Az 1898. évi XXI. Törvénycikk életbelépése után még több lett a gondozásra szoruló gyermek, ami még több támogatás folyósítását követelte volna meg a társadalmi szervezetek által fenntartott intézmények számára. Ekkor született meg a döntés az állami gyermekmenhelyek létrehozásáról, az 1901. évi VIII. törvénycikkkel. A menhelyek létrehozását alapítványok forrásainak igénybevitelével tervezték. Az alapok, alapítványok bevitelét többek között hagyatékok jelentették.

A gyermekvédelemben igazi fordulópontot az 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikk, a Széll Kálmán nevéhez fűződő törvények hoztak. A társadalmi gyermekvédelem 1867 és 1900 között elért eredményei jelentős szerepet játszottak az 1901. évi Gyermekvédelmi törvény megalkotásában.

A társadalmi gyermekvédelem aktivistái nemcsak intézményeket hoztak létre, de csökkentették a vele szembeni ellenállást, nemzetközi és hazai tapasztalatokat gyűjtöttek, szellemi tőkét halmoztak fel. (Gergely, 1997)

Az 1901. évi VIII. törvény jelentősége abban áll, hogy állami gyermekmenhely felállításáról intézkedett a 7 éven aluli, hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek számára. Azt a gyereket minősítette elhagyottnak, aki lelenc (azaz talált, vagy a szülei ismeretlenek), aki vagyontalan árva (és árvaházban nem helyezhető el), akit szülei, mert börtönben, kórházban, tébolydában vannak, nem gondozhatnak, vagy akit a nagyszülők nem képesek eltartani. (Gyáni, 1998) Az elhagyottság tényét és a gyermekmenhelyre utalását az árvaszék látta el. Azok a gyerekek, akiket a szülei elhagytak, és hatóságilag nem minősítettek elhagyottnak, továbbra is a társadalmi jótékonyagra voltak utalva.

Az 1901. évi XXI. Törvénycikk szerint az a gyermek, aki 7. életévét betölti és magánárvaházban vagy más jótékony intézetben el nem helyezhető, 15 éves koráig az állami gyermekvédelem kötelékébe tartozik. E mögött az intézkedés mögött az a felismerés húzódik meg, hogy a gyermekek 7 éves koruk után is gondozásra szorulnak. Gondozás hiányában gyakran elzülnek, ezért a társadalomnak is érdeke, hogy ellátásban részesítsék őket 15 éves korukig.

A gyerekek életkörülményeire jellemző, hogy a 7-15 éves korúakat megbízható gondviselőknél helyezték el (elsősorban iparosok, gazdák), vagy a gyermekmenhelyen maradtak. A gyermekek ellátásának költségeit a községeknek kellett finanszírozni. Ez azonban jelentős nehézséget jelentett az elszegényedett községek számára. A községi segélyezés szervezetlensége, szegénysége miatt nem biztosították a 7 éven felüli gyermekek ellátásának költségeit. A probléma megoldása érdekében a belügyminisztérium költségvetésébe állítottak be állami segélyekre fordítható összegeket, amiből a vagyontalan községek gyermekvédelmi tevékenységét finanszírozták. A gyermekvédelmi törvény lehetővé tette a magánegyesületek, magánintézetek segélyezését is, amennyiben megfelelő számban felvesznek 7-15 éves gyermekeket.

A fentiekben bemutatott intézkedések is jól illusztrálják az állami és a társadalmi gyermekvédelem együttműködését. Az árvaházak működtetéséhez az állami költségvetés is hozzájárult. Kettősség jellemző a gyermekvédelem finanszírozásában, hiszen az állam bizonyos mértékig hozzájárult a társadalmi szervezetek által fenntartott intézmények működtetéséhez, ugyanakkor az állami intézmények létrehozásához szükséges anyagi fedezetet gyakran a magánjótékonyág (hagyatékok stb.) biztosította.

Az 1901. törvény bevezetése után a gondozásra szoruló gyermekek elhelyezése elsősorban a gyermekmenhelyeken történt. A menhelyek csak rövid időre biztosítottak ellátást a gyerekek számára, elsősorban a nevelőszülőknél helyezték el a rászorulókat. A menhelyek kórház jellegűek voltak, ahol elsősorban az ápolásra szoruló gyerekeket gondozták, vagy átmeneti ideig a kihelyezésre várókat. A rendszer alapvető gondolata szerint az országot körzetekre osztják, melyek központjában menhelyeket állítanak fel. A körzetekben telepeket hoznak létre, ahol a nevelőszülők élnek a nevelt gyermekekkel. A gyermekek a menhelyeken a lehető legrövidebb ideig tartózkodnak, kihelyezésükig, illetve gyógyulásukig. Az ellátás döntő mértékben a nevelőszülői hálózatra hagyatkozik, ahol alacsony térítési díjért nevelődnek a gyerekek. A telepfelügyelők látogatják a családokat, és ellenőrzik a bánásmódot és a körülményeket. (Herczog, 1997)

A menhelyek képezték a gyermekvédelmi igazgatás központi szervezeti egységét. Feladatuk volt a gondozásba vett gyerekek ápolásának, orvosi felügyeletének, nevelésének-iskoláztatásának biztosítása, s az ezen feladatokkal együtt járó igazgatási teendők ellátása is. Maguk a menhelyek tulajdonképpen kórház jellegűek voltak, ahol csak az ápolásra szoruló beteg gyerekeket gondozták, illetve átmeneti ideig a kihelyezésre várókat. (Volentics, 1996)

Az 1900-as évek elején 18 állami gyermekmenhely működött Magyarországon. A menhelyeket orvosok vezették, kevés beosztottjuk volt, elsősorban a teleporvosok, telepfelügyelők, társadalmi segítők szervezték a menhelyek életét. A különböző menhelyek különböző feltételek között működtek. A menhelyek működtették a nevelőszülői hálózatot, a nevelő családok telepszerűen helyezkedtek el. Egy telepen tíz-harminc gyermek elhelyezésére került sor. A telepek terhelése változott, de általában az elhagyottak száma magas volt. A kapukat nyitó gyermekmenhelyekbe, különösen az első években, „ömlesztve” kerültek az elhagyottak. Volt közöttük: vak, néma, „tompá elméjű, epilepsziás, nyomorék és egészséges, „züllött” és ép erkölcsiségű, fiú, lány, csecsemő és már 15. életévén is túllépett, magyar és nemzetiségi, magyar és külföldi intézetekből, szomszédos országból (Romániából) hazahozott egyaránt. Még az életben tartásuk is nehezen ment, együttnevelésük pedig megoldatlan volt. (Gergely, 1997)

A gyerekek elhelyezésének másik lehetséges módja a nevelőszülői intézményrendszer volt. A nevelőszülői intézményrendszer 1912-ben nyerte el végső, lényegében ma is változatlan formáját. Az anyagi feltételek attól kezdve változtak, az elv azonban ugyanaz maradt: családban nevelkedjen a gyermek. A Magyar Királyi Belügyminiszter 1912. évi 80.000. sz. rendelete szabályozta a nevelőszülői hálózat működését. (Gáti, 1991.)

Míg 1905-ben 63 gyermekmenhelyen közel 6000 gyermeket neveltek, addig nevelőszülőnél több mint 16.000 gyermek került elhelyezésre.

Az adatok jól illusztrálják a nevelőszülői elhelyezés preferálását. Az egészséges, és különleges gondozást nem igénylő gyermekeket jól megválasztott nevelőszülőkhöz helyezték ki. Ez is jelzi, hogy a magyar gyermekvédelem alapja a családi nevelés volt, mely részben egyedül volt alkalmas arra, hogy a gyermek egyénisége kifejlődjék, s lehetővé tette, hogy a gyermek annak a családnak, mely őt gondozásba vette, valóságos tagjává váljon. A családi nevelés ilyen megvalósítása miatt a gyermekmenhely lényegesen különbözött a korábbi századok egyetlen gyermekvédelmi intézményétől, a lelencháztól. (Pornói, 2006.)

Az I. világháború után ismét előtérbe kerültek a gyermekvédelmi feladatok, mert az állami gondozottak létszámát a hadiárvaik jelentősen megnövelték. A gyermekvédelmi intézményhálózat idegen kézbe került. 17 állami gyermekmenhelyből 8 maradt, 21 nevelőotthonból szintén 8. A gyermekvédelem egészének és minden részterületének sorsa döntően az állam pénzügyi politikájától, kormánykörök szemléletének alakulásától és a tehetősek áldozatkészségétől függött. (Gergely, 1997)

100 ezer körül volt az árvák száma ebben az időszakban, az ő intézményes elhelyezésük számos nehézségbe ütközött. A gyerekek életkörülményeit meghatározta, hogy az állami ellátó helyek száma csökkent, sok helyen ideiglenes barakkokban helyezték el őket. A gyermekvédelmi intézmények fenntartása anyagi nehézséget okozott, ezért szorgalmazták, hogy a menhelyi gyermekeket elsősorban a saját hozzátartozóikhoz helyezték ki, ha az a gyerekekre nézve nem káros. (Gergely, 1997)

11. táblázat Gyermekmenhelyek adatai 1923-1938

Év	Intézmények száma	Gyermekek száma
1923	8	40 717
1924	-	
1925	-	
1926	-	
1927	8	62 583
1932	9	32 647
1933	9	34 111
1934	9	35 777
1935	9	38 616
1936	9	40 788
1937	9	41 330
1938	9	41 294

Forrás: Tóth Judit Nikoletta (2004): A gyermekvédelmi szakellátás helyzete a XX. században KSH, Budapest. 9. o.

A 11. táblázat adatai jól szemléltetik, hogy míg az intézmények száma lényegesen nem növekedett az 1920-as, 30-as években, addig az elhelyezésre szoruló gyerekek száma 1932-től folyamatosan növekedett. Az intézményi férőhelyek hiányát a nevelőszülői hálózat próbálta kompenzálni. Azonban ez az ellátás sem tudott biztonságos elhelyezést nyújtani a gyermekek számára.

A nevelőszülői hálózat éppen a háború miatt összezsugorodott. Ezért egyre többször kaptak olyanok is gyermeket, akiknek korábban a rossz körülmények miatt nem adtak volna. A rászorultak közül azonban így is sokan gondozó nélkül maradtak a nevelőszülői kapacitás szűkössége miatt. (Gáti, 1991)

A társadalmi szervezetek tevékenysége az 1901. évi VIII. és XXI. törvény bevezetése után is jelentőségteljes a gyermekvédelem területén. Ezt jól illusztrálja az Országos Gyermekvédő Liga tevékenysége. A Liga létrejöttét nagymértékben befolyásolta az 1901-es, Széll Kálmán nevéhez fűződő törvény megszületése.

Amikor ugyanis 1901-ben a Széll Kálmán-féle gyermekvédelmi törvény kimondta, hogy a gyermeknek, akinek hozzátartozói erre nem képesek, igénye van arra, hogy az állam őt gondozásba vegye (1901. XXI. Tc.), az addig nagyszámú társadalmi gyermekvédő egyesületek működése csaknem teljesen megszűnt. Ekkor alakult meg mégis társadalmi téren a Gyermekvédő Liga, éppen azért, hogy a társadalmat felébressze abból a letargiából, amelybe belekerült, és új szellemet vigyen a gyermekvédelembe. (Csizmadia, 1977)

Az Országos Gyermekvédő Liga elindítása dr. Karsai Sándor tevékenységéhez kapcsolódik. A szervezet 1906. február 23-án alakult meg. A Liga munkatársai pénzügyi segítséget csak ritkán adtak, gyakoribb volt a gyermekek gondozásba vétele. Az első évben 927 gyereket saját gondozásba vettek, 3840-et más intézményhez irányítottak. (Pik, 2001). Az Országos Gyermekvédő Liga tevékenységét elemezve jól látható, hogy jelentősen hozzájárult az intézményes gyermekvédelem fejlődéséhez. A Liga megalakulásától kezdve nem kívánt az állami gyermekvédelemnek konkurenciát csinálni. Olyan téren akart működni, melyet állami jogszabályok nem ölelnek fel. Legelőször a külföldi magyar gyermekek ellátására fókuszált, majd kiterjesztette működését az iparostanoncok, az erkölcsileg veszélyeztetett gyermekek védelmére, s megszervezte a városi, különösen a fővárosi szegénygyermekek üdültetését. A Liga az intézményalapításban is aktív volt 1906 és 1936 között 50 intézményt alapított, melyek közül 1930-ban még 23 működött. Az intézmények fenntartásához jelentős állami támogatást is kapott. 1930-ban azonban az állami támogatás hirtelen megvonása folytán, s a gazdasági válságban a Ligához befolyt gyűjtési eredmények, önkéntes adományok megcsappanása folytán intézményeinek számát 6-ra csökkentette. (Csizmadia, 1977)

1915-ben Madzsar József vezetésével megalakul a Stefánia Szövetség, amely az anyacsecsemővédelem és prevenció megteremtésének fontos állomása. 10 éves működése során 320 anya-és csecsemővédelmi intézetet, tejkonyhát, szülőotthont állítottak fel. (Herczog, 1997) A Stefánia Szövetség gyermekvédelmi tevékenysége igen jelentős: 1919 és 1929 között több gyermekotthont is működtettek.

A társadalmi szervezetek között jelentős szerepe volt az 1925-ben megalakult Zöldkereszt Egyesületnek, amely a Stefánia Szövetség utódaként kiterjedtebb profillal vállalta fel a prevenciós és gondozási tevékenységet. Tevékenysége máig ható, a problémák megoldásában a komplexitásra törekedett, amelyben a szociális és egészségügyi szempontok együttes megjelenése és gyakorlata érvényesült, a védőnői, gondozói, szociális munkás szakma egybeötvözését teremtette meg. (Herczog, 1997)

Az 1930-as években előtérbe került a megelőzés gondolata a gyermekvédelemben. Az érdeklődés egyre inkább az óvodák és az iskolai gyermekvédelem felé irányult. A kiseddóvásról szóló 1936-os XXIII. tc. egy újabb fontos lépés a gyermekvédelem irányába, ezzel a törvénnyel biztosították a gyermekek napközbeni felügyeletét.

A szociális, gyermekvédelmi problémákat az egyesületek minden igyekezete ellenére sem sikerült orvosolni. A társadalmi és a karitatív egyesületek és intézmények működése a gyerekek nehéz helyzetét lényegében alig befolyásolta. Sem a világi, sem az egyházi erőfeszítések nem gátolhatták meg az állami gondozásba kényszerülők áradatát. 1938-ban már negyvenezer fölé nőtt a számuk, közülük harminchatezren nevelőszülőknél, a társadalmi törődés perifériáján éltek. (Gáti, 1991)

Az 1940-es évekre egyre több egyesület küzdött anyagi nehézségekkel. Ezért működésüket is át kellett szervezni. Erre a sorsra jutott a fentebb bemutatott Országos Gyermekvédő Liga is. A nyomor, a pénztelenség, az értékek elvesztése már a legszilárdabb alapokon álló országos egyesületeket is érintette, így az egyik legnagyobbat, az Országos Gyermekvédő Ligát is. 1930-ra olyan reménytelen anyagi helyzetbe került, hogy miniszteri biztost kellett kinevezni az élére, dr. Sass Elemér személyében, aki 1931-ben elkezdte a szanalást. Vezetése alatt működési területeket kellett szűkíteni, ezért bezárták azokat az intézményeket (az év során 12-t), amelyek feladatait más, állami intézmények is el tudták látni. (Pik, 2001)

A társadalmi szervezetek gyermekvédelmi tevékenysége jelentős, de a szervezetek és az állam együttműködését a szakemberek nem tartották elég hatékonynak. (Hanák, 1978, Kerezsi 1995, Gergely, 1997)

Az állami gyermekvédelem sajátos dualista rendszere jött létre Magyarországon: az állam különböző egyházi és társadalmi szervezetekkel (többek között jótékonyági egyletekkel) osztotta meg a gyermekvédelem anyagi terheit is, feladatait is. A polgári állami gyermekvédelem egyébként az országok jelentős részében ugyancsak bevonta a társadalmi egyesületeket vagy a jótékonyásra hajló magánszemélyeket a gyermekvédelembe. De nagyon sok függ az arányoktól: megmarad vagy elhomályosul-e az állam vezető szerepe és irányítása a gyermekek védelmezésében.

Magyarországon az állam olyan szerény mértékben járult hozzá a gyermekvédelemhez, hogy „anyagi áldozatáról” legfeljebb ironikus értelemben beszélhetünk. (Hanák, 1978)

A gyermekvédelem gyakran filantrop nézetekkel párosult, de a gyermekvédelmi rendszer kialakítását alapvetően a társadalom védelme jellemezte. Az állami gyermekvédelem úgy épített a különböző társadalmi és főleg egyházi szervezetek karitatív tevékenységére, hogy nem jelölte ki az állami felelősségvállalás határait és garanciáit, ezáltal e szolgáltatások esetlegessé váltak, s tovább növelték a gyermekek és családok kiszolgáltatottságát. (Kerezsi, 1995)

A fenti szerzőkhöz hasonlóan Gergely (1997) az állami és a társadalmi gyermekvédelem együttműködésének hiányát emeli ki. A társadalmi gyermekvédelemre jellemző, hogy 1939-re 1934-hez képest növekvő tendenciát mutatott az egyesületek száma, de változatlanul hiányzott az állami és társadalmi gyermekvédelem erői közötti ésszerű, rugalmas munkamegosztás, a kölcsönös elismerésen nyugvó folyamatos, tervszerű együttműködés.

Az előbbieken bemutatott szervezetek tevékenységén keresztül jól kirajzolódik az a nagyfokú aktivitás, amit a társadalmi szervezetek mutattak a gyermekvédelem területén. Ezeknek a szervezeteknek köszönhető az innovatív törekvések megvalósítása, a hazai és nemzetközi tapasztalatok megszerzése a gyermekvédelem területén. Az intézmények alapítása, működtetése révén hozzájárultak a gyerekek életkörülményeinek javításához, a gyermekvédelmi problémák komplex módon való megoldásához. Az állami szerepvállalás kiterjedt ebben az időszakban, ezt igazolja a törvényalkotás is. Kiemelt jelentősége van az 1901. évi VIII. és XXI. Gyermekvédelmi törvénynek, amiben először fogalmazódik meg, hogy a gyermekek védelme állami feladat. A gyermekmenhelyek létrejöttével kialakult az állami gondozás intézményes formája. Ebben az időszakban a nevelőszülői hálózat dominanciája jellemző az állami gyermekvédelemben.

4. 3. Az állami szerepvállalás 1945-től napjainkig

Magyarországon a II. világháború utáni időszakban az árva, kallódó gyermekek ellátása kiemelkedő fontossággal bírt. Ismét nőtt a gondozásra szorulóak száma. Az 1945-49 közötti időszakot az elhagyott és árva gyermekek nagy száma miatt a gyermekek szó szerinti megmentésének szükségessége jellemezte. A háború után a felügyelet és gondozás nélkül maradt kiskorúak helyzetét azonnali kormányzati intézkedésekkel kellett rendezni. A gyermekek elhelyezése a korábban is létező nevelőszülői hálózat, illetve gyermekotthonok kialakításával történt. A háborús károk helyreállítása, a források szűkössége miatt azonban új gyermekotthonok nem épültek, régi kastélyokat, kúriákat vettek igénybe gyermekvédelmi célokra. (Kerezsi, 1995)

Az állami gondozottként nyilvántartottak száma 40.000 körül ingadozott, de a segítségre szorulóknak hozzávetőlegesen teljes körét 2-300.000-re tehetjük. A dualizmus kori állami gyermekmenhelyek közül 7 tudott rászorulókat fogadni. Ideiglenes intézményeknek viszont egész sora alakult, elsősorban Budapesten életmentés céljára. (Gergely, 1997)

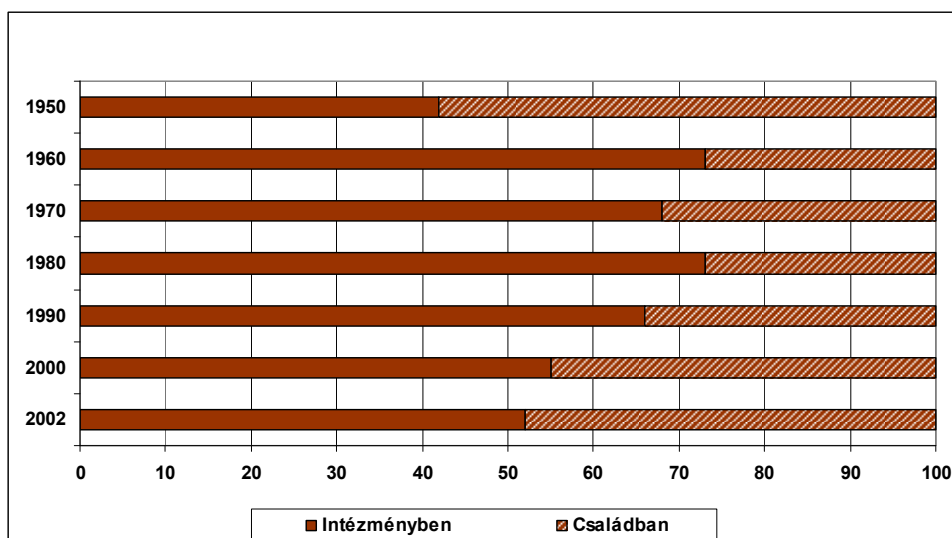
Ebben az időszakban a gyermekvédelmi feladatokat elsősorban állami intézmények látták el. Már a háború alatt működtek gyermekeket mentő, bújtató, ellátó szervezetek, mint pl. a Nemzetközi Vöröskereszt által fenntartott, György Júlia vezetésével működő otthonok, Sztéhló Gábor 1945-ben alapított „Jó pásztor egyesület”, és a „Pax” magyar szociális alapítvány gyermekotthonai, ezen belül a Gaudiopolis néven híressé vált és mintaként emlegetett „budapesti fiúk városa” (Herczog, 1997). Kiemelkedő szerepe volt a háború utáni időszakban, a Nemzeti Segély tevékenységének a gyermekek ellátásában. A Nemzeti Segély aktivistái az elárvult gyerekeket összeszedték és vidéki kúriákban, kastélyokban helyezték el őket. A Nemzeti Segély összesen 10 intézményt létesített.

Az 1950-es évek politikai, ideológiai megfontolásai a gyermekvédelemben is éreztették hatásukat. A kialakult politikai berendezkedés nem tette lehetővé sem az egyházak, sem az alapítványok, egyesületek számára, hogy szociális célú intézményeket tartsanak fenn. 1948-tól kezdve a hatalom úgy látta, hogy nincs szükség szociálpolitikára, mondván, a szegénység megszűnt, és a népi demokrácia minden cselekedete szociálpolitika. Ez a szemlélet azt sugallta, hogy megoldódnak a gyermekvédelemben tapasztalható problémák is, nem lesz szükség intézményes gyermekvédelemre. Ennek fényében 1950-ben megszüntették a Népjóléti Minisztériumot, valamint a társadalmi szervezetek működését. 1948-50-ben az iskolák, kórházak és szociális intézmények államosítása révén az egyházi intézmények elvesztették működési területüket.

Az 1952-ben vezették be az állami gondozott gyermek fogalmát a korábbi elhagyott gyermek helyett, és kiterjesztették az állam gondozásba vétel lehetőségét minden 18 év alatti gyermekre. 1952-től a Közoktatásügyi Minisztérium irányítása alá tartoztak a gyermekotthonok.

Az '50-es évekre jellemző, hogy előtérbe került a közösségi nevelés. A közösségi nevelés leginkább a nevelőotthonokban szervezett csoportokban valósítható meg, az 5 éves tervekben is az intézményi nevelést szorgalmazták. A közösségi nevelés kiteljesítése érdekében megkezdődött a nevelőszülői hálózat felszámolása. Ezekben az években erősödött fel az a törekvés, hogy az állami gondozottak többségét gyermekotthonban kell elhelyezni. 1947-ben az állami gondozottak 19,6%-a, 1951-ben 45,9%, 1959-ben pedig már 75,4%-a lakott gyermekotthonban. (Hanák, 1978)

3. ábra Intézményben és családban elhelyezett állami gondoskodás alatt állók megoszlása

Forrás: Tóth Judit Nikoletta (szerk.)(2004): A gyermekvédelmi szakellátás helyzete a XX. században. KSH Budapest, 18. o.

Az 1950-es évektől kezdődően az állami gondozásba került gyerekek életkörülményei jelentősen megváltoztak. A gyerekek többsége intézményekben került elhelyezésre (3. ábra). Az ábrán jelölt intézményben való elhelyezés a nevelőotthoni nevelést, a családban való elhelyezés pedig a nevelőszülői nevelést jelenti. A családjukból kiemelt gyerekek számára az intézményes nevelés kapott prioritást, ezek a gyerekek csak akkor kerülhettek nevelőszülőkhöz, ha nem volt hely az intézetekben.

A nevelőszülői hálózat leépítéséhez nem egyetlen szándék vezetett. 1950-ben a gyerekek (24356) 79%-a élt nevelőszülőknél, míg 5111-en laktak 70 nevelőotthonban, öt évvel később már 50-50% volt az arány, ettől kezdve egészen 1971-ig meredeken nőtt a nevelőotthonokban élő gyerekek száma, és csökkent a nevelőszülői kihelyezés -20 % alá. (Herczog, 1997)

Az 1945 utáni években, évtizedekben általánossá vált az az irány, hogy minél több gyermekotthont, gyermekvárost kel létrehozni a nevelőszülőknél szerzett rossz tapasztalatok miatt és a közösségi nevelés ideológiája jegyében. Az a vélemény alakult ki, hogy a nevelőszülői hálózat előnytelen, a legjobb megoldás a gyermekek nevelése szempontjából a gyermekotthon. Soha nem látott módon szaporodnak a gyermekotthonok. (Veczkó, 1990)

A gyermekotthonok, gyermekvárosok létrehozása megfelelt a kor ideológiai törekvéseinek. A nagy létszámú otthonokban a közösségi nevelés számára kiváló terep kínálkozott. A gyermekváros olyan gyermekvédelmi intézményt jelöl, amely 300 főnél nagyobb létszámú, és az eredeti elképzelések szerint a nevelőotthoni funkciókon túl az oktatás, szórakozás és a mindennapok szükségleteit kielégítő „részlegeket” is magába foglaló intézménytípus, a gyermekvédelem ún. speciális ellátórendszerének része. Nevelési feladata megegyezik a hagyományos nevelőotthonéval.

A gyermekváros széles korhatárú intézmény, amelyben a gyerekek három éves koruktól korábban 18, ma 24 éves korukig nevelkednek. (Czike, 1997)

Az első gyermekváros létrehozása Ádám Zsigmond nevéhez fűződik, 1946-ban Hajdúhadházon hozta létre. A gyermekváros létrehozásával egy időben, Debrecenben is megnyitottak egy 1000 ágyas nevelőotthont. A hajdúhadházi gyermekváros csak rövid ideig működött, de jelentős szerepe van, mivel a gyermekvédelmi ellátórendszer egy sajátos típusát alapozta meg. A hajdúhadházi gyermekvárost kezdetben gyermekfalunak nevezték, a későbbiekben a gyerekek kérésére nevezték gyermekvárosnak. Ádám Zsigmond (1946) ideálisnak 300-350 fő elhelyezését tartotta. Hajdúhadházon 200 gyermek elhelyezését tervezte. A nevelés eszközének a munkát tekintette, ezért konyhakertészeti, mezőgazdasági, állattenyésztési gyakorlati ismereteket oktattak.

1957-ben hozták létre a Fóti gyermekvárost, amely minden tekintetben szimbólumává vált a szocialista gyermekvédelemnek. Ezt sokan szakmai előrelépésként értelmezték, mivel a gyerekek 3-18 éves korukig testvéreikkel együtt lakhattak, intézetváltás nélkül, egy koncentrált szakmai és pénzügyi erőket felvonultató mintaintézményben. (Herczog, 1997) A gyermekvárosok sorát gyarapította ebben az időben a berettyóújfalui, a soponyai, a tiszadobi, a miskolci, az egri és a szolnoki gyermekváros is.

A gyermekotthonok kialakításában megfigyelhető az a törekvés, hogy elsősorban városszéli, külterületen elhelyezkedő kastélyokban, kúriákban működtették őket. Maguk az épületek alkalmasságukat tekintve nem a legmegfelelőbbek a gyermekek elhelyezésére. A tágas terek nem szobák, hanem hálótermek kialakítását tették lehetővé, ahol 30-40 gyerek elhelyezésére került sor. A városszéli elhelyezés a gyerekek izolációját erősítette. A kormányzat mégis segítségükkel fogott hozzá országos gyermekotthon építési programjának végrehajtásához, tudva, de figyelmen kívül hagyva ennek beláthatatlan következményeit. A központi tervutasításos rendszer ellenére ezen a téren a tervszerűségnek éveken át a nyomait sem lehet felfedezni. A „tűzoltás” jellegű kaotikus állapotokból csak 1953-ban, vagy inkább azt követően kezd körvonalazódni valamilyen elképzelés. 1950-ben 70, 1951-ben 51, 1952-ben 49, 1953-ban pedig az átmeneti visszaesés után már 61 gyermekotthont jelez a hivatalos statisztika. Ettől kezdve folyamatosan emelkedik az otthonok száma. Két egyforma intézet, két egyforma szervezet nem volt, de a főhatóságok igyekeztek biztosítani az egyöntetűséget legalább a fontosnak ítélt területeken. Általában három nagy egységre tagolódtak: az otthonra, az iskolai és a szakképzési részlegre. A vezető és közvetlen munkatársai mellett mindenütt házi tanácsok működtek. (Gergely, 1997)

A külterületen való elhelyezkedés, a zárt intézményrendszer az ott élő fiatalok/gyermek számára a társadalmi integráció gátját is jelentette egyben. Az izolációt tovább fokozta az ún. belső iskolák működtetése. A belső iskolák a gyermekvédelmi intézmények szerves részét képezték, az iskolai követelmények azonban gyakran elmaradtak a külső iskolák követelményei mögött. A gyermekvédelmi intézmények közé tartoztak az átmeneti otthonok, csecsemőotthonok, óvodás otthonok, iskolás otthonok, ifjúsági otthonok. Gyermekvédelmi feladatot láttak el továbbá a javító-nevelőintézetek, ahol bűncselekményeket elkövetett gyermek és fiatalok kerültek elhelyezésre.

Sokféle gyermekvédelmi intézmény működött mind férőhely, mind pedagógiai ellátottsági szempontból. Két vonatkozásban azonban valamennyi intézmény megegyezik: a hazai átlagos életszínvonalhoz viszonyítva is alacsony életnívó és a pedagógiai színvonal gyengesége jellemezte. A pedagógusok kiválasztásánál elsősorban nem a szakmai teljesítmény, hanem a politikai megbízhatóság volt a fontos. A nevelőotthonokban elsősorban pedagógus végzettségű munkatársakat alkalmaztak, ennek ellenére a nevelési feltételek nem voltak kedvezőek a gyerekek számára. A gyermekek szükségleteiből kiinduló, differenciált foglalkozást biztosító munka feltételei nem voltak biztosítva. (Gergely, 1997)

Az átpolitizált pedagógia térhódítását emelte ki Volentics (1996), amely olyan nehezen korrigálható hibákat vitt be a gyermekvédelembe, mint például az átmenetek- élethelyzet váltások indokolatlan gyakorisága, a közösségi nevelés jelentőségének eltűlése, illetve annak inadekvát helyzetekre erőltetése.

Ezekben az években is sok nehézséget okozott a fiatalok munkába állása, társadalmi reszocializációja. A gyermekotthonok az ezzel kapcsolatos problémát úgy próbálták meg kezelni, hogy 1954-től mezőgazdasági jellegű ifjúsági otthonokat hoztak létre, elsősorban az állami gazdaságok mellett. A mezőgazdasági otthonok mellett ipari tanuló otthonok is működtek, ezzel is próbálták segíteni a fiatalok szakmai ismereteinek az elsajátítását és társadalmi beilleszkedését. Ezek a kis létszámú otthonok különösen indulásuk idején igen szerény életkörülményeket nyújtottak. A felnőtt vezetők jó része sem állt a helyzet magaslatán, hiányzott az átgondolt, kipróbált képzési-nevelési program, a gazdaság munkásai, a környék, környezet felnőtt és fiatal lakossága idegenkedve fogadta az ismeretleneket, s inkább kihasználta, mint segíteni igyekezett őket. (Gergely, 1997)

Az 1956-os események után a puhuló diktatúra lehetővé tette a gyermek és ifjú korosztállyal kapcsolatos problémák felvetését. 1957-ben a gyermek- és ifjúságvédelem hatékonyabbá tétele érdekében felállították az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanácsot. A Tanács feladata az volt, hogy a témával foglalkozó állami és társadalmi szervek munkáját összehangolja.

A '60-as évek jelentős változást hoztak társadalmi-gazdasági vonatkozásban egyaránt. 1968-ban az új gazdasági mechanizmus bevezetésével oldódott a központi tervutasításos rendszer merevsége. Ekkor kezdett korszerűsödni a gyermekvédelem is Magyarországon. Felértékelődött az iskolai gyermekvédelmi tevékenység, létrejöttek a nevelési tanácsadók, fejlesztették a gyermekegészségügyi hálózatot. 1961-ben megszűnt az Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács. Az OGYIT megszüntetése után a gyermekvédelem leszűkült a speciális gyermekvédelem (azaz a már bekövetkezett problémák következményeinek orvoslására, a veszélyhelyzet megszüntetésének) területére, s a gyermekvédelmi célú általános megelőzést más típusú alapellátásokra hagyta. (Kerecsi, 1995)

1962-re elkészült a gyermek és ifjúságvédelem 20 éves terve. Ez 900 férőhelyes bővítést irányzott elő, valamint a nevelőszülői hálózat felszámolását. Az 1960-as évek végén kimondták, hogy a gyermekvédelem a társadalmi nevelőmunka része. A gyermekvédelem egyszersmind családvédelem, végső soron a szocialista társadalom védelme. A feladatok sorrendje, megvalósításuk eszköztára is ebből következett.

Első helyen a megelőzés és az utógondozás állt: az iskola, a munkahely, ezen belül a szocialista brigádok közreműködésével. Gerincét a nevelőotthoni hálózat fejlesztése és korszerűsítése képezi, a bennük folyó munka hatékonyságának fokozása, mindenekelőtt a nevelési feladatok előtérbe állítása útján. (Gergely, 1997)

Az intézményekben élő gyermekek életkörülményei is változtak a '60-as években. Elkezdődött a nevelőotthoni hálózat differenciálása: a beteg és a nem beteg, az antiszociális és a nem antiszociális gyermekek elkülönítése. Az antiszociális, „nehezen nevelhető” gyermekeket idővel a különleges –félig zárt vagy zárt- nevelőintézetekbe irányították vagy helyezték át. Mivel az egyes helyi gyámhatóságok a zárt, félzárt intézetekbe való elhelyezést a büntetés egy formájának tekintették, az 1970-es években újra kellett szabályozni a különleges intézetekbe való elhelyezést. Az elsődleges cél a nevelőotthonok differenciálása, az intézményekben tapasztalható zártság megszüntetése volt. Ez utóbbi cél érdekében a nevelőotthonban elhelyezett gyermekek a korábbi belső iskola helyett a külső körzeti iskolába kezdtek járni. Ez azonban újabb konfliktusok forrása lett, és a nevelőotthoniak elkülönülése sem szűnt meg. A pedagógusok, a gyermekek és a szülők közül nem kevesen előítéletekkel fogadták az állami gondozottakat, akiknek egy részében viszont a családdal élő gyermekekkel való állandó érintkezés fájdalmasan felerősítette a deprivációt. Ezért az egyes iskolákban külön osztályokba helyezték a nevelőotthoniakat. (Hanák, 1978)

A gyermekvédelem intézményrendszerét értékelve megállapítható, hogy az a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem speciális feladatait hatékonyan teljesítette. Nem az okokra kérdezett rá, csak a következményeket próbálta kezelni.

E szerepnek megfelelően fogalmazódtak meg a további feladatok: a nevelőotthonok és nevelőintézetek differenciálási elveinek kidolgozása, a csavargó gyerekek számára gyermekszobák létrehozása, a pártfogói rendszer kiépítése, az intézeti elhelyezés lehetősége, és a rendszeres nevelési segély folyósítása. Bár e két utóbbi a társadalmi gyermekvédelem irányába tett lépésként is értékelhető, feltételeik megfogalmazása, illetve gyakorlati érvényesülésük pusztán a speciális gyermekvédelem eszközrendszerének hatékonyabb érvényesülését biztosította. (Kerecsi, 1995)

A 80-as évtized újabb változásokat hozott a gyermekvédelemben. A változások előtt az nyitott teret, hogy nyilvánvalóvá vált, a szocialista társadalom sem tudja kiküszöbölni a gyermekek fejlődését megzavaró tényezőket. Így a politika viszonya a gyermekvédelem kérdéseire „megengedőbbé” vált. A társadalmi válságjelenségek hatására 1979-ben országos kutatás indult a „Társadalmi beilleszkedési zavarok komplex vizsgálata” címmel (a továbbiakban TBZ) tárcaközi kutatási főirányként. Ennek fontos szerepe lett aztán minden, az 1990-es politikai rendszerváltást megelőző gyermekvédelmi korszerűsítési törekvésben. A TBZ kutatás eredményei adtak ugyanis elméleti háttérrel és hivatkozási alapot a gyermekvédelemben dolgozók reformtörekvéseihez, ezek „legalizálták” azokat. (Domszky, 1994)

A Társadalmi beilleszkedési zavarok címet viselő kutatás 1981-ben indult meg 6 témakörben és közel 40 témában. A kutatás célja a devianciák feltárása volt, bár ezt a fogalmat nem használták. A kutatást az indokolta, hogy ezek a társadalmi jelenségek tömegesen fordultak elő, jelentős kárt okozva az egyénnek és a társadalomnak egyaránt. A problémák kezelésére alkalmas intézményrendszer pedig nem állt rendelkezésre ebben az időszakban. Témánk szempontjából is jelentős ez a kutatás, mivel egyik fontos területe a gyermek- és ifjúságvédelem volt, azon belül is a veszélyeztetettség. Magyarországon 1974 óta kötelező nyilvántartani a veszélyeztetett gyermekeket, akiknek az aránya jelentősen növekedett 1980-82 között, összesen 28,3 %-kal.

12. táblázat Az állami gondozásban élők intézményes elhelyezése

Gyermek és ifjúság-védő intézet	Állami nevelő-otthon	Diák-otthon	Gyógy-Pedagógiai Intézet	Nevelő-intézet	Állami csecsemőotthon	Egészség-ügyi intézmény	Nevelő-szülőknél
Elhelyezett állami gondozottak száma							
646	12048	317	3713	915	3146	1126	8995

Forrás: Miltényi Károly, Münnich Iván (1980): Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből 182. o.

1978-ban a 0-17 éves korú népesség 8,9 %-a részesült az állami gondoskodás valamilyen formájában. 1978-ban 33.411 fő volt állami gondozott, ők különböző intézményekben kerültek elhelyezésre. A gyerekek életkörülményeire jellemző, hogy a legtöbben állami

nevelőotthonokban laktak, mintegy 12048 fő, nevelőszülőknél 8995 fő élt. (12. táblázat) Az adatok alapján megállapítható, hogy az intézményes elhelyezés előtérbe került a nevelőszülői elhelyezéssel szemben. Az adatokból az is kitűnik, hogy az állami gondozottak intézményes elhelyezése nemcsak az állami nevelőotthonokban való elhelyezést jelenthette. Jelentős a csecsemőotthonokban és gyógypedagógiai intézetekben elhelyezettek száma is, több mint 3000 fő. A TBZ-kutatás szerint az állami gondozottak jelentős részénél a társadalmi beilleszkedés zavarai sajátos, életkor-specifikus szocializációs nehézségekben, viselkedészavarokban manifesztálódnak. A kutatásban megállapítást nyert továbbá, hogy az állami gondozottaknál a későbbi társadalmi beilleszkedési zavarok kialakulása szempontjából fokozott veszélyeztetettség áll fenn.

Megkezdődött a nevelőszülői rendszer újraélesztése is ezekben az években. 1986-ban került sor a hivatásos nevelőszülők alkalmazására, amit már jogszabály is szabályozott. Eszerint a legalább 5 gyermeket –fogyatékos vagy súlyos magatartási problémák esetén hármat- vállaló családokban az anya főállású, az apa vagy segítő családtag mellékállású dolgozója lett a Gyermek- és Ifjúságvédő Intézetnek.

A '80-as évekre sürgetővé vált a családon kívüli nevelés reformja, korszerűsítése is. A Kormány (akkor Minisztertanács) 1985-ben hagyta jóvá az e terület reformkoncepcióját, amelyben fontos szerepet kapott a nevelőszülői munka presztízsének megerősítése, munkaviszonyként való elismerése, a családban történő nevelés lehetőségének kiterjesztése, valamint a nevelőotthoni hálózat differenciálatlanságának feloldása. A gyökeres változás megindulása nehézkes volt. A '80-as évek vége felé kezdődtek meg a nevelőotthoni, gyermekvárosi struktúrák belül az ún. családi modellek kidolgozása, a családi jellegű csoportok szerveződése. (Veressné Gönczi, 2002)

A rendszerváltás jelentős mértékben hozzájárult a gyermekvédelmi intézményrendszer átalakításához. Az 1990-ben lezajló társadalmi-gazdasági folyamatok hatottak a gyermekek életkörülményeire, a meglévő ellátásokkal és intézményrendszerrel már nem lehetett hatékonyan kezelni a gyermekvédelmi problémákat. Ferge (2000) szerint a rendszerváltás idején a gyerekeseket egyszerre sújtotta a munkanélküliség, a családi pótlék és más ellátások, például a gyes értékvesztése, az emelkedő óvodai-iskolai költségek, továbbá egy másik extra inflációs hatás. Ez utóbbi abból adódott, hogy a jelentősen támogatott gyermek fogyasztási cikkek támogatottból áfásak lettek. A Tárki panelvizsgálata szerint az 1-3 gyermekes családok 30-36 százaléka, a 4 és több gyermekesek 43 százaléka élt a létminimum alatt. (Ferge, 2000) Mind a családban élő gyerekek helyzetének romlása, mind az intézményekben élők kedvezőtlen életkörülményei indokolták a gyermekvédelemben a változásokat.

Magyarország kötelezettséget vállalt a gyermekvédelem megújítására azzal, hogy 1991-ben aláírta a Gyermek Jogairól Szóló Nemzetközi Egyezményt. Témánk szempontjából fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy az Egyezmény 20. cikkelye a gyermekek helyettesítő védelmével is foglalkozik. Kimondja, hogy az a gyermek, aki ideiglenesen vagy véglegesen megfosztott családi környezetétől, jogosult az állam különleges védelmére. Az Egyezményben meghatározzák a helyettesítő védelem lehetséges formáit, amely lehet családnál való elhelyezés, örökbefogadás, illetve megfelelő gyermekintézményekben való elhelyezés.

Az 1997. évi XXXI. Gyermek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló törvényt 1997. április 22-én fogadta el az országgyűlés. Ezzel új fejezet kezdődött a gyermekvédelemben. A törvény alapvetően azt a célt tűzi ki, hogy kialakuljon, és hatékonyan működjön egy minden rászoruló gyermek esélyegyenlőségét növelő ellátórendszer, amelyben a családokat támogató illetve szükség esetén a családokat kiegészítő, átmenetileg helyettesítő ellátások egymásra épülnek, és ahol érvényesülnek a magyar és a nemzetközi törvényekben és egyezményekben foglalt elvek és értékek. A Gyvt. hosszútávon fenntartható, a családi nevelést minden eszközzel támogató, a preventív és a családba való visszakerülést erősítő lehetőségeket, szolgáltatásokat előtérbe helyező, az állami, önkormányzati, és civil, nem állami szervezetek, mindenekelőtt a családtagok és a gyerekek hatékony együttműködésén alapul. (Herczog, 2001)

A gyerekek életkörülményei lényegesen átalakultak az 1997. évi XXXI. Gyermekvédelmi törvény bevezetése után. Ezekre a dolgot következő fejezetében térünk ki, itt csak a törvény által megvalósult reformfolyamat jelentőségére, fő vonásaira hívjuk fel a figyelmet. A törvény alapvető szemléletváltást, teljes körű reformot jelent a gyermekvédelem eddigi megközelítéséhez és gyakorlatához képest. Fő elemei az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A korábbinál jobban és hangsúlyosabban veszi tekintetbe a gyereket, mint önálló személyt, a családot, mint a saját életében és ügyei intézésében kompetens kisközösséget, és korlátozza az állam és képviselőinek beavatkozási lehetőségeit, szabályozza ezek módját és formáit.

A gyerekek nevelésének s fejlődésének biztosításában meghatározza a szülők jogait és kötelezéseit, emellett ugyanezt teszi az állam –ezen belül a helyi, megyei és országos ellátók kötelezettségeivel és jogaival.

2. Tágabban értelmezi a megelőzés, kezelés és gondozás kereteit, kitágítja az ebben szereplő szakemberek és intézmények körét, a szektorsemlegesség elvét követve többszektórává téve az ellátás szinte valamennyi formáját. Elismeri a család jogát arra, hogy kérhessen és kapjon segítséget megnövekedett és gyakran változó feladatainak ellátására.

3. A gyermekek védelmét szolgáltatásként értelmezi, és hangsúlyozza az önkéntességet, ami feltételezi az információk és lehetőségek teljes körű ismeretét és a választási lehetőséget is. (Herczog, 2001)

Hasonlóképpen értékeli a reformfolyamat hatását Szöllösi Gábor (2004) is, de a fentiek mellett hangsúlyozza a helyettesítő gondozásban a gyermek környezetének a tervezését, a családba való visszakerüléshez nyújtott segítség fontosságát.

A törvény jelentőségét Domszky és Büky (2001) abban látja, hogy ez a legelső önálló és teljes, jogi szabályozása a magyar gyermekjóléti és gyermekvédelmi ellátórendszernek, meghatározza a törvény az ellátórendszer összes elemét, azok feladatait, működési feltételeit. Új alapokra helyezi a gyermekvédelem önértelmezését.

Az intézményekben élő gyerekek életkörülményeiben is lényeges változásokat hozott a Gyermekvédelmi törvény. A családból kiemelt gyermek elhelyezése során preferálja a családba való visszahelyezést, a nevelőszülői ellátást vagy örökbefogadást, és sorrendben utolsóként a gyermekotthoni elhelyezést. Mindez azt a célt szolgálja, hogy a gyerek családi körülmények között éljen akkor is, ha ez a saját családjában nem lehetséges. További fontos szempont a gyerekek esetében, hogy minél rövidebb időt töltsenek a családjuktól távol. Ennek érdekében az intézmények és a nevelőszülők feladata is a családdal való kapcsolattartás biztosítása, a család segítése a gyermek visszafogadásában. A törvény bevezetése előtt elsősorban nevelőotthonokban helyezték el a gyerekeket. A meglévő intézményhálózat korszerűsítésére is sor került. A nagy intézményeket folyamatosan átalakították, kisebb, családiasabb lakásotthonokat hoztak létre, továbbá bővítették a nevelőszülői elhelyezést.

A meglévő intézményhálózat korszerűsítése, az intézmények kiváltása lakásotthonok létrehozásával, nevelőszülőkkel, és a gyermeklétszám csökkentése jelentős színvonal emelkedést és megtakarítást eredményez. (Herczog, 1997)

A törvény új alapokra helyezi a nem állami fenntartók bekapcsolódásának lehetőségét a gyermekvédelemben. Erre lehetőséget biztosított az a körülmény, hogy a rendszerváltás utáni években ismét lehetőség nyílt az alapítványok, egyesületek működésére. Mindezek ellenére a nem állami fenntartók kevéssé vállalkoztak a gyermekvédelmi intézmények fenntartására.

A szektorsemlegesség irányába való elmozdulás mind az oktatás, mind az egészségügy területén gyorsabban, dinamikusabban valósult meg, mint a gyermekvédelemben. Ennek oka, hogy a gyermekvédelem nem sikerágazat, alig van olyan területe, ahol profitérdekelt tevékenységet lehetne végezni. (Herczog, 1997)

A gyermekvédelem harmadik korszakának jellemzőit összefoglalva megállapítható, hogy 1945 után a szocialista állam jelentős mértékben beavatkozott és eredményeket ért el a gyermekvédelemben.

Az ötéves tervekben szerepet kaptak a gyermekvédelmi intézmények létrehozására irányuló törekvések. A társadalmi szervezetek semmilyen formában nem kaptak lehetőséget a gyermekvédelmi feladatok ellátására, ezt elsősorban az állam látta el. A hatalom törekvéseit jellemezte a nagy létszámú intézmények, gyermekvárosok létrehozása, ahol több száz gyermek került elhelyezésre. A gyermekotthonok kialakítása egyre inkább előtérbe került. Ezzel párhuzamosan a nevelőszülői hálózat elsorvasztása jellemző. A '60-as, '70-es, '80-as évekre világossá vált, hogy az állam önmagában nem képes minden szociális problémát megoldani. A veszélyeztetett gyermekek számának növekedése, a korszerűtlen intézményrendszer szükségessé tette a gyermekvédelemben a változásokat. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult a társadalmi beilleszkedési zavarok címet viselő kutatás, ami fontos kiindulópontnak tekintette a gyermekvédelmet, és új típusú intézmény létrehozásának szükségességét mondta ki. Az intézményrendszer megújítása mellett sürgetővé vált a nevelőszülői elhelyezés újragondolása, ennek a lehetőségét az 1997-ben bevezetett Gyermekvédelmi törvény teremtette meg.

A fejezetben a gyermekvédelem történetét tekintettük át, abból a szempontból, hogy hogyan alakultak a család nélkül élő gyerekek életkörülményei. Ezt alapvetően meghatározza, hogy kik, milyen elhelyezési lehetőséget biztosítanak a gyerekek számára, ha a család nem tud gondoskodni ellátásukról. A történeti áttekintésben kirajzolódott, hogy a gondoskodásra szoruló gyermekek elhelyezésének körülményei jelentős különbségeket mutatnak a különböző időszakokban. Az állami szerepvállalás megjelenése előtt elsősorban a közösségek, az egyház látta el ezt a feladatot. Ebben az időszakban a gyerekek helyzete, életkilátása meglehetősen esetleges volt a befogadó család, közösség normáitól, a családtagok személyiségétől és motivációjától függően. Az árva, elhagyott gyerekek vélhetően nagy számban másodrendű családtagokká váltak, és gondozásuk színvonala nagymértékben vagyoni helyzetüktől is függött. (Herczog, 1995) Az 1901-es gyermekvédelmi törvény bevezetésével az állami gondozás egyet jelentett a nevelőszülői elhelyezéssel. A gyermekek elhelyezésében a társadalmi szervezetek mellett az állam is aktív részt vállalt. A gyerekek életkörülményeit alapvetően meghatározta a nevelőszülők anyagi helyzete, valamint az, hogy a gyerekekre gyakran munkaerőként tartottak számot.

1945 után a nevelőszülői hálózat elsorvasztására került sor, a gyermekek elhelyezésében a gyermekvárosoknak, nevelőotthonoknak jutott elsődleges szerep. Ezekben az otthonokban a gyerekek életkörülményeit alapvetően meghatározta, hogy az izolált elhelyezés miatt a társadalmi kapcsolataik beszűkültek. Az intézményi elszigeteltséget fokozta a belső iskolák rendszere.

Az 1997. évi Gyermekvédelmi törvény megjelenésével hangsúlyossá vált a családi körülmények között való elhelyezés, így ismét felértékelődött a nevelőszülői elhelyezés, valamint a gyermekotthonok átalakítása. A gyermekek életkörülményeinek kialakításában mára a legfontosabb szempont a családi körülmény biztosítása lett.

A gyermekek elhelyezési lehetőségeinek részletes bemutatására a dolgozat következő fejezetében kerül sor.

5. A család nélkül élő gyerekek elhelyezési lehetőségei - A gyermekvédelmi szakellátás

A fejezetben a gyermekek elhelyezésének lehetőségeit mutatjuk be a következő szempontok alapján. Összehasonlítjuk az 1997-es évi XXXI. Gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény bevezetése előtti és utáni gyermekvédelmi szolgáltatásokat, és a jelenlegi helyzet elemzésére teszünk kísérletet. Az elemzés során összefoglaljuk, hogy milyen változások következtek be az intézményekben elhelyezett gyerekek életkörülményeiben az elmúlt években.

A gyermekvédelmi intézmények részben családi funkciókat vesznek át, részben pedig korrigálják a családjukból kikerült gyerekek szociális helyzetét, pszichés állapotát. A gyermekvédelmi tevékenységnek különböző szintjei vannak. Ezek a következők. A szociálpolitikai szint – a szociális szükségletek elismerését, a gyermekvédelmi ellátórendszer szintje - a célcsoport és az ellátások (jogszámban rögzített) meghatározását, az intézmények szintje – a gyermekek problémák szerinti csoportosítását (saját arculat), a kapcsolódó feladatot teljesítők, társintézmények szintje –szolgáltatásaikat, a munkatársak szintje – a szaktudás, a tapasztalatok, a módszerek és a készségek alkalmazását, a gyermekek szintje – az egyéni jellemzőiket, problémáskálájukat jelenti. (Domszky, 2004)

Ezek a szintek a gyermekvédelem szereplőit is jelentik, amelyek a következő csoportokba sorolhatók. Az első a szociálpolitika, amelynek részét képezik a gyermekvédelem keretében működő gyermekvédelmi intézmények az általuk nyújtott szolgáltatásokkal. A második csoportot a gyermekvédelemben dolgozók alkotják, akik a szolgáltatásokat biztosítják szaktudásuknak megfelelően. A harmadik csoportba azok a gyerekek tartoznak, akiknek az ellátását, gondozását a család nem tudja biztosítani. A gyermek családból való kiemelését megelőzi a gyermekjóléti szolgálatok segítő tevékenysége. Ha ez nem hoz eredményt, csak akkor lehet a gyereket kiemelni a családból. A döntés meghozatala több szakember együttes munkájának az eredménye.

A rendszer változásának hatására a döntések jóval megalapozottabbak lettek, mint korábban, amikor egy ügyintéző hozott döntést. '97 előtt ugyanis a gyermek kiemeléséről a gyámhivatali ügyintéző döntött egy személyben. A család segítő szolgáltatásokat nem kapott a problémái megoldásához, ehhez nem is állt rendelkezésre intézmény. A családból kiemelt gyermek elhelyezése során a törvény preferálja a családba való visszahelyezést, a nevelőszülői ellátást vagy örökbefogadást és sorrendben utolsóként a gyermekotthoni elhelyezést. Mindez azt a célt szolgálja, hogy a gyerek családi körülmények között éljen akkor is, ha ez a saját családjában nem lehetséges. A törvény bevezetése előtt elsősorban nevelőotthonokban helyezték el a gyerekeket. A dolgozat további részében a család nélkül élő gyerekek elhelyezési lehetőségeit mutatjuk be.

13. táblázat Gyermekvédelmi gondoskodásba vett gyerekek gondozási helye

Évszám	Gyermekvédelmi gondoskodásban élők összesen	Intézményben és egyéb helyen elhelyezettek	Nevelőszülőnél elhelyezettek	Nevelőszülőnél elhelyezettek az összes nevelt %-ban
1990	25177	16610	8567	34
1995	20066	12379	7687	38
1996	19688	12185	7503	38
1997	18949	11454	7495	40
1998	17875	10451	7424	42
2003	17074	8466	8608	50
2004	16847	8207	8640	51
2005	16671	7842	8829	53

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről SZMM Gyermek- és ifjúságvédelmi főosztály 2006. 80. o.

A gyermekvédelmi szakellátásban élők száma folyamatosan csökken. (13. táblázat). Míg 1990-ben 25177 fő, addig 1998-ban 17875 fő, 2005-ben pedig 16671 fő részesült gyermekvédelmi szakellátásban. Az adatokból az is látszik, hogy a gyermekvédelmi törvény bevezetése utáni némileg csökkent a bekerülő gyerekek száma, de nem a felével, mint ahogy azt a törvény bevezetésétől várták. A gyerekek gondozási hely szerinti megoszlása is változást mutat, ismét több gyerek kerül nevelőszülőknél elhelyezésre. 1990-ben a gyerekek 34 %-a élt nevelőszülőknél, 1998-ban már 42%-uk, 2005-ben pedig már több, mint az elhelyezett gyerekek fele, 53%. Ezzel párhuzamosan csökken a gyermekvédelmi intézményekben élők száma. 1990-ben 16610 fő, 1998-ban 10451 fő, 2005-ben pedig 7842 fő élt intézményi körülmények között. Láthatóan a gyermekvédelmi törvény fő törekvése, a gyerekek családi körülmények között való elhelyezése kezd megvalósulni. Ez azt jelenti - ahogy az adatokból is láttuk-, hogy az intézménybe kerülő gyerekeket elsősorban nevelőszülői családban próbálják elhelyezni. A szakemberek között ma is vita tárgyát képezi, hogy mi a legjobb elhelyezési forma a gyermeknek. Egyes megközelítések szerint fel kellene számolni a gyermekotthonokat, és kizárólag nevelőszülőknél elhelyezni a gyermekeket.

Ezzel az elgondolással nem értünk egyet, véleményünk szerint szükség van mind a nevelőszülői, mind a gyermekotthoni elhelyezésre. Minél több lehetőséget kínál az ellátórendszer, annál valószínűbb, hogy a gyermekek szükségleteinek legmegfelelőbb ellátást lehet nyújtani.

Az általunk összeállított alábbi összehasonlító táblázatban azokat az intézményeket tekintjük át és vetjük össze, amelyek a családjukból kiemelt gyermekek elhelyezésére szolgáltak/szolgálnak az 1997 előtti és utáni időszakban.

Személyes gondoskodást nyújtó intézmények

1997 előtt	1997 után
Csecsemőotthonok	Átalakult, helyette különleges gyermekotthonok biztosítják a 0-3 éves korosztály ellátását.
Óvodás korú gyermekek otthonai (3-6 év)	Megszűntek, a 3-6 éves korosztály elhelyezése nevelőszülőknél, gyermekotthonokban, lakásotthonokban valósul meg.
Általános iskoláskorú tanulók otthonai (6-14 év)	Megszűntek, a 6-14 éves korosztály ellátása nevelőszülőknél, gyermekotthonokban, lakásotthonokban koedukált, vegyes életkorú csoportokban történik.
Ifjúsági otthonok (14 év fölött)	Megszűntek, a fiatalok elhelyezése 24 éves korig nevelőszülőknél, gyermekotthonokban, lakásotthonokban, koedukált, vegyes életkorú csoportokban történik.
Túlkoros gyerekek nevelőotthonai (9-18 év)	A túlkoros gyerekek elhelyezése nem különül el, nevelőszülőknél, gyermekotthonokban, lakásotthonokban koedukált, vegyes életkorú csoportokban történik.
Speciális nevelőotthonok, neurotikus, antiszociális magatartású gyerekek számára	Speciális gyermekotthonok, az antiszociális, disszociális tüneteket mutató, pszichotrop szerhasználók számára.
Javítóintézetek: a fiatakorúak bírósága által javító nevelésre utalt fiatalok elhelyezése min. 1 év.	Javító-nevelő intézet a bíróság által javítóintézeti nevelésre utalt, illetve az előzetes letartóztatásba helyezett fiatakorúak elhelyezése megmaradt.
Nevelőszülői hálózat '80-as évektől felerősödött a támogatottsága. 1986 a hivatásos nevelőszülői hálózat kiépítésének kezdete.	A családi elhelyezés biztosítása érdekében preferált elhelyezési forma. Hagyományos, hivatásos, speciális hivatásos nevelőszülők száma növekszik.
A hivatásos pártfogó feladata a nevelőintézetből való kikerülés után a gyermek sorsának figyelemmel kísérése. Utógondozó otthon nem működik.	Utógondozó otthonok a nagykorúvá vált fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedésének segítésére.
Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet (GYIVI)	Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat (TEGYESZ)
Nevelőotthon	Gyermekotthon, lakásotthon

A fenti áttekintő táblázat alapján látható, hogy 1997 előtt az óvodáskorú 3-6 éves gyermekeket óvodás gyermekotthonba helyezték el. Óvodai nevelésben részesültek az intézményen belül működő óvodában. Az általános iskolás korú tanulók otthonában a tanulókat az intézmény belső iskolájában oktatták. Többféle általános iskolai otthon működött, voltak olyan otthonok, ahová csak alsós vagy csak felső tagozatos diákok kerültek elhelyezésre. Nagy változás, hogy 1997 után az életkorukat tekintve nem különítik el a gyermekeket. Jellemző, hogy a létrehozott otthonokban vegyes életkorú, koedukált gyermekcsoportok működnek, mert ez élet- és családszerű. A törvény fontosnak tartja a testvérek együttes elhelyezését, ez egy vegyes életkorú gyermekeket ellátó rendszerben könnyebben megvalósítható.

Megszűntek viszont a gyermekvédelmi törvény bevezetése előtt működő ifjúsági otthonok. Ezekben azokat az állami nevelt gyermekeket helyezték el, akik általános iskolai tanulmányaikat befejezték. Mezőgazdasági és ipari ifjúsági otthonként működtek. Az ifjúsági otthonban elhelyezett fiatalok szakmunkás végzettséget szereztek. 1997 után ilyen jellegű otthonokat nem működtetnek. A továbbtanuló fiatalok kollégiumokban, diákotthonokban kerülnek elhelyezésre, akik a hétvégét a gyermekotthonban, lakásotthonban töltik.

A túlkoros gyermekek nevelőotthonaiban a 9-18 éves gyermekek elhelyezésére került sor, akik két vagy több évvel elmaradtak a korosztályuktól a tanulmányaik teljesítésében. A tanulókat életkoruktól, képességeiktől függően „belső iskolában”, elkülönítetten oktatták 10-15 fős csoportokban. Az otthonok célja az osztályozó vizsgára való előkészítés, iskolai oktatás. Ebben az otthontípusban biztosították, hogy az általános iskolai tanulmányaiban több évvel elmaradt és szakmai képzésre alkalmas állami gondozott gyermekek szakmai képzésüket és általános iskolai tanulmányaikat is befejezhessék. A törvény bevezetése után ezeket a gyerekeket nem elkülönítetten nevelik.

Speciális nevelőotthonok működtek a törvény bevezetése előtt is. Ilyen otthonokban elsősorban a neurotikus és az antiszociális magtartású gyermekek számára biztosítottak ellátást. A speciális nevelőotthonok korrekciós neveléssel, terápiás eljárásokkal készítették elő a gyermekeket a nevelőotthonba való visszatérésre.

A gyermekvédelem rendszerének átalakítása az intézmények sokszínűségét eredményezte. Megjelentek a különleges, speciális, utógondozó otthonok, amelyek korszerűbb tartalommal működnek, mint az 1997 előtti intézmények. Jelentős probléma viszont, hogy ezeknek az intézményeknek kevés a száma. A speciális ellátást igénylők ellátása nehézségekbe ütközik a férőhelyek hiánya miatt.

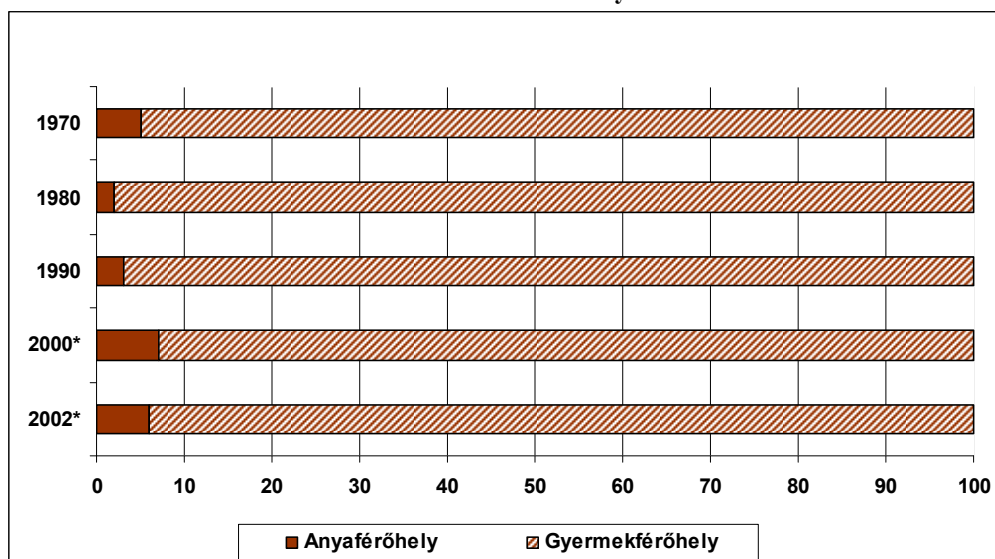
Az intézményekben élő gyerekek társadalmi integrációját segítette a belső iskolák, a korcsoportonkénti elkülönítés megszüntetése. Ezzel lehetővé vált, hogy a gyerekek egy intézményben töltsék diák éveiket, így szorosabb kapcsolatot tudnak kialakítani nevelőikkel, diáktársaikkal.

A következőkben a gyerekek elhelyezését biztosító intézményeket mutatjuk be.

5.1. Csecsemőotthon

A 60-as évektől kezdve változó számú, 25-40 csecsemőotthon működött Magyarországon, ami a 0-3 éves korú gyermekek elhelyezésére szolgált. Itt elsősorban állami nevelésbe vett gyermekeket helyeztek el, néhány intézményben lehetőség volt a csecsemő és az anya együttes elhelyezésére is. Számukra azonban nem nyújt megoldást az intézményes nevelés. A megelőző felkészítés, a nem kívánt terhességek elkerülése, a család alkalmassá tétele a gyermek vállalására szinte teljes mértékben kiválthatóvá tenné a ma működő 27 csecsemőotthont. Ez így van a fejlett világ országainak túlnyomó többségében. Ők ezen intézményeket két évtizeddel ezelőtt már megszüntették. (Herczog, 1997)

4. ábra Csecsemőotthoni férőhelyek alakulása

Forrás: Tóth Judit Nikoletta (Szerk.)(2004): A gyermekvédelmi szakellátás helyzete a XX. században KSH, Budapest, 18. o.

A gyermekvédelmi törvény bevezetése után csökkent a csecsemőférőhelyek aránya, az anyaférőhelyek számát pedig bővítették. (4. ábra) A KSH adatai szerint, amíg 1990-ben 3690 csecsemő és 144 anya számára volt férőhely az otthonokban, addig 2002-ben 1399 csecsemő és 94 gyermekférőhellyel számolhatunk. Arányait tekintve az anyaférőhelyek száma közel kétszeresére nőtt. Ezzel együtt a csecsemőotthonokat folyamatosan átalakították Magyarországon. A 0-3 éves korosztály a különleges gyermekotthonokban kerül elhelyezésre.

A gyermekotthonok abban az esetben fogadhatják be a 0-3 éveseket, ha az elhelyezésükhöz szükséges feltételeket biztosítani tudják.

A különleges gyermekotthonban kerülnek elhelyezésre a koruk miatt (0-3 éves) különleges ellátást igénylő gyerekek, a tartósan betegek és a fogyatékkal élők. Ez az intézmény vállalja a 6 éven aluli, fogyatékos és részterületen fejlődési elmaradást mutató gyermekek korai fejlesztését, gondozását, a képzési kötelezett gyermekek gondozását, fejlesztő felkészítését, amennyiben ennek tárgyi és személyi feltételeivel rendelkezik. (Büki, 2004)

14. táblázat Gyermeklétszám alakulása a csecsemőotthonokban 2005

Megnevezés	0	1-2	3-5	6-11	12-17	18-23	2	3	4	5	6 éves és idősebb	Összesen
	Életkor: hónapban						Életkor: évben					
Előző év december 31-i gyermeklétszám	15	33	65	106	86	66	130	105	62	48	273	989
Tárgyévi létszámnövekedés	218	75	63	75	55	44	70	35	19	16	105	775
Ebből:												
Vérszerinti szülőtől	17	17	31	46	36	37	57	23	12	14	69	359
Nevelőszülőtől		1			1		1	2	3		6	14
Kórházból (újszülött)	197	49	19	24	6	3	3	4	1			306
Más gyermekotthonból		4	4	2	6		2	2		1	20	41
Átmentő otthonokból					2	3	3	2	2		8	20
Egyéb	4	4	9	3	4	1	4	2	1	1	2	35
Tárgyévi létszámcsökkenés	11	70	78	98	86	65	104	88	57	29	183	869
Ebből:												
Szülőhöz, rokonhoz	7	32	33	39	24	24	40	29	13	3	102	346
Nevelőszülőhöz		24	28	35	34	20	44	32	17	15	21	270
Örökbe adták	1	7	11	19	20	19	12	9	11	6	6	121
Más gyermekotthonba	1	7	4	4	6	2	4	16	10	5	30	89
M meghalt					1		1		2			4
Egyéb	2		2	1	1		3	2	4		24	39
Tárgyév december 31-én nyilvántartott létszám												895

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről SZMM Gyermek- és ifjúságvédelmi főosztály 2006. 64. o.

2005-ben 895 fő 0-6 éves korú gyerek élt csecsemőotthonokban. (14. táblázat). A bekerülés a 0-2 hónapos korosztály körében leginkább a kórházakból történik az otthonokba, ez 11 hónapos korig jellemző tendencia, 11 hónapos kortól a vérszerinti családból kerülnek be a gyerekek. A csecsemőotthonokból való kikerülés útjai a saját családba való visszahelyezés, a nevelőszülői elhelyezés, esetleg az örökbefogadás lehet. 2005-ben 869 gyerek került ki a csecsemőotthonból. Közülük 346 főt szülőkhöz vagy vér szerinti rokonokhoz, 270 főt nevelőszülőkhöz helyeztek el, 121 főt pedig örökbe adtak. Ezek az adatok tükrözik annak a törekvésnek a megvalósulását, hogy a korai életkorban a gyerekeknek a családban való elhelyezés a legmegfelelőbb. Amint utaltunk rá, a törvény szerint is elsődleges cél a gyerek saját családjába való visszahelyezése, vagy ha ez nem lehetséges, a nevelőszülőkhöz való elhelyezése, örökbeadása. Az intézményes elhelyezés csak utolsó lehetőségként merül fel a 0-6 éves korosztály körében.

A kutatók a DAPHNE program keretében vizsgálták a 3 év alatti korosztály intézményes elhelyezésének okait, körülményeit. Az intézményes gondozás mindenütt jellemző a WHO Európai régiójában található országokban. Szám szerint kb. 43. 842 fő 3 éven aluli gyermek él valamilyen otthonban. Azok a gyermekek hozzák be a pszichikai és értelmi lemaradásukat, akik az intézményekből 6 hónapos koruk előtt családba kerülnek. A családok életében lehetnek olyan veszélyeztető tényezők, amelyek szükségessé teszik az intézményes gondozást. De a gyerekeknek minél előbb az eredményesebb és hatékonyabb nevelőszülőkhöz kellene kerülniük. (Browne, 2006)

A következő a speciális nevelőotthon, melyet 1997-től a speciális gyermekotthonok váltottak fel. Ez az intézmény a súlyos pszichés vagy diszociális tüneteket mutató, illetve pszichoaktív szerekkel küzdő gyermekeknek nyújt gondoskodást. Jelenti a szocializációt, esetleg a reszocializációt, valamint rehabilitációt és rehabilitációt. Jellemző, hogy ide már más gyermekotthonokból kerülnek a gyerekek magatartási problémák, bűncselekmények elkövetése miatt. Speciális gyermekotthonban a gyermek teljes körű ellátása csak ritkán haladhatja meg a két évet. Ezekben az intézményekben 40 gyerek elhelyezésére van lehetőség, elkülönítetten a problémátípusnak megfelelően.

15. táblázat Férőhelyek és gyermekek száma az ellátás típusa szerint 2005

Megnevezés	Férő-helyek száma ^{a)}	Átmeneti nevelt	Tartós nevelt	Utógondozói ellátásban részesülő	Összesen	Ebből leány
Esztergom	64	53	5		58	58
Kalocsa	80	41	2	2	45	
Zalaegerszeg	32	30	3		33	
Összesen	176	124	10	2	136	58

a) Az anyaférőhelyek száma nélkül

Forrás: Tájékoztató a gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről 2006. 68. o.

Magyarországon az ágazati minisztérium fenntartásában, Esztergomban, Kalocsán és Zalaegerszegen működik speciális gyermekotthon. 2005-ben összesen 176 férőhely állt rendelkezésre és 136 gyerek került elhelyezésre. (15. táblázat) Az elhelyezettek többsége fiú, az, akiknek a jogi státusza átmenti nevelt volt, 124 fő. A korábbi években végzett vizsgálatok szerint ezekben az intézményekben nincs megfelelő speciális pedagógiai program és terápiás közösség. Hiányoznak az erre a célra felkészített szakemberek, akik segítenék a helyben megoldhatatlan nevelési problémák megoldását, és ami indokolná, hogy a gyerekeket lakóhelyüktől, sőt megyéjüktől távol, intézményváltással „gyógyítsák”. (Herczog, 2001)

5.2. Gyermekotthon, lakásotthon, utógondozó otthon

Már a '60-as években is problémaként merült fel a nevelőotthonok differenciálatlansága, a nevelés nem lehetett folyamatos, mivel a különböző életkorú gyerekeket különböző intézményekben látták el. Ennek a problémának a megoldására a 3-18 éves gyerekeket nevelő gyermekvárosok létrehozását javasolták a szakemberek. Ahogy az előző fejezetben bemutattuk, így jött létre a főtí, a soponyai, a berettyóújfalui gyermekváros. A 60-as években a gyermekotthonok között óvodás, általános iskolás, fiú, lány otthonok voltak, szám szerint 125 intézmény. 11 ifjúsági otthon és három javító- nevelőintézet működött Magyarországon. Az otthonokban 14078 fő került elhelyezésre 1968-ban.

A 70-es években újabb probléma merült fel, mert a bekerülő gyermekek összetétele jelentősen megváltozott. Az állami gondozottak száma nemcsak mennyiségi, de minőségi összetételben is negatív irányban változik. Ekkor vette kezdetét a napjainkban is érezhető - belső feszültségeket növelő- antiszociális, erkölcsi fogyatékos, bűnöző, narkotizáló gyermekek törvényes behelyezése az otthonokba. Az életkori összetétel is változik, emelkedik a „tizenéves” beutaltak, ezen belül is a 14-18 éves korúak száma. (Dobos, 1986)

A bekerülő gyermekek összetételének változása megkívánta, hogy a nevelőotthonokat korszerűsítsék, a szakmai munkában pedig azt, hogy az egyéni bánásmódot, az önálló életre való felkészítést előtérbe helyezték. Hanák már 1978-ban figyelmeztetett arra, hogy nem lehet eredményes a gyermekvédelmi munka olyan intézményekben, ahol egy gyermekotthonba kerültek az árva, az elhagyott, a család anyagi elesettsége miatt gondozásba vett, az imbecillis, a mozgásképtelen, a káros szülői környezetből kiragadott és a deviáns, antiszociális magatartású gyerekek. A gyerekek életkörülményeire jellemző, hogy az otthonok túlszűfoltakká váltak, néhol tömegszállásra emlékeztetnek. (Hanák, 1978) Ezen túlmenően a gyermekek nevelőotthonokban való elhelyezése során nem vették figyelembe a gyerekek igényeit sem. A szükségletekre való reagálás sokkal differenciáltabb intézményrendszer kialakítását tette volna szükségessé. Ehelyett elsősorban az életkor szerinti elhelyezés volt a jellemző.

Magyarországon a 80-as évektől vált egyre fontosabb céllá a széles korhatárú, koedukált, differenciált nevelőotthoni hálózat kialakítása. A nevelési programjukat 1985-ben adták ki, amely a nevelőotthonok működésére vonatkozó módszertani ajánlásokat tartalmaz. A döntés szerint a nevelőotthon az állami gondoskodásnak és a köznevelés intézményrendszerének is szerves része. Működésére jelentősen hatott az a tény, hogy a közoktatáshoz sorolták ezeket az intézményeket.

A nevelőotthonok feladatai a következőkben foglalhatók össze. Először is otthont nyújt az állami gondoskodásra szoruló gyermekeknek. Biztosítja a gyerekek testi, értelmi, erkölcsi és szellemi fejlődését, valamint segíti a gyermek és családja közötti kapcsolat rendezését. Gondoskodik a nevelőotthonban élő fiatalok pályaválasztásának előkészítéséről, az önálló életre való felkészítésről, és az utógondozásról. A nevelőotthonok oktatási fokozat, korcsoport, nem, létszám, földrajzi elhelyezkedés szerint csoportosíthatók. 1985-ben nem és oktatási fokozat szerint a következő otthonok működtek. Volt óvodai, koedukált alsó tagozatos, koedukált felsős tagozatos, koedukált általános iskolai, fiú általános iskolai, lány általános iskolai csoport, lány alsó tagozatos, ifjúsági lány, ifjúsági fiú, koedukált ifjúsági és speciális. (Domszky, 1985)

A dolgozatban a történeti áttekintés során is említettük, hogy az otthonok többsége 100 férőhelyes, és a csoportba jutó gyerekek száma az otthonok egyharmad részében 26-30 fő. A fenti mutatók alapján szükségessé vált az otthonok széles korhatárú, koedukált otthonná való átalakítása. Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény másik nagy vívmánya az, hogy a több száz fős nevelőotthonok, gyermekvárosok átalakítását irányozza elő. A gyermekotthon legalább 12, de legfeljebb 40 gyermekotthont nyújtó ellátását biztosítja. Az otthont nyújtó ellátások tekintetében a Gyermekvédelmi törvény egyértelművé teszi, hogy a gyerek gondozásán, nevelésén túl a családdal való kapcsolattartás és a visszakerülés előkészítése, segítése is feladata az otthont nyújtó intézménynek. Valamint speciális ellátás illeti meg azokat a gyerekeket, akiknek valamilyen okból erre szükségük van, és ennek igazodnia kell a gyerek korához, állapotához. Az utógondozás is feladata az ellátóknak, elsősorban lakhatás és ellátás biztosításával, de jó esetben éppen a rendszerből való mielőbbi kikerülés előkészítésével és megvalósíthatóságával. A törvény egyértelműen jelöli meg azokat a szakmai prioritásokat, amelyeket a gyerek elhelyezése szempontjából előnyösnek tekint.

A gyermekotthonok átalakítása elsősorban tehát azt a célt szolgálja, hogy a gyerekek életkorának, élethelyzetének, fejlődési szükségleteinek megfelelő, minél inkább családszerű ellátást biztosítson, amely egyben lehetőséget ad a speciális szükségletek kielégítésére, a lemaradások pótlására, a praktikus készségek és társas helyzetek elsajátítására, az érzelmi biztonság, állandóság megtapasztalására. A kérdés az, hogy kinek a számára és mely élethelyzetben jó és szükséges a gyermekotthon, és milyen feltételeknek kell megfelelnie ehhez.” (Domszky, 1999)

A gyermekotthon tehát ellátást biztosít az ideiglenes hatállyal elhelyezett, az átmeneti és tartós nevelésbe vett gyermek számára. Utógondozói ellátást biztosít a fiatal felnőtt számára és szükség esetén külső férőhelyet működtet. Munkáját a szakmai programja alapján végzi.

A gyermekek ellátását az általa elkészített egyéni gondozási nevelési terv alapján végzi, biztosítja továbbá a gyámhivatal határozata alapján a gyámi feladatok ellátását. Segíti a gyermeket iskolai tanulmányaiban, szakképzettség megszerzésében, tanít az előtakarékosságra, az önálló életre.

16. táblázat Általános iskolát végzettek továbbtanulási arányának megoszlása 1990-2002

Év	Gimnáziumban		Szakközépiskolában		Szakmunkásképzőben, szakiskolában	
	Saját családban élők	Gyermekvédelemben részesülők	Saját családban élők	Gyermekvédelemben részesülők	Saját családban élők	Gyermekvédelemben részesülők
1995	27,1	3,0	33,7	6,0	38,5	80,0
2000	32,1	6,4	39,0	18,0	25,3	65,1
2002	---	7,4	---	14,5	---	67,4

Forrás: Tóth Judit Nikoletta (Szerk.)(2004): A gyermekvédelmi szakellátás helyzete a XX. században KSH, Budapest, 26.o.

Az iskolai tanulmányokra vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy a gyermekvédelemben részesülők gimnáziumban való továbbtanulása 1995 és 2000 közötti időszakban 3-ról 6 %-ra nőtt. (16. táblázat) Ellentmondásos ez a helyzet, mert jelentősen elmarad a saját családban élő gyerekek gimnáziumi továbbtanulása mögött, ami az említett időszakban 27,1% és 32,1 %-os. A szakközépiskolákban továbbtanuló gyerekek száma is többszörösére növekedett 1995-ben 6%-uk, 2002-ben már 14,5 % -uk tanult tovább ebben az intézménytípusban. A saját családban élők körében ilyen mértékű növekedést nem mutatnak az adatok. A gyermekvédelemben részesülő gyerekek legnagyobb arányban szakmunkásképzőben, szakiskolában tanultak tovább. 1995-ben 80%-uk, 2002-ben 67,4%-uk járt ebbe az iskolatípusba. A szakiskolában való továbbtanulás csökkenése mögött valószínűleg az áll, hogy a szakiskolák iránti érdeklődés csökkent az elmúlt években. Ugyanakkor az intézményekben élő gyerekek szívesen választják a szakközépiskolai továbbtanulást, aminek az aránya növekedett. Az Ifjúság 2004 kutatás adatai szerint a szakmunkásképzés erőteljes propagálásának hatására megállt a szakmunkásképzésben tanulók aránycsökkenése. Míg 2000-ben az iskolarendszerben tanulók 11 %-a tanult szakmunkásképzőben, szakiskolában, addig 2004-ben 13 %. Az adatok szerint kis mértékben nőtt a szakiskolákban tanulók aránya, azonban trendváltásra még nem került sor. (Bauer, Szabó, 2005)

Összességében megállapítható, hogy a gyermekvédelemben részesülők közül többen tanulnak tovább, mint a korábbi években. A gyerekek továbbtanulását segítette a középfokú oktatás expanziója mellett a gyermekvédelmi intézmények azon törekvése, hogy legalább egy szakképzettséget szerezzenek a gyerekek, ezzel is támogatva őket az önálló életre való felkészülésben.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a gyermekotthonok igyekeznek a gyerekeket felkészíteni a továbbtanulásra, ami megmutatkozik abban is, hogy megnőtt az érettségit adó képzésben való részvételi arány.

17. táblázat 2004/2005-ös tanévben az általános iskolát befejezettek továbbtanulása

Iskolatípus	Gyermekotthon	Nevelőszülői hálózat	Együtt
	A tanulók közül		
Gimnáziumban tanul	41	87	128
Szakközépiskolában tanul	109	163	272
Szakiskolában tanul	644	359	1003
Iskolarendszeren kívüli tanfolyami szakoktatásban vesz részt	14	7	21
Nem tanul	111	12	123
Összesen:	919	628	1547

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről SZMM Gyermek- és Ifjúságvédelmi főosztály, 2006. 58. o.

A gyermekvédelmi gondoskodás alatt állók továbbtanulására az is más-más hatással van, hogy nevelőszülőnél vagy gyermekotthonban élnek-e. Az általános iskolát befejezett tanulók továbbtanulását áttekintve jól látszik, hogy mind a gyermekotthonban, mind a nevelőszülőnél élő gyerekek közül a többség valamilyen szakma megszerzését tekinti célnak. (17. táblázat) A nevelőszülőnél elhelyezettek 57,1 %- a, a gyermekotthonban élők 70 %-a szakiskolában, szakmunkásképzőben tanult tovább. A továbbtanulás szempontjából lényeges, hogy amíg a nevelőszülőnél élők 39,8%-a, addig a gyermekotthonban elhelyezettek 16,3 %-a érettségit adó intézményben folytatja tanulmányait. A középfokú képzésre jellemző, hogy amíg a nevelőszülőknél élők 13,8 %- a, addig a gyermekotthonban élőknek csak a 4,5 %- a tanul gimnáziumban. A gyermekotthonban élők inkább választják a szakközépfokú továbbtanulást, ami a korábbi munkavállalásra készít fel. Az adatok alapján az is látszik, hogy lényeges különbség van a nem tanulók aránya esetében a nevelőszülőknél és a gyermekotthonokban élők között. A gyermekotthonban 12% nem tanul, a nevelőszülőnél elhelyezettek között csak 1,9%-os ez az arány. A továbbtanulásra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a nevelőszülőnél élők eredményesebbek a továbbtanulásban. Tehát az adatok alapján megállapítható, hogy a nevelőszülőknél való elhelyezés előnyös a gyerekek számára, a családban élő gyerekek továbbtanulási mutatói jobbak, mint az intézményben élő gyerekéké. Az eredményesebb iskolai mutatókhoz azonban az is hozzájárulhat, hogy a hagyományos nevelőszülőknél lehetőségük van választani a gyerekek közül.

18. táblázat Gyermekotthoni gyermekcsoportok száma 2005.

Megnevezés	8	9-12	13-20	21-25	26 vagy több	Összesen
	Létszámú gyermekcsoportok száma					
Összesen	396	532	121	12	5	1066
Ebből	3 éven aluli	64	11	1		76
	3-5 évesig	18	6	7		31
	6-9 évesig	11	10	8		29
	10-13 évesig	18	13	13		44
	14-17 évesig	30	39	30		99
	18 éves és idősebb	37	17	4	1	59
	Vegyes korú	218	436	58	11	5

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről SZMM Gyermek- és ifjúságvédelmi Főosztály, 2006. 68. o.

A gyermekek életkörülményeiben bekövetkezett változásokat jól szemléltetik a 18. táblázat adatai. Megállapítható, hogy 2005-ben összesen 1066 gyermekcsoport működött a gyermekotthonokban. A létszám kialakításában érezhető a szakemberek azon törekvése, hogy minél kevesebb gyerek legyen egy csoportban, mert így átláthatóbbak a csoportdinamikai folyamatok, jobb minőségű kapcsolat alakulhat ki a csoport tagjai és a nevelők között. Ezek a tényezők pedig a gyerekek életkörülményeit pozitívan befolyásolják. Az adatokból az látszik, hogy a 8 fős és a 9-12 fős csoportok kialakítása a jellemző az otthonokban. A legtöbb a 9-12 fővel működő csoportból van, összesen 532. Még mindig jelentős azonban a 13-20 fővel működők száma is, mert nincs lehetőség a kisebb csoport működtetésére. Ez viszont nehezebbé teszi az egyéni bánásmód alkalmazását. A táblázatból az is kiderül, hogy a gyerekek életkorát tekintve a nagyobb létszámú csoportok kialakítása 14 éves kortól jellemző. Ez azért jelent problémát, mert a serdülőkorú gyerekek esetében különösen szükség lenne a személyesebb kapcsolatok kialakítására. Az életkor vonatkozásában a vegyes életkorú csoportból működik több, összesen 728.

Lakásotthon

Lakásotthonok 1997 előtt csak kis számban, kísérleti jelleggel működtek Magyarországon. Olyan gyermekotthonok ezek, amelyek legfeljebb 12 gyermek ellátását biztosítják önálló lakásban vagy családi házban, családi körülmények között. A nagy otthonok kiváltása több helyen már a törvény életbelépését megelőzően elkezdődött, vagyis a gyakorlatban dolgozók egy része megelőzte a törvényt a változtatásokban.

Az átalakítások során felmerülő problémák három csoportra bonthatók. Az első csoportot a tárgyi feltételek megteremtéséhez kapcsolódó nehézségek jelentik. Nem minden épület adható el, vagy hasznosítható a korábbi gyermekotthonok közül.

Probléma az is, hogy a lakosság egy része tiltakozott a megvásárolt családi házakba költöző gyerekek telepítése ellen. A kisebb otthon nem jelent automatikusan jobb ellátást. Nem tudták és nem is mindig akarták szempontként figyelembe venni, hogy a gyerekek iskoláztatása, munkahelye, családi kapcsolatai szempontjából melyek az alkalmas települések. Ugyancsak nem tudták vagy nem akarták tekintetbe venni a rendelkezésre álló egyéb segítő szolgálatok és szakemberek elérhetőségét. A felmerülő nehézségek második nagy csoportját a személyi feltételek jelentik. A dolgozók közül sokan a változás következtében munkanélkülivé válhatnak. Ez elsősorban a kieső helyeken, kistelepülésen működő otthonokban jellemző. Nem mindenki akar és nem mindenki alkalmas a lakásotthoni vagy más gyermekvédelmi munkakörökben dolgozni a korábban otthonokban dolgozók közül. A lakásotthonok elhelyezkedése miatt kérdéses az irányítás optimális formája. A harmadik csoportba a gyerekekkel kapcsolatos nehézségek sorolhatók. A gyerekek számára probléma, hogy az átalakítás nagy változás és gyakran megrázkódtatás, amire nem készítették fel őket. (Herczog, 2001)

A gyermekotthonok többféle funkciót töltenek be. Ezeket elsősorban akkor tudják teljesíteni, ha léteznek azok a társintézmények (például családsegítő központ, gyermekjóléti szolgálat, nevelési tanácsadó, gyermek-ideggondozó stb.), amelyek szolgáltatásaikkal kiegészítik a működését. Ezek hiányában a gyermekotthonokat az a veszély fenyegeti, hogy vállalniuk kell a hiányzó funkciókat. Ezáltal könnyen totális intézménnyé válhatnak. (Domszky, 2003)

A fentiek alapján megállapítható, hogy az intézmények átalakítása során figyelembe kellett venni a személyi-tárgyi feltételeket, az intézmények integrált elhelyezésének lehetőségeit. Az integrált elhelyezés részben a kis létszámú otthonok létrehozásával, részben a lakókörnyezetbe való elhelyezéssel valósítható meg. A lakásotthonok integrált megszervezésének az is fontos eleme, hogy a gyerekek számára szükséges pedagógiai, szociális szolgáltatásokat a lakásotthon környezetében található intézmények biztosítják, ezzel is segítve a benne élők szocializációját. A lakásotthonok létrejöttével az otthonok funkciója is változott. Már nem egy minden szolgáltatást egy helyen nyújtó otthonról beszélhetünk, hanem az ellátandó feladatokat a különböző intézmények között megosztó otthonról. Ezzel a lakásotthonok hozzájárultak a gyerekek életkörülményeinek a javításához.

19. táblázat Férőhelyek és gyermekek száma az ellátás típusa szerint 2005

Megnevezés	Engedélyezett férőhelyek száma	Ideiglenes hatállyal elhelyezett	Átmeneti nevelt	Tartós nevelt	Összesen	Utógondozói ellátásban részesülő	Átmeneti gondozott	Mind összesen
Gyermekotthon								
Gyermekotthon	3651	376	2429	107	2912	392	29	3333
Lakásotthon	4608	105	3019	291	3415	832	2	4249
Speciális gyermekotthon	384	2	270	26	298	19		317
AID és gyermekotthon	1032	16	603	83	704	177		879
Utógondozó otthon	571		2		2	449		451
Különleges gyermekotthon	607	58	334	67	459	62		521

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről SZMM Gyermek- és ifjúságvédelmi főosztály 2006. 53.o.

A gyerekek elhelyezésének lehetőségeit illusztrálja a 19. táblázat. Az adatok alapján egyértelmű, hogy 2005-ben a legtöbb férőhelyet - összesen 4608-at- a lakásotthonok biztosították a rászoruló gyerekek számára. Ennek megfelelően a legtöbb gyerek (4249 fő) ebben az intézménytípusban került elhelyezésre. A lakásotthonokat a gyermekotthonok 3651 férőhellyel szorosan követik. A legkevesebb férőhellyel a speciális gyermekotthonok rendelkeznek, összesen 384 hely áll rendelkezésre. Ez azért van így, mert új speciális intézmények létrehozására csak korlátozottan van mód a működtetés költségei miatt. Az elhelyezett gyerekek között –jogi státuszukat tekintve- legtöbben az átmeneti neveltek vannak.

A gyermekvédelmi intézményekben gyakran előfordul a szökés. A szökések száma utalhat arra, hogy a gyerekek mennyire elégedettek az életkörülményeikkel. A szökések szempontjából különbségek vannak a gyermekotthonok között.

20. táblázat Szökések, szökési esetek száma gondozási hely szerint 2005

Megnevezés		Gyermekotthonból						Nevelő-szülő hálózatból
		Gyermekotthon	Lakásotthon	Speciális gyermekotthon	Általános iskola, diák- és gyermekotthon	Utógondozó otthon	Összesen	Összesen
1	alkalommal megszökött gyermekek száma	340	202	62	35		639	54
2		174	108	21	22	1	326	17
3		123	97	18	12		250	8
4 és több		295	250	48	45		638	9
Összesen		932	657	149	114	1	1853	88
A szökési esetek ^{a)}		5339	3464	601	486	2	9892	165

a) A szökött gyermekek száma és a szökési alkalmak számának szorzata.

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről SZMM Gyermek- és ifjúságvédelmi főosztály, 2006. 61.o.

A legtöbb (5339 eset) szökés a gyermekotthonból történt. Jóval kevesebbet (3464 eset) regisztráltak a lakásotthonokban 2005-ben. (20. táblázat) Az összes szökés több mint fele (54%) gyermekotthonból történt. A lakásotthonok kedvezőbb adatai részben arra vezethetők vissza, hogy az ott elhelyezett gyerekek száma maximum 12 fő lehet, így több személyes kapcsolatra van lehetőség az intézmény dolgozói és a gyerekek között. Jobban érzik magukat a gyerekek, jobb kapcsolatuk van egymással, a nevelőkkel. A nevelőszülői hálózathoz való szökés lényegesen kevesebb, mint a gyermekotthoni. A szökések gyakoriságát tekintve - mind a gyermekotthonban, mind a lakásotthonban - a legmagasabb az 1 alkalommal és a 4 vagy több alkalommal szököttek száma. A gyermekotthonból és a lakásotthonból való összes szökés 34,4 % -a 4 vagy több alkalommal történt. Az adatok alapján megállapítható, hogy a gyerekek életkörülményei befolyásolják a szökési hajlandóságot. A kisebb létszámú, kedvezőbb életfeltételeket biztosító otthonokban kevésbé fordul elő.

Utógondozó otthon

1997 előtt nem működtek utógondozó otthonok, az állami gondoskodásból kikerült fiatalokat pártfogók segítették a társadalmi beilleszkedésben. Társadalmi és hivatásos pártfogók látták el ezt a feladatot. A nevelőotthoni nevelés továbbfejlesztett programjában (1976) már foglalkoztak az utógondozás kérdésével. Ez speciális pedagógiai tevékenység és prevenció, a nevelőotthon további gondoskodása azokról a fiatalokról, akik az otthonból más intézménybe kerültek. A másik eset, amikor a nagykorúságot elérve, az állami gondozás megszűnésével a nevelőotthont elhagyva további életüket önállóan kénytelenek megszervezni. (A nevelőotthoni nevelés továbbfejlesztett programja, 1976)

A fentiekben leírtak jól illusztrálják, hogy az utógondozást nem csak a fiatal intézményből való kikerülése, hanem egyik intézményből a másik intézménybe való átkerülése során is fontosnak tartották, tekintve, hogy az otthonok életkor szerint szerveződtek. 1997 előtt az utógondozás szinterei tehát a nevelőotthon, a középiskolai kollégium, az ifjúsági otthon, az albérlet, a családi otthon, a munkásszálló voltak.

A gyermekvédelmi törvény vezette be az utógondozást. Az elmúlt évtizedek tapasztalata az volt, hogy a fiatalok, kikerülve az intézményes ellátásból, nem tudtak beilleszkedni a társadalomba. Ennek a jelenségnek több oka volt. Az egyik, hogy az iskolázottságuk nem volt megfelelő, vagy nem tudták a nagykorúság eléréséig befejezni tanulmányaikat. Munkába állásuk az alacsony képzettség miatt ütközött nehézségbe. Ezen a helyzeten próbált a gyermekvédelem segíteni az utógondozó otthonok létrehozásával. Ha a gyermekotthon kizárólag a felnőttek teljes körű utógondozói ellátását biztosítja, a gyermekotthon utógondozó otthonként működik.

Az utógondozás és az utógondozói ellátás tercier prevencióként a fiatal felnőtt sikeres társadalmi beilleszkedését szolgálhatja, hogy ne szoruljon felnőtt életében ellátásra. Az utógondozás és az utógondozói ellátás, és ezen keresztül a társadalmi beilleszkedés sikerét a következő tényezők befolyásolják. A fiatal felnőttek személyisége, meglévő belső erőforrásaik, a családi háttérük, kapcsolattartásuk szüleikkel, a gondoskodásban eltöltött idő hossza, az ezen időszak alatt szerzett esetleges mentális sérülések mélysége. A társadalmi beilleszkedést befolyásolja továbbá a gondoskodás ideje alatt kiépített kapcsolataik, szocializációjuk, az iskolázottságuk. (Szikulai, 2004)

A törvény szabályozza az utógondozói ellátás feltételeit is. Az ellátást a gyámhivatal a fiatal felnőtt kérelmére rendeli el, ha a gyermek illetve a fiatal felnőtt átmeneti vagy tartós nevelésbe vétele nagykorúvá válásával szűnt meg, és létfenntartását önállóan biztosítani nem tudja, vagy nappali oktatás munkarendje szerinti, vagy felsőfokú iskola nappali tagozatán tanulmányokat folytat, vagy szociális intézetbe felvételét várja. Az utógondozói ellátást a fiatal felnőtt 24 éves koráig kérheti. Az utógondozást legalább egy évre rendeli el a gyámhivatal. Az ellátás indokául szolgáló három –törvényben előírt- lehetőség közül 2002-ben a gondozottak 58 %-a hivatkozott nappali tagozatos tanulmányaira, az 1998. évi (a törvény hatályba lépésének utáni év) 55 %-os megoszláshoz képest. 41 %-uk kérte létfenntartási nehézségeire hivatkozva az utógondozói ellátás elrendelését. 1998-ban ez az arány 40 %-os volt. A harmadik ok, a valamilyen otthonba felvételüket kérők aránya, főleg a fogyatékosokat érinti, arányuk az utóbbi években 3-7 % körül mozog. (Tóth, 2004)

Az utógondozás gyermekotthonban, nevelőszülőnél, utógondozó otthonban vagy külső férőhelyen valósulhat meg.

A fenti adatokból látható, hogy a fiatalok jelentős hányada tanulmányokat folytat, ami indokolttá teszi hosszabb ideig tartó ellátásukat. Az Ifjúság 2004 kutatás által bemutatott tendenciák, mint például a szakképzettség megszerzésének kitolódása, a gyermekvédelmi intézményekben élő fiatalokra is jellemző. Így szükségessé vált a fiatalokról való gondoskodás különböző formákban való megszervezése, az utógondozás korhatárának 25. életévre való felemelése. A következő években jelentős feladat lesz a szakemberek számára az utógondozói ellátás megszervezése, tekintve, hogy egyre többen maradnak a rendszerben a nagykorúvá válás után is.

21. táblázat Utógondozói ellátásban részesülő fiatalok száma tartózkodási hely szerint 2005

Megnevezés	Összesen	Létfenntartását önállóan biztosítani nem tudja	Bentlakásos szociális intézménybe felvételre vár	Nappali tagozaton tovább tanul
Gyermekotthon				
Gyermekotthon	454	121	24	309
Lakásotthon	836	200	49	587
Speciális gyermekotthon	19	10	1	8
Általános iskola, diák-otthon és gyermekotthon	186	38	13	135
Utógondozó otthon	462	193	1	268
Egyéb	232	124	2	106
Összesen	2189	686	90	1413
Nevelőszülői hálózat				
Hivatásos nevelőszülő	332	85	2	245
Hagyományos nevelőszülő	1598	563	16	1019
Összesen	1930	645	18	1264

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről, SZMM Gyermek- és ifjúságvédelmi Főosztály, 2006. 62. o.

Az utógondozói ellátást többféle intézményben, illetve a nevelőszülői hálózatban vették igénybe, 2005-ben összesen 4119-en. (21. táblázat). A legtöbb utógondozói ellátott a lakásotthonokban (836 fő) és a hagyományos nevelőszülőknél (1930 fő) élt. Az utógondozó otthonokban 2005-ben 462-en kerültek elhelyezésre, ez a lakásotthonokhoz képest kis létszám, ami az utógondozó otthonok alacsony számának tudható be. Az adatok rávilágítanak az ellátás igénybevételének okára is. A legtöbben (2677 fő) a nappali tagozaton való továbbtanulás miatt igényelték az ellátást. Ezt követi a létfenntartási nehézségek köre, összesen 1331 fő esetében. A szociális intézménybe való elhelyezésre várók száma a legalacsonyabb mindössze 108 fő.

A '80-as, '90-es évek kutatásai is igazolták, hogy az állami gondozásból kikerülő fiatalok nagykorúvá válásuk után nehezen tudnak beilleszkedni a társadalomba. (Hanák, 1985, Strauszné, 1990). Az utógondozással kapcsolatos újabb kutatások is arra hívják fel a figyelmet, hogy a fiatalok társadalmi integrációja a gyermekvédelmi intézményrendszer átalakítását követően sem valósul meg maradéktalanul. (Szikulai 2004, Rácz, 2006)

A fiatalok társadalmi beilleszkedési nehézsége több okra vezethető vissza. Ezek között megemlíthető a családdal való kapcsolattartás gyengesége, a hiányos szocializáció, a fiatal felnőttek iskolázatlansága, a munkába állás és a lakáshoz jutás nehézségei, a pénzkezelés hibái. További problémát jelent az utógondozó szakembergárda felkészületlensége is. (Szikulai, 2004)

5.3. Nevelőszülői elhelyezés

A nevelőszülői elhelyezés mindig része volt a gyermekvédelemnek, igaz, hangsúlyeltolódások voltak az intézményi elhelyezés javára, ahogy ezt a gyermekvédelem 1945 utáni történeti áttekintésében is láttuk. A 80-as évektől fogalmazódott meg a nevelőotthoni hálózat középtávú fejlesztési tervében, hogy a nevelőszülői hálózat fejlesztése indokolt. 1984-ben az állami gondozott gyermekek 25%-a, 7747 fő nevelkedett nevelőszülőknél, ami a fejlettebb szociálpolitikával rendelkező országok mutatóitól nagyságrendekkel elmaradt.

Az 1997. évi XXXI. törvény bevezetése után a nevelőszülői elhelyezés lesz preferált. A '90-es évek második feléig a nevelőszülők száma csökkentő tendenciát mutat a KSH (2004) adatai szerint 1990-ben 5373 nevelőszülő működött, 1997-ben kevesebben, 4809-en, míg 2002-ben 5020-an láttak el ilyen jellegű feladatot. Az elmúlt években, 2002 és 2005 között kis mértékben, de nőtt a feladatra vállalkozók száma. A 2002-es 5020 főről a 2005-ös, 5323 főre.

22. táblázat Nevelőszülők száma 2005

Nevelőszülők száma, akiknél	Hivatásos nevelőszülő	Hagyományos nevelőszülő	Összesen
0	2	474	476
1	16	1867	1883
2	31	1189	1220
3	40	783	823
4	57	384	441
5	84	167	251
6 vagy több	17	59	229
Összesen	400	4923	5323

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről SZMM Gyermek- és Ifjúságvédelmi főosztály, 2006. 59. o.

2005-ben 400 hivatásos és 4923 hagyományos nevelőszülő működött Magyarországon. (22. táblázat). Jellemző, hogy a nevelőszülők leginkább 1-2-3 gyermek nevelésére vállalkoztak. Kevesebben vállalták 5 vagy annál több gyerek nevelését, 2005-ben 480 nevelőszülő. A nevelőszülőkre is kiterjedő országos vizsgálat megállapította, hogy a nevelőszülői hálózatok nem fejleszthetők korlátlanul a feladatokra alkalmas nevelőszülők hiánya miatt. 1999 és 2002 között 4789 főről 5020 főre emelkedett a nevelőszülők száma a kutatás adatai szerint. A nevelőszülők számának lassú növekedésében a kevés jelentkező, valamint a nevelőszülők előregedése játszik szerepet. A vizsgálat szerint sokan egzisztenciális gondjaik megoldására, más lehetőség hiányában jelentkeznek nevelőszülőnek. (Berényi és mtsai, 2004)

A nevelőszülővé válásnak számos feltétele van. Nevelőszülő az lehet, aki huszonegyedik életévét betöltötte, cselekvőképes, büntetlen előéletű, a gondozásba helyezett gyereknél legalább tizennyolc, legfeljebb negyvenöt évvel idősebb. A személyes alkalmasság, a megfelelő tárgyi, környezeti feltételek mellett a nevelőszülőknek képzésben kell részt venniük. Tehát az alkalmasság önmagában nem elégséges, hanem szükséges a feladatra való felkészítés, majd azt követően a folyamatos továbbképzés. Ez igaz a már gyermeket gondozókra is. Nekik is továbbképzésen kell részt venniük, de ha ez nem történik meg érdemi szankciók alkalmazására nincs lehetőség.

A nevelőszülői elhelyezés történhet nevelőszülőnél, hivatásos nevelőszülőnél, speciális hivatásos nevelőszülőnél. A nevelőszülők alkalmazása különböző formákban lehetséges. A hagyományos nevelőszülő megállapodás, a hivatásos nevelőszülő munkaszerződés alapján végzi a tevékenységét. A gyermekek számát minden esetben a törvény szabályozza. A speciális hivatásos nevelőszülő az a hivatásos nevelőszülő, aki a képesítési előírásoknak megfelel, és alkalmas a nála elhelyezett súlyos pszichés vagy disszociális tüneteket mutató, illetve pszichoaktív szerekkel küzdő, speciális ellátást igénylő gyermek kiegyensúlyozott nevelésének biztosítására.

Gyakran felmerülő probléma, hogy a hagyományos nevelőszülők szeretnék megválogatni gondozottjaikat. A tapasztalatok szerint a problémás, idősebb, kamaszkorú gyermekek gondozását nem vállalják, ragaszkodnak a csecsemő-, óvodáskorú gyermekekhez. A hivatásos nevelőszülőknek több gyermeket kell gondozniuk, és nem válogathatnak a gyerekek között. (Berényi és mtsai, 2004)

A nevelőszülők nem elszigetelten, hanem nevelőszülői hálózatban működnek. A nevelőszülői hálózat legalább 5 nevelőszülőből áll. Munkájukat a nevelőszülői tanácsadó segíti. 2006-os statisztikai adatok szerint a családjából kiemelt gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek 53 %-a nevelőszülőnél nevelkedik. A nevelőszülői ellátás mellett szóló érvek közé tartozik a gazdaságossági szempont is. Ez az ellátás költséghatékonyabb, mint a gyermekotthoni/lakásotthoni elhelyezés. Tehát megállapítható, hogy megvalósulni látszik a gyermekvédelmi törvény azon törekvése, hogy minél több gyerek éljen családias körülmények között, vagyis nevelőszülőknél kerüljön elhelyezésre. A következő években - a törvény szellemének megfelelően- valószínűleg tovább fog nőni a nevelőszülőknél elhelyezett gyerekek száma. Ehhez azonban szükséges a nevelőszülői feladatra való felkészítés, a folyamatos segítségnyújtás, képzések, tréningek szervezése a feladat jó minőségű ellátása érdekében.

5.4. Javító-nevelő intézet

A javító-nevelő intézetek a múlt században is működtek. Az 1878. évi V. törvénycikk, a Csemegi Kódex tette lehetővé, hogy a fiatalkorúakat külön kategóriaként kezeljék a büntetőjogban. Ennek hatására 1854-ben Aszódon jött létre az ország első javító-nevelő intézete fiatalkorú fiúk számára, majd 1890-ben Rákospalotán lányok számára. Jelentős változást hozott az 1908-as Büntetőnovella, ami a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények büntetése helyett a nevelést helyezte előtérbe. (Hatvani- Papházi, 2004)

A gyermekvédelem speciális ellátórendszeréhez tartoznak a javító-nevelő intézetek. Ezekben az intézetekben a bíróság által javítóintézeti nevelésre utalt, illetve az előzetes letartóztatásba helyezett bűnelkövető fiatalkorúak élnek. Ezeknek a fiatalkorúaknak, mivel bűnelkövetők, az eredményes nevelése csak intézményi körülmények között valósítható meg. A Büntető törvénykönyv 1995-ös módosítása tette lehetővé, hogy a fiatalkorúak előzetes letartóztatásuk idejét javítóintézetekben tölthessék le, erre 1996. május 1-jét követően nyílt lehetőség. Ez azért jelentős lépés, mert a javítóintézetek szemléletében nem a büntetés, hanem a nevelés a domináns. A Btk. szerint a javítóintézeti nevelés időtartama egy évtől három évig terjedhet. A javító-nevelő intézetek az ágazati minisztérium irányítása alatt működnek, Aszódon, Rákospalotán, Debrecenben és Budapesten. Tevékenységük több szempontból is különleges, mivel pótolniuk kell a fiatalok tanulásbeli lemaradását, otthont biztosítaniuk számukra, ugyanakkor zárt intézményként működnek. Több funkció jelenik meg az intézményen belül, ahogy ezt Ónodi Péter (2009), a debreceni javítóintézet működését –az intézmény szakmai programján keresztül- bemutató dolgozatában összefoglalja. Így a javító-nevelő intézet betölti az iskola, a börtön, az otthon és gyakran a munkahely funkcióját is.

A javítóintézetek fő feladatai közé Hatvani-Papházi (2004) a szocializációs szint emelését, a kulturális szint emelését, a családi életre nevelést, a munkavégzéshez szükséges képességek, készségek fejlesztését, a tanulási elmaradások pótlását, az erkölcsi fejlődés segítését sorolta. Volentics (1996) ezt a reszocializáció fogalmával egészítette ki, amely a fiatalok társadalmi integrációját egy komplex nevelési folyamatban látja megvalósíthatónak.

A társadalmi beilleszkedés hangsúlyozása mellett Herczog (2001) a javítóintézeti nevelés feladatának tartja az újabb bűncselekmények elkövetésének megelőzését.

Kutatásában Hatvani-Papházi (2004) arra a kérdésre kereste a választ, hogy kik kerülnek javítóintézeti nevelésbe, melyek a főbb statisztikai jellemzői a célcsoportnak. Vizsgálatuk eredménye azt mutatta, hogy nagy szerepe lehet a beilleszkedés elősegítésében az intézeteknek.

Kimutatható, hogy a javítóintézetekre azért emlékeznek szívesen a növendékek, mert az nem büntető jellegű, hanem a kölcsönös megértés és elfogadás révén igyekszik partneri kapcsolatot kialakítani velük, és segítő támogatásban részesíti őket.

A fiatalkori bűnözésre vonatkozó statisztikai adatok szerint az 1991 és 1998 közötti időszakban az elítélt fiatalok 100.000 azonos korú lakosra jutó száma átlagosan 884-ről 1505-re emelkedett. A fiúknál és a lányoknál a növekedés mértéke eltérő volt: míg a lányok száma 83 %-kal, addig a fiúké 70 %-kal emelkedett az időszak folyamán. (Vavró, 1999.) A kutatások adatai szerint a fiatalok körében a vagyon elleni bűncselekmények elkövetése a legjellemzőbb.

23. táblázat Növendékek száma a beutalást megelőző állandó tartózkodási hely és a végzett tevékenység szerint 2005

Megnevezés	Munka- viszony- ban	Alkalmi munkás	Szak- képző iskolás	Nem dolgozott				ÖSSZE- SEN
				Közép- iskolás	Általános iskolás	Gyógyped. iskolás	Nem tanult	
Vérszerinti családban élt	1	11	7	1	53	10	13	96
Gyermekotthonban élt		1	3	1	39	10	4	58
Nevelőszülőnél élt					1			1
Egyéb helyen élt		3	2	1	5	3		14
ÖSSZESEN	1	15	12	3	98	23	17	169

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről SZMM Gyermek- és ifjúságvédelmi főosztály 2006. 76. o.

A családi környezet fontosságát erősítik meg a 23. táblázat adatai. Megállapítható, hogy a legtöbb fiatal, 96 fő a nyilvántartott 169 főből, a vér szerinti családjából került a javítóintézetbe. A második helyen szerepel 58 fővel a gyermekotthonból bekerülő fiatalok köre. Az adatok alapján az is megállapítható, hogy a javítóintézeti fiatalok elsősorban nem a gyermekotthonok lakói közül kerülnek ki, bár ez a szám sem elhanyagolható.

Összességében megállapítható, hogy a javítóintézetek kettős funkciót látnak el. Egyrészt a büntetés, másrészt a nevelés funkcióját. Ezzel együtt a gyermekvédelmi szolgáltatásokat kiegészítik, mivel a bűnelkövető gyerekek/ fiatalok számára lehetőséget biztosítanak a társadalmi beilleszkedéshez, a fiatalok esélyt kapnak a bűn nélküli élet feltételeinek a megteremtéséhez.

1997 előtt a gyermek- és ifjúságvédő intézetek feladata a gyámhatóságok által ideiglenesen „intézeti nevelésbe”, a bíróságok által „állami nevelésbe” vett gyermekek ideiglenes befogadása, gondozása, átmeneti biztosítása volt. A gyermek- és ifjúságvédelmi intézetekben csak átmeneti ideig, kb. 4-6 hétig tartózkodtak a gyermekek. Az átmeneti időben a szakemberek megfigyelték a gyermekeket, és állapotuknak megfelelő, szakmailag biztonságos elhelyezést javasoltak számukra. Az elhelyezés gyermekotthonokban vagy nevelőszülőknél történt.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a GYIVI-k a rájuk bízott gyermekek, fiatalok életútját az állami gondozás első pillanatától annak megszűnéséig nyomon kísérték.

A Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat látja el a gyermek- és ifjúságvédő intézetek feladatait jelentős módosításokkal 1997 után. Ilyen intézmény minden megyében működik, összesen 19. Elsősorban szolgáltatási feladatot végez, szorosan együttműködik a gyámhivatallal. A gyermek gondozási helyének meghatározása érdekében elvégzi a személyiségvizsgálatát, és szakvéleményt készít. A gyámhivatal megkeresésére elkészíti a gyermek egyéni elhelyezési tervét is. Kijelöli az ideiglenes hatállyal elhelyezett gyermeket is befogadó nevelőszülőt és gyermekotthont. Működteti a külső férőhelyeket az utógondozói ellátottak számára és a nevelőszülői hálózatot, valamint segíti az örökbeadásokat előkészíteni. Nevelőszülői tanácsadókat alkalmaz a nevelőszülők fogadására, felkészítésére, munkájuk ellenőrzésére. Hivatásos gyámokat, eseti gondnokokat alkalmaz a gyerekek ügyeinek képviselője érdekében.

A fejezetben összehasonlítottuk a család nélkül felnövő gyerekek elhelyezési lehetőségeit a Gyermekvédelmi törvény bevezetése előtti és utáni időszakban. Az összehasonlítás eredményeként megállapítható, hogy a gyerekek életkörülményei jelentősen javultak a törvény bevezetése után. A javulás több területen is megnyilvánul. A gyerekek elhelyezésében vezető szempont a családi körülmények biztosítása. Ez a törekvés megjelenik a nevelőszülői elhelyezés előtérbe kerülésével, illetve a lakásotthonok kialakításával. A vizsgált adatok szerint több gyermek él lakásotthonban, mint gyermekotthonban, és a gyermekotthonokban is törekedtek kisebb létszámú csoportok létrehozására. A gyerekek életkörülményeinek javítását szolgálja az új intézmények létrehozása. A különleges, a speciális és az utógondozó otthonok korszerűbb tartalommal működnek, mint a korábbi években. Jelentős probléma ugyanakkor, hogy kevés ilyen típusú intézmény áll rendelkezésre. A speciális ellátást igénylő gyerekek ellátása nehézkes, mivel a férőhelyek száma lényegesen nem bővült az elmúlt években. Az utógondozásra lehetőséget biztosító utógondozó otthonból is kevés van, miközben az utógondozói ellátottak száma nő. A gyermekek életkörülményeinek javulásához hosszabb távon az is hozzájárul, hogy a középfokú oktatási intézményekben többen tanulnak tovább, mint a korábbi években. Az intézmények törekednek arra, hogy a fiatalok legalább egy szakképzettséget szerezzenek. Ez körvonalazódik a fejezetben bemutatott továbbtanulásra vonatkozó adatok alapján. A szökések számának csökkenése is egyik mutatója lehet annak, hogy a gyerekek életkörülményei javultak az elhelyezési lehetőségek átalakulásával.

6. Intézményben élő gyerekek az empirikus kutatások tükrében

A fejezetben azokat az empirikus kutatásokat mutatjuk be, amelyek a gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyermekek életkörülményeit vizsgálják. Elsősorban a gyermekotthoni/nevelőotthoni kutatásokat tekintjük át és kevésbé foglalkozunk a speciális és különleges gondozást igénylő gyermekek helyzetére vonatkozó vizsgálatokkal. Ennek oka az, hogy a gyermekvédelem e területei önálló kutatási témaként szolgálnak. Általában jellemző, hogy kevés országos, reprezentatív vizsgálat készült az elmúlt évtizedekben, a gyermekvédelemben, annak ellenére, hogy ez a kérdéskör erre bőven kínált volna lehetőséget. Mindezt kiegészítjük a magyar vizsgálatokhoz tematikusan kapcsolódó nemzetközi kutatások eredményeivel.

A szakirodalom áttekintése során kiemeljük Hanák (1978) kutatását, aki a 70-es években végzett alapozó, feltáró szociológiai kutatást Budapesten, amelyet hosszú ideig nem követett újabb. Ez a későbbi kutatások elméleti és módszertani megalapozását nagymértékben segítette. Több tényező alapján állítjuk azt, hogy Hanák (1978) vizsgálata megalapozta a későbbi kutatásokat, a gyermekvédelem tanulmányozását. Munkájában áttekintette a gyermekvédelem XX. századi történeti fejlődését, nemcsak elemezte azt, de rámutatott a különböző jelenségek társadalmi összefüggéseire is. Komplexen közelítette meg a gyermekvédelem kérdését. Értelmezte és definiálta a fogalmat - ahogy korábban már utaltunk rá-, ezzel jelentősen hatott a fogalomértelmezésekre. Az általa végzett vizsgálat több szempontból is újszerű volt. Az állami gondozott gyerekekről komplex helyzetértékelést készített. Erénye, hogy nemcsak a gyerekeket, de a szülőket is bevonta a vizsgálatba. Kutatásában gazdag módszertani repertoárt alkalmazott, így a kérdőíves felmérés mellett az interjúkészítést és a dokumentumelemzést is. Vizsgálta, hogy a szülők számára mit jelentett a gyermek családból való kiszakadása és fordítva. Egyrészt, hogyan élték meg a gyerekek a családdal töltött éveket, másrészt az állami gondozásba vétel élményét. A szerző 229 fő nevelőotthonban élő fiatallal végzett kérdőíves vizsgálatot. Interjút készített állami gondozottak szüleivel, illetve 21 olyan fiatallal, akik már kikerültek a nevelőotthonból. További vizsgálati módszerként a gyámügyi iratok elemzésével egészítette ki koncepcióját.

Az állami gondozásban élő gyerekek családi körülményeire vonatkozóan megállapítja, hogy a szülők többsége alacsony iskolai végzettséggel és alacsony keresettel rendelkezik. A vizsgálatba bevont állami gondozott gyerekek 90%-ának szülei fizikai dolgozók. Körükben sok volt az egyszülős, valamint a sokgyerekes család. A gyerekek 95 %-ának a szülei élnek, tehát nem elárvult gyerekek. A vizsgálatba bevont gyerekek 70%-ának a testvére is állami gondozott volt. A családokra nagyfokú labilitás, fluktuáció volt jellemző.

Ezzel függ össze a családok képlékenysége is: könnyen engednek szélnek családtagokat, és könnyen fogadnak be újakat. A családi mikrokörnyezetet gyakorta a pillanatnyiség, a jelen érdekei uralják. (Hanák, 1978.)

A családok további jellemzője, hogy 71%-uk egyszobás lakásban, 13%-uk albérletben, 3%-uk társbérletben élt, 8%-nak pedig nincsen lakása. Az adatok rossz lakáskörülményekre utalnak, ami rendezetlen életmóddal társult, így ez a tényező gyakran képezte az állami gondozásba vétel okát. A bekerülés okait vizsgálva a gyámügyi iratok adatainak elemzéseiből is az derült ki, hogy a gyerekek 62 %-a a szülő elhanyagoló nevelése miatt került intézménybe. A szülők nem gondoskodtak a gyermek ellátásáról, sokszor még abban is akadályozták, hogy iskolába járjon. A gyermek elhanyagolása soha nem fordult elő egyedülálló okként, a szülők maguk is olyan rendezetlen körülmények között éltek, mint amelyet a gyermekeiknek nyújtottak. Az állami gondozásba vétel másik jelentős oka a szülők deviáns magatartása. Az állami gondozott gyerekek családjainak 74 %-ában figyelhető meg deviáns magatartás az egyik vagy mindkét szülő esetében. A deviáns magatartás leggyakoribb formája az alkoholizmus. A családok 41 %-ában maga a gyerek is antiszociális magatartású. Közülük 22% iskolakerülő, 12 % garázdaságot, 4 és 3 % lopást illetve betörést követett el.

A gyerekekkel készült interjúk azt mutatják, hogy a 80%-uk elsősorban az állami gondozás előtti időszakban vele és családjával történt eseményeket tartotta fontosnak megemlíteni, annak ellenére, hogy ez csak egy rövid időszak volt az életükben. A gyerekek életének középpontjában a nevelőotthon előtti élet, a család állt. Ez azért is érdekes, mert a családhoz kapcsolódó kulcsszavak között első helyen a verést említették a gyerekek. A társadalmi beilleszkedésükre vonatkozóan a következő megállapítást teszi a szerző: azoknak sikerül ez nagyobb konfliktusok nélkül, akik valamilyen társadalmi-főként munkahelyi-támogatást kaptak önálló életük kiépítéséhez, a hátrányok leküzdéséhez. (Hanák, 1978)

A kutatás felhívja a figyelmet az állami gondozott lét újratermelődésére is. Az állami gondozottsággal járó hátrányok az állami gondozottság utáni életszakaszra is kihatnak. Ilyen hátrány lehet például a család támaszának hiánya, általában az alacsony iskolai és szakmai végzettség, a lakáshiány, az önálló élet megteremtéséhez szükséges készségek hiánya, a több irányú beilleszkedési nehézség stb. Ezek a tényezők egymással találkozva és egymás hatását felerősítve reprodukálják azokat a körülményeket és okokat, amelyek a volt állami gondozott szülő gyermekénél is gyakran elkerülhetetlenné teszik a gyermek állami gondozásba vételét. Az állami gondozott családok újratermelődése tehát nemzedékről-nemzedékre áthagyományozódott objektív és szubjektív hátrányok megmaradásával, továbbélésével magyarázható. (Hanák, 1978)

6.1. Elhelyezési körülmények

A gyerekek életkörülményeit lényegesen befolyásolja, hogy milyen típusú intézményben kerülnek elhelyezésre, a következőkben az erre vonatkozó kutatásokat tekintjük át. Vidra- Szabó Ferenc (2000) Az állami gondozottak értékvilága című OTKA kutatásban azt vizsgálta, hogyan valósult meg a gyermekvédelmi intézményrendszer átalakítása, milyen a gyerekek helyzete az intézményekben. A vizsgálatba 1116 fő 18 évesnél fiatalabb gyermek iratanyagát vonta be, összesen 26 fővárosi és vidéki gyermekotthonból. A kutatás módszere az iratanyagok elemzése, interjúk készítése volt. Gyermeket, pedagógusokat és gyermekvédelmi szakembereket kérdezett meg. A gyerekek családi hátterére vonatkozóan megállapította, hogy gyakori a szülők válása, a különélés, az élettársi kapcsolat. A vizsgálatba bevont iratanyagok alapján a szerző arra a megállapításra jutott, hogy a gyerek helyzetéért a vizsgálatba bevont esetek közül 721-ben a szülő felelős. A bekerülés leggyakoribb oka az alkoholfogyasztás és a vele összefüggő agresszió. Vidra- Szabó (2000) Hanákhöz (1978) hasonlóan azt találta, hogy a gyerekek többségének legalább az egyik szülője él, és igen gyakori, hogy elhagyják a gyereket. Az általa vizsgált esetek közül 322-ben egyik vagy mindkét szülő elhagyta a gyereket. A kutatás szerint leggyakrabban az anyák kezdeményezik a gyerek állami gondozásba kerülését, második helyen a rendőrség áll, majd 3 helyen a fiatalok saját maguk kezdeményezték az intézményes nevelést. A feltárt esetek 1/3-ban a gyerekeknek semmilyen külső kapcsolata nincs. 1/3-nak az anyákkal van szorosabb-lazább kapcsolata. Az apák közül minden 10. tart kapcsolatot a gyerekekkel.

A vizsgálatba bevont minden második gyermeknek a testvére is állami gondozott. A nagyszülő fontos kapocs lehet, mert ők gyakran átveszik a lecsúszott szülők szerepét. A vizsgálatba bevont gyerekek 1/10-ét a szülők hazavitték, de visszakerültek az intézménybe, mert a család nem tudta befogadni, a gyerek pedig nem tudott beilleszkedni korábbi környezetébe. A hazakerülők 77%-a két évnél rövidebb időt töltött el családi környezetben. Ezen belül 42 %-uk egy évet sem volt otthon. A kutatásból az is kiderült, hogy a visszakerült gyerekek más otthonba kerültek vissza, nem az eredeti helyükre. A vizsgált 1116 esetből 703 alkalommal volt váltás. A gyermekotthonban élő gyerekek 40%-a már több áthelyezést is átélt. (Vidra- Szabó, 2000)

A jelenlegi gyermekotthoni struktúra nem alkalmas a gyerekek értékzavarainak a korrigálására. Az intézetben felnövekvő gyerekek kettős értékvilágban élnek, kettős értéktudatuk alakul ki. A formális mezőben jelennek meg az intézmény vélt és hirdett eszméi: szeretet, közösségiség, becsületesség, önfeláldozás, vallásos hit stb. A formális világ ebből következően meglehetősen szürke, sematikus viszont feladatrendszere könnyen teljesíthető, törvényei jól átláthatóak, könnyedén megtanulhatóak.

Az informális mezőben a mélyben lappangó, ám valóságosan működő normák, erőviszonyok és működési szabályok bújnak meg. (Vidra- Szabó, 2000)

Arató- Csizmadia- Szabó (2002) a különböző típusú nevelőotthonokat hasonlította össze. Arra a kérdésre keresték a választ, hogy a telepszerűen működő, hagyományos otthonok leválasztásával létrejött otthonokban illetve az önálló családi házban működő lakásotthonokban milyenek a nevelési eredmények, miben tér el egymástól a két típus, és ezek milyen életkörülményeket biztosítanak a gyerekek számára.

A vizsgálatban 85 fő 10 és 18 év közötti gyermeket kérdeztek meg, valamint 15 fő nevelőt. Módszerként a kérdőívet választották, ami 55 állítást tartalmazott. A kutatók feltételezték, hogy az önálló, kihelyezett lakásotthonban élő gyerekek elégedettebbek, kapcsolataik pozitívabbak, gazdagabbak, mint a telepszerű körülmények között élő társaiké. Jobban kötődnek az élőhelyükhöz, és jobban beleszólhatnak az őket érintő kérdésekbe.

A kihelyezett csoportokban élő gyerekek szignifikánsan elégedettebbek az életükkel, a helyzetükkel, és az őket befogadó csoporttal. Az önálló lakásotthonban élő gyerekek kapcsolatrendszere szignifikánsan gazdagabb. A kihelyezett lakásotthonokban könnyebben alakul ki a pozitív kötődés, esetleg erős elkötelezettség. Általában ez a családban élő gyermekek számára természetes. Az önálló lakásotthonban élő gyerekek közül többen érzik úgy, hogy beleszólhatnak az életükbe. Kutatásuk eredményei alapján egyetértettek azokkal a szakemberekkel, akik az önálló, kis létszámú, (egy csoportból álló) családias nevelőotthonok mellett érvelnek. A vizsgált két nevelőotthon-típus közül is inkább ebben kötődnek a gyermekek erősebben, pozitívabban fizikai és szociális környezetükhöz. (Arató –Csizmadia- Szabó, 2002)

A gyermekvédelmi szakellátás átalakítására vonatkozóan végzett kutatást Berényi és munkatársai (2004). Azt vizsgálták, hogy a gyermekvédelmi törvény hatására hogyan alakult a gyermekvédelmi szakellátást biztosító intézmények rendszere, rendelkezésre állnak-e a gyermekvédelemhez szükséges ellátási formák. Helyszíni vizsgálatot végeztek az Egészségügyi Szociális és Családügyi Minisztériumban, a fővárosi és 9 megyei önkormányzatnál, egy megyei jogú városban, 10 gyermekvédelmi szakszolgálatnál, 11 gyermekotthonban, 10 lakásotthonban, 2 utógondozó otthonban, 1 befogadó otthonban és 11 nevelőszülői hálózatban. A vizsgálat 14933 főt érintett, ez a 2002-es évben, a szakellátásban részesülő gyerekek 68 %-át jelenti.

Az intézményekre vonatkozóan a következő megállapítások születtek. A gyermekvédelmi szakellátást végző intézmények átalakítása a konkrét eredmények ellenére lassan haladt előre, alapvetően az ehhez szükséges források hiánya miatt.

A szabályozás prioritásként kezeli a kis létszámú családi körülményeket biztosító, maximum 12 férőhelyes lakásotthonok kialakítását, ahol biztosítható az egyéni törődés, könnyebbé válik a fiatalok társadalmi beilleszkedése. 2002-ben a gyermekotthonok átalakításának eredményeként a férőhelyek egyharmada lakásotthoni férőhely, ez 31%-kal magasabb, mint 1999. évben. A Gyermekvédelmi törvény hatályba lépése előtt már elkezdődött a nagy létszámú gyermekintézmények átalakítása. Kisebb szakmai egységeket, családi közösséget próbáltak a nagy otthonok falai között kialakítani. Az épületek adottságai, a foglalkoztatott dolgozók érdeke és nem utolsósorban a fenntartó önkormányzatok pénzügyi pozíciói hatására a gyermekvédelmi törvényt követően is maradtak meg korábbi nagy intézményeknek helyet adó épületekben gyermekotthonok. Ezekben több szakmai egységet hoztak létre, melyek különálló gyermekotthonként működnek. Az intézményi átalakítást a kastélyépületek kiváltását jellemzően a lakásotthonok vásárlásával oldották meg a fenntartók. A vizsgált megyék egyikében sem fejeződött be a gyermekvédelmi szakellátást biztosító intézmények teljes körű átalakítása és kiváltása. (Berényi és mtsai, 2004)

A gyerekek elhelyezési lehetőségeivel kapcsolatban megállapították, hogy a gyermekgondozás helyének kijelölését alapvetően a szabad férőhelyek befolyásolják. A területi gyermekvédelmi szolgálatokhoz tartozó gyermekvédelmi szakértői bizottságnak kell 2003- tól – a gyermek vizsgálata alapján – meghatároznia a gyermek érdekeinek megfelelő helyet. A gyakorlatban azonban a bizottság csak a szabad férőhelyek alapján hozhatja meg javaslatát a gondozás helyére vonatkozóan, ezért a szakellátásba bekerülő gyermekek nem minden esetben kerülhetnek a számukra legmegfelelőbb ellátást nyújtó gondozási helyre. A gyermekek nevelőszülőknél történő elhelyezése szakmailag optimális megoldás. A feladatellátásra alkalmas nevelőszülők hiányában a nevelőszülői hálózatok nem fejleszthetők korlátlanul. A kamaszkorú gyermekek gyakran súlyos magatartási problémákkal, különböző szenvedélybetegségekkel küzdenek, és a gondozásukhoz szükséges feltételeket (elhelyezési körülmények, megfelelő szakmai ismeretek) a nevelőszülők nem tudják biztosítani. A jelenlegi rendszerben a hagyományos nevelőszülők szeretnék megválogatni gondozottjaikat, a tapasztalatok szerint a problémás, idősebb, kamaszkorú gyermekek gondozását nem vállalják, ragaszkodnak a csecsemő vagy óvodáskorú gyermekek befogadásához. (Berényi és munkatársai, 2004)

A 18. életévüket betöltött fiatalok közül egyre többen veszik igénybe az utógondozói ellátást. A vizsgált időszakban számuk az életkezdési nehézségek és a továbbtanulási kedv növekedéséből adódóan 5,6%-kal, 4080 főre emelkedett. Az utógondozói otthonok és az elhelyezést szolgáló külső férőhelyek száma kevés. A gyermekotthoni férőhelyek 4-5 %-ban láttak el az 1999-2002 években utógondozottakat.

Az utógondozói ellátás megszűnésével, a 24. életév betöltésével a fiataloknak lakhatásukról, megélhetésükről önmaguknak kell gondoskodniuk. Az alanyi jogon járó otthonteremtési támogatás alacsony összege viszont nem jelent reális lehetőséget a lakásmegoldásra. Lakásvásárláshoz hitelhez ezek a fiatalok másoknál kevesebb eséllyel jutnak rendszeres jövedelem és hitelfedezet hiányában. (Berényi és munkatársai, 2004)

A lakásotthonban élő gyerekek közérzetét, elégedettségét, elhelyezési körülményeit vizsgálta Zsámbéki (2004). 27 lakásotthonból összesen 176 gyerekekkel készítették interjút a gyámi tanácsadók. Az interjúkérdések elsősorban a bekerülés körülményeit, a családi vagy korábbi baráti kapcsolatok alakulását, a lakásotthoni körülményeket, a felnőttek állandóságát, a társadalomba ágyazottságot, a lakásotthonhoz fűződő érzelmi viszonyt, a gyermeki jogok érvényesülését taglalta.

A megkérdezett gyerekek nagy része a korábbi gyermekotthonok kiváltásával került a lakásotthonba. Többségüknek (50,5%) volt információja arról, hogy hová fog kerülni. A gyerekek többségének (82,4%) van kapcsolata a családjával. 57,4%-uk nem tart kapcsolatot korábbi barátaival, ismerőseivel. Figyelemreméltó az az adat, hogy 101 gyermeknek megszakadtak a fontos kötődései. A korábbi baráti viszonyok alakulására két dolog jellemző. Egyrészt, minél régebben utalták be a gyermeket a szakellátásba, annál kevésbé maradnak meg ezek a kapcsolatok, a gyerekek nagy része idővel beletörődik ezek elvesztésébe. Másrészt nyilvánvaló, hogy a megmaradt baráti kapcsolatok zömmel a korábbi gyermekotthoni társakra redukálódnak. (Zsámbéki, 2004)

Arató - Csizmadia- Szabó (2002) eredményeihez hasonlóan Zsámbéki (2004) is azt találta, hogy a lakásotthoni elhelyezési körülményekkel a gyerekek többsége (81,8 %) elégedett. Az itt élő gyerekek gazdag társas kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, aktívan vesznek részt az önálló életre való felkészülésben. A nagyobb bevásárlásokat többnyire a lakásotthonban dolgozó felnőttek végzik, míg a napi kisebb vásárlásokat a gyerekekre bízják. A megkérdezettek többsége -122 fő- nem titkolja, hogy nem saját családjában, hanem lakásotthonban él. (Zsámbéki, 2004).

A gyermekotthonban élő, nagykorúságuk előtt álló fiatalok társadalmi integrációs esélyeit vizsgálta Rácz Andrea (2006). A kutatásban a hagyományos gyermekotthon és lakásotthon működését, az ott folyó szakmai munka megismerését, az ott nevelkedő fiatalok életkörülményeinek vizsgálatát tűzte ki célul. 6 intézményt keresett meg, ahol strukturált interjút készített az intézmény vezetőivel, nevelőivel a szervezeti, szakmai problémák megismerése érdekében. 31 fő nagykorúság előtt álló fiatallal készített interjút annak feltárására, hogy milyen a kapcsolatuk a nevelőkkel, saját családjukkal, milyen a párkapcsolatuk, illetve mi az elképzelésük az önálló életükről, kitől milyen segítséget várnak

az önálló élet megkezdéséhez. További 4 interjú készült döntéshozókkal a gyermekvédelmi rendszer fejlesztési lehetőségeinek feltérképezésére.

A vizsgált gyermekotthonok többféle belső szervezeti formában működnek. A vizsgáltak között volt olyan gyermekotthon, ami a nagy létszámú gyermekotthon részleges kiváltásával jött létre, szervezetileg az anyaothton mellett működik. Volt közöttük olyan, amelyben belső lakásotthoni egységeket hoztak létre, és nem tartozott hozzájuk külső lakásotthon. A lakásotthonok között vannak olyanok, amelyekben szervezeti felépítését tekintve több lakásotthon tartozik egy szakmai vezetés alá. A lakásotthon és a gyermekotthon közötti különbség a kutatás szerint abban van, hogy a lakásotthon sokkal inkább az életre tudja felkészíteni a gyereket, de a hogyan nem tisztázott. Átmenetinek tekinthetjük az átalakulást követően a jelen intézményi működést, ameddig csak formálisan deklarált nevelési elvek, célok, módszerek szolgálják az önálló életre való felkészítést. A szervezeti működésre vonatkozóan megállapítható, hogy a nagy létszámú nevelőotthonok külső részleges vagy belső tagozódású kiváltása a belső iskola megszüntetésével kezdődött a legtöbb esetben. A rendszer átalakításának útját a törvény egyértelművé tette, ugyanakkor megalapozott szakmai koncepció, szakmai iránymutatás, vagy egy olyan szakembergárda, amely ezt moderálta volna, nem állt rendelkezésre. (Rácz, 2006)

Új eleme a kutatásnak a nevelőkkel készült interjú. A nevelők számára új feladatnak bizonyult, hogy saját család mintájára kell az intézmény életét megszervezni, főleg a napi tevékenységek szervezése igényelt komoly változtatást. Megszűnt a „tömegben mozgatás”, nem kellett szigorú időbeosztáshoz alkalmazkodni. A nevelési elveket és módszereket is a megváltozott körülményekhez kellett volna igazítani (szakmai elvek mentén), de ehhez egységes szakmai iránymutatás, úgynevezett nevelési standardok nincsenek, így a pedagógiai módszerek, az értékközvetítés többnyire egyéntől függőek. (Rácz, 2006)

Zsámbéki (2004) és Arató- Csizmadia- Szabó (2002) eredményeihez hasonlóan Rácz (2006) is az önálló életre való felkészítésben látja a lakásotthon előnyét a gyermekotthonnal szemben. Ugyanakkor kiemeli, hogy ennek a módszerei kevésbé tisztázottak.

A korábbi kutatásokhoz hasonlóan ez a kutatás is alátámasztja, hogy a fiatalok alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, és a gyermekotthonra, lakásotthonra hárul a gyerekek felzárkóztatása. Az iskola előítéleteivel a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekeknek meg kell küzdeniük, mert a családban nevelkedő társaik, azok szülei, de számos esetben a pedagógusok is kirekesztik őket.

A gyerekekkel készített interjúk szerint a gyermekek rendelkeznek jövőképpel, de ez sok esetben elrugaszkodik a valóságtól, nincsenek tisztában a pénz értékével, illuzórikus elképzeléseik vannak a lakhatáshoz, a munkához jutásról.

Ugyanakkor fontos látni, hogy az intézmények egy vagy több szakma elsajátítását, a felsőoktatási rendszerben való megjelenést hangsúlyozzák, ami a jövő megalapozása szempontjából elsőként megjelenített érték. (Rácz, 2006)

6.2. Szabadidő

A szabadidős tevékenységek támogatják az intézmények munkáját abban, hogy a gyerekekre irányuló gondoskodó, védelmező, kompenzáló funkcióikat teljesíteni tudják. A gyerekek számára is segítséget adnak ahhoz, hogy a veszélyeztető tényezőkkel hatékonyabban tudjanak megküzdeni, az őket ért traumákat fel tudják dolgozni. A szabadidő eszközül szolgálhat továbbá azon képességek, készségek fejlesztéséhez, amik a gyerekek jövőben felmerülő problémáinak a megoldásához szükségesek. (Gilligan, 1999)

A szabadidő mennyisége és minősége jelentősen befolyásolja az intézményben elhelyezett gyerekek életkörülményeit. Az intézményekben élők szabadidős szokásaira vonatkozóan kevés önálló kutatás áll rendelkezésre, de a téma több kutatás részét képezi.

A nevelőotthonban élő gyerekek életmódját, csoportszerkezetét, szabadidős tevékenységét vizsgálta Hazai- Volentics (1986). A kutatás további célja a nevelőotthoni életmód megváltoztatása, a szabadidős tevékenységek gazdagítása volt. 17 nevelőotthonban 31 közösséget kérdeztek meg, összesen 451 gyereket. Módszerként a kérdőívet, a dokumentumelemzést, a szociometriát, az Irle-Csirszka-féle érdeklődésvizsgálatot, és az időmérleg készítését választották. Meghatározó szerepe volt a nevelőotthoni életmódkutatásban az időmérleg vizsgálatnak. Egy hétvégi és egy hétköznapi nap tevékenységrendszerét figyelték meg. Az étkezésre fordított idő mennyiségét kevésnek találták. Ez nehezíti a helyes étkezési szokások kialakítását. Ugyanez igaz a személyi higiéniára fordított időre is, ami nem volt több napi 15 percnél. Jelentősnek találták viszont a tanulásra fordított idő mennyiségét, ami naponta 132 perc volt. A nevelési dokumentumokból azonban az is megállapítható, hogy a jelentős mennyiségű tanulási idő általános jellemzője a hétköznapi nevelőotthoni életnek. (Hazai-Volentics, 1986)

A szabadidő eltöltésére vonatkozóan megállapították, hogy tényleges sporttevékenység csak 11 csoportban található, pedig a sport fontos személyiségformáló eszköz. Kultúrálódást szolgáló tevékenységek (mozi, színház, rádió, hangverseny, tévénezést soroltuk ide) a tévénezés kivételével igen kis számban szerepeltek. E tevékenységek éves szinten megjelenő gyakoriságát is figyelembe véve azt állították, hogy a nevelőotthon a kulturális értékek elsajátítását, mint fontos szocializációs feladatát nem jó szinten, úgy tűnik, hogy túlzottan a tv-re hagyatkozva látja el. (Hazai-Volentics, 1986)

A nevelőotthoni életmód jellemzője az ún. kettős zártság, amely abban nyilvánul meg, hogy a gyermekek a nevelőotthonon és a saját csoportjukon kívül csak korlátozott időtartamot tölthetnek. A kettős zártságra mutat az a tény is, hogy elenyésző gyakorisággal lépnek be külső személyek a nevelőotthon, az egyes csoportok életébe, és hogy a külső kapcsolatok teremtésének szinte kizárólagos színtere a nevelőotthonon kívüli iskola.

(Hazai-Volentics, 1986)

Egy másik a korábbiakban hivatkozott kutatásban szintén a tévé nézést találták a lakásotthonokban élők körében fő szabadidős tevékenységként. A gyerekek válaszaiból az derült ki, hogy szervezett külső programokról mindenhol igyekeznek gondoskodni. Többnyire tévénézéssel és számítógépezéssel töltik az időt. Csak 49 gyerek mondta azt, hogy a hétvégéken nincs semmilyen közös program. A leggyakrabban kirándulni mennek, vagy csak egyszerűen sétálnak a városban. Ezek nem költségigényes és könnyen megvalósítható házon kívüli programok. (Zsámbéki, 2004)

Elsősorban az alkohol- és drogfogyasztást kutatta Elekes-Paksi (2005) az intézményben élő fiatalok körében, de kitért a szabadidős tevékenységek vizsgálatára is. A számítógépes játékot találták a leggyakoribb szabadidős programnak. A kutatók összehasonlították a gyermekvédelemben és a családban élő gyerekek szabadidős szokásait, és azt találták, hogy a gyerekek gyakran töltik otthonülős programmal a mindennapjaikat. (Elekes-Paksi, 2005.)

6.3. Iskolázottság

A volt állami gondozottak társadalmi beilleszkedését segítő és nehezítő tényezőiről adott áttekintést Hanák (1985). Kiemelt figyelmet fordított az iskolázottság kérdésére. A kutatásban 19-28 éves volt állami gondozott fiatalok kérdeztek meg. Módszerként a mélyinterjút alkalmazták, és 48 fővel készítették el. A következő helyzetkép született a társadalmi beilleszkedést befolyásoló főbb tényezőkre a - nevelőotthoni nevelésre, a családdal való kapcsolattartásra, az iskolázottságra, a munkahelyi beilleszkedésre, a devianciákra vonatkozóan. A válaszadók 1/5-e szerint a nevelőotthon semmire nem készít fel. A másik ötöde az önállóságra való felkészítést nevezte meg eredményként. A többiek viszont hiányolták az önállóságra nevelést, a mindennapi életben való eligazodáshoz szükséges ismereteket. Ugyanakkor elismerően szóltak arról, hogy a nevelőotthon iskoláztatta, rendre nevelte és szakmára taníttatta őket.

A kutatásban a fiatalok két nagy csoportja rajzolódott ki. Az egyik az önbíráskodó, akiben kialakult az állandó készenlét az őt ért valós vagy vélt sérelmek önhatalmú visszafizetésére.

Ő az, aki konfliktuskezelési nehézségekkel küzd és mindenre agresszíven reagál. A másik csoport a megfélemlített „nyuszi”, aki nem tud sehol egyenrangú partnerkapcsolatot teremteni, és nem mer szólni, a sérelmeket az élet törvényének tekinti.

A családdal való kapcsolattartásra vonatkozóan megállapítható, hogy a gondozottak több mint felének megszűnik, meglazul, érzelmileg kiürül a családdal, testvérekkel való kapcsolata. A volt állami gondozottak fele visszaköltözött ugyan a családhoz, mert más megoldást nem talált. Amennyiben a család nem tudta vagy nem akarta visszafogadni, maradt az ágybérlet, az albérlet és a munkásszálló. Azt is megállapították, hogy nem ugyanahhoz a családhoz költöznek vissza a fiatalok, hanem rosszabbhoz. Felmerült a kérdés, miért nem történik semmi, hogy a családok visszanyerjék épségüket, és alkalmassá váljanak a szerepek betöltésére, és ne csúszzanak lejjebb. A szerző azt is megállapítja, hogy a volt állami gondozottak gyerekei közül is jó néhány ugyancsak állami gondozásba kerül. A megkérdezettek 10-15 százaléka folyamatosan, nemzedékről- nemzedékre állami gondozásba adja a gyermekét. (Hanák, 1985)

Az iskolázottságra vonatkozóan kiderült, hogy a szülők meglehetősen alacsony iskolázottsági, szakképzettségi szintjéhez képest a volt állami gondozottak mindenképpen iskolázottabbak, szakképzettebbek. A nagy többség elvégezte az általános iskolát, a lányok 40, a fiúk 46 százaléka megszerezte a szakmunkás végzettséget. Jellemző a lemorzsolódás is, de ez összefügg azzal, hogy az állami gondozottak az átlagosnál gyakrabban szorúlnak kényszerpályákra, vagyis kisebb lehetőségük van a szakmaválasztásra. A kényszerpályák a lemorzsolódáson kívül abban is megbosszulják magukat, hogy a szakmunkás bizonyítványt szerettek közül jó néhány nem a szakmájában, hanem betanított munkásként vagy segédmunkásként dolgozik. Többeknek beilleszkedési problémája van a munkahelyen. Ez a kutatás szerint a fiatalok türelmének hiányára, a munkaszervezethez való alkalmazkodás nehézségeire, és a munkahelyi előítéletekre vezethető vissza. (Hanák, 1985)

A volt állami gondozottak önálló életkezdési lehetőségeit, a gyerekek iskolázottságát kutatta Veres-Brezovszky (1990). A kutatásba az 1983-84-ben nagykorúvá vált fiatalok 60%-a került be véletlenszerű mintavétellel, illetve ezt egészítette ki a gyermek- és ifjúságvédő intézményekben található dokumentumok elemzése.

A gyermekek iskolázottsági mutatóira vonatkozóan vizsgálatuk adatai megerősítik azt a közismert tényt, hogy az állami gondozottak körében az iskolai végzettség jelentősen elmarad az azonos életkorú, nem állami gondozott fiatalok iskolai végzettségének országos átlagától.

Amikor a képzettségi szint belső szerkezetét vizsgálták, azt tapasztalták, hogy az állami gondozottak körében a képezhetetlenek, analfabéták, illetve az általános iskola nyolcadik osztályát el nem végeztek aránya magasabb (25 %- kal) az 1980-as népszámlálási adatok szerinti országos átlagnál. (Veres-Brezovszky, 1990)

A szerzők Hanákhhoz (1978) és Vidra-Szabóhoz (2000) hasonlóan megállapították, hogy az állami gondozott gyerekek elsősorban többszörösen hátrányos helyzetű perifériális szubkultúrából kerülnek az intézményekbe. A mintában szereplő minden harmadik gyermek (32,1 %) cigány származású volt. A bekerülés okaként a leggyakrabban a szülők deviáns életmódját jelölték meg. A 0-3 évesek szüleinek 57,5 %- ánál, a 15-18 évesek szüleinek 48%-ánál van feltüntetve egy vagy több deviancia az állami gondozásba vétel okaként. A 15-18 éves korokban bekerülőknél előtérbe kerül a gyermek saját devianciája (31%-nál) illetve magatartási problémája (53%-nál). A gyermek devianciáját a család felbomlási folyamatának egyik eredményeként értelmezhetjük. (Veres-Brezovszky, 1990)

A kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy a családi miliő, mint bekerülési ok mellett az állami gondozás intézményrendszerének napi pedagógiai gyakorlatában is számos olyan ok és körülmény lehet, ami jelentős hatással van az iskolai pályafutásra. (Veres-Brezovszky, 1990)

Az állami gondozottak iskolai pályafutását, a gyermekvédelem intézményrendszerének iskoláztatásra gyakorolt hatását vizsgálta Hazainé-Csókay (1990). 61 nevelőotthon összesen 5829 növendékét kérdezték meg kérdőíves módszerrel. A kutatásban 5 tanév, 1981-1986 alsófokú oktatási és gyermekvédelmi statisztikai adatait vizsgálták. A kutatás fontos szempontja volt, hogy mekkora az otthon mérete, illetve, hogy külső vagy belső iskolába járnak-e a gyerekek. A vizsgált otthonok növendékeinek az elmúlt öt évre vonatkozó összesített tanulmányi átlaga alapján megállapították, hogy a külső és a belső iskolában elért átlageredmény között kicsi a különbség.

Veres-Brezovszky (1990) eredményeihez hasonlóan a túlkorosság megjelenik problémaként ebben a vizsgálatban is. A nevelőotthonok esetében gyakori a gyerekek 2-3 éves lemaradása, de nem ritka a 4-5 éves túlkorosság sem. Alsófokú nevelési statisztikai adatok szerint az általános iskolások 3-5 %-a nem iskolaérett. A gyermekvédelmi statisztika ezzel szemben a hat éves állami gondozottak 28-45 %-át jelzi nem iskolaérettnek. (Hazainé-Csókay, 1990)

A továbbtanulásra vonatkozóan a kis otthonok jobb eredményeket értek el. 1985/86-os tanévben az általános iskola befejezése után az állami gondozott gyerekek 82%-a tanult tovább. Hanákkal (1985) megegyezően ez a kutatás is azt mutatta, hogy az állami gondozottak szakmaválasztási lehetősége behatárolt, a gyenge tanulmányi eredmény a bizonytalan

pályaelképzelés, valamint a pályairányítási gyakorlat miatt. A vizsgált időszakban 100 gyermek került áthelyezésre kiegészítő iskolába. A megalapozatlan áthelyezésekre hívja fel figyelmünket az a tény, hogy a gyermekvédelmi statisztika szerint az állami gondozottak közel 30%-a kiegészítő iskolás, szemben a családban élők 2,4- 2,5 %-os arányával. (Hazainé-Csókay, 1990)

A kedvezőtlen iskolai eredmények miatt a nevelőotthonokban javítani kell a szocializációnak az iskoláztatást előmozdító feltételeit. Segíteni kell a gyerekeknek, hogy ne maradjanak le az iskolában, korrekciós foglalkozások, felzárkóztatás biztosításával. A szociometriai vizsgálat megerősítette, hogy a 7-12 létszámúnál nagyobb csoportokban kisebb eséllyel alakul ki jó belső kohézió és arányos, kedvező csoporttagozódás. Az ennél nagyobb csoportlétszámnál könnyebben jönnek létre elkülönülő alcsoportok, klikkek. (Hazai, 1984)

Egy másik kutatásban szintén a gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek iskolai karrierjének alakulását vizsgálta Hodosán-Rácz (2009). Kérdőívet vettek fel 208 középfokú képzésben résztvevő fiatallal, amelyet 20 interjúval egészítettek ki. A megkérdezettek 36,9 %-a élt gyermekotthonban. A kérdezettek többsége (72,8%) normál tagozatú, 15,5% speciális osztályba járt a középfokú képzés megkezdése előtt.

A korábbi kutatásokhoz hasonlóan a kutatók itt is azt találták, hogy a megkérdezettek körében magas a bukások, osztályismétlések aránya. (Veres-Brezovszky, 1990, Hazainé-Csókai, 1990). 33% ismételt évet, ez azt jelenti, hogy minden harmadik gyermek kényszerült erre az általános iskolában. Többségük (57%) az osztályismétlést rossz tanulmányi eredményének köszönheti, de 22%-ukat a családi problémák nehezítették a sikeresebb iskolai teljesítmény elérésében. Az igazolatlan hiányzás 14%-ban vezetett osztályismétléshez, míg egészségügyi problémák miatt csak két fiatal jutott erre a sorsra. Sajnálatos módon 17% túlkorosan, 16 évesen vagy annál idősebben szerzett általános iskolai bizonyítványt. (Hodosán- Rácz, 2009)

A fiatalok többsége (48%) érettségit és szakmát is adó képzésben kívánt továbbtanulni, és 41 % preferált valamilyen szakiskolát. Nagy részük (78%) jelenlegi iskoláját jelölte meg első helyen, viszont 44 fiatal nem ide szeretett volna bekerülni. A szakma megszerzése után a fiatalok egy jelentős része munkába kíván állni.(Hodosán- Rácz, 2009)

A megkérdezettek iskolai magatartási problémákról is beszámoltak, ez legnagyobb arányban az igazolatlan hiányzást, a dohányzást és a tanárokkal való tiszteletlen viselkedést foglalta magában. A kutatók a középiskolai tanulás során is magasabb arányú (20%) bukásról számoltak be az intézményekben élő fiatalok körében, mint a szakiskolai tanulók országos átlaga (13%). Annak ellenére, hogy a fiatalok járnak felzárkóztatásra.

A fiatalok 85,1%-a úgy gondolja, hogy az iskola felkészíti őket a munkavállalásra, viszont 75 % szerint csak átlagos tudásra tesznek általa szert, ami nem biztos, hogy a munkaerőpiacon elegendő. (Hodosán- Rácz, 2009)

A megkérdezettek többsége úgy véli, hogy a gyermekvédelmi gondozási háttérrel jobb eredményt tudnak elérni a tanulásban, mintha saját családban élnének. Tanulási probléma esetén elsősorban a gyermekvédelemben dolgozó szakemberektől kérnek segítséget a fiatalok, őket követik a tanárok, a barátok, a lakótársak. A gyermekvédelmi gondoskodás oktatási szempontból való felértékelődése abból látszik, hogy a fiatalok 44 %-a szerint a nevelkedési háttér nem játszik szerepet abban, ki hogy tanul.

A húsz fiatallal készített interjú alátámasztotta, hogy az iskolai lemorzsolódást befolyásolja többek között a gyakori gondozási helyváltás, a fiatalok tanulással szembeni negatív attitűdje, az iskolával való elégedetlenség, a kevés tanulásra fordított idő, a munkaerőpiacon való minél előbbi részvételi szándék, az irreális jövőkép, a tanácstalanság, sodródás. (Hodosán- Rácz, 2009)

6.4. Alkohol, drog, dohányzás

Nevelőotthonban élő fiatalok körében végzett kérdőíves vizsgálatot Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében Murányi (2000). 263 fő állami gondozásban élő fiatalot kérdezett meg. A kutatás célja a legális és illegális drogok kipróbálásának, alkalmoszerű vagy rendszeres fogyasztásának a feltárása.

A kutatás szerint a fiatalok 35%-a már kipróbálta a cigarettázást, egyötödük (21 százalék) még soha nem dohányzott, azonban a relatív többség (44 százalék) rendszeres dohányzó. A fiatalok fele (53 százalék) életében már többször ivott szeszes italt, rendszeres fogyasztónak csak 13 százalék nevezhető. A fiatalok egyharmada (34 százalék) teljesen absztinens, mivel még nem fogyasztott életében alkoholt. Az illegitim drog fogyasztása a fiatalok 8 százalékánál fordult elő. (Murányi, 2000)

A kortárskapcsolatok befolyásoló hatása jelentős mind a dohányzás, mind az alkohol- és drogfogyasztás vonatkozásában. Különösen erőteljes a kortársak hatása a dohányzás tekintetében. Ha a barátok között van cigarettázó, akkor az ide tartozók fele (50 százalék) rendszeres dohányos, ha nincs, akkor csak 7 százalék. (Murányi, 2000)

Örkényi és munkatársai (2005) az állami gondozásban nevelkedő fiatalok drogfogyasztási szokásait vizsgálta. A kutatók arra a kérdésre keresték a választ, hogy milyen tényezők jelentenek nagyobb rizikót vagy éppen védelmet a drogfogyasztás szempontjából.

A vizsgálatban 15-18 éves állami gondozott fiatalokat kérdeztek meg. A kutatásban összesen 1008 fő vett részt az ország valamennyi megyéjéből.

Önkitöltős kérdőívet alkalmaztak, amely az alábbi kérdéscsoportok köré szerveződött: a gyerekek személyes jellemzői, családi kapcsolatai, iskolai tanulmányai, a gyerekek között előforduló bántalmazás, drog-, és alkoholfogyasztás, a gyerekek étellel való elégedettsége, az önminősített egészség megítélése, valamint a gyermekjogokkal kapcsolatos kérdések. A kutatás eszközeként használták még az alábbiakat: CBCL (Child Behavior Checklist) Deviancia skálája, a pszichológiai Immunrendszer kérdőív rövidített változata, gyermek depresszió kérdőív, Rosenberg önértékelés skála, az étellel való elégedettség mérésére a 11 fokú Cantrill létra. Ezek a kutatások is megállapították, hogy az állami gondozott fiatalok kedvezőtlenebb helyzetben vannak, veszélyeztetettebbek, mint a családban élő társaik. Nagyobb arányban fordult elő körükben a napi dohányzás, a többszöri részegség, a védekezés nélküli szexuális kapcsolat és a különböző drogok kipróbálása. Rosszabb lelki egészség (magasabb depresszió pontszám, magasabb tünetpontszám) és alacsonyabb önértékelés jellemzi őket. (Örkényi és mtsai, 2005)

A drogfogyasztásra vonatkozóan a kutatási eredményeket összevetették az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása WHO nemzetközi kutatás hazai országos reprezentatív mintájának adataival, és az alábbi következtetésre jutottak: az állami gondozott fiatalok körében az országos átlaghoz képest magasabb a marihuána, a ragasztó, a gyógyszer, a speed és az extasy használat gyakorisága. Közöttük több mint kétszeres a függő dohányosok aránya, magasabb a többszöri részegségről beszámoló, a védekezés nélküli szexuális kapcsolatot létesítők aránya, mint az országos mintában. Az állami gondozott fiatalokra az alacsonyabb önértékelés, magasabb pszichoszomatikus tünet-pontszám és magasabb depresszió- pontszám jellemző (Örkényi és mtsai, 2005).

Az alkoholt illetően megállapították, hogy a gyerekek 79,8%-a ivott már életében, és csupán minden 5. gyerek válaszolta azt, hogy soha nem ivott még. A gyermekotthonban élő fiatalok között nagyobb arányban jellemző az alkohol kipróbálása, mint a lakásotthonban élőkénél. A dohányzás tekintetében a kutatók azt találták, hogy a tanulók 61,9 % -a függőnek számít, vagyis napi szinten dohányzik. A gyermekotthonban élő fiatalok körében a lakásotthonban élőkhez képest magasabb a napi szinten dohányzók aránya.

A vizsgálat alapján megerősítést nyert a lakásotthonok előnye, szemben a gyermekotthonokkal. A lakásotthonban élő fiatalok ugyanis a jóllétre és a pszichológiai alkalmazkodásra vonatkozó mutatók alapján kedvezőbb helyzetben vannak. Jobbnak ítélik a bánásmódot, és jobb kapcsolatról számoltak be nevelőtanárukkal. Ennek alapján fontos a lakásotthoni hálózat bővítése, annak érdekében, hogy minél több család nélkül maradt gyermek kerülhessen az intimitást és a családi környezetet jobban megvalósító lakásotthoni elhelyezésbe. (Örkényi és mtsai, 2005)

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő fiatalok alkohol-, drog- és dohányzási szokásaira vonatkozóan végzett kérdőíves vizsgálatot Elekes-Paksi (2005). 10-18 éves fiatalokat kérdeztek meg, akik intézményekben és nevelőszülőknél kerültek elhelyezésre. A vizsgálatban 80 gyermekotthon és összesen 993 fő vett részt. A kutatásban a 2003. évi ESPAD kutatás kérdőívét használták.

A kutatás szerint a megkérdezettek többsége tanul, 60,5 %-uk általános iskolába jár. A gyerekek családi hátterére jellemző, hogy a legtöbb probléma a gyermekotthonban élők családjában található. Az országos átlaghoz képest körükben magas a börtönbüntetés, az öngyilkossági kísérlet, a nyugtatók, altatók szedése.

A gyermekotthonban élő fiatalok 37,8%-a kipróbált már eddigi élete során valamilyen visszaélésre alkalmas tiltott vagy legális szert. Többségük, a megkérdezettek 32,7%-a biztosan drogfogyasztási céllal használt valamilyen tiltott drogot. Gyógyszer és alkohol kombinált változatával minden ötödik intézetben élő gyerek próbálkozott. A 2003-as ESPAD vizsgálat 16 éves korosztályával összehasonlítva a gyermekotthonban élő fiatalok érintettsége jóval meghaladja a magyarországi normálpopulációét. Míg a hazai 16 évesek között átlagosan minden 6. (16,2%) próbálkozott eddigi élete során valamilyen tiltott droggal, addig a gyermekotthonban élő azonos korú fiatalok között a kipróbálók aránya 30,8%. (Elekes-Paksi, 2005)

Örkényiek (2005) kutatásához hasonló eredményre jutott Elekes és Paksi (2005), amikor megállapították, hogy a drogok közül a gyermekotthonban élők leginkább a marihuánát fogyasztják. Körükben jóval korábban jelenik meg reális veszélyként a droghasználat. A 16 éves átlagpopulációban 14-15 éves korban történik a kipróbálás, a gyermekotthonban élők már 14 éves kor előtt túl voltak az első kipróbáláson.

A gyermekotthonban élők közül a szakközépiskolába járók a legérintettebbek a drog szempontjából.

Az alkoholfogyasztási szokásokat felmérve a kutatók azt találták, hogy a megkérdezettek 56,4%-a fogyasztott már alkoholt életében. Míg a gyermekotthonban élők alkoholfogyasztása mennyiségben és gyakoriságban is elmarad a 16 éves népesség fogyasztásától, addig a lerészegedés és a nagyivás mutatói meghaladják az átlag populációra jellemző mutatókat. A gyermekvédelmi gondoskodásban élőknel az életkor előrehaladtával az alkoholfogyasztás legtöbb mutatója nő. A szülők iskolai végzettsége, a család szerkezet, a szülőkhöz való viszony befolyásolja a fiatalok alkoholfogyasztási szokásait. A gyermekvédelmi intézményekben élőknel azonban azt találták, hogy nem a család, hanem elsősorban a baráti kapcsolatok alakítják a fogyasztási szokásokat. (Elekes-Paksi, 2005)

A dohányzást a fiatalok 61,7 %- a legalább egyszer már kipróbálta. Több mint egyharmaduk napi rendszerességgel dohányzik. A dohányzás a gyermekotthonban élőknel magasabb arányú, kétszerese az országos átlagnak. Az életévek számának gyarapodásával párhuzamosan nő a napi hat vagy több cigarettát elszívók aránya. (Elekes-Paksi, 2005)

A kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a gyermekotthonokban élő fiatalok nagyobb veszélyeztetettségnek vannak kitéve a droghasználat, a dohányzás és az alkoholfogyasztás szélsőséges formáira utaló lerészegedés és nagyívás tekintetében. (Elekes-Paksi, 2005, Örkényi és mtsai, 2005)

6.5. Az intézményekben élő cigány gyerekek

A gyermekvédelmi gondoskodásba került gyermekek helyzetére vonatkozóan 2005-ben végzett kutatást Neményi - Messing (2007). Azt vizsgálták, hogy milyen okok állnak a gyermekvédelmi gondoskodásba helyezés mögött, vannak-e regionális, települési, illetve a családok szociális és etnikai háttere alapján tapasztalható különbségek az intézménybe kerüléskor, tekintettel vannak-e az elhelyezés során a gyermek speciális és különleges szükségleteire, illetve milyen akadályok állnak a megfelelő ellátás előtt, befolyásolja-e, és ha igen, milyen módon a gyermekvédelmi gondoskodásba kerülés a gyermek iskolai pályafutását, további esélyeit.

A kérdőívet a nevelőszülői és a gyámi tanácsadók töltötték ki a rendelkezésre álló iratanyagok alapján. A kutatásba három korcsoportot vontak be, a 0-3 éves, a 6-7 éves korosztályt és a serdülőkorúakat. Összesen 1866 gyermekre vonatkozóan gyűjtöttek adatokat. Az a tény, hogy a kérdőívek kizárólag a szakszolgálatok munkatársai számára rendelkezésre álló dokumentumok alapján kerültek kitöltésre, jelentősen korlátozta a kutatás mozgásterét. Csak olyan kérdéseket, tehettek fel, amelyeket a gyermekről elvileg rendelkezésre álló dokumentáció eredetileg is tartalmazott. Másrészt pedig szembesülniük kellett azzal a –mint kiderült, nagyon gyakori – problémával, hogy a gyermekek dokumentációja hiányos. (Neményi-Messing, 2007)

A kutatást összefoglalva megállapítható, hogy a roma kisebbséghez tartozás nagymértékben kihat a gyermekvédelmi gondoskodásba kerülés valószínűségére. Országos szinten is jelentős mértékű, több mint két és félszeres egy roma gyermek bekerülési esélye lakossági arányaihoz képest, de még kirívóbb az esélykülönbség bizonyos megyék esetében. A lakosságon belüli magas romaarány magával vonja, hogy a gyermekvédelmi szakellátás hatókörébe is rendkívül magas számban –s az országos átlaghoz képest kimagasló arányban – kerülnek roma gyermekek (Borsod- Abaúj –Zemplén, Nógrád vagy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a gyermekkorú népesség negyedét meghaladó vagy megközelítő roma

gyermekarányszámokat, és ebből következően a gyermekvédelmi gondoskodásba akár 73 %-os roma előfordulási arányt is találhatunk). Mégis a roma gyerekek bekerülésének esélye éppen azokban a megyékben a legmagasabb, ahol a romák lakossági aránya nem éri el az országos átlagot. (Neményi-Messing, 2007)

A gyermekvédelmi szakellátásba került gyermekekre vonatkozóan a szerzők megállapítják, hogy az ország gyermek lakosságának megoszlásával összevetve az látható, hogy a községekben élő gyerekek valamelyest veszélyeztetettebbek. Míg az országos arányuk 36% körül van (korcsoportonként néhány százalékot tér el), addig a gyermekvédelmi gondoskodásba a kistelepülésről bekerültek aránya 40-45 %. Ez feltehetően azzal magyarázható, hogy a községekben súlyosabb megélhetési és szociális problémákkal terheltek a családok, és ezekre gyakran más olyan veszélyeztetettségi ok rakódik (pl. alkoholizmus, pszichés betegségek), amelyek végül a gyermek családból való kiemeléséhez vezetnek. (Neményi-Messing, 2007)

A bekerülés okait vizsgálva a következő megállapítást tették a vizsgált mintára vonatkozóan: a legnépesebb csoportot azok a gyermekek alkották, akiket szüleik elhanyagoltak, a család rossz szociális körülmények között élt, a szülők szenvedélybetegek, illetve a gyerekeket a szülők elhagyták. 624 gyermeket soroltak ide. A második csoportba azok a gyerekek kerültek, akik rossz szociális körülmények között élnek, és ebből fakadóan a szülők elhanyagolták őket. Ide 425 gyermeket soroltak. 320 gyermeket érintett a szülők betegsége vagy halála. 309 gyermek esetében saját deviáns viselkedése miatt került sor a kiemelésre. Az utolsó csoportot azok a gyermekek alkották, akiket szüleik bántalmaztak, esetleg szexuálisan zaklattak. 190 gyermeket soroltak ide a kutatók. A szakellátásba került gyermekek elhelyezésére vonatkozóan a következőket állapították meg: A gyermekek elhelyezésekor tehát úgy tűnik, hogy - a gyermekvédelmi törvény céljaival ellentétben- nem a gyermek legfőbb szükséglete és érdeke az egyetlen irányadó, meghatározó szempont, hanem a döntést a meglévő struktúra és intézményrendszer adottságai, és gazdasági megfontolások is befolyásolják.

Az elhelyezés körülményeit vizsgálva a kutatók azt találták, hogy a mintába került gyermekek felét gyermekotthonban helyezték el. A kamaszokra különösen igaz ez, hiszen mindössze 14%-uk kerül nevelőszülőkhöz. Az etnikai háttér szempontjából végzett összehasonlítás során megállapították, hogy a romának tartott gyerekek jelentősen nagyobb arányban kerülnek gyermekotthonba, mint nem roma társaik. A csecsemők között az ő 53%-os gyermekotthoni elhelyezésükkel szemben a nem romák 40%-os aránya áll, hasonlóan nagy a különbség a serdülők esetében (58% szemben a 46%-kal), és ugyan kisebb mértékben, de az iskolakezdők között is túltreprezentáltak a roma gyerekek a nem romákhoz viszonyítva.

(35 illetve 30% ebben az ellátási formában.) Ehhez képest pedig minden korcsoport esetében azt tapasztaltuk, hogy a nem roma gyerekek nagyobb hányada kerül családszerű ellátásba, illetve kamaszok esetében a feltehetően nagyobb önállóságot és az életre való felkészítés szempontjából elfogadhatóbb életformát nyújtó lakásotthoni elhelyezésbe is. (Neményi-Messing, 2007)

Az Európai Unió támogatásával az Európai Roma Jogok Központja (ERRC) szervezett kutatást, Havas-Herczog-Neményi (2007) vezette. Azt vizsgálták, hogy felülreprezentáltak-e a roma gyerekek a gyermekvédelmi szakellátásban, hogyan valósul meg a roma gyermekek örökbefogadása, valamint azt is kutatták, hogy milyen okok miatt aránytalanul magas a szakellátásban élő gyermekek értelmi fogyatékosná nyilvánítása. Módszerként a fókuszcsoportos interjút választották. Magyarország 7 régiójában egy-egy fókuszcsoportos interjú készült, amibe minden érintett szakterület képviselőjét bevonták. Összesen 68 szakember vett részt a fókuszcsoportos beszélgetéseken. Budapesten és Pécsen egy-egy szülő és gyermekcsoporttal is készítettek fókuszcsoportos interjút, összesen 4 alkalommal. A szülőktől és a gyerekektől is megkérdezték, hogy hogyan látják az intézménybe való bekerülésüket. A gyermekcsoportban 14 és 21 év közötti fiatalokat kérdezték meg, akik között voltak roma és nem roma gyerekek is.

A kutatók megállapították, hogy a roma gyermekek nagymértékben felülreprezentáltak a magyar gyermekvédelmi szakellátási rendszerben. Az ERRC által meglátogatott szakellátási intézményekben a mintába került gyermekek 40 százaléka volt roma és 18 százaléka félig roma származású: együttesen 58 százalékuk. Reális becslések szerint a magyar gyermeknépességnek mindössze 13 százalékát teszik ki a roma gyermekek. Felülreprezentáltságuk a gyermekvédelmi szakellátásban nagyrészt a romák elleni közvetett diszkriminációval magyarázható, azáltal, hogy a gyermekvédelmi törvény előírásainak alkalmazása, illetve maga a gyermekvédelmi rendszer működése aránytalanul nagymértékben érinti a roma népességet. A kutatás szerint a kiemelések oka gyakran az anyagi okra vezethető vissza, a roma gyermekeket gyakrabban emelik ki emiatt, mint nem roma társaikat. A roma gyermekeket nagyobb valószínűséggel nyilvánítják értelmi fogyatékosná vagy sajátos nevelési igényűvé, mint nem roma társaikat. (Fenntartott érdektelenség, 2007)

A roma gyerekek gyermekvédelemben tapasztalható esélyeit kutatta Herczog és Neményi (2007). Fókuszcsoportos beszélgetést folytattak az ország 7 régiójában, 67 szakember részvételével. A kutatókat elsősorban a roma gyerekek helyzete érdekelte a gyermekvédelem rendszerén belül. Vizsgálták az örökbefogadás, a szakellátásba való bekerülés okait, és a szakellátásban a fogyatékosná minősítés kérdéskörét is.

Az intézménybe való bekerülés okát nem a gyermekvédelmi rendszer működésével összefüggő okokkal magyarázták a szakemberek. Ilyennek tekinthető az a vélemény, miszerint nem a gyermek származása, hanem a veszélyeztetettség mértéke befolyásolja, hogy a gyermek szakellátásba kerül-e. Ennek alátámasztására leggyakrabban a romák általános rossz szociális körülményeit, a családok magasabb gyerekszámát említették, de azt az állításukat is megfogalmazták, hogy az átmeneti gondozás feltételei kevésbé adottak roma családok esetében, mint nem roma családoknál. Problémának látták, hogy a veszélyeztető roma családokat környezetük nem tolerálja, szerintük a többségi társadalom romákkal szembeni alacsony toleranciaszintje okolható esetenként a védelembé vételéért. (Herczog-Neményi, 2007)

A gyermekvédelmi szakemberek hatókörén kívüli okként hangzott el az is, miszerint a romák felülreprezentáltságának magyarázata az, hogy a romák gyakori deviáns magatartása okozza gyermekeik nagyobb arányú bekerülését. Devianciaként említették az iskolakerülést, a fiatalok körében a gyakori bűnelkövetést, a megélhetési bűnözés különböző formáit, amelybe a résztvevők szerint a kiskorú gyermekeket is bevonják szüleik. (Herczog-Neményi 2007)

6.6. Nemzetközi kutatások

A különböző országok gyermekvédelmi rendszerére vonatkozóan Madge (1994) végzett európai összehasonlító vizsgálatot. Az Európai Közösség 12 országában (Belgium, Dánia, Franciaország, Németország, Görögország, Írország, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Portugália, Spanyolország, Egyesült Királyság) és Svédországban vizsgálta többek között a család nélkül maradt gyerekek elhelyezésének lehetőségeit, miközben bemutatta az adott országok gazdasági-társadalmi- demográfiai jellemzőit is.

Az egyes országokban széleskörű változtatásokra került sor a gyermekek életkörülményeiben. A hagyományos intézményekben való elhelyezés kedvezőtlen hatásainak a felismerése arra motiválta az országokat, hogy átalakítsák az intézményrendszert, valamint előtérbe helyezték a gyereket nevelő családok segítségét. Az európai országokban visszaszorulóban van a gyermekotthoni elhelyezés, helyette a kisebb léptékű lakásotthonokat és a nevelőszülői elhelyezést preferálják. Valamennyi országban csökkent a gyermekotthoni férőhelyek száma, és ezzel párhuzamosan nőtt a nevelőszülői elhelyezés aránya. Görögország helyzete kivételes abból a szempontból, hogy itt a többi országhoz képest lassabban fejlődött a nevelőszülői elhelyezés lehetősége. (Madge, 1994)

Az intézmények átalakítását több tényező is befolyásolta a vizsgált országokban. Egyrészt jobban odafigyelnek a gyermekek jogaira, másrészt gazdasági szempontból az intézményes elhelyezés drágább, mint a többi elhelyezési forma, harmadrészt a közvélemény számos előítéletet táplál az intézményben felnőtt gyerekekkel, fiatalokkal szemben. Mára a nevelőotthonok kisebbek és kevésbé „intézményes” jellegűek. Dániában mindig is alacsonyabb volt az egy intézményben elhelyezett gyerekek létszáma, mint a többi országban. A '70-es években legfeljebb 50 főt, ma pedig 10-12 főt helyeznek el egy intézményben. Belgiumban a gyermekotthonokon belül kisebb részlegek kialakítására tettek kísérletet, ahol legfeljebb tíz gyerek elhelyezésére nyílt lehetőség. A többi országban is megvalósulni látszik ez a törekvés, bár több országban, így Portugáliában, Spanyolországban, Olaszországban is működtek még nagy létszámú otthonok a kutatás idején. (Madge, 1994)

Az otthonok között több országban működnek rövid elhelyezést biztosító otthonok. Belgiumban például megfigyelőközpontokat hoztak létre, ahol rövid ideig, legfeljebb 3 hónapig kapnak ellátást a fiatalok. Luxemburgban pedig addig biztosítanak ellátást, amíg intenzíven segítik a családot, utána visszakérülnek a családba a gyerekek. A bentlakásos iskolák speciális szerepet töltenek be a gyermekek védelmében. Belgiumban, Dániában, Franciaországban és az Egyesült Királyságban használják leggyakrabban ezt a formát a gyerekek védelmére. (Madge, 1994)

Több nemzetközi kutatás is foglalkozik az intézményben élő fiatalok mentális állapotával, drog-, alkoholfogyasztási szokásaival. Angliában, Walesban és Skóciában vizsgálta a gyerekek mentális, érzelmi zavarait, szerfogyasztási szokásait Meltzer és társai (2003). A kutatásban 877 fő 5-17 éves gyerekkel végeztek kérdőíves vizsgálatot. A kutatás eredménye szerint a megkérdezett gyerekek 45 %-a szenved mentális zavarban, súlyos magatartási zavarban 38 %-uk, szorongásos depresszióban 16 %-uk és hiperaktív 10 %-uk. A dohányzási szokásokra vonatkozóan megállapítható, hogy a megkérdezettek 44%-a a vizsgálat idején is dohányzott, 27 % mondta azt, hogy még soha nem próbálta. Az alkoholfogyasztás gyakoriságát is vizsgálták. 38% mondta azt, hogy még soha nem ivott alkoholt, egynegyedük legalább havonta egyszer iszik. A gyerekek 12%-a mondta azt, hogy tíz éves korában vagy korábban kezdett inni. A drogok közül legtöbben a cannabist használták már életükben, 39%-uk. Ezeknek a fiataloknak a fele az elmúlt hónapban is használt drogot. A cannabis után az extasy volt a leggyakrabban használt drog. (Meltzer és társai, 2003)

A gyerekek iskolai tanulmányaira vonatkozóan megállapították, hogy a matematika, írás, olvasás elsajátítása sok nehézséget okoz. A gyerekek felének van nehézsége legalább az egyik területen.

A gyerekek közül 59%-nak van 1 éves elmaradása az iskolai tanulmányok terén az életkorához képest. 19%-uk 3 vagy több évvel is elmaradt az életkorához viszonyítva. (Meltzer és mtsai, 2003).

Hasonló eredményre jutott Ford és mtsai is (2007), akik 1453 fő, az 5-17 éves korosztályba tartozó, intézményben élő gyereket vizsgáltak kérdőíves módszerrel, valamint családban élő deprivált és nem deprivált gyerekeket kérdeztek meg, Angliában. A kapott eredményeket összehasonlítva megállapítható, hogy az intézményben élők körében nagyobb arányú a pszichés-, idegrendszeri problémákkal, és a tanulási nehézséggel küzdő gyerekek aránya, mint a nem intézményben élő gyerekek körében. (Ford és mtsai, 2007)

A kábítószer fogyasztást kutatta az intézményben élők körében Thiersch és mtsai (1998). Interjút készített 42 fiatallal, valamint az iratanyagaikat is elemezte. A megkérdezettek közül 25-en már az intézménybe kerülés előtt is drogfogyasztók voltak, 17 főnél az ellátás alatt alakult ki ez a probléma. A fiatalok közül legtöbben 15-18 éves korukban kerültek az intézménybe (24 fő). A szülők körében kevéssé fordult elő a drogfogyasztás, mindössze 2 fő esetében. Jellemző a fiatalokra a magatartászavar, gyakran küzdenek tanulási nehézségekkel, koncentrációs problémákkal. Az iskolakerülés a megkérdezettek felénél jelentett problémát. További sajátosság a fiatalok és szüleik között meglévő kapcsolati zavar (17 fő), amit gyakran követ agresszív magatartás. (Thiersch és mtsai, 1998)

Schmid (2006) kutatásában 689 német serdülőt kérdezett meg CBCL (Child Behavior Checklist) Deviancia skála alkalmazásával. A megkérdezettek a 4-18 éves korosztályba tartoztak és 20 különböző intézményben éltek Baden-Württembergben. A csoportokban 8,4 fő került elhelyezésre. A vizsgálat szerint az intézményben élő gyerekek közül a legtöbben magatartászavarral küzdenek (26%), ez a probléma a hasonló korú átlagnépesség 6 %-át érinti. Hiperaktív 24 %-uk, míg az átlagnépességben ez az arány 3-6 %-os. Az alkohol- és drogfogyasztás az intézményben élők 8,8 %-át érinti, a hasonló korúak között ez az arány 5%-al van jelen. További problémaként van jelen a depresszió (10,4%) és az ágybavizelés (6%). Az intézményekben élő gyerekek körében nagy kockázata van a mentális betegségek kialakulásának, ami a gyerekek iskolai teljesítményére is hatással van. (Schmid, 2006)

Az intézményben élő gyerekek életkörülményeit, elégedettségét vizsgálta Petermann (1988). 14-18 évesekkel készített interjút, 16 lánnyal és 9 fiúval. A megkérdezettek 1-12 éve voltak az otthon lakói. A tárgyi feltételekkel a fiatalok fele elégedett volt, másik fele hiányolta az egyágyas elhelyezés lehetőségét. A tanuláshoz megfelelőnek találták a feltételeket és a tanuláshoz nyújtott segítséggel is elégedettek voltak.

Kevesellték a közös programok, csoportfoglalkozások számát. Többségüknek a szabályok betartása nem okoz nehézséget. A nevelőkkel való elégedettségre vonatkozóan azt találták,

hogyan a fiatalok többsége (21 fő) negatív véleményt fogalmazott meg a nevelőkről. Mindenki más-más okban jelölte meg az elégedetlenségét. „Az ember nem bízhat meg benne”, - „mindent mindenkinél jobban tud”- típusú válaszok születtek. Az ideális nevelőről úgy nyilatkoztak, hogy vannak apai, anyai érzései. „Olyan legyen, akinél a munka nem rutin”. Elsősorban szülői érzéseket, a szülők pótlását várják el a nevelőktől. A fiatalok kétharmada úgy nyilatkozott, hogy mióta külön él a szüleitől, jobb lett a velük való kapcsolata. Az otthonban töltött időt a fiatalok többsége úgy értékelte, hogy pozitív hatással volt a személyiségfejlődésére, önbizalma fejlődött, iskolai tanulmányai javultak. (Petermann, 1988)

Az előbbieken tehát bemutattuk az intézményekben élő gyerekek körében végzett kutatásokat. Elsősorban azokra a dimenziókra fókuszáltunk, amelyek befolyásolják a gyerekek életkörülményeit. A kutatások többsége a lakásotthoni elhelyezés előnyeire mutatott rá. Megállapíthatjuk, hogy a gyermekvédelmi intézmények átalakításával létrejött lakásotthonok aktívabb munkatevékenységre, nagyobb fokú önállóságra adnak lehetőséget a gyerekek számára. (Madge, 1994; Arató-Csizmadia-Szabó 2002; Örkényi és mtsai, 2005 valamint Zsámbéki, 2004). A lakásotthonokban élő gyerekek elégedettek az elhelyezési körülményeikkel és a velük való bánásmóddal, továbbá gazdag társas kapcsolatrendszerrel rendelkeznek. A szabadidő eltöltésében elsősorban a tévénézés, a számítógépes játékok kapnak teret. Kevésbé jellemzi az intézményekben élő fiatalokat a kulturális programokon való részvétel.

Az iskolázottság tekintetében valamennyi kutatás felveti a gyenge tanulmányi eredmény, a túlkorosság, a lemorzsolódás tényét a fiatalok körében, valamint az ezekhez kapcsolódó pszichés problémákat is. (Hanák, 1985; Veres-Brezovszky, 1990; Meltzer és mtsai, 2003; Ford, 2007)

A droghasználat, a dohányzás és az alkoholfogyasztás szempontjából az intézményben élő fiatalok veszélyeztetettebbek a kutatások szerint. Az Örkényi és munkatársai (2005), valamint az Elekes-Paksi (2005) által végzett kutatás további jelentősége, hogy országos kutatásban először foglalkoztak a drogfogyasztás és a gyerekek elhelyezési körülményeinek összefüggésével, valamint feltárták az intézményekben élők drogfogyasztási szokásait. A kutatások alapján megállapítható, hogy az intézményben élő gyermekek és fiatalok veszélyeztetettek, a magas kockázati csoportokba sorolhatók a mentális zavarok, valamint a drog-, és alkoholfogyasztás szempontjából. (Meltzer és mtsai, 2003, Ford és mtsai 2007, Schmid, 2006) Új témaként jelent meg a roma gyermekek helyzetét feltáró kutatások sora. A korábbi vizsgálatokban legfeljebb utaltak a kutatók az intézményekben elhelyezett roma gyerekek nagy számára. Igazán központi kérdéssé csak az elmúlt 2-3 évben vált a roma gyerekek helyzete a gyermekvédelem rendszerében.

7. A Hajdú-Bihar megyei gyermekotthonokban, lakásotthonokban élő gyerekek életkörülményei

A dolgozat második részében Hajdú-Bihar megyében, a gyermekotthonokban, lakásotthonokban élő gyerekek körében végzett kérdőíves felmérés eredményeit mutatjuk be. A gyerekek életkörülményeinek alakulására jelentős hatással van az intézményi háttér, ami az elhelyezésüket biztosítja. Ezért áttekintjük a gyerekek elhelyezésének lehetőségeit, az abban bekövetkezett változásokat. Az intézmények átalakításának folyamatát, ahol lehetséges, összevetjük a Berényi és munkatársai (2004) által végzett országos kutatás eredményeivel. Ezen túlmenően a fejezet tartalmazza a kutatás céljainak, módszertanának áttekintését is.

7.1. A kutatás jellemzői

A következőkben a kutatás célját, módszertanát, hipotéziseit, a mintát és a kutatás eszközét mutatjuk be.

7.1.1. A kutatás célja, háttere:

Jelen kutatás célja a Hajdú-Bihar megyei gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek vizsgálata a következő szempontok alapján:

1. gyermekek/fiatalok életkörülményei, a megváltozott intézményi környezet hatása a benne élő gyerekekre
2. az intézmények átszervezési/átalakítási folyamata, jelenlegi helyzete

Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a megváltozott intézményi körülmények hogyan befolyásolják a lakásotthonban, gyermekotthonban elhelyezett fiatalok életkörülményeit. Az összehasonlító vizsgálat keretében feltártuk, hogy milyen különbségek vannak a hagyományos gyermekotthonban és a lakásotthonban elhelyezett gyerekek életkörülményei között. Vizsgáltuk a családi/rokoni kapcsolatokat, a társas kapcsolatrendszert, a szabadidős szokásokat, az iskolai tanulmányokat, az alkohol, a drog, a dohányzás kipróbálását, használatát, az intézményi szolgáltatásokkal való elégedettséget, valamint a jövőképet. Ezeket azért tartottuk fontosnak, mivel nemcsak a fiatalok jelenlegi életkörülményeit befolyásolják jelentősen, hanem az intézményből való kikerülés után a társadalomba való beilleszkedési esélyeiket is.

A gyermek- és ifjúságvédelem ellátási rendszerének átalakítása azzal az előnnyel jár, hogy a költségek növekedése nélkül teszi lehetővé egy eredményorientált, gyermekcentrikus, családbarát, átlátható, hatékony ellátás megvalósulását.

A meglevő intézményhálózat korszerűsítése, az intézmények kiváltása lakásotthonokkal, nevelőszülőkkel, valamint az egyes otthonokban élő gyerekek kisebb létszáma jelentős színvonal-emelkedést jelent. (Herczog, 1997)

Az intézmények átalakítási folyamatának ki kell terjednie a gyermekotthonok telepítésére, elhelyezési körülményeire, szervezeti felépítésére, irányítására, szakmai programjára, működési módjára, a munkatársak felkészültségére, és az intézmények együttműködésére, kapcsolatrendszerének alakulására is. (Domszky, 1999)

Az intézmények vonatkozásában azt vizsgáltuk meg, hogy a megyében található gyermekvédelmi szakellátást biztosító intézmények (Berettyóújfalu, Debrecen, Hajdúnánás, Téglás, Komádi, Nyírmártonfalva) hogyan alakultak át az 1997. évi Gyermekvédelemről szóló törvény bevezetése utáni időszakban. A terepen szerzett tapasztalataink alapján szeretnénk volna megtudni, mi lehet az oka annak, hogy az egyes intézmények a decentralizáció megvalósításában különböző szinten állnak. Míg Hajdúnánáson már 1999-ben megtörtént a nagy létszámú nevelőotthon kiváltása, addig Komádiban jelenleg is a hagyományos, nagy létszámú otthon működik. Arra is kerestük a választ, hogy a lakásotthoni nevelésnek milyen előnyei, hátrányai vannak, mennyire készíti fel a gyerekeket az önálló életre, a társadalomba való beilleszkedésre.

A vizsgálat alapvető célkitűzése tehát az, hogy feltárja a gyermekotthonokban, lakásotthonokban elhelyezett gyerekek, fiatalok életkörülményeinek jellegzetességeit.

7.1.2. A kutatás módszertana

Az alkalmazott módszerek a következők: kérdőíves vizsgálat, amelyet a gyermekotthonokban, lakásotthonokban élő 13-25 éves fiatalokkal vettünk fel, összesen 130 fővel. Interjút készítettünk az intézményvezetőkkel, továbbá adatlapot vettünk fel 39 lakásotthonban a vezetőkkel. Ez kiegészült a Megyei Gyermekvédelmi Konceptió 2008-2012 dokumentum elemzésével. Cseh-Szombathy és Ferge (1968) tipizálása szerint a kutatás felderítő célú, mivel eddig kevésbé ismert területen tár fel új ismereteket, problémákat.

A kutatásba bevont intézmények köre:

Arany János Gyermekotthon, Berettyóújfalu

Debreceni és Nyírségi Lakásotthonok, Debrecen

DMJV Gyermekvédelmi Intézménye, Debrecen

Gyermekotthon és Hasznos Idő Központ, Komádi

Hajdúsági Lakásotthonok, Hajdúnánás

Reménysugár Gyermekotthon, Debrecen

Az adatlapokat, interjúkat és a kérdőíveket lakásotthonokban és gyermekotthonokban készítettük. Nem kerültek be a kutatásba a speciális, a különleges gyermekotthonok, illetve a javító-nevelő intézetek. Ezek a gyermekvédelem rendszeréhez tartoznak, a megyében is megtalálhatók, de az ellátottak köre, a funkcióik különbözősége miatt jelentősen eltérnek a lakásotthonoktól. Ezért ez önálló kutatás tárgyát képezheti a későbbiekben.

Az adatlapok, az interjúk és a kérdőív felvételére 2007. november és 2008. június között került sor. Sorrendben először az interjúkat és az adatlapokat vettük fel, majd ennek a tapasztalatait felhasználva állítottuk össze a kérdőívet.

Az adatlapok kérdései három csoportra bonthatók. Tartalmazzák az intézményekre vonatkozó legfontosabb adatokat, így

- a személyi-tárgyi feltételeket,
- az elhelyezett gyerekek létszámára, korösszetételére vonatkozó kérdéseket,
- az intézmények dolgozóira vonatkozó legfontosabb paramétereket.

Az adatlapok feldolgozása SPSS 12.0 programmal történik. (Az adatlapokat lásd az 1. számú mellékletben.)

A dolgozatban elemzésre kerül a Hajdú-Bihar megyei gyermekvédelmi koncepció, amely a gyermekvédelmi intézmények 2008-2012-es időszakra vonatkozó átalakítási ütemtervét is tartalmazza.

Az intézmények bemutatását követi a gyerekekkel/fiatalokkal készült kérdőíves vizsgálat. A kérdőívet az intézményvezetőkkel készített interjúk, az intézményekben szerzett tapasztalatok alapján állítottuk össze. Próbakérdezés után került sor a kérdőív véglegesítésére. (Az interjú kérdéseket lásd a 2. számú, a kérdőívet a 3. számú mellékletben.)

A kérdőív kérdései az alábbi kérdéscsoportokat tartalmazza:

1. demográfiai adatok, családi állapot, intézménybe való bekerülés okai stb.
2. szülők, családi/rokoni kapcsolatok, kapcsolattartás a családdal
3. társas kapcsolatok/barátság
4. szabadidő
5. iskolai tanulmányok/munkavégzés
6. értékek, valláshoz való viszony
7. alkohol, drog, dohányzás kipróbálása, használata
8. intézeti környezetre vonatkozó kérdések, elégedettség
9. jövő

A kérdőíves módszer mellett több érv is szól. Egyrészt a korábbi kutatások áttekintésekor tapasztaltuk, hogy a kutatók Hanák, (1978), Veres –Brezovszky, (1990), Vidra- Szabó (2000) gyakran alkalmazzák a dokumentumelemzés, az iratanyagok áttekintésének módszerét, de

ezzel kapcsolatban megfogalmazzák, hogy sokszor előfordul adathiány a dokumentumok nem megfelelő kezelése, kitöltése miatt. Másrészt kutatómódszertani szempontból a kérdőíves vizsgálat előnye többek között a gazdaságosság, az elérhető nagy adatmennyiség, valamint az összegyűjtött adatok standardizáltsága.

7.1.3. Hipotézisek

A gyermekotthonokban, lakásotthonokban élő gyerekek életkörülményeinek összehasonlító vizsgálatában a következő előfeltevéseket fogalmazzuk meg:

1. A gyerekek életkörülményeit befolyásolja, hogy milyen a társas kapcsolatrendszerük. Feltételezzük, hogy a lakásotthonban élő gyerekek gazdagabb társas kapcsolattal rendelkeznek, mint gyermekotthonban élő társaik.
2. Az általunk vizsgált lakásotthonokban élő fiatalok kevesebben próbálták ki és használták a drogot, az alkoholt, valamint kevesebben dohányoznak, mint gyermekotthonban élő társaik.
3. A lakásotthonban élő gyerekek közül többen tanulnak gimnáziumban és szakközépiskolában, mint a gyermekotthonban élők.
4. A lakásotthonokban élő gyerekek elégedettebbek az életkörülményeikkel, a velük való bánásmóddal, és többen meg tudják beszélni a problémáikat a nevelőkkel, mint a gyermekotthonban élő társaik.
5. Feltételezzük, hogy a lakásotthonban élő fiatalok szabadidejükben több kulturális programban vesznek részt, mint a gyermekotthonban élő társaik.
6. Feltételezzük, hogy az általunk megkérdezett lakásotthonban élő fiatalok aktívabban, több szabadidős programban vesznek részt, mint gyermekotthonban élő társaik.

7.1.4. A minta jellemzése

A minta kiválasztásakor fontos szerepe volt az intézményi háttérnek. A Komádiban hagyományos szervezeti keretek között működő gyermekotthonból és a Hajdúsági Lakásotthonokból kerültek be a 13-25 éves korú gyerekek/fiatalok a vizsgálatba. Komádiban az intézmény átalakítására még nem került sor. Itt 160 főt helyeztek el a kutatás idején egy hagyományos, régi keretek között működő, több épületből álló intézményegyüttesben. A Hajdúsági Lakásotthonok országosan is az elsők között alakultak át. A növendékek a lakásotthoni elhelyezéssel kapcsolatban itt rendelkeznek a legnagyobb tapasztalattal. Azért esett a választás erre a két intézményre, mert így lehetőségünk nyílik a két különböző típusú intézményben élők körülményeinek összehasonlítására is. Az általunk kapott adatok elsősorban tendenciákat jeleznek, nem általánosíthatók.

7.1.5. A kutatás eszköze

Az intézményekben valamennyi 13-25 éves elhelyezett fiatalot megkérdeztük. A kérdőív önkitöltős volt. 160 kérdőívet osztottunk ki, 130 érkezett vissza, ebből 123 volt értékelhető. Az adatok feldolgozása SPSS 12.0 programmal történt. A kérdőív összeállításához felhasználtuk Örkényi (2005) és munkatársai Drogfogyasztás az állami gondozott fiatalok körében című kutatás néhány kérdését. Ezek a következők: nemzetiségi hovatartozásra, családi kapcsolatokra, kortárskapcsolatok/barátok számára és az intézményi környezetre vonatkozó kérdések.

Fontosnak tartottuk, hogy a kapott eredményeket - ahol van rá mód-, más kutatások adataival is össze tudjuk vetni. Ehhez felhasználtuk Hanák (1978), Vidra- Szabó (2000) illetve Örkényi (2005) és munkatársai által kapott eredményeket, amit a dolgozat elméleti fejezetében mutattunk be. Felhasználtuk továbbá Murányi (2000) Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értéktudata című kutatását. A szerző kérdőíves vizsgálatot végzett Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 263 fő állami gondozásban élő fiatalot kérdezett meg drogfogyasztási szokásairól, értékpreferenciáiról. Felhasználtuk még Elekes és Paksi (2005) kutatását, amelyben a gyermekvédelmi gondoskodásban élő, gyermekotthonban lakó, valamint nevelőszülőknél élő fiatalok alkohol-, és egyéb drogfogyasztási szokásainak, az ezzel kapcsolatos értékeinek, attitűdjeinek feltárását, leíró elemzését végezték. A vizsgálatban 80 gyermekotthon és 993 fő vett részt. A fejezetben megjelennek az Ifjúság 2004 kutatás eredményei is. Ezt a kutatást 15-29 éves fiatalok körében végezték, összesen 8000 fővel. Vizsgálták többek között a fiatalok gazdasági aktivitását, szabadidő eltöltési szokásait, iskolázottságát, értékpreferenciáit, kulturális fogyasztását. Az adatok feldolgozását SPSS 12.0 programmal végeztük.

7.2. Az intézmények főbb jellemzői

A következő fejezetben az intézményekben kitöltött adatlapokat, az intézményvezetőkkel készült interjúkban kapott válaszokat, valamint a megyei gyermekvédelmi koncepciót felhasználva három nagy témakör kerül feldolgozásra:

Az intézményekre vonatkozóan:

- az intézmények átalakításnak folyamata, a többlépcsős átalakítás oka, nehézségei
- a lakásotthonos nevelés előnye, hátránya
- az intézmény működését befolyásoló külső körülmények, kapcsolatok

A gyerekekre/fiatalokra vonatkozóan:

- A lakásotthonokban elhelyezett gyerekek főbb jellemzői
- A lakásotthoni átalakítás során felmerülő nehézségek, az önálló élet megkezdésével kapcsolatos problémák

A dolgozókra vonatkozóan:

- Az intézményekben dolgozók helyzete
- A lakásotthoni átalakítás során felmerülő nehézségek a dolgozók számára, a gyermekvédelmi munka presztízse

7.2.1. Az intézmények átalakításának folyamata, a többlépcsős átalakítás oka, nehézségei. A lakásotthoni nevelés előnye, hátránya

Hajdú-Bihar megyében az állami gondozott gyermekek intézményei nagy múltra tekintenek vissza. A klasszikus értelemben vett nevelőotthonok Berettyóújfaluban, Hajdúnánáson, Nyírmártonfalván, Tégláson, Komádiban és Debrecenben működtek. Az intézményekre jellemző - ahogy azt a gyermekvédelem történeti áttekintéséből is láttuk -, hogy nem gyermekvédelmi célra épültek. A berettyóújfalui nevelőotthon laktanyának épült 1927-ben, gyermekvédelmi feladatokat 1957-től látnak el. A komádi nevelőotthon épületét tanyasi gyerekek iskolai oktatására hozták létre, 1937-ben.

Debrecenben 1952-ben jött létre a Zrínyi Ilona Nevelőotthon, 1954-ben az Oleg Kosevoj Ipari Tanuló Otthon. Az épület, amelyben működtek, magánvilla volt. Az 1977/78-as tanévben összevonták a két intézményt, így jött létre a Hámán Kató Nevelőotthon.

Tégláson a Dégenfeld kastélyban kezdte meg működését 1955-ben az intézmény. Nyírmártonfalván a nevelőotthon épülete Reviczky földbirtokos tulajdona volt. Az otthon létrehozását megelőzően általános iskola működött a falak között. A nevelőotthon 1961-ben jött létre.

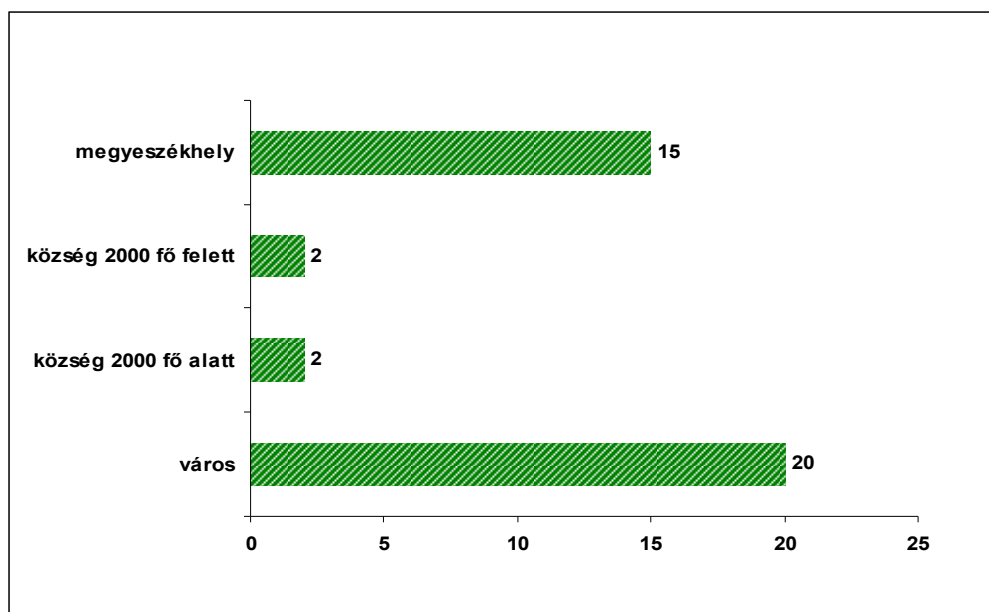
Hajdúnánáson a nevelőotthon létrehozásának előzménye a háborús árvák ellátásának megvalósítása volt, majd diákotthont hoztak itt létre a tanyasi gyerekek iskolai oktatására.

Kifejezetten nevelőotthonként 1968-tól funkcionált az intézmény. Debrecenben a csecsemőotthon 1973-ban kezdte meg a működését.

Az intézmények elhelyezési körülményeit összehasonlítva megállapítható, hogy a gyermekvédelmi intézmények épületei nem gyermekvédelmi céllal jöttek létre, ennél fogva nehezen voltak megfeleltethetők ennek a funkciónak. Az épületek adottságai a működési feltételeket is erőteljesen meghatározták. Jellemző volt a zsúfolt szobák, emeletes ágyak, belső iskolák, óvodák működése, a külső környezettől való elzártság. Ezek az otthonok 1997-ig működtek a nevelőotthoni formában. A Gyermek védelméről szóló törvény bevezetésével átalakult a rendszer. 2007-ben összesen 38 lakásotthon és 1 hagyományos, nagy létszámú gyermekotthon működött Hajdú-Bihar megyében. Az intézmények szervezeti felépítésére jellemző, hogy 3-4 lakásotthon alkot egy gyermekotthoni egységet. Így összesen 12 gyermekotthon működik a megyében. A 12 gyermekotthon további 6 nagy intézményt alkot. Ezeket az egyes intézmények bemutatásakor részletezzük.

Fontosnak tartjuk településenként áttekinteni az intézményeket. A település jellege azért jelentős, mert meghatározza, hogy milyen egészségügyi, oktatási és egyéb szolgáltatásokhoz férnek hozzá a gyerekek, ezáltal jelentősen befolyásolja az ott élő gyerekek életkörülményeit.

5. ábra Az intézmények település jellege szerinti megoszlása

Az 5. ábra adatai szerint az intézmények többségére (20) jellemző, hogy városban működik, 15 megyeszékhelyen. Mindössze kettő van 2000 fő feletti községben, illetve kettő olyan községben, ahol a lakosság lélekszáma 2000 fő alatt van.

Az általunk felvett adatlap adatai szerint az intézményekre gazdálkodásukat tekintve leginkább az jellemző, hogy részben önállóak, önálló jogi személyek, de nem önállóan gazdálkodnak. Ez igaz 27 intézmény esetében. 11 intézmény nem rendelkezik gazdasági, jogi önállósággal, és mindössze egy intézményről mondható el, hogy önálló gazdálkodási jogköre van. 28 intézményt a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat tart fenn, 11-et pedig Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzata. A lakásotthonok fenntartói között civil szervezet nincs. Az az elképzelés, hogy a gyermekvédelmi törvény bevezetése után civil szervezetek bekapcsolódnak a gyermekvédelmi szakellátás feladatainak ellátásába, Hajdú-Bihar megyében sem teljesült. Molnár és Radoszáv (2006), valamint Nyitrai (2008) megállapították, hogy a fővárost és az agglomerációt leszámítva civil szolgáltatók nem jelentek meg a gyermekvédelmi szakellátásban. Továbbá a civil szervezetek eloszlása is egyenetlen Budapesten, a központi régióban pedig ötször több szervezet működik, mint más régiókban.

Az intézmények feladatait áttekintve megállapítható, hogy a Debrecen Megyei Jogú Város által fenntartott intézményekre jellemző, hogy gyermekjóléti alapellátásokat is biztosítanak. Így egymáshoz kapcsolódó komplex szolgáltató rendszert hoztak létre. Ennek oka valószínűleg az, hogy az alapszolgáltatások biztosítása a települési önkormányzatok feladata. Így logikus döntés az alap- és a szakellátásokat együtt működtetni. 2006-tól van a megyei jogú városoknak a gyermekvédelmi szakellátásban feladatellátási kötelezettsége, de a város a korábbi években is vállalta ezen intézmények működtetését.

A kutatásba bevont Megyei Önkormányzat által fenntartott intézmények tiszta profilúak, csak a gyermekvédelmi szakellátást – ezen belül is csak a gyermekotthonok, lakásotthonok működtetését - foglalják magukba. Az általunk felvett adatlap szerint a vizsgált intézmények többsége, (30) a korábbi nagy intézmény átalakításával jött létre. 1 hagyományos, 40 fő feletti létszámmal működik. 8 pedig egyéb módon, ami elsősorban a csecsemőotthon átalakításával létrejött intézményeket jelenti.

A következőkben a megyében található átalakított intézmények jelenlegi helyzetét tekintjük át. A téglási és a nyírmátonfalvai nevelőotthonok megszűntek, a Dégenfeld kastély eladásra került. A fenntartó 12 családi házat vásárolt, ahol a gyerekek családias elhelyezését kívánták megvalósítani. Az intézmény a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Egyesített Gyermekotthonai nevet kapta. A megvásárolt 12 lakásotthonból azonban kettőt meg kellett szüntetni rossz műszaki állapotuk miatt, illetve nem felelt meg az előírásoknak. Ezért a gyámhivatal nem adott rá működési engedélyt. A kutatás idején az otthon Debreceni és Nyírségi Lakásotthonok néven működik. 10 lakásotthonban 104 gyereket nevelnek.

A lakásotthonok közül egy befogadó otthon, ennek a feladatai eltérnek a normál lakásotthonétól, ezért itt csak kilenc lakásotthont vizsgáltunk. A lakásotthonok közül kettő Tégláson, négy Debrecenben, egy Nyíraczádon, egy Nyíradonyban, egy Nyírmátronszemen működik. Szervezeti felépítését tekintve három lakásotthon alkot egy gyermekotthont, így három gyermekotthon működik a Nyírségi Lakásotthonokban. Az intézmény a kutatás idején átszervezés alatt állt. Az intézményvezető szerint „azért, mert a gyermekek létszáma nem indokolja három gyermekotthon fenntartását, kettőben fogunk tovább működni”. Az intézmény kivételes helyzetben van, mivel a lakásotthonok egymástól szórta, különböző településeken helyezkednek el. Ez jelentősen megnehezíti a működtetését. Nehézséget jelent továbbá a lakásotthonok és a gyermekotthonok vezetői között a kapcsolattartás, illetve jelentős összeget emészt fel az útiköltség. Az intézmény működésének további nehézsége, hogy a központi irányítás Debrecenben van, de a lakásotthonok kialakítása óta már a harmadik telephelyre költözött.

A hajdúnánási nevelőotthon átalakítása után a Hajdúsági Lakásotthonok jöttek létre elsőként a megyében. Itt 11 lakásotthon kezdte meg a működését. A családi házak vásárlása és az intézmény átszervezése igazi sikertörténet, hiszen rendkívül rövid idő alatt valósult meg, 1999 márciusa és 1999 szeptembere között. A 11 lakásotthonból a kutatás idején 10 működik, valamennyi ház Hajdúnánáson található. Egyet korábban a rossz műszaki állapota miatt megszüntettek. A kutatás idején az intézmény 111 férőhellyel működött. Szervezeti felépítését tekintve itt három-négy lakásotthon alkot egy gyermekotthont. Így három gyermekotthon működik az intézményen belül.

A berettyóújfalvai gyermekváros átalakítása 2003-ban kezdődött el egy családi ház vásárlásával, majd 2004-ben a gyermekvárosban az óvoda épületét alakították át. Így két lakásotthon jött létre. 2005-ben és 2006-ban újabb családi házak vásárlására került sor. Két lakásotthon két kisebb településen működik, Furtán és Zsákán. Így összesen nyolc lakásotthon jött létre. A kutatás idején 96 gyermek nevelkedett az otthonban. 2008 februárjában adták át a speciális gyermekotthont, amely 3x8 férőhelyen biztosítja az antiszociális magatartású fiúk ellátását. Berettyóújfaluban az átalakítás sajátossága, hogy a központi irányítás és két lakásotthon is a gyermekváros épületében került elhelyezésre, valamint a speciális gyermekotthon is a régi gyermekváros területén található. A többi lakásotthon integráltan a városban és két közeli településen található. Az átalakítás további sajátossága, hogy ez itt több éven át elhúzódott, 2003-tól 2008-ig tartott.

A Komádi Gyermekotthon a kutatás idején a kiváltás előtt állt. A 160 férőhelyes otthon átalakítása 2007 végén kezdődött meg. A gyermekotthon átszervezésével a férőhelyszám 120 főre csökkent.

Ezt részben a gyerekek családba való visszahelyezésével, lakásotthonok kialakításával, és a nevelőszülői hálózatban való elhelyezéssel próbálják megoldani. Az intézmény sajátossága, hogy az épület 1937-38-ban épült. Így a működési feltételek nem optimálisak. A terepkutatás során is azt tapasztaltuk, hogy 12 férőhelyes hálók működtek az intézményben.

Debrecenben a korábban Hámán Kató néven működő ifjúsági otthon két telephelyen működött, a Simonyi úton és a Bem téren. Az intézmény életében az első változást az 1995-ös év hozta, amikor a Simonyi úti részleg megszűnt, és Városi Nevelőotthon néven működtek tovább. Az intézmény átalakulásával jött létre a Debrecen Megyei Jogú Város Gyermekvédelmi Intézménye. Az intézmény átszervezésével komplex szolgáltató rendszer jött létre, amely magába foglalja az alapellátásból a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatot, a gyermekek átmeneti otthonát, valamint a szakellátásból három lakásotthont. 1998-ban jött létre az első, majd 1999-ben a két további lakásotthon. Az intézmény átalakítását és megújulását a gyermekvédelmi törvény mellett sürgette a gyermeklétszám folyamatos csökkenése is. Az évek során egyre jellemzőbb lett, hogy a továbbtanuló állami gondozott fiatalok kollégiumba kerültek, a hétvégét pedig az anyaoththonukban töltötték. Így egyre kevesebb gyerek került az ifjúsági otthonba. A kutatás idején a lakásotthonokban 28 gyerek élt.

Debrecenben 1973-tól működött csecsemőotthon. A törvényi változások itt is szükségessé tették az otthon megújulását. 2005-ben kezdődött meg az intézmény átalakítása. Jelenleg Debrecen Megyei Jogú Város Reménysugár Gyermekotthona néven működik. Ebben az esetben is jellemző, hogy komplex intézményrendszer jött létre, amely magában foglalja az alapellátásból a családok átmeneti otthonát, a szakellátásból pedig egy különleges gyermekotthont. A különleges gyermekotthonban elsősorban koruk miatt kerülnek különleges gondozásra a gyerekek 0-3 éves korig, és a 0-1 éves korú fogyatékkal élő gyerekeket is itt látják el. A sérült gyerekek ellátását integráltan végzik, ami azt jelenti, hogy a csoportok kialakításakor a sérült és az ép gyerekek egy csoportba kerülnek. Az intézmény struktúrájába tartozik még nyolc lakásotthon működése. A kutatás idején a lakásotthonokban 94 férőhely volt. A vizsgált nyolc lakásotthonban 0-24 éves korú egészséges vagy enyhe fokban sérült gyermeket látnak el, az ellátás a testvérkapcsolatokra épül. A házak sajátossága, hogy új építésűek, az építéshez a telket az önkormányzat biztosította.

A továbbiakban áttekintjük, hogy mikor kezdődött a gyermekvédelmi intézmények átalakítása, milyen innovációkra került sor az intézményekben a Gyermekvédelmi törvény bevezetése előtt. Végül bemutatjuk, hogy mi volt az oka a többlépcsős átalakításnak. Hajdú-Bihar megyében az intézmények kiváltásával nem jött létre olyan gyermekotthon, amely 40 fő ellátását biztosítaná.

Országosan is jellemző, hogy elsősorban a lakásotthonok vásárlásával alakították át a nagy intézményeket. Az országban sokféle megoldás született az intézmények átalakítására. Mivel az önálló lakóegység fogalma nem körülírt, így azok az intézmények is megfelelnek a jogszabályi előírásoknak, amelyek a régi intézmény keretein belül egy épületben alakították ki a lakóegységeket. (Berényi és munkatársai, 2004)

Hajdú-Bihar megyében az előbbieken bemutatott modell nem jött létre. Itt valamennyi nagy otthon átalakítása során - többnyire a kiváltott intézmények működési helyén vagy annak környékén - vásároltak, egy esetben építettek lakásotthonokat. Az adatlapok szerint a vizsgált intézmények többsége (20) 1999-ben, két évvel a Gyermekvédelemről szóló törvény bevezetése után alakult át. Az átalakulás következő jelentősebb éve 2005 volt, ekkor az intézmények közül 13 szerveződött lakásotthonná. Egy intézmény 1938-ban épült és a vizsgálat idején átszervezés előtt állt. Az adatok alapján megállapítható, hogy elsősorban a Gyermekvédelemről szóló törvény bevezetése után jött létre az új intézményrendszer és azok a nevelőotthonok, amelyek 1999-ben nem kaptak lehetőséget a változtatásra, csak évek múlva tudták ezt megtenni.

Az intézmények átalakítására jellemző, hogy már 1997 előtt is próbálkoztak kisebb-nagyobb változtatásokkal. A legtöbb intézményvezető a családcsoportok bevezetését említette, mint jelentős változást az intézmény életében. A családcsoportok bevezetése azt jelenti, hogy törekedtek a testvér gyerekeket együtt, egy csoportban elhelyezni. Jellemző továbbá, hogy a nagy intézmények a '90-es évektől önálló lakóegységek kialakításával próbálkoztak, valamint az önkiszolgálás bizonyos elemeinek a bevezetésével. Hajdúnánáson már a '80-as években az új ellátás, a lakásotthon kialakításával próbálkoztak. Ez a következő interjúrészletből is kiderül: „1985-ben a törvényt megelőzve létrehoztunk egy lakásotthont. A megyei önkormányzat, a fenntartónk vásárolt egy épületet nekünk, mivel túl sok gyerek volt az intézményben, volt úgy, hogy 204 helyen 209 gyerek volt”(interjú, Hajdúnánás).

Ebben az esetben elsősorban a gyermekek számának növekedése, a férőhelyhiány miatt került sor a változtatásra. A lakásotthont az anyaintézetől nem messze vásárolták meg. Itt lehetőség volt a testvérek együttes elhelyezésére, a gyerekek jobb körülmények között éltek. A nagy intézményben is próbáltak változtatni, 1986/87-ben egy jelentősebb összegű pályázat elnyerésével a nevelői szobákat konyhává alakították. Az intézményvezető elmondása szerint, „minden nevelőszobába tűzhely, mosogató, edények kerültek, és lehetőség volt arra, hogy ha valamit megkívánt a gyerek, megfőzze” (interjú, Hajdúnánás).

A berettyóújfalui intézményben három lakóegység létrehozására került sor, ahol az önkiszolgálást, az önálló gazdálkodást gyakorolhatták a gyerekek: *„Ezek a lakóegységek létrejöttek, önállóan gazdálkodtak, a csoportgazdálkodást próbálták. Megmaradt a nagy konyha, de hétvégére, vagy ha úgy kérték ki az ellátmányt, pl. lemondtak a vacsoráról, és akkor önállóan oldották meg a vacsorakészítést. Kicsit próbáltuk azt, amit ma már nagyban csinálunk, ez volt az első kezdeti lépé.”* (interjú, Berettyóújfalú).

A DMJV Gyermekvédelmi Intézményében közvetlenül a törvény bevezetése előtt kezdték el a lakásotthoni kitagolás átgondolását: *„1997 előtt annyi volt, hogy elkezdjük a lakásotthoni átalakítás tervét kidolgozni, és 1997-ben már pályáztunk is a létrehozására”* (interjú, Debrecen).

Az intézmények átalakításával párhuzamosan együtt járt a belső iskolák, óvodák megszüntetése. A hajdúnánási intézmény kivétel ebből a szempontból - mert itt belső iskola nem működött, csak egy óvoda -, a belső óvodát pedig megszüntették. A nagy intézmény működésekor jellemzően a település egy iskolájába jártak a gyerekek, általában abba, ami a nevelőotthonhoz legközelebb volt. Ez nehezítette a gyerekek integrációját. A lakásotthoni átalakítással, a belső iskolák megszüntetésével ez a helyzet megváltozott, mert a lakásotthonok a településeken szórtan vagy több településen működnek, így abba az iskolába járnak a gyerekek, amely a lakásotthonokhoz van legközelebb. Ebből fakadóan nem fordul elő, hogy egy iskolába tömegesen járnának az intézményben élő gyerekek. A belső iskola és óvoda megszüntetése legkésőbb Komádiban valósult meg, ahol 2006. szeptember 1-jével szűnt meg a belső iskola, 2007. szeptember 1-jével a belső óvoda. Ez azzal függ össze, hogy az intézmény átalakítása itt kezdődött meg legkésőbb.

A vizsgált intézmények közül a legtöbb és legnagyobb horderejű változtatásokat Hajdúnánáson kezdeményezték. A többi otthonhoz képest korábban, a gyermekvédelmi törvény bevezetése előtt kezdték a reformok megvalósítását. Az innovatív szemléletnek, változásoknak is köszönhető, hogy nagyon rövid idő alatt megoldották a lakásotthoni átalakítást, mindössze fél év alatt.

A szakellátást biztosító intézményeket fenntartó önkormányzatok több lépcsőben hajtották (hajtják) végre az átalakítást. A szükséges pénzügyi források hiányában, a koncepcióban, fejlesztési tervekben megfogalmazott feladatok megvalósítása, időarányos végrehajtása bizonytalanra vált. (Berényi és munkatársai, 2004) Ez a megállapítás Hajdú-Bihar megyére is igaz, itt is több lépcsőben valósul meg az intézmények átalakítása. Az intézményeket összehasonlítva megállapítható, hogy ez a leghosszabb ideig Berettyóújfaluban tartott, ahol egyidejűleg kellett működtetni a régi és az új otthonokat, így kettős rendszer jött létre.

Ez számos nehézséget vetett fel a gyerekek körében is, mivel a két intézményben a tárgyi feltételek lényegesen különböztek a létrehozott lakásotthonok javára, ahogy azt az intézményvezető nyilatkozta: *„Kettősen kellett működtetni az intézményt. Egyrészt a régi normákkal, finanszírozással, minden egyébbel a régit, amibe tulajdonképpen lehetett önteni a pénzt. Az épület elavult volt, a nyílászárók elavultak, embertelen körülmények voltak már a végén, mert nem költöttünk rá, minek, ha kiváltjuk.*

Ugyanakkor megvolt már a másik három házból álló legmodernebb egység. Gondoljon bele, milyen volt annak a gyerekeknek, aki a legmodernebb körülmények között a XXI. században, míg a másik a XIX. században élt. Majdnem Twist Olivert lehetne említeni a körülményekre vonatkozóan. A gyerekek évekig éltek így egymás mellett.” (interjú, Berettyóújfalu)

Az intézmények átalakítására való felkészülés módjára jellemző, hogy elsősorban a Magyarországon már működő lakásotthonokat látogatták meg, és az ott szerzett tapasztalatok alapján kezdték meg a működésüket. A később átalakuló otthonok már a megyében működő otthonok tapasztalatait is felhasználhatták. Több vezető arról is beszámolt, hogy a dolgozókat is elvitték az intézménylátogatásokra, így a látogatások a változásokra való felkészülés részét képezték: *„Komáromban már akkor lakásotthonok működtek. Abban az időben úgy működtek – elég sokban jártam -, hogy óriási területen gombamód szaporodtak, egymástól néhány száz méter távolságra új építésű családi házak épültek, és kezdetlegesen működtek. Központi konyha volt, de már kisebb miliő, életszagúbb volt.(interjú, Hajdúnánás.)*

Valamennyi intézményvezető egyöntetűen azt fogalmazta meg, hogy az átalakításban kizárólag az anyagi okok játszottak szerepet. Lobbitevékenységről nem számoltak be, két esetben említették csak meg, hogy a szociális bizottság képviselőjétől tudtak segítséget kérni szakmai ügyekben, ami elsősorban szakmai konzultációt jelentett.

A változtatásokat nehezítette, hogy nemcsak az átalakítás költségességével kellett számolni a fenntartónak, hanem az új intézményi struktúra jóval költségesebb voltával is. A törvény végrehajtási utasítása a 15/1998. (IV.30) Nm. rendelet részletesen szabályozza a lakásotthonok, gyermekotthonok működési feltételeit. A működési engedély csak a feltételek biztosításával szerezhető meg. A feltételek szigorúsága, költségessége nehezítette a folyamatot: *„Pusztán anyagi oka volt, hogy nem kezdődött meg az átalakítás. 2002-ben alkotta meg a megyei közgyűlés a gyermekvédelmi koncepciót itt, a kiváltásban felállítottak egy sorrendet az intézmények között, most értünk el odáig, hogy mi következünk.” (interjú, Komádi)*

Egy másik vélemény szerint: „Pénz az oka. Ez a rendszer sokkal-sokkal többbe kerül. Amíg korábban nagykereskedelmi áron beszereztük az árukat, akciókat figyelembe tudtunk venni, intézményen belül volt akció, nagy cégek kerestek meg bennünket sokszor 50%-os leárazással,

mert nagy mennyiségben veszed. Egy évre kaptunk költségvetést, tudtuk miből gazdálkodhatunk, meg tudtuk venni. Tehát régen nem volt olyan kötött a finanszírozás, mint most. Sokkal drágább. Drágább a gyerekek ellátása, több az egy gyerekre jutó költség. A dolgozói bérek, járulékok, egyéb dolgok. A másik nem voltak olyan előírások korábban, hogy X gyerek és X felnőtt legyen, ha 29 gyermek volt, meg ha 40, akkor is 2-3 felnőtt volt velük. A mostani rendszerben a törvény előírja a minimum létszámot.” (interjú, Hajdúnánás)

Berényi és munkatársai (2004) megállapítják, hogy a gyermekvédelmi törvényt megelőzően nem készült felmérés az átalakításhoz szükséges feltételekről, forrásokról. Az intézményfenntartók részére nem álltak rendelkezésre megfelelő pénzügyi eszközök. Hajdú-Bihar megyében az intézményi átalakításhoz szükséges forrásokat az ágazati minisztérium pályázatokkal támogatta. Valamennyi intézmény esetében az átalakításhoz szükséges források megteremtése kapcsán minisztériumi támogatásról számoltak be a vezetők, amit a fenntartó önkormányzatok egészítettek ki. Az átalakítás és a fenntartás költségei a megyében is jelentősen befolyásolták az átalakítás ütemét, nehézségeit. Az egyik intézményvezető a következőképpen utalt a nehézségekre: *„Nekünk egyik legfőbb nehézségünk az volt, hogy az a pénz, ami rendelkezésre állt, nem volt elég arra, hogy Debrecenben ideális méretű és felépítésű házat vegyünk. Tulajdonképpen kompromisszumokat kellett kötni, hogyha nagyon őszintén vizsgáljuk, akkor egyik lakásotthon sem ideális, mert hiányoznak belőle dolgok, pl. a nevelőknek nincs önálló szobájuk, így a nappaliban végzik a munkájukat, vagy ha egy-egy gyerekkel beszélgetni akarnak, a nappaliban húzódnak meg. Az induláskor a berendezésre sem kaptunk pénzt, nekünk kellett előteremteni, ha volt pénzmaradványunk, abból tudtuk venni dolgokat. Egyébként pedig a régi intézményből vittünk berendezési, felszerelési tárgyakat. Elég nagy kompromisszumokat kellett meghozni.” (interjú, Debrecen)*

Az átalakítások lebonyolításában az intézményvezetők játszottak főszerepet. Csak egy vezető említette meg, hogy néhány fiatalabb kolléga szakmai segítségére számíthatott. A legnehezebb helyzetben azok az intézményvezetők voltak, akik elsőként kezdték meg a kiváltást. Számos bizonytalansággal kellett megküzdeniük, mivel a szakmai tapasztalatok hiányoztak, valamint a fenntartó nagy önállóságot biztosított a vezetők számára, és ezzel együtt felelősséget is. Ez derül ki a következő interjúrészletből: *„Akkor saját szakállamra sok mindent beindítottam, adtam fel hirdetéseket a helyi lapban, leírtam, hogy minimum 144 m-es házakat keresek, valamint a paramétereket. Amikor hozzákezdtem, azt mondtam, hogy nem tudom megcsinálni, utólag azt mondom, jó volt. Nagyon nagy önállóságot kaptam a fenntartótól” (interjú, Hajdúnánás)*

Az anyagi források elégtelensége mellett a szakmai tapasztalatok, a szakmai előkészítés is hiányos volt. A szakmai előírások között nem szerepelt, illetve kevésbé volt kidolgozott az építészeti előírások köre. Ezeknek jelentős szerepe van, hiszen a gyerekek életterét, elhelyezési körülményeit alapvetően meghatározza a ház adottsága, amelyben élnek. A megvásárolt ingatlanok többsége kertes családi ház. Nagyságukat tekintve nagy változatosságot mutatnak, 150 m²-től egészen 250 m²-ig különböző méretűek. Többségüknek a mérete 130-180 m² közé tehető. A lakásotthonok közül huszonhétben 4-5 szobás a ház és két fürdőszobával rendelkezik. A tárgyi feltételek színvonalára utal, hogy többségükben - 34-ben - külön helyiség áll a nevelő rendelkezésére munkája végzéséhez. A gyerekek életfeltételeire jellemző, hogy a lakásotthonok közel felében két-három gyerek él egy szobában, 15-ben pedig három-négy gyerek. Ez lehetővé teszi a személyesebb baráti kapcsolatok, a magánszféra kialakulását. A házak a szobák nagyságát, a mellékhelyiségek számát tekintve megfelelnek a törvényi előírásoknak. A lakásotthonok között különbséget találtunk az elhelyezési feltételek között. A DMJV Gyermekvédelmi Intézményében, valamint a Nyírségi Lakásotthonok közül kettőben nehezíti a nevelők munkáját, hogy nincs külön helyiség a számukra. Ez abból is fakad, hogy ezek a házak a legkisebb alapterületűek közé tartoznak, így nem volt elegendő hely a nevelői szoba kialakítására. A legjobb elhelyezési feltételekkel az újonnan épült DMJV Reménysugár Otthon rendelkezik. Itt öt szoba és három fürdőszoba került kialakításra egy-egy házban. A még átalakításra váró Komádi otthonban, 12 hálóban vannak a gyerekek elhelyezve, és 12 személyesek a szobák. Ebből fakadóan a gyerekeknek kevesebb lehetőségük van a félrevonulásra. A gyerekek elhelyezésének feltételei itt jóval gyengébb színvonalúak, mint a lakásotthonokban. Ebben az intézményben is próbálkoztak a családiasabb légkör kialakításával. 2001-2002-ben holland segítséggel kialakítottak a nagy intézményen belül három kisebb „lakásotthoni” részleget. Itt a szobákhoz egy-egy fürdőszoba tartozott, de a konyha használatát nem tudták megoldani. Az intézmény működési engedélyébe nem is került bele a lakásotthoni funkció. A lakásotthonok számára előírt feltételeknek ezek a „részlegek” nem is felelnek meg.

Az intézmények az épületek nem megfelelő adottságaival csak utólag, a megvásárlás, megépítés, gyakran a használatba vétel után szembesültek. Két esetben fordult elő, hogy a megvásárolt ingatlant nem lehetett használni rossz műszaki adottságai és állapota miatt. Egy esetben pedig azt tapasztalták, hogy a megépített 176 m²-es házak mérete nem elegendő ahhoz, hogy 12 gyereknek önálló íróasztala, szekrénye, ágya legyen. Adataink szerint valamennyi otthonra jellemző, hogy önálló íróasztalt nem tudnak biztosítani a gyerekek számára. Zárható szekrény pedig az otthonok közül csak 29-ben van. Nincs tehát zárható szekrénye a gyerekeknek tíz lakásotthonban.

Ennek oka valószínűleg az előbbieken bemutatott helyhiányra vezethető vissza. Ezek a nehézségek egy alaposabb, átgondoltabb szakmai előkészítéssel kivédhetőek lettek volna. A helyzetet nehezítette, hogy a törvény végrehajtási utasítása fél évvel a törvény után jelent meg, addig nem volt az intézmények számára szakmai iránymutatás. Azok az intézmények, amelyek korán hozzáfekttek a változtatásokhoz, utólag szembesültek azzal, hogy ismét átalakításokat kell eszközölniük, annak érdekében, hogy megfeleljenek a rendelet előírásainak.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az intézmények átalakítása hosszú, folyamatos fejlődés eredményeként valósult meg. Kisebb-nagyobb változtatásokra már a '80-as, '90-es években sor került. Igaz, a különböző intézményekben különböző mértékű átalakításokra vállalkoztak. Összehasonlítva ezeket, azt látjuk, hogy azok az intézmények, amelyek a Gyermekvédelemről szóló törvény előtt is több változtatást kezdeményeztek, hamarabb alakították át az intézményüket lakásotthonná. Az interjúk és az adatlap adatai alapján megállapítható, hogy Hajdúnánáson korán megkezdődött a kiváltás. Itt több innovációra került sor, továbbá a lakásotthon létrehozását a gyermeklétszám növekedése is indokolta. Az intézményvezetők szerint egyértelműen anyagi okokra vezethető vissza az átalakítás elhúzódása.

Az intézmények működéséhez szükséges a szakmai program elkészítése is. Az intézményvezetők elmondták, hogy nagyon kevés segítséget kaptak ezek elkészítéséhez. Ez különösen igaz a törvény bevezetése utáni első évekre. Jelenleg is érvényben van Domszky András A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről szóló módszertani levele, amely az egyetlen segítség a szakmai program megalkotásához. A módszertani levél azonban csak 1999-ben jelent meg. Az intézmények a nehézséget úgy próbálták meg áthidalni, hogy egymástól kérték el a szakmai programokat és próbálták megalkotni a sajátjukat. Ezt támasztja alá három intézményvezető egybehangzó véleménye: *Az első: „Nem volt ez kiforrott dolog. Indultunk úgy, ahogy. Nekem azért kellett tartanom magam, ne sugározzam a kollégák felé a feszültséget, hogy érezzék, közös erővel megoldjuk ezt. De azóta már nem lehet ráismerni a szakmai szabályozókra, a gyakorlat hozta, hogy mi mindenre kell változtatni. Volt a Domszky - féle anyag, ahol le vannak írva a szempontok és az első szakmai programom, hát nem dicsekednék vele nagyon. De írni kellett valamit. Menet közben változtattuk. (interjú, Hajdúnánás)*

A másik: „Ahová ellátogattunk, mindenholnan kértünk szakmai anyagot, és próbáltuk átvenni, amiről azt gondoltuk, hogy mi fogjuk tudni csinálni.” (interjú, Debrecen)

Végül: „Először nem volt hozzá útmutatás sem, csak annyi, hogy szakmai program készül, amit a nevelőtestület elfogad. Leültünk és megpróbáltuk összeszedni, hogy mik a céljaink, mik a feladatok és ehhez milyen eszközöket gondolunk. Aztán jöttek ilyen-olyan ellenőrzések, amelyek kritikát fogalmaztak meg, és próbáltunk alkalmazkodni” (interjú, Debrecen).

A szakmai programok kidolgozása egy új típusú szolgáltatás esetén nagy jelentőséggel bírna, de az átalakítás előkészítetlen volta ezen a téren is problémát okozott az intézmények számára. Az intézményvezetők beszámolójából kitűnik, hogy magukra maradtak az átalakítás kérdéseivel, elégtelennek tartják a módszertani útmutatókat, az eddigi tapasztalatok összefoglalását hiányolják: „A lakásotthoni nevelésről igazán megjelenhetne komolyabb szakmai írás.. Ha '97-ben meg kellett alakulnia egy új intézménynek, akkor valamilyen szakmai segítségnyújtást kellett volna, hogy adjanak. Van egy szakmai ajánlás, a Domszky András-féle, de az is már 7-8 éves, én ezt hiányolom” (interjú, Debrecen).

Az interjúkból kiderült, hogy a vezetők a szakmai programot a felhalmozott tapasztalataik alapján folyamatosan újítják. Próbálnak változásokat megvalósítani a programban. Az egyik intézményben azt a megoldást választották, hogy a gyermekfelügyelőket, a nevelőket bevonva minden otthon saját programot írt, annak érdekében, hogy minden dolgozó azt a sajátjának érezhesse. Úgy gondolták, így hatékonyabb lehet a program gyakorlati kivitelezése is.

A szakmai programmal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy az intézmények létrejötte óta többször változott, aktualizálódott, beleépültek az intézmények tapasztalatai. Erre szükség is volt, hiszen az első programok az intézményvezetők elmondása szerint meglehetősen esetlegesek voltak, és inkább az elképzeléseiket tartalmazták a lakásotthonok működésére vonatkozóan.

A lakásotthoni nevelés előnye, hátránya

Az objektív körülmények vizsgálata után az intézményekben folyó tartalmi munka elemzésére teszünk kísérletet. A lakásotthoni nevelés előnyeiről és hátrányairól kérdeztük meg az intézményvezetőket. Egy kivétellel minden vezető dolgozott a nevelőotthonokban is, így van összehasonlítási alapjuk a két intézménytípusra vonatkozóan. Az intézményvezetők elsősorban a lakásotthoni nevelés előnyeit látják. Válaszaikból kiderül, hogy előnyének tartják az önálló életre való felkészítést, az önállóságot. A gyerekek tudják, hogy a házi munkában segíteni kell, főznek, mosnak, mosogatnak, bevásárolnak. A mindennapi tevékenységekbe aktívan bekapcsolódnak. Előnyként említették meg azt is, hogy megnöttek a gyerekek külső kapcsolatai. A lakásotthon tehát jobban tudja segíteni a társadalmi integrációt. A gyerekek egyéni szükségleteit jobban figyelembe veszi, illetve arra reagál.

Az egyik intézményvezető előnyként nevezte meg, hogy a lakcíméből nem derül ki, hogy a gyerek állami gondozott, mivel a házra ez nincs kiírva. Ezt azonban csak a városi önkormányzat által fenntartott intézményekben élvezhetik a gyerekek. A Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat által fenntartott lakásotthonok falára kiírják az intézmény nevét.

Egy másik intézményvezető szerint a gyerekek tanulmányi eredménye szempontjából is előnyösebb a lakásotthon, mert a nagy intézményben gyakran előfordult, hogy évismétlésre buktak a gyerekek. Itt azonban ez nem jellemző. Ha van is bukás 1-2 tantárgyból, a pótvizsgán átmennek.

A lakásotthon lehetővé teszi az érzelmi kötődés intenzívebb kialakulását. Ez igaz a dolgozók és a gyerekek közötti kapcsolatra, és a gyerekek külső kapcsolataira is. Itt lehetőség van arra, hogy a gyerek fogadja a barátját, ezáltal intenzívebb társas kapcsolatok alakulhatnak ki. Az integrációt segíti az is, hogy a gyerekek nem egy iskolába járnak, mint korábban, amikor elsősorban lakótársaik voltak a barátaik, hanem több iskolába. Így családban élő gyerekekkel is kapcsolatot tudnak tartani. Három interjúból idézünk, amelyek a lakásotthon előnyeit mutatják be: *„Előny, hogy megtapasztalják, az önálló életvitelhez szükséges tevékenységeket, a vásárlást, mosást, főzést, hogy be kell osztani a pénzt, tudják, hogy mi minek a következménye, hogyan függenek össze a dolgok, de azt is látják, hogy mire van szükség egy családban. Másrészt a bevonás is sokkal jobban megtörténik, az önellátás gyakorlása, egymás segítése mind-mind sokkal jobban megvalósulhat” (interjú, Debrecen).*

„Előnye az, hogy a gyerek egyéni szükségletére tud választ adni. Itt lehetőség van arra, hogy egyéni megállapodást kössünk a gyerekekkel, hogy a személyiségükhöz, szükségletükhöz igazítsuk a szabályokat” (interjú, Debrecen).

„Én csak előnyt látom. Teljes elkötelezettje vagyok. Nehogy azt gondolja, hogy azért, mert én vagyok a vezető, meg végi csináltam a kiváltást, és nekem ezt kell mondani. Nem. Csináltam a nevelőotthont is, és össze tudom hasonlítani” (interjú, Berettyóújfalu).

Az elkészült interjúk tükrözik az intézményvezetők pozitív megnyilvánulásait a lakásotthoni elhelyezéssel kapcsolatban. A Hajdú-Bihar megyei kutatás megállapításai tehát összecsengenek Berényi és munkatársai (2004) kutatásával. E szerint a lakásotthoni elhelyezés a gyermekek szempontjából előnyösebb, mint a nagy létszámú gyermekotthoni elhelyezés. Nagyobb teret biztosít az egyéni törődésre, fejlesztésre. Több lehetőséget kínál a személyes kapcsolatok kialakítására, a szeretetteljes légkör, az érzelmi biztonság megteremtésére. A családi forma jobban elősegíti az önálló életre való felkészítést, a lakóközösség a sikeresebb integrációt. (Berényi és munkatársai, 2004)

A lakásotthoni elhelyezés hátrányaként említették a vezetők, hogy a vezető és a dolgozók között nincs napi kapcsolat. Megfogalmazták a gyerekek és felnőttek kiszolgáltatottságának tényét. A felnőttnek sokszor kell azonnal és egyedül döntést hoznia adott szituációban. A gyerek is kiszolgáltatott. A vezetők szerint korábban hamarabb jelezték a gyerekek, ha problémájuk volt. Több intézményvezető megfogalmazta a nagy közös rendezvények szervezésének a nehézségeit, mivel az átalakított lakásotthonokban nincs olyan közösségi tér, ahol valamennyi intézményben élő gyerek számára egyidejűleg tudnának programot szervezni. Egyikőjük így fogalmazott: *„A felnőttektől sokkal nagyobb önállóságot követel meg ez, mint a nagy intézmény, ugyanakkor a felnőtt is sokkal kiszolgáltatottabb. Egy házban, ahol 12 gyermek van, egyedül van a problémákkal, és többször van egyedül. A gyerekek szempontjából a nagy intézményben sokkal jobban lehet mozgatni a gyerekeket, több közös programot lehet szervezni”* (interjú, Debrecen).

Az intézményvezetők hátrányként fogalmazták meg azt is, hogy drága a lakásotthonok fenntartása: *„Ha a fenntartó szemével nézem akkor hátrány az is, hogy sokba kerül. Elég költséges ellátási forma, mert 104 férőhelyünk van és vagyunk 82-en közalkalmazottak, ez óriási anyagi terhet jelent a fenntartóra”* (interjú, Debrecen)

Hátránya továbbá az is, ha túl modern a lakásotthonok felszereltsége. Ez azt jelenti, hogy olyan háztartási és egyéb eszközök állnak a gyerekek rendelkezésére, amelyek, ha kikerülnek az intézményből, nem biztos, hogy elérhetőek lesznek a számukra:

„Mosogatógép kevés háztartásban lesz a tőlünk kikerült gyerekek közül, de ha nálunk mosogatógép van, akkor ezt tanulják meg. Vagy nem biztos, hogy automata mosógépre futja majd otthon, de nálunk ezt fogja megtanulni. Tehát nem biztos, hogy az önálló életre készítjük fel őket. Még egyszer: a valós önálló életre.” (interjú, Komádi)

A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről szóló dokumentumban megfogalmazódik, hogy a berendezés legyen egyszerű és praktikus. Úgy kell kiválasztani a szükséges berendezési tárgyakat, hogy azok a gondozott gyermekek és fiatalok későbbi életében beszerezhetőkhöz képest ne keltsék az elérhetetlen luxus érzését. (Domszky, 1999) Összehasonlítva az otthonok tárgyi felszereltségét, jellemző, hogy alapvető háztartási berendezésekkel, felszerelésekkel rendelkeznek. A DMJV Reménysugár Otthon nyolc lakásotthona a legjobban felszerelt, mosogatógéppel is el vannak látva. A többi lakásotthonban nincs ilyen eszköz. Az átalakításra váró Komádi Gyermekotthonban is megtalálhatók a szükséges háztartási, berendezési, felszerelési tárgyak. De a gyerekek létszámához viszonyítva jóval kevesebb eszközzel rendelkeznek, mint a lakásotthonok. Ennek abban van jelentősége, hogy az itt élő gyerekeknek így kevesebb lehetősége nyílik az önkiszolgálásra, a háztartási feladatok ellátásába való bekapcsolódásra.

Az otthonokban a szórakoztató elektronikai cikkek (tv, rádió, hifi, CD, DVD) is megtalálhatók. Számítógéppel 34 otthon rendelkezik. A Komádi Gyermekotthon pályázat útján szerzett be 30 db számítógépet. Így itt az egy gyerekre jutó számítógépek száma (5 fő/számítógép) jobb ellátottságra utal, mint a lakásotthonokban 10-12 fő/számítógép). Érdekes, hogy amíg számítógéppel az otthonok többsége rendelkezik, internetes előfizetés csak 11-ben van, a többségük (26) nem rendelkezik előfizetéssel. Két intézmény nem válaszolt a kérdésre. A Komádi Gyermekotthon rendelkezik internet-előfizetéssel. Az intézményeket összehasonlítva az internettel, számítógéppel való ellátottság szempontjából jelentős különbségeket találtunk közöttük. A legjobban felszerelt ebből a szempontból is a DMJV Reménysugár Gyermekotthon nyolc lakásotthona, a legkevésbé a Nyírségi és a Hajdúsági Lakásotthonok. A Nyírségi Lakásotthonok egyikében sincs internet. A Hajdúsági Lakásotthonok közül háromban nincs számítógép, hétben pedig internet sem. Az internetet fontosnak tartjuk, mint a tanulást, a kapcsolattartást segítő eszközt. A vezetőkkel készült interjúban azonban többen megemlítették, jobbnak látják, ha nincs internet, mert tartanak attól, hogy nem megfelelő célra használnák a gyerekek.

Ellentmondás feszül azon vélemények között, hogy miközben a lakásotthon önálló életre készít fel, segíti az önállóság kialakulását, az önálló életkezdés számos nehézségbe ütközik. Az egyik intézményvezető szerint „bura alatt nevelkednek a gyerekek, ezért 24 éves korukban életképtelenek.” Erre a jelenségre a fejezet későbbi részében térünk ki.

Két intézményvezető hátrányként fogalmazta meg az intézményi széttagolódást. Az egyik esetben kilenc debreceni intézmény egymástól nagy távolságra található, a másik esetben tíz intézmény közül négy Debrecenben, a többi Debrecentől távolabbi kistélepeülésen található. Ez a távolság nehézséget jelent a vezetők számára a napi, operatív feladatok ellátásában, és a szakemberek utazási költségei is jelentősek. A megfogalmazott hátrányok elsősorban a finanszírozás és a szervezeti működés kérdéskörét érintik. Az ellátórendszer drága voltára az egyik intézményvezető találó magyarázatot fogalmazott meg: „*A gyerekek élete szempontjából lehet, hogy most drágább, de ha olyan felnőtt tud lenni, aki el tud menni dolgozni, családját eltartani, családot létrehozni, akkor meg azt mondom, a későbbi kiadásokat spóroljuk meg*”(interjú, Debrecen).

Egyetértünk ezzel az állásponttal, mivel ha a lakásotthon sikeresebben készít fel az önálló életre, akkor feltehetően sikeresebb lesz a fiatalok társadalmi beilleszkedése, és nem az intézményektől és az ellátásoktól függő fiatalokat engednek ki a rendszerből, akik folyamatosan segítségre szorulnak.

Az említett országos kutatás kevesebb hátrányát említi a lakásotthonnak, mint a Hajdú-Bihar megyei intézményvezetők. Ténylegesen egy szempontot emel ki – ami megjelenik a Hajdú-Bihar megyei hátrányok között is - ez pedig a területi elhelyezkedés. A lakásotthoni elhelyezés hátrányai a területi elhelyezkedésből adódnak - a megye különböző pontjain - egymástól viszonylag távol - történt a lakásotthonok kialakítása), az utazási idő, az utazási költség valamint az információáramlás problémái jellemzőek. (Berényi és munkatársai, 2004)

7.2.2. Az intézmény munkáját befolyásoló külső körülmények, kapcsolatok

Az intézmények átalakítási folyamatában fontos szempont volt a helyi lakosság magatartása. Napjainkban is jellemző az intézményekben élő gyermekekkel szembeni előítélet. A vezetők arról számoltak be, hogy néhány esetben volt lakossági tiltakozás az ingatlanvásárlás során, de azóta nagyrészt elfogadták az új szomszédokat. Semmilyen probléma nem merült fel Hajdúnánáson, Komádiban. Debrecenben egy-két esetben fordult elő, hogy a szomszédok nehezményezték a lakásotthon működését. Az is előfordult Debrecenben, hogy az adott családi házat a szomszéd miatt nem vették meg. A szomszédosági kapcsolatokból adódó nehézségeket két intézményvezető a következőképpen foglalta össze: *„Azt, hogy milyen emberek vannak a szomszédban, háza válogatja, ez a pontos, háza válogatja. Van, ahol semmi probléma pl. a két vidéki településen, ezt látom. Állítom, hogy az újak között is van olyan, ahol semmi probléma. Hullámszik. Van, amikor nagyon szeretjük egymást, és van, amikor nagyon nem” (interjú, Berettyóújfalu) illetve:*

„Itt a városban annyira nem volt semmi ellenállás, hogy rendszeresen jártunk a házakba és odajött hozzám az egyik szomszéd néni, kérdezte, mikor költöznek a gyerekek, én pedig mondtam, hogy már több mint egy hete itt laknak. Biztos volt némi fenntartás, hogy majd zajolunk, bömböltetjük a zenéjét, vagy randalírozunk, de nagyon jó a kapcsolat, Mi is próbáltuk ezt mesterségesen befolyásolni, meghívtuk a szomszédokat, bemutatkoztunk, bármiben, ha lehet segítséget nyújtunk. Leszedjük a gyümölcsöt, a dudvát átadjuk a jószágnak” (interjú, Hajdúnánás).

Az interjúk alapján megállapítható, hogy azokon a kisebb településeken, ahol évtizedek óta működik gyermekotthon, a lakosság jobban elfogadta a lakásotthonok létrehozását. Valószínűleg jobban megismerték az intézményeket és a benne folyó munkát. Egy esetben maga a kistépelülés önkormányzata kereste meg a kiváltás előtt álló nevelőotthont, hogy szívesen venné, ha az ő településükön vásárolnának családi házat lakásotthoni célra. E mögött az ajánlat mögött azonban ott van a település iskolájának megmentési szándéka, hiszen ha a lakásotthoni gyerekek az adott településen járnak iskolába, a gyermeklétszám megfelelő marad ahhoz, hogy tovább tudjon működni az iskola, elkerülve ezzel a bezárást.

A lakásotthon másik hozadéka a település számára, hogy munkahelyet teremt, illetve a fogyasztás is helyben történik. A megállapodás sikeres volt, így jelenleg is működik két lakásotthon az adott kisebb településeken. A lakásotthonokra jellemző, hogy igyekeznek a jó szomszédi kapcsolatok kialakítására, a kölcsönös segítségnyújtást is alkalmazva.

Az adatlap adatai szerint az intézmények gazdag külső kapcsolatokkal rendelkeznek. Különösen igaz ez a városokban és a megyeszékhelyen elhelyezkedőkre. A községekben működők kevesebb külső kapcsolatot tudtak megnevezni. Ennek oka, hogy egy kisebb településen kevesebb intézmény, szolgáltatás igénybevételére van lehetőség. Kapcsolatban vannak a településen található nevelési-oktatási intézményekkel, közművelődési intézményekkel, más gyermekvédelmi intézményekkel, egészségügyi, szociális szolgáltatókkal. A helyi települési adottságokat kihasználják mind a közművelődési, mind a nevelési- oktatási, és egyéb intézmények terén.

Valamennyi intézményre jellemző, hogy működtet alapítványt. A legrégebbit 1993-ban hozta létre a DMJV Reménysugár Otthon, Debreceni Csecsemőotthonért Közalapítvány néven. A legkésőbb, 2007-ben a Hajdúsági Lakásotthonok kezdték el működtetni alapítványukat, ami azért érdekes, mert egyébként ez az intézmény az innovációkban élen járt. Arra a kérdésre, hogy az alapítványok miben segítik az intézmény munkáját, elsősorban a szabadidő eltöltését, a táboroztatást, a tárgyi feltételek javítását válaszolták a vezetők. A Komádi Gyermekotthonban a '90-es években a Jóléti Szolgálat Alapítvány segítségével létrehoztak egy Hasznos Idő Központot, ahol az iskolából kikerült gyerekek foglalkoztatását segítették. Kertészeti és varrodai munkát végeztek itt az alapítvány támogatásával. Mostanára csak néhány gyerek foglalkoztatását tudják itt biztosítani.

Külföldi kapcsolata 26 intézménynek van, többségük elsősorban holland alapítványokkal, egyházi szervezetekkel tart kapcsolatot. A külföldi kapcsolat elsősorban a gyerekek nyaraltatásával, adományok gyűjtésével, egy esetben pedig önkéntes munkával segítette az intézményeket. Az alapítványokon keresztül az intézmények élnek a pályázati lehetőségekkel. Az adatlapból kiderült, hogy elsősorban a tárgyi, technikai felszerelések bővítésére, a szabadidős programok megvalósítására pályáztak az elmúlt három évben.

Összefoglalva megállapítható, hogy az évről-évre csökkenő normatíva miatt a források szűkössége jellemző az intézményekben. De valamennyi intézmény igyekszik mindent megtenni annak érdekében, hogy a gyerekek mindennapjait színesebbé tegye. Ehhez többségük felhasználja külföldi kapcsolatait, valamint a pályázati lehetőségeket is.

7.2.3. A lakásotthonokban elhelyezett gyermekek főbb jellemzői. A lakásotthoni átalakítás során felmerülő nehézségek.

Hajdú-Bihar megyében a Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat összesített statisztikai adatai szerint 2008-ban 1331 gyermek élt különböző intézményekben és nevelőszülőknél. Gyermekotthonokban 650 fő, nevelőszülőknél 649 fő került elhelyezésre, ápolást-gondozást nyújtó intézményekben pedig 32 fő. Az általunk vizsgált intézményekben az adataink szerint 572 gyermek élt. Közülük 300 fiú, 272 lány. Az életkorukra vonatkozó adatokat a következő táblázatban foglaljuk össze:

24. táblázat Gyermekotthonban, lakásotthonban élők száma Hajdú-Bihar megyében

Megnevezés	0-3 év	4-6 év	7-10 év	11-14 év	15-17 év	18-25 év
Fiú	5	15	49	75	110	46
Lány	3	16	47	73	102	31
Összesen	8	31	96	148	212	77

A 24. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a legnagyobb arányban (37 %) a 15-17 éves korosztályba tartozók vannak az általunk vizsgált intézményekben, de jelentős a 11-14 éves gyerekek (25,8%) aránya is. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium országos adatai szerint a gyermekotthonban, lakásotthonban élő 15-17 évesek aránya 32,1%, a 11-14 éveseké pedig 32,7 %. Az adatokat összevetve megállapítható, hogy az intézményekben élő gyerekek többsége mind Hajdú-Bihar megyében, (62,8%) mind országosan (64,8%) 11 évesnél idősebb. Az intézményekben élő gyerekek életkori megoszlására vonatkozó megyei adatok összességében nem térnek el jelentősen az országos adatoktól.

Az intézményvezetők egyöntetűen megfogalmazták: nagy nehézséget jelent az, hogy a bekerülők életkora kitolódott, 14-15-16 sőt, 17,5 éves korban is utalnak be gyerekeket, akiknek az ellátása nehézséget okoz az intézmények számára. Nincsenek felkészülve a serdülőkorú fiatalok tömeges fogadására, a vezetők többsége a tehetetlenség érzéséről számolt be. Ebben nem találtunk különbséget a lakásotthonok és az átalakításra váró gyermekotthon között. Ezt a nehézséget illusztrálja a következő interjúrészlet: *„Ezeknek a problémás gyerekeknek az esetében, illetve a családból 16 éves korában bekerült gyerekek esetében már ebben az életkorban nincs mit tenni. Többségében azért kerülnek be, mert nem bír velük a szülő, nem tudja rávenni őket, hogy iskolába járjanak, tehát rengeteg olyan gyerekünk van, aki azért van benn, mert iskolát került, illetve azért, mert a szülő nem tudja kezelni a serdülőkor problémáit”* (interjú, Debrecen).

Az adatlap adatai, valamint az intézményvezetőkkel készült interjúk alapján is megállapítható, hogy a gyerekek elsősorban a vér szerinti családból, az utóbbi években pedig nevelőszülőktől érkeznek az intézményekbe. Az intézményvezetők szerint a nevelőszülői ellátásból gyakran serdülőkorban kerülnek vissza az intézményekbe a gyerekek: *„Amikor serdülőkorba lép a gyerek, normál családban is nehéz kezelni. Nem tudja hova rakni magát, sok olyan dologgal szembesül a nevelőszülő, amit nem tud kezelni. A nevelőszülőktől, akiket visszakapunk 13-14-15 évesek”*(interjú, Hajdúnánás).

Az intézményekben élő gyerekek 7,6 % -a óvodás, 49,3 %- uk általános iskolába jár, 20,9 % szakiskolás, gimnáziumban tanul 2,6 %, szakközépiskolás 4,8 %- uk, 1,2 % főiskolás. 7,3 % egyéb típusú intézményben tanul, ami elsősorban az eltérő tantervű általános iskolákat, a dolgozók általános iskoláját jelenti. A gyerekek 3,8 %- a nem tanul, 2 %- a pedig magántanuló. Az intézményeket összehasonlítva megállapítható, hogy valamennyiben az általános iskolások vannak a legtöbben, őket követik a szakiskolában tanulók. Ebben nem találtunk különbséget az intézmények között. A közép- és felsőfokú tanulmányokat folytató tanulókat vizsgálva arra jutottunk, hogy ők a hajdúnánási otthonokban élnek legnagyobb számban. A felsőoktatási intézményekben azonban csak kevesen, a vizsgálat idején 7 fő tanult. A magántanulók alacsony aránya részben annak köszönhető, hogy az intézményvezetők mindent megtesznek annak érdekében, hogy ne kerüljön sor a magántanulóvá nyilvánításra.

Az iskolázottság kérdése számos problémát vet fel. A belső iskolák megszűnésével integrálódtak a gyerekek, de nem volt mindenhol zökkenőmentes a beilleszkedésük. Az interjúkból kiderül, hogy az intézmények törekednek arra, hogy a gyerekek ne legyenek magántanulók. Sokszor nagy nehézséget okoz a tanuló iskolai környezetbe való beillesztése: *„Ma az oktatási intézményekben nem kívánatos személy a problémás gyermek. Ha az iskola azt mondja, nem fogadja tovább, magatartási probléma miatt el kell hozni, és akkor ott mi már kevesek vagyunk. Van olyan gyerek, akit már hat intézményen végighurcoltunk, és sehol sem kell, ugyanakkor a tankötelezettség ideje megnőtt”*(interjú, Debrecen).

A fentiekből látszik, hogy egy-egy gyerek sikeres társadalmi beilleszkedésének segítésében a gyermekvédelmi és az oktatási intézményeknek össze kell fogniuk. Az oktatási intézményekre hárul a feladat, hogy mindent megtegyenek a hátrányos helyzetű gyerekek iskoláztatása érdekében, ezzel szemben gyakran próbálják magántanulóvá nyilvánítani a problémás gyereket.

Az egyik intézményvezető a következőképpen fogalmazott: *„Az iskola elsődleges verziója megszabadulni a gyerektől, magántanulót csinálni belőle, ami azt gondolom, nem járható út, egyrészt az oktatási törvény rájuk is vonatkozik, másodsorban pedig gondolja el, abban az iskolában történik ez, ahol sok gyógypedagógus dolgozik, és mégsem tud mit kezdeni a gyerekekkel. Akkor miről beszélünk?”* (interjú, Berettyóújfalu)

A gyerekek továbbtanulására jellemző, - ahogy azt az elméleti fejezetben is bemutattuk -, hogy hasonlóan az országos tendenciákhoz, a gyerekek szakiskolában tanulnak tovább. Elsősorban valamilyen szakma megszerzésére törekednek. Ezt igazolja a gimnáziumi és szakközépiskolai továbbtanulási arányok közötti különbség is az általunk vizsgált intézményekben. Míg gimnáziumban 2,6 %-uk tanul tovább, addig szakközépiskolában 4,8 %. Az intézmények maguk is törekednek arra, hogy a fiatalok legalább egy szakmát elsajátíthassanak, hiszen a társadalmi integráció szempontjából ez kulcsfontosságú tényező. *„Jogszába szerint egy szakma megszerzésére vagyunk kötelezve, de van olyan gyerekünk, aki a harmadik, negyedik szakmáját szerzi, tehát igyekszünk minél több szakmával megismertetni, minél több végzettséget szereztetni vele, illetve arra motiválni, hogy felsőfokú képzésben vegyen részt”* (interjú, Komádi).

Az intézményben élő gyerekek között 19 főt jelöltek meg, aki antiszociális magatartású, 7 főt, aki kora miatt különleges gondozásra szorul, és jelentős számban vannak jelen a fogyatékos gyerekek, 97-en. A drog- és alkoholfogyasztás kevésbé jellemző a gyerekekre az adatlap szerint, viszont jelentős az alkalmi dohányzók és a rendszeresen dohányzó gyerekek száma, 64 fő és 158 fő, összesen 222 fő.

A fogyatékkal élő gyerekek elhelyezésére jellemző, hogy - bár a megyében van fogyatékos gyerekeket ellátó gyermekvédelmi intézmény-, gyakran kerül sor integrált elhelyezésre. Többnyire enyhe- és közép súlyos értelmi fogyatékos gyerekek élnek együtt ép társaikkal. Az intézmények adatait összevetve megállapítható, hogy az intézményi gyermeklétszámhoz viszonyítva a legtöbb fogyatékkal élő gyermek a debreceni Reménysugár Otthonban él, őket követik a hajdúnánási Hajdúsági Lakásotthonok. Legkisebb arányban a Nyírségi Lakásotthonban élnek fogyatékkal élő gyerekek a megyében található lakásotthonok közül.

A szabadidő megszervezése fontos feladata az intézményeknek. A vezetők szerint színházba csak ritkán járnak a növendékek, még a megyeszékhelyen is, ahol pedig helyben van a színház. A mozit havonta vagy ritkábban látogatják, tíz intézményben mondták azt, hogy havonta, 28-ban pedig azt, hogy ritkábban. A könyvtárat gyakran használják a gyerekek, nyolc intézményben hetente, 19-ben havonta, 11-ben pedig ritkábban veszik igénybe. Múzeumot, hangversenyt csak ritkán látogatnak az intézmények lakói.

A szórakozóhelyeken heti rendszerességgel vannak jelen 27 intézmény növendékei. A kapott adatok szerint a szabadidő eltöltésének színtere összefügg azzal, hogy milyen településen található az otthon. A megyeszékhelyen és a városokban található intézmények lakói gyakrabban jutnak el színházba, moziba, hangversenyre, mint a községekben élők. A könyvtár a legelérhetőbb szabadidős színtér, ezt igazolja, hogy a gyerekek függetlenül a település jellegétől, leggyakrabban ezt az intézményt látogatják, heti rendszerességgel. Szívesen veszik igénybe továbbá a szórakozóhelyeket, függetlenül attól, milyen településen élnek. Az adatokat áttekintve megállapítható, hogy a magasabb kulturális értékkel bíró rendezvényeket, intézményeket kevésbé veszik igénybe a gyerekek.

Valamennyi intézmény segíti a gyereket és a szülőt abban, hogy kapcsolatot tudjanak tartani. Ennek több formája is lehetséges: személyes, telefonos és levélbeli kapcsolattartás. A törvény is előírja a kapcsolattartás szükségességét, az intézmények sokféle eszközzel élnek ennek megvalósítására. Valamennyi intézményvezető elmondta, hogy akár a gyereket is hazaszállítják a szülőkhöz, ha a kapcsolatot így lehet biztosítani. Az intézmények háziarendjében is megtalálható a szabályozása. Két intézményvezető utalt arra is, hogy a kapcsolattartás segítése érdekében családi napot tartanak, évente több alkalommal. Ekkor meghívják a szülőket, hozzátartozókat az intézménybe, és közös programot szerveznek. Ennek is az a célja, hogy erősítsék a szülőben, a gyerekekben a kapcsolattartás igényét. A kapcsolattartás segítése elsősorban a család- és utógondozók feladata, akik a Gyermekvédelmi törvény bevezetése után kezdték meg működésüket a törvény előírása szerint. A Gyermekvédelmi törvény bevezetése előtt a kapcsolattartás nem kapott kellő hangsúlyt, az emberi erőforrás hiánya miatt sem volt megvalósítható. Ezt illusztrálja a következő interjúrészlet: *„A gyermekvédelmi törvény előtt a családgondozás szerintem látszatintézkedés volt, sőt még a gyermekvédelmi törvény megjelenése után is. Ha csak azt vesszük, hogy én egyedül voltam család- és utógondozója közel 180 gyereknek, eleve emberileg lehetetlen volt, hogy olyan munkát végezzek, ami elvárható. Most 144 gyerekre jut három család- és utógondozó, ez már nagyon jó arány”* (interjú, Komádi).

A kapcsolattartás lehet az alfája és omegája a gyerek családba való „visszagondozásának,” vagy a felnőttkort elérve a családba való visszatérés lehetőségének, ami segítheti a fiatalok társadalmi integrációját. A fiatalok körében a családdal a kapcsolattartás túl gyenge, esetleges, sok esetben nincs is. Ez gátolja a gyermekek visszailleszkedését családjukba a nagykorúság elérése előtt. Továbbá megnehezíti a fiatal felnőttek önálló életvitelének kialakítását. (Szikulai, 2004)

Az intézmények a kapcsolattartás jelentőségét felismerve igyekeznek minden eszközzel segíteni a gyerek és a család együttműködését. Ennek érdekében felkeresik a helyi családsegítő és gyermekjóléti szolgálatot, és velük együttműködve próbálják meg a folyamatot elősegíteni.

A lakásotthoni átalakítás során felmerülő nehézségek

A vezetők elmondása szerint a gyerekeket felkészítésük során bevonták a berendezési, felszerelési tárgyak kiválasztásába, ezzel is elősegítve azt, hogy a magukénak érezzék a lakásotthont. Az intézményi elhelyezésnél törekedtek arra, hogy a testvéreket, „testvérsorokat”, illetve a rokon gyerekeket is együtt helyezték el. A legkorábban átszerveződő intézményben számolt be a vezető arról, hogy a gyerekeknek nehézséget okozott az átalakulás. Ebben annak is szerepe lehetett, hogy kevés példát láthattak erre az életformára maguk körül, illetve gyökeresen átalakultak a mindennapjaik, amiről még csak sejtésük sem volt. Az alábbi interjúrészlet jól illusztrálja, milyen nagy változást jelentett a nagy intézmény után a lakásotthon: *„A gyerekeket sok minden foglalkoztatta ezekre próbáltam válaszolni, és mire eljutottunk a költözésig – a dolgozók is kapták az információkat, amelyeket továbbadtak a gyerekeknek - inkább a várakozás volt jelen. Voltak gyerekek, akik sírva mentek el, és még egy év múlva is azt mondták, hogy dögunalom, csend van, megőrjítik őket a csend. Hiányolták a nagy közös rendezvényeket, a farsangot, a klubdélutánt, a ki mit tud-ot” (interjú, Hajdúnánás).*

Az egyik intézményben a kutatás idején kezdődött meg a gyerekek felkészítése az átalakításra. Itt is figyelembe fogják venni a testvérkapcsolatokat a házak szervezésénél, továbbá a vezető szerint a kevésbé problémás gyerekekből fognak választani, mert nem szeretnék a lakosságot elijeszteni. Valószínűleg megmarad egy 36 fős gyermekotthon, ott pedig a magatartási problémákkal küszködő gyerekeket fogják elhelyezni.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy az átalakítás óta hogyan alakult a szökések száma az intézményekben. A szökések száma tükrözi a gyermekek viszonyulását az otthonhoz. Az intézményvezetők szerint csökkent a szökések száma, de továbbra is probléma maradt. Jól kirajzolható azon gyerekek csoportja, akik megszöknek az intézményekből. A vezetők szerint elsősorban olyan újonnan bekerülő gyerekekre jellemző ez, akik 15-16-17 évesek, és antiszociális magatartás miatt kerülnek be. A szökés elsősorban a prostitúcióból élő lányok vagy bűnöző fiatalok közül kikerült gyerekek sajátossága.

Ezeket a problémákat az otthonok nehezen vagy nem is tudják kezelni, ami a következő két interjúrészletből is kiderül: „*Van négy testvér, akik közül egy nem marad meg. Ő a négyes főúton állt eddig is, neki ciki, hogy bemenjen az általános iskolába, amikor havonta százezreket keres. Ő az egyik.*” (interjú, Hajdúnánás).

„*Régen a szökések állandó problémát jelentettek. Most azt kell, hogy mondjam, van egy-két antiszociális magatartású gyerek, aki odavan, de ő állandóan odavan. Semmilyen szabályt nem tud betartani*” (interjú, Debrecen).

Az önálló életre való felkészítés fontos feladat az intézményekben, a gyerekek életkörülményeit sok tekintetben át kell ahhoz alakítani, hogy ez minél sikeresebben valósuljon meg. Az interjúkban kapott válaszok alapján megállapítható, hogy az önálló életre való felkészítés több tényezőtől áll. Az egyik a mindennapi önálló tevékenységekbe való bekapcsolódást jelenti. Magában foglalja azokat a praktikus ismereteket, amelyek a mindennapok élésében szükségesek. A másik tényező az iskola, az iskolázottság kérdésköre. Valamennyi intézményben fontos, hogy a gyerekek tanulmányi kötelezettségüket teljesítsék, hiszen ez lehet az önálló életkezdés fontos pillére. Az átalakulás előtt álló intézményben korlátozottabbak az önálló életre való felkészítés lehetőségei az intézmény adottságainál, tárgyi felszereltségénél fogva. Itt is próbálkoznak a csoportgazdálkodással, ami részben a zsebpénz önálló elköltését jelenti, illetve a ruhapénz önálló elköltését foglalja magában, ezzel ösztönözve a takarékos pénzfelhasználást. Az önálló életre való felkészítés az intézményekben folyamatosan történik, mégis nehézkes a fiatalok társadalomba való kilépése. Az egyik intézményvezető röviden így fogalmazta meg a problémát: „*Elég sok mindenbe be vannak vonva, ennek ellenére mégis önállótlanak*” (interjú, Debrecen).

Paradoxnak tűnik, hogy miközben az intézmények fontos célja az önálló életre nevelés, aközben a legtöbb intézményvezető felkészületlennek tartja a fiatalokat az önálló életre.

Ennek az ellentmondásnak az lehet az oka, hogy a gyerekek egyre későbbi életkorban kerülnek be az intézménybe. Így egy 15 éves bekerült fiatal esetén nem valószínű, hogy a nagykorúságáig rendelkezésre álló három év elegendő lesz az önálló életre való felkészítéshez. Ezért is szükséges 18 éves kor után a gondozási időt meghosszabbítani.

Az intézményvezetők egyértelmű véleménye szerint fontos a társadalmi beilleszkedés szempontjából, hogy van-e kapcsolata a fiatalnak a vérszerinti családdal, testvérral vagy valamilyen rokonnal. Azoknak könnyebb a beilleszkedése a társadalomba, akik rendelkeznek ilyen kapcsolattal.

A beilleszkedés másik pillérének a munkahelyszerzést tartják. Ez rengeteg problémát vet fel, mivel a megyében magas a munkanélküliségi ráta. A sikeres munkahelykeresés előfeltétele valamilyen szakma megszerzése.

Erre valamennyi intézmény törekszik, igaz a fiatalok nem feltétlenül a szakmájukban helyezkednek el, elvállalnak betanított és segédmunkát, vagy alkalmi munkát is: *„szakma kell, ez az egyik legfontosabb, munkahely kell, mert ha ez nincs miből él meg? A munkahelykeresés nem egyszerű dolog, úgy érzem, ez az egyik kulcsprobléma”*(interjú, Debrecen).

A munkahelykeresést még egy tényező nehezíti. Ez pedig a társadalmi előítéletek köre. A gyermekvédelmi gondoskodásban élő roma fiatalokkal kapcsolatos hátrányokról - ahogy korábban is láttuk -, több kutatás: Neményi-Messing (2007), Herczog-Neményi (2007) is beszámol. Az általunk felvett interjúkban több intézményvezető megfogalmazta, hogy különösen nehéz helyzetben vannak a roma fiatalok. Őket sokkal nehezebben alkalmazzák, így az is előfordul, hogy az intézmény pedagógusai befolyásolják őket a szakmák megválasztásában. Ezt a problémát illusztrálja a következő két interjúrészlet: *„Több gyereknél probléma volt már, megint csak a feltűnő jegyekkel rendelkezőknél, hogy mondjuk pék szakmát akart választani, de úgy gondolom az igazat megvallva,, hogy az most még nem túl célszerű, mert nem biztos, hogy majd el tud vele helyezkedni. Volt már rá példa, hogy sikerült, de nagyon negatív tapasztalataink vannak ezen téren. Itt viszont a multikat ki kell emelni. Ott jobban el tudnak helyezkedni, egy multi cégnél kevésbé diszkriminálják a gyerekeket. Egy kis pékségbe biztos, hogy nem fogják felvenni”* (interjú, Komádi).

„Cigány gyerekeknél nehézséget jelent az elhelyezés, előítéletesek a munkaadók. A stabil munkahely és lakhatás keveseknek adatik meg, főként hosszabb távon” (interjú, Debrecen).

A munkahelykereséssel szorosan összefügg az iskolázottság kérdése, amelyet a fejezet korábbi részében már bemutatunk. A társadalmi integrációt befolyásoló következő tényező a lakhatás kérdése. Ennek megoldását hivatalosan az otthonteremtési támogatás szolgálná. A támogatást valamennyi intézményvezető kifogásolta, mert az összege olyan alacsony, hogy abból nem lehet lakást, házat vásárolni, esetleg csak kis településen, ahol viszont munkalehetőség nincs, így a társadalmi leszakadás veszélye nagy: *„Az otthonteremtési támogatás egy olyan nagyvárosban, mint Debrecen, igazából nagyon szűk lehetőséget teremt. A hitelfelvétel az nagyon rizikós dolog, ugyanakkor az albérlet nagyon drága. Ezek mellett a keresetek mellett nehéz az albérletet fizetni, ha az otthonteremtési támogatás elfogy”* (interjú, Debrecen).

Az általunk vizsgált intézmények közül 28-ban élt utógondozói ellátásban részesülő fiatal, összesen 73 fő. Közülük a legtöbben, 66-an, tanulmányaik folytatása miatt igényelték az ellátást, hét fő hivatkozott létfenntartási nehézségekre, szociális intézményi elhelyezésre nem várt senki.

Az utógondozott fiatalok többsége az önálló életkezdést, vagy az intézményes utógondozói ellátást veszi igénybe. Az intézményvezetők szerint kevés fiatal tud visszatérni a vér szerinti családjába a felnőtté válása után.

Az önálló életre való felkészítés és a társadalmi integráció szempontjából több intézményvezető megfogalmazta, hogy kellene egy „félutas ház” vagy „utógondozó ház” a nagykorúvá vált fiatalok számára: *„A sikeres kiléptetéshez úgy gondolom, hogy egy utógondozó ház kell: papírforma szerint felnőtt lett, az intézményben marad, de más környezetbe kerül, ahol még kevesebb felnőtt segítséget kap” (interjú, Debrecen).*

Az utógondozó otthon létrehozására gyermekvédelmi törvény is lehetőséget ad, igaz ezekből országos viszonylatban is kevés működik, Hajdú-Bihar megyében pedig nincs. Ez a „félutas” megoldás külső férőhelyen is megvalósulhat. A megyei gyermekvédelmi koncepcióban (2008) megfogalmazódott, hogy magas az utógondozói ellátottak száma, kevés üres férőhely van, ezért az intézmények nem minden esetben tudnak gyereket fogadni. Az intézmények túltelítettsége miatt gyakran nem a gyerekek szükséglete határozza meg, hogy hová kerülnek, hanem az a tény, hogy hol van hely: *„Sajnos még nem tartunk ott, hogy megvárjuk a szakértői bizottság véleményét, hogy ennek meg ennek a gyerekek ilyen vagy olyan problémája van, és akkor ebben a házban, és ebben a közösségben lenne a legjobb helye. Sajnos ott állunk, hogy lassan nem találunk helyet a gyerekeknek. Oda jutottunk, hogy nem elég a hely az ellátórendszerben, és így nem lehet szempont, hogy a gyerekeknek mi lenne a legideálisabb” (interjú, Debrecen).*

A férőhelyprobléma megoldásaként javasolja a koncepció a külső férőhelyek létrehozását. Ezeket bérleményben vagy a fenntartó tulajdonában lévő ingatlanban lehetne biztosítani. A külső férőhely köztes állapotot jelent a fiatal életében a gyermekotthonból való leválás és a végleges társadalmi beilleszkedés útján, amely megfelelő utógondozói tevékenységgel fokozhatja önállóságát, gyorsíthatja felnőtté válását. (Gyermekvédelmi Koncepció, 2008-2012) A koncepcióban javasolják a szakemberek a családi ház bérletét vagy vásárlását is az utógondozás céljára, illetve elképzelhetőnek tartják a fiatal saját tulajdonú ingatlanát felhasználni külső férőhely gyanánt. A nehézségek ellenére az intézményvezetők a lakásotthonnak hatékonynak tartják az önálló életre való felkészítésben, úgy látják, hogy a kikerülő fiatalok sikeresebbek a beilleszkedésben, mint a korábbi rendszerben: *„Az elmúlt tíz évben kb. 10-14 gyerek kezdte meg az önálló életet évente. 10 év alatt, aki elherdálta a vagyonát és nyomon követhető négy fő. Az elmúlt években kikerülő gyerekeink lakhatását meg tudtuk oldani az otthonteremtési támogatás igénybevételével, vagy férjhez ment, megnősült és közösen vettek lakást vagy rokonokhoz költözött a fiatal” (interjú, Hajdúnánás).*

Az, hogy az intézmények mennyire tudják segíteni a fiatalokat abban, hogy saját otthonhoz jussanak, nagymértékben függ az intézmény földrajzi elhelyezkedésétől. A kisebb településen működő intézmények saját településükön és annak környékén olcsóbban tudnak ingatlant vásárolni, mint a megyeszékhelyen működők. Ez a fiatalnak sem okoz nehézséget, mert az adott településen élt korábban is, nem kell lakóhelyet váltania. Nehezebb a helyzete azoknak a fiataloknak, akik nagyvárosban éltek, mivel ott elsősorban az albérleti díj kifizetésére elegendő az otthonteremtési támogatás. Amennyiben kis településre költöznek, nem biztos, hogy lesz munkahelyük, társas kapcsolataik, vagy be tudnak illeszkedni a környezetükbe. Az intézmények erőn felül igyekeznek segíteni a fiatalot a társadalmi beilleszkedésben. Előfordult olyan eset is, amikor a főiskolai tanulmányait folytató fiatalot jogszerűtlenül, de még az intézményben tartották - 25 éves kora után - azért, hogy segíteni tudják a tanulmányai befejezését.

A fiataloknak lehetősége van arra, hogy nagykorúvá válásuk után az intézményből kikerülve, ha valamilyen okból nehéz helyzetbe kerülnek, kérhetik az utógondozói ellátást 24 éves korukig. Ez a lehetőség azok előtt is nyitva áll, akik elköltik a pénzüket és otthontalanná válnak. A fiatalok visszafogadásában különbséget találtunk az intézmények között. Többségük nem veszi vissza a fiatalot, főként a férőhelyhiány miatt. Az egyik intézményvezető szerint ezek a fiatalok rossz mintát jelentenek a többiek számára, ezért sem veszik vissza őket. Többen úgy látják, hogy nem szerencsés visszavenni a fiatalokat az intézménybe: „*Nem gyakorlat, hogy visszavegyük a fiatalokat, inkább abban segítünk nekik, hogy más intézményben legyen befogadó nyilatkozatuk*” (interjú, Debrecen,) vagy:

„*Nem tartom szerencsésnek, hogy ugyanoda jöjjön vissza, itt legyen neki hely, mert jó lecke volt, de nem jó, ha a többi azt látja, elvert X milliót, és utána megint itt van*” (interjú, Hajdúnánás).

Az intézmények a kikerülő fiatalokkal tartják a kapcsolatot, de ez elsősorban az utógondozottakra vonatkozik, az utógondozás lejárta után esetleges, hogy kiről mit tudnak. A fiatalokra jellemző, hogy egy részük ragaszkodik a volt intézményéhez és visszajár oda, másik részük eltűnik az intézmények látóköréből.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a fiatalok társadalmi beilleszkedése nagymértékben függ attól, hogy milyen a fiatal kapcsolata a családjával, a rokonsággal, milyen iskolai végzettséget tud szerezni, talál-e munkahelyet, hogyan sikerül a lakhatását megoldani. A lakásotthon nagymértékben tud segíteni a fentiek megoldásában, de a társadalmi-gazdasági nehézségek gyermekvédelembe is betüremkedő hatását nem tudja tompítani. Az intézményvezetők szerint a munkanélküliség növekedésével a növendékek is nehéz helyzetbe kerülnek, nehezebb elhelyezkedniük.

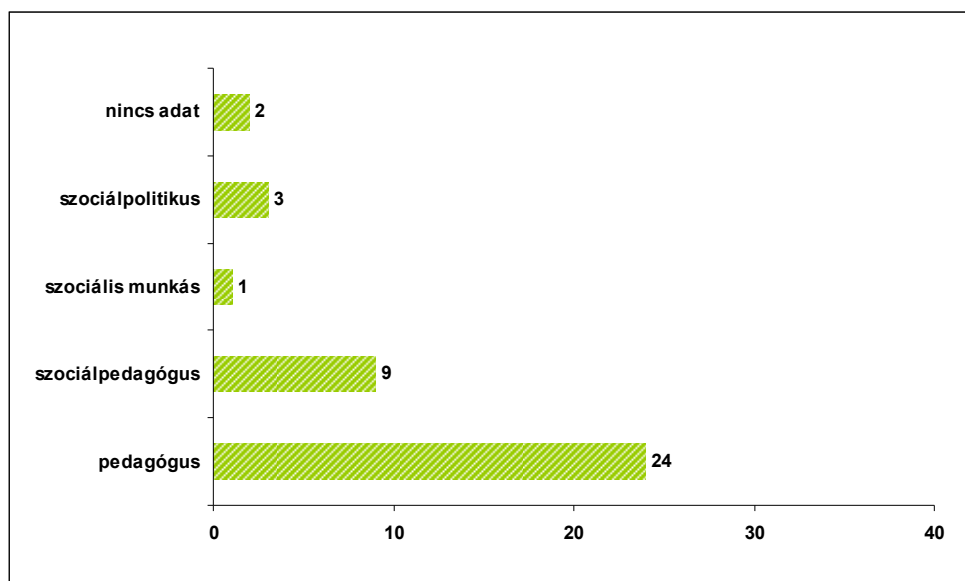
A munkalehetőség hiánya pedig maga után vonja a lakhatás, a mindennapi megélhetés nehézségeit is. A fiatalok társadalmi beilleszkedését vizsgálva kutatásában hasonló tényezőket említett meg Szikulai (2004) is. Nagyon sokan csak az általános iskolát végezték el, de legalább egy középfokú végzettség szükséges lenne a sikeres társadalmi beilleszkedéshez. Nehézséget jelent a fiatalok számára a munkába állás és a lakásszerzés is, ami szintén gátja a sikeres társadalmi beilleszkedésnek. (Szikulai, 2004)

7.2.4. Az intézményekben dolgozó szakemberek helyzete

Az általunk vizsgált intézményekben 253 fő dolgozik, a többségük (85%) női munkavállaló. Az intézmények számára a Gyermekvédelmi törvény végrehajtási utasítása, a 15/1998. (IV. 30.) Nm. rendelet előírja, hogy milyen munkakörökben, milyen végzettséggel foglalkoztathatják a szakembereket. Azt is előírja továbbá, hogy milyen létszámban kell az egyes szakemberek jelenlétét biztosítani. Az intézményvezetőkre jellemző, hogy egy kivétellel hosszú éveket töltöttek a gyermekvédelem rendszerében. Egy fő - aki a legrövidebb időt töltötte a gyermekvédelemben -, 5 éve került ide, korábban tanárként dolgozott. Az intézményvezetők vezetővé válásuk előtt többféle munkakörben dolgoztak az intézményben, így magát a rendszert és a feladatokat jól ismerik. Iskolai végzettségüket tekintve 2 fő szociális végzettséggel rendelkezik, 4 fő alapvégzettsége pedagógus, amelyet az évek során szakvizsgákkal egészítettek ki. A gyermekek védelmét, mint hivatást elsősorban a segítség szándéka miatt választották. 2 fő mondta azt, hogy itt adódott munkalehetőség számára, de megszerette a gyermekekkel való foglalkozást. Összességében azt mondhatjuk, hogy a megkérdezett 6 intézményvezető nagy szakmai tapasztalatokkal rendelkező, magasan kvalifikált szakember. Az intézmények „kiváltásában”, azaz a lakásotthonok kialakításában egy kivétellel valamennyien részt vettek.

Az interjúkban elhangzottak szerint az intézmények többsége számára nem okoz nehézséget a 15/1998. (IV. 30.) NM. rendelet előírásainak megfelelő szakembert találni. Ez részben annak is köszönhető, hogy a megyében a képző intézmények jelentős számban bocsátanak ki szociális szakembereket és pedagógusokat is.

6. ábra A lakásotthon vezetők iskolai végzettsége

Az intézményekben valamennyi dolgozó szakképzett. A 7. ábra adatai alapján megállapítható, hogy a dolgozók iskolai végzettségét tekintve a vezetők közül legtöbben pedagógus végzettséggel rendelkeznek, 24 fő. 9 fő szociálpedagógus, 1 fő szociális munkás, 3 fő szociálpolitikus végzettséggel látja el a vezetői feladatokat. Két esetben nem volt adat a vezető végzettségére vonatkozóan. Az adatok alapján megállapítható, hogy a pedagógus végzettségük dominanciája jellemző. Ennek oka lehet, hogy a nagy otthonok dolgozói is elsősorban pedagógus végzettségűek voltak, akik az átszervezéssel kerültek át a lakásotthonokba. A gyermekfelügyelői munkakörben foglalkoztatottak többsége gyermek- és ifjúságvédelmi felügyelői képesítéssel rendelkezik. Az intézményekben dolgozó fejlesztőpedagógusok, pszichológusok az előírásoknak megfelelő végzettséggel rendelkeznek. Egy intézményben okoz nehézséget a pszichológus munkakör betöltése. Ennek oka, hogy az intézmény Debrecentől távol van, valamint az intézményben csak a Közalkalmazotti törvény szerinti bérezést tudják alkalmazni. Ezek a tényezők nem teszik vonzóvá a munkakört.

Több intézményvezető megfogalmazta, hogy nem a jelentkezők szakképzettsége okoz nehézséget, hanem gyakran személyiségükben nem alkalmasak a jelöltek a feladatok ellátására. Egyetlen beszélgetésből pedig nehezen tudják kiszűrni az alkalmasságot. Ezt illusztrálja a következő két interjúrészlet: „Egy pályázatra 15-20 pályázat is érkezik, a nehézség az, hogy megtalálni a jó személyiségű, rátermett embert nehéz. Egy rövid beszélgetésből nehéz eldönteni” (interjú, Debrecen).

„Nem mindenkinek olyan a személyisége, hogy bizonyos területekre alkalmas legyen” (interjú, Debrecen).

Berényi és munkatársai (2004) kutatásában megállapította, hogy a gyermekvédelmi szakellátó intézményeknél egyes szakmai álláshelyek betöltése nehézséget okoz, mivel a közalkalmazotti bérezési feltételek és a sajátos munkakörülmények miatt nem jelentkezik elegendő pszichológus, fejlesztőpedagógus és gyermekorvos erre a területre. Ezzel az eredménnyel összevetve a Hajdú- Bihar megyeit, azt mondhatjuk, hogy kedvezőbb az intézmények helyzete a szakember ellátottság szempontjából, mint országosan.

A dolgozók aktívan részt vettek továbbképzéseken. Az adatlap adatait összesítve megállapítottuk, hogy a dolgozók 2006-ban elsősorban a kredit pontot adó, szociális továbbképzést nyújtó tanfolyamokon vettek részt legnagyobb számban, összesen 66-an. Az egyetemi, főiskolai képzéseken való részvétel keveseket érintett, mindössze öt főt. Szakvizsgát hat fő tett. A továbbképzés egyik formája a szupervízió való részvétel. Az intézmények többségében erre nincs lehetőség. Mindössze 14 intézményben tudnak rendszeresen szupervíziót biztosítani a dolgozók számára. A kiégés megelőzésében, a dolgozók lelki egészségvédelme szempontjából fontos szerepe lenne a szupervízióknak, de erre gyakran az anyagi keretek hiánya miatt nem kerül sor. Nyolc lakásotthon dolgozói esetében tapasztaltuk azt, hogy pályázati pénz felhasználásával biztosítják a dolgozók rekreációját, a gépekkel felszerelt tornaszobában.

A lakásotthoni átalakítás során több nehézség is felmerült a dolgozók körében. A lakásotthoni munkát nem vállalta mindenki, aki korábban a nagy intézményben dolgozott. Közülük többen nyugdíjba vagy rokkantnyugdíjba mentek, illetve pályát módosítottak. Aki vállalta annak a felkészítése többnyire a hasonló intézményekben történő látogatásokkal, tréningekkel valósult meg, illetve értekezleteken jutottak információkhoz. A lakásotthoni átalakításkor a vezetők figyeltek arra, hogy lehetőleg olyan kollégák kerüljenek egy házba, akik egymással jól tudnak dolgozni. Ennek ellenére nem volt könnyű a dolgozók számára az a szemléletváltás, amit a lakásotthon hozott: „*A pedagógusok között volt olyan probléma, hogy ez cselédkedés. A bemerevedett régi struktúrában voltak a diplomás pedagógusok, nagyobb tekintélye annak volt, akinek egyetemi végzettsége volt nem pedig főiskolai. Volt egy hierarchia ott belül. Igazából feladatuknak a korrepetálást tartották a régi otthonban, és megalázónak érezték, hogy a lakásotthon vezetőinek is be kell állni főzni, ha úgy adódik*” (interjú, Debrecen).

A házvezető pedagógusoknak sok nehézséget okozott a gazdálkodás és a szervezés. Gondoskodni kellett a havi ellátmány felhasználásáról és meg kellett szervezni az alkalmazottak szolgálati idejét, adminisztrációs feladatokat kellett ellátni, ami gyakran elvonta az időt a gyerekekkel való foglalkozástól.

A lakásotthonok személyi feltételeit 30 lakásotthonban nem tartják megfelelőnek, mivel egy-egy házban öt fő dolgozik. Így ha valaki megbetegszik vagy szabadságra megy, nehéz megoldani a helyettesítést. Több lakásotthonban „beugró” munkatársat alkalmaznak erre az időre. Nyolc lakásotthonban ez nem okoz nehézséget, mert ott 6 fő dolgozik egy-egy házban. A 6 főt az indokolja, hogy 3 év alatti gyerekeket is ellátnak, így 1 fővel többet kell alkalmazni az előírások szerint. A Komádi Gyermekotthonban nincs ilyen probléma, a dolgozók létszáma lehetővé teszi a felnőttek folyamatos jelenlétét.

Jellemző, hogy az átalakítás után azok, akik vállalták a lakásotthoni feladatok ellátását, ma is szívesen végzik ezt a feladatot. Akik az átalakítás után kerültek a rendszerbe, egyértelműen láthatták, hogy milyen jellegű feladatokat kell teljesíteniük, nem voltak kényszerpályán.

Az intézményvezetők szerint fluktuáció nincs az intézményekben, csak akkor, ha valaki nyugdíjba, vagy GYES-re megy. Ennek oka azonban elsősorban a munkanélküliségben, illetve az attól való félelemben keresendő. A megyében nehéz új munkahelyet találni. A korábbi években, az átalakítás idején nagyobb volt a fluktuáció az intézményvezetők szerint. A gyermekvédelmi intézmények jelentős szerepet töltenek be az adott településeken a foglalkoztatásban. Többnyire helyi lakosok számára biztosítanak munkalehetőséget. Az ingázás kevésbé jellemző a dolgozók körében. Annak az intézménynek a vezetője, amelyik jelenleg kiváltás alatt áll, megfogalmazta: tart attól, hogy az átalakítással lesz fluktuáció, mert nem akar mindenki lakásotthonban dolgozni. Ez elsősorban az idősebb kollégák körében jelent problémát.

A gyermekvédelmi munka társadalmi elismertségére vonatkozóan valamennyi intézményvezető elmondta, hogy nagyon alacsony presztízsű, és meggyőződésük, hogy a társadalom tagjai nem tudják, hogy mit is jelent a gyermekvédelmi munka. Az egyik intézményvezető így fogalmazott: *„Nincs olyan rangja egy gyermekvédelemben dolgozó pedagógusnak, mint egy általános iskolában dolgozónak. Nem megfelelő a presztízse, pedig egy nehéz területe a pedagógiai pályának”* (interjú, Hajdúnánás).

Azt is megfogalmazták, hogy az emberek ma is gyakran úgy gondolják, hogy bűnözőket nevelgetnek. Több vezető utalt arra, hogy maguk a gyermekvédelemben dolgozók is tehetnek arról, hogy ilyen alacsony a munka megbecsültsége.

Összefoglalóan az intézményekre vonatkozóan a következő megállapításokat tesszük: a gyermekvédelmi reformok a megyében több lépcsőben mentek végbe. A törvény bevezetése óta eltelt több mint tíz esztendő sem volt elegendő ahhoz, hogy az intézmények átalakítása megvalósuljon. Ennek oka az anyagi források hiánya mellett a folyamat előkészítetlensége volt.

A többlépcsős átalakítás különösen Berettyóújfaluban okozott nehézséget, ahol hosszabb ideig egymás mellett működött a régi és az új ellátási rendszer. A megye egyik intézményében ma is zajlik az átalakítás. Vizsgálatunk alapján megállapítható, hogy a megyében már a Gyermekvédelemről szóló törvény előtt voltak kezdeményezések az intézményrendszer átalakítására. A vezetők innovatív szemlélete, a gyerekek kedvezőtlen életkörülményei, a rendszer rugalmatlansága változásokat, indukált. Azokban az intézményekben, ahol hamarabb kezdtek meg a változtatásokat korábban került sor az intézményi átalakításra is. Erre példa Hajdúnánás esete, ahol már a '80-as évektől próbálkoztak a pályázati lehetőségek kihasználásával, az intézmény szerkezeti kereteinek átalakításával. A lakásotthonos nevelés előnyére, hátrányára vonatkozóan megállapítható, hogy az intézményvezetők a lakásotthonos nevelés mellett elkötelezettek, elsősorban az előnyeiket tudták megnevezni. A hátrányok között egy intézmény esetében említették meg azt, hogy a megyében szórtan helyezték el őket, és ez megdrágítja az ellátást. A lakásotthonok hátrányaként valamennyi intézményvezető egyértelműen megfogalmazta, hogy drágább ellátási forma, mint a régi nagy intézmény volt. Az intézmények működését befolyásoló külső körülményekre, kapcsolatokra vonatkozóan azt láttuk, hogy az intézmények gazdag kapcsolatrendszerrel rendelkeznek.

A gyerekekre/fiatalokra vonatkozóan megállapítható, hogy az intézményi átalakítás minőségi változást hozott a mindennapjaikban. Ez megnyilvánul a személyi és tárgyi feltételekben egyaránt. A gyerekek felkészítése az új életkörülményekre többnyire nem okozott nehézséget. Az új intézményben nagyobb hangsúly van a családdal való kapcsolattartáson, a gyerek családba való visszahelyezésén. Ezt segíti a család- és utógondozók alkalmazása is. A szökések száma csökkent az intézmény átalakítása óta, igaz, van egy határozottan elkülöníthető gyerekcsoport, akik továbbra is szöknek az intézményekből. Ide tartoznak az antiszociális magatartású gyerekek.

A lakásotthonnal szemben elvárás, hogy jobban felkészít az önálló életre. Ezt az intézményvezetők megerősítik, ugyanakkor az is megállapítható, hogy a gyerekek/fiatalok intézményből való kikerülése korántsem zökkenőmentes. Ennek hátterében az állhat, hogy a fiatalok gyakran 15-16 éves korukban kerülnek be az ellátórendszerbe, így nagykorúvá válásukig két-három év nem elegendő arra, hogy képesek legyenek az önálló életre. Ennek következtében megnő az utógondozói ellátás iránti igényük.

Az utógondozói ellátáshoz szükséges feltételek hiányosak a megyében. Nem áll rendelkezésre utógondozó otthon, a külső férőhely kevés. Ez kettős problémát vet fel. Egyrészt az ellátásban maradók miatt a beutalt gyerekeknek nem jut elég hely az ellátórendszerben. Ebből fakadóan gyakran az üres férőhely határozza meg, hogy hová kerül a gyerek és nem a szükségletei.

Az önálló élet megkezdésével kapcsolatosan továbbá megállapíthatjuk, hogy az intézményből való kilépés sikerességét befolyásolja a fiatalok kapcsolata a családjukkal, az iskolai végzettség, a munkahelykeresés, a lakhatás megoldása.

Az intézmények törekednek komplex segítséget nyújtani ezeken a területeken, de a társadalmi és gazdasági nehézségeket nem tudják befolyásolni. Így Hajdú-Bihar megyében nehézséget okoz a munkahelykeresésben a magas munkanélküliségi ráta, a lakhatással kapcsolatban a magas albérleti díjak. Ez megnehezíti a fiatalok kilépését a rendszerből.

7.3. A kérdőíves vizsgálat eredményei

A fejezet következő részében a kérdőíves vizsgálat eredményeit foglaljuk össze. Az elemzett változók nemek, etnikum és gondozási hely szerinti megoszlását a következőkben mutatjuk be. Az elemzés során, ahol ez szükségesnek bizonyult, az adatoknak megfelelő statisztikai próbákat alkalmaztunk. Leggyakrabban független t-próbát, egymintás t-próbát és χ^2 -próbát.

7.3.1. Demográfiai adatok, családi állapot, intézménybe való bekerülés

A kérdőíves felmérés első blokkjában a gyerekek szociodemográfiai adatait vizsgáltuk. A kérdések között szerepelt az életkor, az intézménybe való bekerülés ideje, helye, a szülők iskolai végzettsége, a testvérek száma.

25. táblázat A minta megoszlása nem és elhelyezési hely szerint

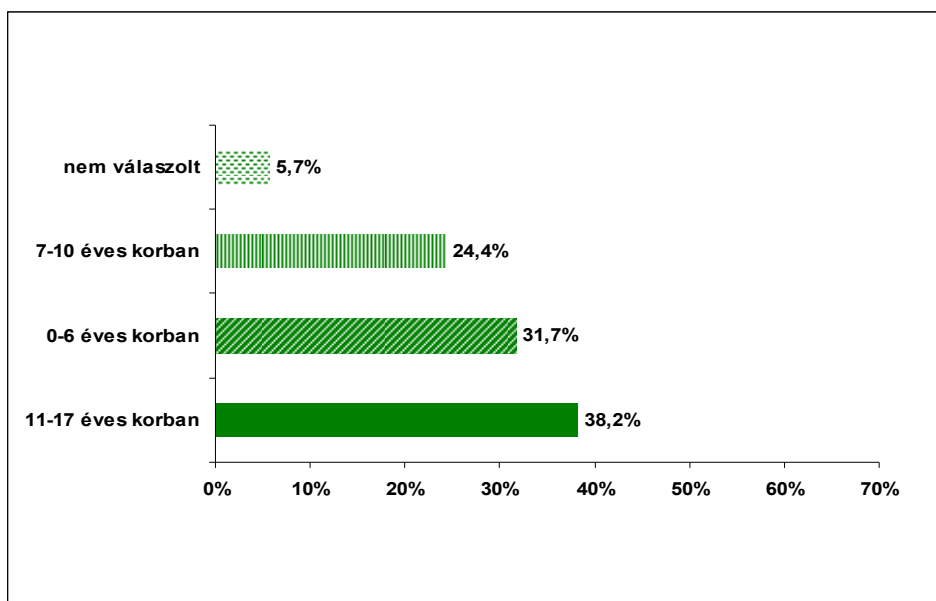
Megnevezés	Gyermekotthon		Lakásotthon		Összesen	
	N	%	N	%	N	%
Fiú	41	63,6	30	52,6	72	58,5
Lány	24	36,4	27	47,4	51	41,5
Összesen	66	100	57	100	123	100

A 25. táblázat adatai szerint a megkérdezett 123 főből, 66 fő a Komádi Gyermekotthonban, 57 fő a Hajdúnánási Hajdúsági Lakásotthonokban élt. A válaszadók többsége 58,5 %- a fiú, 41,5 %- a lány. Az intézményekben - ahogy azt a korábbi kutatások Hanák (1978), Vidra- Szabó (2000) is mutatták -, a fiúk vannak többen. Ez a megállapítás mindkét intézményre igaz, a gyermekotthonban és a lakásotthonban elhelyezettek több mint fele fiú.

A gyerekek átlagéletkora 17 év. A független t-próbával végzett elemzés szerint nincs szignifikáns különbség a gyermekotthonban és a lakásotthonban élők átlagéletkora között.

A gyerekek intézménybe való bekerülésekor az átlagéletkoruk 9 év.

7. ábra Az intézménybe kerülés életkor szerint

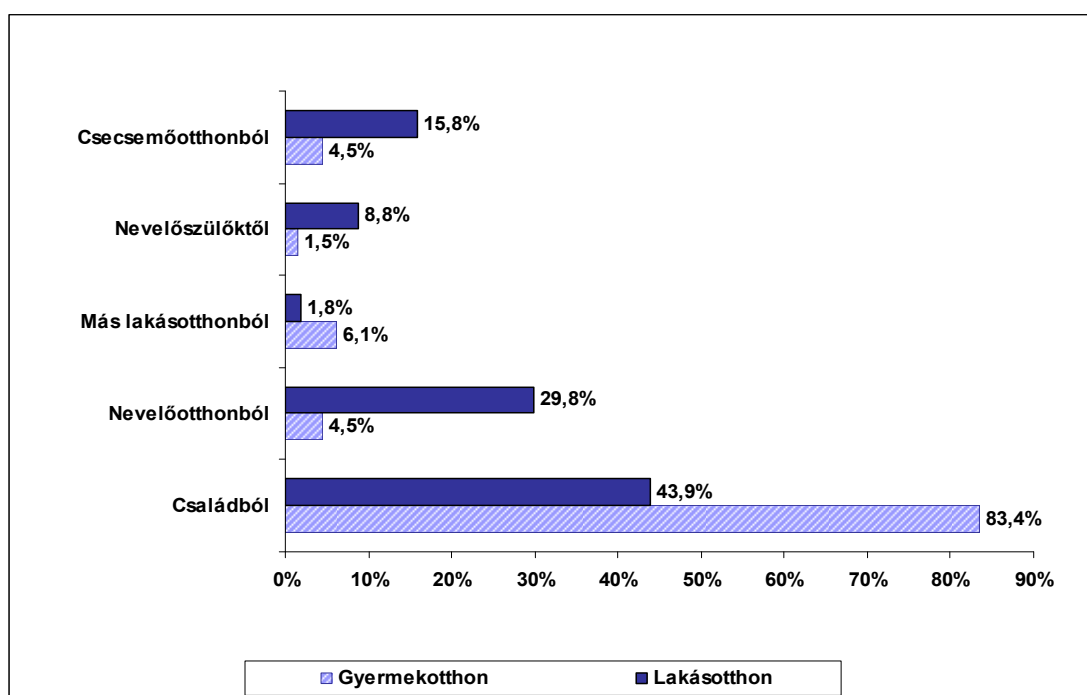
A 7. ábrán látható adatok szerint az intézetbe kerülésre jellemző, hogy a gyerekek 0-6 éves korában, illetve serdülőkorukban történik. Az összes gyermek közel kétharmada e két életszakasz valamelyikében vált az ellátórendszer kliensévé. A 0-6 éves korúak nagyarányú intézménybe kerülése több problémát vet fel. Ez az időszak fontos a személyes kötődések kialakulásának szempontjából. Az intézményi elhelyezés ugyanakkor nem tudja biztosítani a gondozó személyének állandóságát. Ez a későbbi fejlődés gátja lehet. Az adatok alapján az is megállapítható, hogy serdülőkorban is magas az intézménybe való bekerülés aránya. A kérdőív által kapott adatok megerősítik az intézményvezetőkkel készült interjúk állításait, miszerint 15-16-17 évesen is bekerülnek fiatalok az otthonokba. A serdülőkorú fiatalok ellátására - ahogy az intézményvezetőkkel készült interjúkban is láttuk -, az intézmények felkészületlennek érzik magukat.

A vizsgálatban rákérdeztünk a fiatalok nemzetiségi, etnikai hovatartozására. Az alábbi kategóriákból választhattak: román, cigány, szerb, szlovák, német, magyar. A 2001-es népszámlálás adatai szerint a kisebbségek közül az etnikai kisebbséghez tartozó cigányok élnek a legnagyobb arányban, Hajdú-Bihar megyében. Jóval kisebb arányú a román, német, szerb, szlovák és más nemzetiségi kisebbségek jelenléte. A fiatalok 48%-a cigány etnikumhoz tartozónak vallotta magát, 48%-uk magyarnak, 5 gyerek nem válaszolt erre a kérdésre. χ^2 -próba alkalmazásával hasonlítottuk össze a cigány és nem cigány gyerekek arányát az otthonokban. Megállapítható, hogy a nagyobb, még átalakításra váró gyermekotthonban több cigány gyerek él, itt a gyerekek 65,2%-a romának vallotta magát, 28,8 %-uk magyarnak. A lakásotthonokban jóval kisebb arányban találtunk cigány növendékeket, mindössze a gyerekek 28,1 %-a vallotta magát cigánynak.

A kapott válaszok összecsengenek a Neményi-Messing (2007) szerzőpáros tapasztalataival, nevezetesen, hogy a románok tartott gyerekek jelentősen nagyobb arányban kerülnek gyermekotthonba, mint nem roma társaik. Vizsgálatuk szerint a nem roma gyerekek nagyobb hányada kerül családszerű ellátásba, illetve kamaszok esetében a feltehetően nagyobb önállóságot és az életre való felkészítés szempontjából elfogadhatóbb életformát nyújtó lakásotthoni elhelyezésbe is.

Az állami gondozásba vétel időpontja a legtöbb esetben megegyezik az adott intézménybe való bekerülés időpontjával. Ebből arra következtethetünk, hogy a gyerekek többsége bekerülése óta nem váltott intézményt.

8. ábra Az intézménybe való bekerülés előzménye

A 8. ábra adatai alapján megállapítható, hogy a gyerekek mind a két típusú intézménybe elsősorban a családból kerültek be. A nevelőotthonból való bekerülés magas aránya a lakásotthonokba azzal magyarázható, hogy a megkérdezett gyerekek 29,8 %-a már az intézmény lakója volt a lakásotthoni átalakítás előtt is. A más lakásotthonokból való átkerülés alacsony számú. Ebből arra következtetünk, hogy a gyerekek többnyire abban az intézményben maradnak, ahova először bekerültek. Az intézményvezetőkkel készült interjúk is alátámasztják, hogy elsősorban akkor kerül sor intézményváltásra, ha a gyerekek olyan szolgáltatásra - pl. egészségügyi ellátásra - van szüksége, ami jobban elérhető egy másik településen található intézményben.

Vidra- Szabó (2000) kutatásában arról számolt be, hogy a szülők által hazavitt gyerekek gyakran visszakerültek az otthonokba, de már másik otthonba kerültek, nem az eredeti helyükre. A szerző velünk ellentétben azt tapasztalta, hogy a gyermekotthonban élő gyerekek 40%-a már több áthelyezést is átélt. Pozitívumnak tartjuk, hogy az általunk vizsgált intézményekben ilyen típusú áthelyezésekre csak ritkán kerül sor. Fontos ugyanis a gyermek biztonságérzete szempontjából, hogy ne kelljen több alkalommal is új környezethez, új emberekhez alkalmazkodnia.

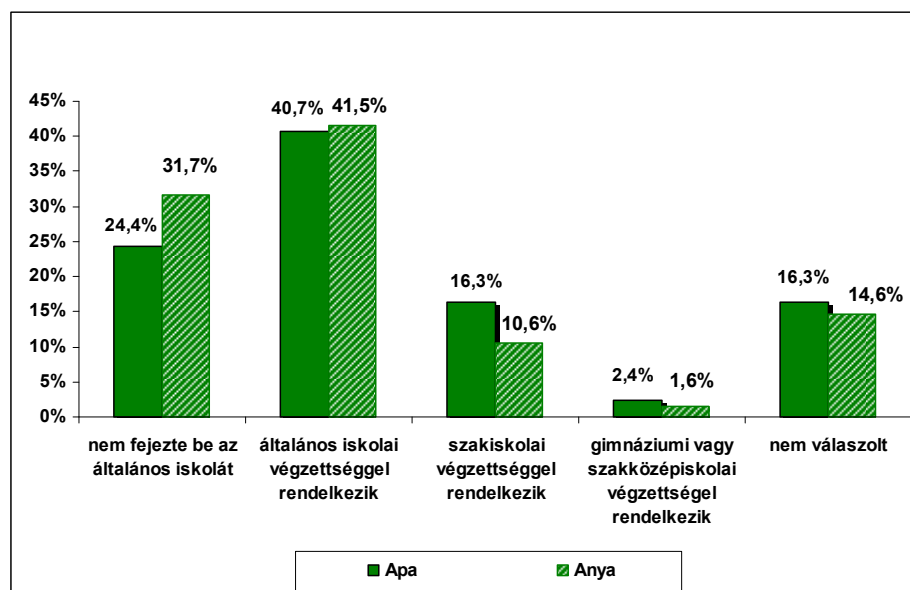
Az intézményben töltött átlagos idő 7, 57 év. A gyermekotthonban élők átlagosan 8, 1 évet, a lakásotthonban élők átlagosan 6,96 évet töltenek gondozásban. A t-próba eredménye szerint ez a különbség nem szignifikáns a két intézmény tekintetében. Az intézményben töltött idő átlagos hossza több szempontból is fontos, jelentősen befolyásolja ugyanis a családba való visszahelyezés lehetőségét. A szakemberek szerint, ha 5 évnél hosszabb időt tölt egy gyermek intézményben, akkor nagyon kevés esélye marad arra, hogy a családjába visszahelyezhető legyen. Ennyi idő alatt a családok átalakulnak, újabb gyerekek szülehetnek, új partner jelenik meg. Ez kevéssé teszi valószínűvé a gyermek visszafogadását. Az intézményben töltött idő szempontjából kedvezőtlen a vizsgált intézményekben élő gyerekek helyzete. Ez is oka lehet annak, hogy a nagykorúvá válás után elsősorban az önálló életet vagy az utógondozói ellátást választják a gyerekek, és nem a családba való visszatérést, ahogy azt az adatlapunk adatai is mutatták.

7.3.2. Szülők, családi/rokon kapcsolatok, kapcsolattartás a családdal

A gyerekek intézményben töltött éveire, az intézményből való kikerülés lehetőségeire jelentős hatással van a családi háttér, a családdal való kapcsolat. Hanák (1985), Szikulai (2004) - a dolgozat korábbi fejezetében bemutatott - kutatásában arra a megállapításra jutott, hogy azok a gyerekek, akiknek van kapcsolata a vér szerinti családjukkal, sikeresebben illeszkednek be a társadalomba. A családi kapcsolatok fontosságát igazolja Albert és Dávid (2007), akik szerint Magyarországon a legbizalmasabb kapcsolathálózatokban a barátok száma elenyésző. Míg 1997-ben a fontos beszélgetési hálózatokban megemléltett személyek 75 %-a volt a válaszadó családtagja illetve rokona, 1999-ben ugyanez az arány 85 %. Azaz az emberek döntő többsége rokonaival, sőt még pontosabban legszűkebb családtagjaival, házaspárjával és élettársával, szülőjével, gyermekével vagy testvéreivel beszél meg fontos dolgait. A barátoknak ebben a tekintetben sokkal kisebb a szerepe, a szomszédoké, munkatársaké pedig elenyésző. (Albert-Dávid, 1999). Ezek alapján fontosnak tartottuk az általunk vizsgált gyerekek családi kapcsolatainak a feltárását.

A gyerekek szüleinek többsége él. A megkérdezettek szülei közül az apák 73,2 %-a él, mindössze a gyerekek 6,5 %-a nem tud az apjáról. Az anyák 71,5 %-a él, a gyerekek 5,7 %-a nem tud az anyjáról.

9. ábra A szülők iskolai végzettsége

A szülők iskolai végzettségére vonatkozóan (9. ábra) megállapítható, hogy az apák 24,4 %-a nem fejezte be az általános iskolát, 40,7 %-uk általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Szakiskolai végzettsége 16,3 %-uknak van, gimnáziumba vagy szakközépiskolába mindössze 2,4 %-uk járt. A nem válaszolók aránya 16,3 %. Ebből arra következtetünk, hogy ezek a gyerekek nem rendelkeznek információkkal a szüleikre vonatkozóan. Összességében az apák több mint fele (65,1 %) általános iskolai vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik.

Az anyák iskolai végzettségére vonatkozóan a következőket találtuk: 31,7 % nem fejezte be az általános iskolát, 41,5% általános iskolát végzett. Mindössze 10,6 % szerzett valamilyen szakmát, gimnáziumban 1,6 %-uk tanult. A nem válaszolók aránya 14,6 %-os volt.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint az észak-alföldi régióban az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a felnőttek minden öt éves korcsoportjában 90 % felett van. Legalább a középiskola 12. évfolyamát minden öt éves korcsoportban a felnőttek több, mint 35 %-a elvégezte. Összevetve a szülők iskolai végzettségét az észak-alföldi adatokkal, megállapítható, hogy az általunk megkérdezettek szüleinek az iskolai végzettsége lényegesen alatta marad a régióban élő népesség átlagához képest.

Az alacsony iskolai végzettségből fakadóan a szülők foglalkozási adatai sem mutatnak kedvező képet. Az apák egy része alkalmi munkát végez, vagy szakképzettséget nem igénylő munkakörben dolgozik, pl. állatgondozó, tehenész, napszámos stb., más részük munkanélküli, börtönbüntetését tölti. Kisebb hányaduk végez csak szakmunkát.

Az anyák foglalkozási adatai az apákéhoz hasonlóan kedvezőtlenül alakul. Az anyák körében azonban még több a munkanélküli, a háztartásbeli. Egy kisebb hányaduk pedig GYES-en van. A gyerekek családi kapcsolatainak további jellemzője, hogy a gyerekek többségének (83,1 %) három vagy több testvére van.

Az adatokat áttekintve megállapítható, hogy nem térnek el a korábbi kutatások eredményeitől Hanák (1983), Vidra- Szabó (2000), Örkényi (2005), Elekes-Paksi (2005). A gyerekek családi körülményeire vonatkozóan mind a négy kutatás úgy találta, hogy a gondozásban élő gyerekek többségének a szülei élnek. A szülők többnyire alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, keresetük alacsony vagy nem rendelkeznek keresettel. Jellemző, hogy három vagy több gyereket nevelnek egy családban. Gyakori, hogy a szülők elhagyták gyerekeiket, az alapvető szükségleteikről sem gondoskodtak. Így szükségessé vált az intézményi elhelyezésük. Az általunk vizsgált intézményekben élő gyerekek többsége sem árva, hanem valamilyen egyéb ok miatt került intézménybe.

A kutatásunk eredményei alapján kirajzolódik a gyerekek azon csoportja, akiknek körében nagyobb a kockázat az intézménybe való bekerülésre. Ők elsősorban a munkaerőpiacról kiszoruló, alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, három vagy több gyereket nevelő, deviáns magatartású szülők gyermekei.

Felmértük a gyerekek és családjuk közötti kapcsolattartást. A gyerekek 88,6 %-a azt válaszolta, hogy tartja a kapcsolatot a családjával. Arra a kérdésre, hogy kivel tartja a kapcsolatot a legnagyobb arányban (50,6%) a testvérüket jelölték meg. A szülők közül leginkább (16,4%) az anyával tartják a kapcsolatot. Mindkét szülővel a gyerekek 16,4%-a tart kapcsolatot. A gyermekotthon és a lakásotthon között nem találtunk lényeges különbséget a kapcsolattartásra vonatkozóan. A gyerekek többsége mindkét intézményben kapcsolatot tart a családjával.

A lányok 90,2 %-a tart kapcsolatot a családjával, míg a fiúk kevesebben, 87,3 %. Mind a fiúk, mind a lányok a testvérüket jelölték meg kapcsolattartó személyként.

A cigány gyerekek többsége (86,4%), és a nem cigány gyerekek többsége is (89,8%) kapcsolatot tart a családjával. Mindkét csoportban a testvért jelölték meg, akivel leginkább kapcsolatot tartanak.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a családdal való kapcsolattartás elsősorban a testvérekkel való kapcsolattartást jelenti, akik gyakran maguk is az intézmény lakói.

Örkényi (2005) és munkatársai hasonló eredményre jutottak. Az általuk megkérdezett gyermek- és lakásotthonban élő gyerekek közel azonos arányban tartják a kapcsolatot a szüleikkel. A családi kapcsolatok közül a gyerekek legnagyobb arányban (53,3%) a testvért jelölték meg. Ennek okát abban látják a kutatók, hogy a családból való kiemelés esetében az egyik szempont, hogy a testvérek lehetőleg ugyanabba az otthonba kerüljenek.

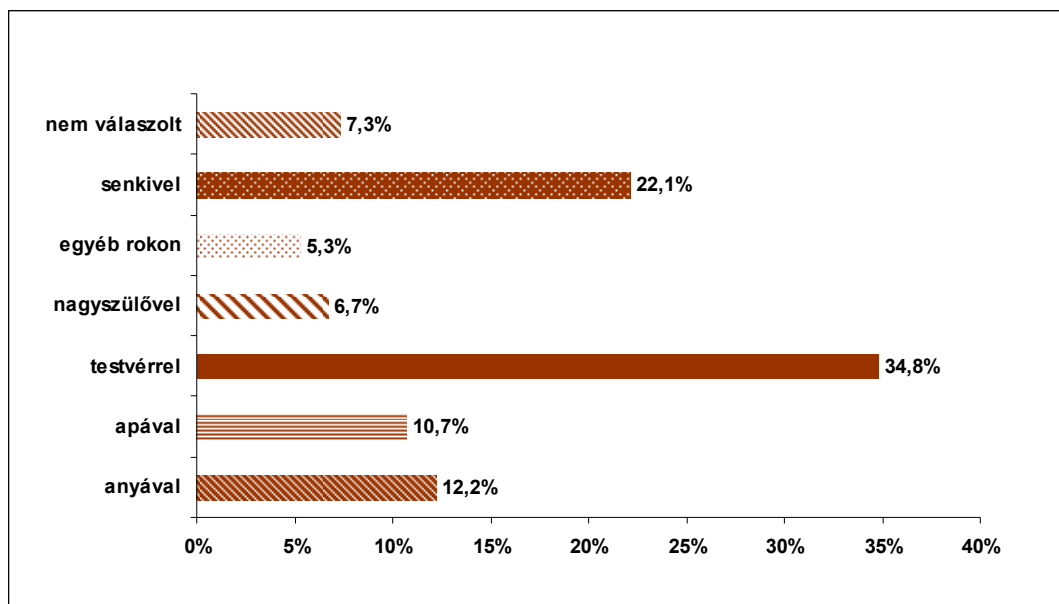
Vidra- Szabó (2000) úgy találta, hogy az általa feltárt esetek 1/3-ában semmilyen külső kapcsolata sincs a gyerekeknek. 1/3-nak az anyákkal van szorosabb-lazább kapcsolata. Az apák közül minden tizedik tart kapcsolatot a gyerekekkel.

Elekes-Paksi (2005) országos vizsgálatában szintén arra a megállapításra jutott, hogy a leginkább a testvérekkel tartanak kapcsolatot az intézményben élő fiatalok. A szerzők szerint a gyerekek 18 %-a semmilyen külső kapcsolattal nem rendelkezik. Ugyanakkor azt is megállapították, hogy a gyermekotthonban élők 70%-a tart a kapcsolatot a szülőkkel havonta többször, sőt heti rendszerességgel találkoznak vér szerinti szüleikkel.

Kutatásunkban Elekestől és Paksitól (2005) eltérően nem találtunk ilyen intenzív kapcsolattartást a gyerekek és a szülők között. Ennek oka lehet többek között az, hogy az általunk megkérdezett gyermekotthonban élő gyerekek átlagosan 8,1 évet töltöttek gondozásban, ami túl hosszú idő lehet az intenzív kapcsolattartáshoz. A szülők egy része, látva, hogy gyermeke jobb körülmények között él, mint a családjában, elfogadja ezt a helyzetet. Különösen igaz ez akkor, ha a szülő saját életkörülményeinek javítása érdekében tett erőfeszítései is kudarcot vallanak.

Ahogy a korábbiakban bemutattuk, az intézmények mindent megtesznek annak érdekében, hogy segítsék a szülők és gyerekeik találkozását, ennek ellenére vannak hiányosságok ezen a területen. A kapcsolattartás fontos, mivel akkor van esély arra, hogy a gyerek visszakerülhessen a családjába, ha működő kapcsolat van közöttük. A szülőkkel való kapcsolat nemcsak a jelenlegi életkörülményekre van jelentős hatással, hanem a későbbiekre is. A kutatások szerint azok a fiatalok illeszkednek be sikeresebben a társadalomba, akiknek van kapcsolatuk a családjukkal. Adataink alapján megállapítható, hogy az általunk megkérdezett gyermekotthonban élő gyerekek a kapcsolattartás szempontjából rosszabb helyzetben vannak, mint az ország más gyermekotthonaiban élő társaik.

10. ábra A problémák megbeszélésének lehetőségei

Arra a kérdésre, hogy kivel tudják a problémáikat megbeszélni a családtagok közül, legnagyobb arányban (34,8%) szintén a testvéreket jelölték meg. (10. ábra) Ez következik abból is, hogy a legtöbben a testvéreikkel tartják a kapcsolatot, akik gyakran maguk is az intézmény lakói. A 10. ábra adatai alapján megállapítható, hogy magas azoknak a válaszadóknak az aránya, akik senkivel nem tudják megbeszélni a problémájukat. A gyerekek 22,1 %-a válaszolt így. Ezt azért tartjuk problémának, mert ezek a gyerekek alacsony társas támogatottsággal rendelkeznek, ami nehezíti a stresszel való megküzdésüket, a későbbiekben pedig a társadalmi beilleszkedésüket. A nagyszülőkkel mindössze 6,7 %-uk osztja meg problémáit. Az egyéb rokonokkal való problémamegosztás lehetőségét pedig csak néhányan jelölték meg.

Összehasonlítva a két intézményben kapott válaszokat, megállapítható, hogy a nagy létszámú gyermekotthonban és a lakásotthonban is elsősorban a testvéreikkel osztják meg a problémáikat. Különbséget abban találtunk, hogy azoknak az aránya, akik senkivel nem tudják megbeszélni problémáikat, a nagy gyermekotthonban lényegesen magasabb (31,8 %), mint a lakásotthonokban (21,1 %). A lakásotthon kedvezőbb adatait azzal magyarázzuk, hogy a lakásotthonban a kisebb létszám, nagyobb intimitás lehetővé teszi, hogy bizalmasabb kapcsolat alakuljon ki akár a nevelőkkel, akár a gyerektársakkal. Mindkét otthonban jellemző, hogy a nagyszülővel vagy más rokonnal csak kevesen tudják megosztani problémáikat, mindössze néhány fő.

A problémamegbeszélés szempontjából lényeges különbséget találtunk a lányok és fiúk között. A fiúk között jóval magasabb, 35,2 %-os azoknak az aránya, akik senkivel sem tudják megbeszélni a problémáikat, míg a lányoknak csak 13,7 %-a mondta ugyanezt. Mind a fiúk, mind a lányok a testvérükkel tudják leginkább megbeszélni a problémáikat.

Albert és Dávid családkutatásában vizsgálta a 15-20 éves fiatalok kapcsolathálózatát, ahol azt találta, hogy a lányok jóval több emberhez fordulhatnak lelki támaszért, mint a fiúk. (Albert-Dávid 2007)

Különbséget találtunk a nem cigány és a cigány gyerekek között abban a tekintetben, hogy azoknak a gyerekeknek az aránya, akik senkivel nem tudják megbeszélni a problémáikat, a nem cigány gyerekeknél magasabb (28,8%), mint a cigány gyerekek körében (22%). Mindkét csoport leginkább a testvéreivel tudja megbeszélni a problémáit. A nagyszülőkkel a cigány gyerekek 8,5%-a, a nem cigány gyerekek 5,1%-a osztja meg a nehézségeit. Egyéb rokonnal a cigány gyerekek 6,8%-a, a nem cigány gyerekeknek csak 3,4%-a.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a gyerekek jelentős része a problémájával magára marad. A lakásotthonban élők valamivel kedvezőbb helyzetét mutatja az, hogy ott kisebb azoknak a gyerekeknek az aránya, akik senkivel nem tudják megbeszélni a problémáikat, mint a gyermekotthonban. A nagyszülők és az egyéb rokonok mint kapcsolattartó személyek az általunk megkérdezettek között nem jelennek meg jelentős számban. Ebből az látszik, hogy a szülőket nem pótolja más rokon vagy egyéb felnőtt. Hasonló eredményre jutott Elekes-Paksi (2005) is, aki úgy találta, hogy a nagyszülőkkel csak ritkán tartanak kapcsolatot a gyerekek, így a szülők helyébe csak elvétve lépnek a nagyszülők. Ha az édesapjával, az édesanyjával nincs semmilyen kapcsolata, akkor csak ritkán van kapcsolata bármilyen más rokonnal vagy egyéb felnőttel, aki a szülő hiányát pótolja. (Elekes-Paksi, 2005)

Örkényi és munkatársai (2005) kutatásában nem talált különbséget a családtagokkal való problémamegbeszélés minőségében a gyermekotthonban és a lakásotthonban élők között, és a cigány és nem cigány gyerekek között sem.

Kutatásunkban ezzel ellentétben, mind a gyermekotthonban és lakásotthonban élők között, mind a cigány és nem cigány gyerekek között különbséget találtunk a családtagokkal való problémamegbeszélés tekintetében. Azt találtuk, hogy a családdal való kapcsolati hálózat mérete nagyobb a cigány gyerekeknél, nagyobb arányban tudják nagyszüleikkel, illetve más rokonaikkal megbeszélni a problémáikat, mint nem cigány társaik. A cigány gyerekek között kisebb arányban vannak azok, akik senkivel nem tudják a problémáikat megbeszélni, mint nem cigány társaik között. Az országos adatokkal összehasonlítva megállapítható, hogy az általunk megkérdezett cigány gyerekek körében a nagycsalád és a roma közösség inkább képezi a kapcsolati erőforrás alapját, mint az ország más gyermekvédelmi intézményeiben élőkénél.

7.3.3. Társas kapcsolatok/barátság

A barátaink jelentősen hozzájárulnak boldogságunkhoz és megelégedettségünkhöz, a betegségek iránti sérülékenységünk csökkentéséhez és ahhoz, hogy meg tudjunk birkózni a stresszel. (Albert-Dávid 2007) A társas támogatás különösen fontos lehet az intézményekben élő gyerekek körében, mivel, ahogy azt az előző alfejezetben láttuk a családdal való kapcsolatuk kevés támogatást biztosít a számukra. A gyerekek többsége (82,1 %) azt válaszolta, hogy három vagy több barátja van, két barátról 8,9 %-uk, egy barátról 8,1 %-uk tett említést, és mindössze 0,8 % mondta azt, hogy nincs barátja.

Megvizsgáltuk, hogy hogyan alakulnak a baráti kapcsolatok a két különböző intézménytípusban. Feltételeztük, hogy a lakásotthonokban élő gyerekek több baráttal, gazdagabb társas kapcsolattal rendelkeznek, mint a nagy létszámú gyermekotthonban élő gyerekek. A gyermekotthon lakói közül 75,8 %-nak három vagy több barátja van, a lakásotthonban élők között ez az arány 89,5 %. Két barátja a nagy otthonban élők között 12,1 %-nak van, míg a lakásotthonban élőknek 5,3 %-nak. Egy baráttal a nagy otthonban élő gyerekek közül 10,6 % rendelkezik a lakásotthon lakói között ez 5,3 %. Egy gyerek mondta azt, hogy nincs barátja, ő gyermekotthonban él. A nemek között nem találtunk lényeges különbséget a barátok számában. Különbséget találtunk a barátok számában a cigány gyerekek javára. 86,4 %-uk mondta azt, hogy három vagy több barátja van, míg a nem cigány gyerekeknek csak 78 %-a.

A baráti kapcsolatok alakulását segítheti az intézményi környezet is, mivel itt hasonló korú gyerekekkel több alkalmuk van találkozni. Az adatok alapján megállapítható, hogy a gyerekek gazdag társas kapcsolatrendszerrel rendelkeznek. Erre utal a barátokkal való találkozások gyakorisága is. A gyerekek többsége (79,7 %) hetente 4 vagy több alkalommal találkozik a barátjával. A baráti kapcsolatok elemzésénél fontos megemlíteni, hogy a társas kapcsolatok megerősödése a serdülőkor sajátossága. Ugyanakkor a kutatások szerint az évek és a barátok száma fordítottan arányos: az életkor előre haladtával lassan, de biztosan csökken a barátok száma, és ezzel párhuzamosan nő a barát nélkül élők aránya. (Albert, Dávid 2007)

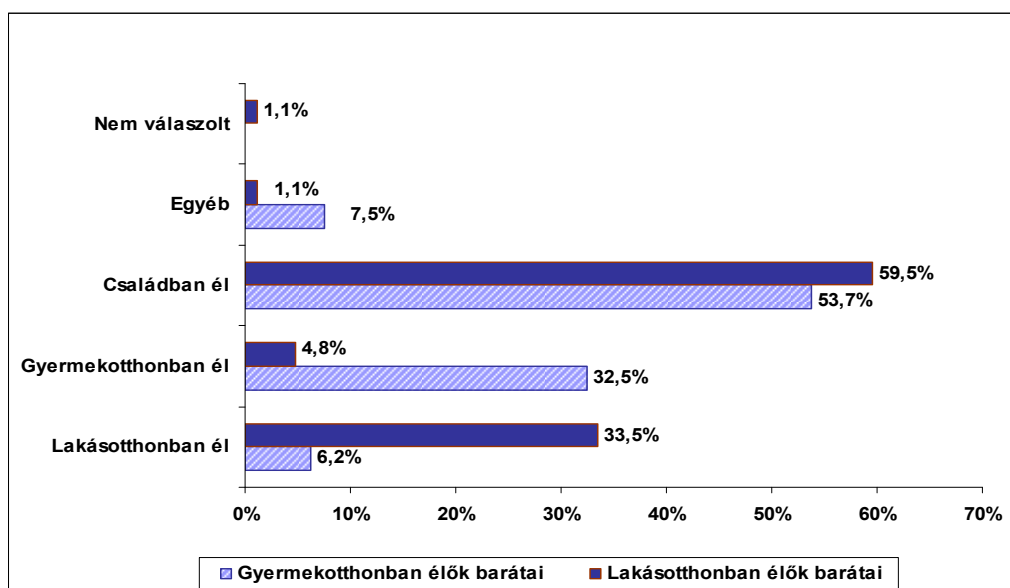
Kíváncsiak voltunk arra is, hogy mennyire vállalják fel a gyerekek társaik előtt azt, hogy intézményben élnek. Ezért megkérdeztük, hogy szoktak-e barátokat hívni az otthonba. A gyerekek 56,9 %-a azt válaszolta, hogy szokott barátokat hívni, és csak 41,5 %-uk mondta azt, hogy nem. Az adatok alapján jól látszik, hogy a gyerekek többsége vállalja, hogy intézményben él, ezt nem szégyelli a barátaik előtt.

Összehasonlítva a két intézményben kapott adatokat, a következőket találtuk. Jelentős különbség van a két intézménytípus között abban, hogy szoktak-e az otthonba barátot hívni.

A nagy létszámú otthonban a gyerekek 43,9 %-a válaszolt igennel, jóval többen, a gyerekek 71,9 %-a szokta meghívni a barátait a lakásotthonba. Ennek az okát abban látjuk, hogy a lakásotthonban a tárgyi feltételeket tekintve több lehetőség van intim baráti beszélgetésre, mint ott, ahol 12 gyerek van egy szobában. A lányok közül többen, (68,6 %) hívják az otthonba a barátaikat, mint a fiúk (47,9 %). A barátaikat a nem cigány gyerekek inkább meghívják az otthonba, mint a cigány társaik. Ennek oka lehet, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, az, hogy a cigány gyerekek eleve kevesebb külső, családban élő baráttal rendelkeznek, mint a nem cigány társaik.

A barátok lakóhelyére vonatkozóan azt találtuk, hogy a gyerekek 56,7 %-nak a barátja családban él. A lakásotthonokban él a barátok 20,3 %-a, gyermekotthonban 18,2%-a egyéb helyen 0,6 %-a, nem válaszolt 4,2 %. Ebből arra a következtetésre jutottunk, hogy bár az intézmény lehetőséget biztosít a baráti kapcsolatok kialakítására, és vannak is ilyen kapcsolatok, a gyerekek több mint fele családban élő gyerekekkel köt barátságot. Korábban azt gondoltuk, hogy a gyerekek inkább az intézményben élő társaikkal barátkoznak. Az a tény, hogy a gyerekek több mint fele családban élő baráttal rendelkeznek, arra utal, hogy az intézmények nyitottak, lehetővé teszik a tágabb környezetben élőkkel való kapcsolatok/barátságok kialakítását is. Ez segíti a gyerekek lakókörnyezetbe való integrációját, valamint abban is segít, hogy a családok működésére vonatkozóan tapasztalatokat szerezzenek a családban élő társaik révén.

11. ábra Az intézményekben élők barátaik lakóhelye szerint

A fenti diagram (11. ábra) alapján megállapítható, hogy a gyermekotthonban élő gyerekek 53,7 %-ának családban él a barátja, a lakásotthonokban 59,5 %-ra igaz ugyanez.

Ebből arra következtetünk, hogy mindkét intézménytípusban lehetősége van a gyerekeknek arra, hogy nem csak intézményben élő társaikkal, de családban élőkkel is barátkozzanak. Az adatok azt mutatják, hogy a lakásotthonban élők körében nagyobb arányú a családban élő gyerekekkel való baráti kapcsolatok kialakítása. Erre maga az intézmény elhelyezése is nagyobb lehetőséget teremt, mivel többnyire a településeken integráltan helyezkednek el az otthonok. Így lehetőség nyílik a szomszédságban élő gyerekekkel való kapcsolat kialakítására is.

A barátok lakóhelyét tekintve a nem cigány gyerekek barátainak 62,5 %-a saját családjában él, a cigány gyerekek kevesebb ilyen baráttal rendelkeznek, barátaik 49,3%-a él saját családjában. Az adatok alapján jól látszik, hogy a cigány gyerekek számára kevesebb lehetőség van a családban élőkkel való baráti kapcsolatra.

A barátokkal együtt töltött idő tartalmát jellemzi, hogy a gyerekek többsége (65 %) két óránál többet tölt baráti körben egy-egy alkalommal. Az együtt töltött idő tartamát tekintve a gyermekotthonban lakó gyerekek 68,2 %-a két óránál többet tölt a barátaival alkalmanként, míg a lakásotthonokban 61,4 %-uk mondta ugyanezt.

A lányok több időt töltenek a barátaikkal. Két óránál többet a lányok 68,6 %-a, a fiúk 62 %-a tölt a baráti körében alkalmanként.

Az adatok szerint a cigány gyerekek több időt töltenek barátaik körében: 79,7 % 2 óránál többet egy-egy alkalommal, míg a nem cigány gyerekek közül csak 49,2 % mondta ugyanezt.

A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy a gyerekek többsége (75,6 %) könnyen vagy nagyon könnyen meg tudja beszélni a problémáit a barátaival. 23,6-uk azonban azt mondta, hogy nehezen vagy nagyon nehezen tudja megosztani a gondjait. A baráti kapcsolatok minőségére utal, hogy mind a gyermekotthonban élő gyerekek (74,2 %), mind a lakásotthonban élő gyerekek (77,2%) könnyen vagy nagyon könnyen meg tudják beszélni a problémáikat a barátaikkal. A gyermekotthonban élők 24,2 %-a a problémáit nehezen vagy nagyon nehezen tudja megbeszélni, a lakásotthonban 22,8 % mondta, hogy nehezen vagy nagyon nehezen tudja a gondjait barátaival megosztani. A lányok és a fiúk többsége azt válaszolta, hogy könnyen vagy nagyon könnyen meg tudja beszélni a problémáit a barátaival. A problémáikat a cigány gyerekek inkább meg tudják beszélni a barátaikkal 81,4 %-uk könnyen vagy nagyon könnyen, míg a nem cigány gyerekek körében ez az arány 72,8 %-os. Örkényi és munkatársai (2005) országos kutatásában gazdag társas kapcsolatokat talált. Az intézményben élő fiatalok 97,7 %-a számolt be három vagy több barátáról, az általuk végzett vizsgálatban. A megkérdezettek közül tíz fiatalból kilenc azt mondta, hogy könnyen vagy nagyon könnyen meg tudja beszélni a problémáit a barátaival.

Sem a barátok számának tekintetében, sem a barátokkal töltött idő mennyiségében, sem pedig a problémák megbeszélésére vonatkozóan nem találtak különbséget a gyermekotthonban és a lakásotthonban élő fiatalok között, illetve a cigány és nem cigány gyerekek között sem.

Ettől eltérően kutatásunkban azt találtuk, hogy a lakásotthonban élő gyerekek több baráttal rendelkeznek, több olyan barátjuk van, aki családban él, mint a gyermekotthonban élő társaiknak. A barátokkal töltött időt tekintve megállapítható, hogy a nagy otthonban élő gyerekek több időt töltenek barátaikkal, mint a lakásotthonban élők. Nem elhanyagolható azoknak az aránya egyik intézményben sem, akik nem tudják megosztani problémáikat a barátaikkal. Ezek a gyerekek alacsony társas támogatottsággal rendelkeznek, ami a későbbiekben a társadalmi beilleszkedésüket is nehezítheti. Örkényiék (2005) országos kutatásától eltérően azt tapasztaltuk, hogy az általunk megkérdezett cigány gyerekek több baráttal rendelkeznek, intenzívebb a társas kapcsolatrendszerük, mint a nem cigány társaiknak. Ez abban nyilvánul meg, hogy több időt töltenek a barátaikkal, illetve könnyebben meg tudják a problémáikat is beszélni velük, mint a nem cigány társaik. A cigány gyerekek társas kapcsolatrendszerük zártabb. Az adatok alapján az látszik, hogy inkább barátkoznak az intézményben élő társaikkal, mint a családban élőkkel. Az országos kutatás adataival összevetve saját eredményeinket, megállapítható, hogy az országosnál nagyobb egyenlőtlenségek tapasztalhatók a gyermekvédelemben a Hajdú-Bihar megyei intézményekben. A gyerekek életkörülményeit, társas kapcsolathálózatát jelentősebben befolyásolja, hogy milyen típusú intézményben kerülnek elhelyezésre, mint az ország más intézményeiben.

7.3.4. Szabadidő

A szabadidő eltöltése jelentős hatással van a személyiségfejlődésére. Lehetővé teszi az egyén számára a pszichikai, fizikai feltöltődést, a művelődést. Többféle funkcióját különbözteti meg Kiss (2004), így a pszichoszociális, a társadalmi és a gazdasági funkciót. Társadalmi funkciói között említi a szerző a szabadidő szocializációs funkcióját. Ez azt jelenti, hogy az egyének megszerzik azt a tudást, azokat a képességeket, normákat, értékeket, viselkedési szabályokat, magatartási mintákat, attitűdöket, habitust, konfliktus megoldási módokat, a viselkedés és tapasztalás lényeges elemeit, amelyek révén egy csoportban élni, boldogulni tudnak. (Kiss, 2004) Ezt a funkciót különösen fontosnak tartjuk az intézményben élő fiatalok körében, mivel ezeknek a gyerekeknek a szocializációja sajátos körülmények között valósul meg. Az elsődleges szocializációs színteret, a családot rövidebb-hosszabb időre az intézmény váltja fel.

Feltételeztük, hogy a lakásotthonban élő fiatalok több programban vesznek részt, szabadidejüket tartalmasabb programokkal töltik, mint a gyermekotthonban élő társaik.

Megkérdeztük, hogy mennyi szabadidővel rendelkeznek az intézményekben élők egy átlagos hétköznapon. A kapott válaszok szerint, a fiatalok többsége (95,9%) jelentős, napi két óránál több szabadidővel rendelkezik. Az Ifjúság 2004 kutatás adatai szerint a fiatalok 47%-a 1-3 óra, 27 %-a 4-6 óra szabadidővel rendelkezik egy átlagos hétköznapon.

26. táblázat Rendelkezésre álló szabadidő

Szabadidő	Gyermekotthon		Lakásotthon	
	N	%	N	%
1 óránál kevesebb	2	3,0	1	1,8
2-3 óra	26	39,4	12	21,1
3 óránál több	37	56,1	43	75,4
Nincs szabadidő	1	1,5	1	1,8
Összesen	66	100	57	100

A 26. táblázat adatai alapján az otthonokban élők szabadidejét összehasonlítva megállapítottuk, hogy egy átlagos hétköznapon a gyermekotthonban élők 56,1 %-nak van 3 óránál több szabadideje, 1,5 % mondta azt, hogy nincs szabadideje. Ennél magasabb, (75,4%) a lakásotthonban élők körében a 3 óránál több szabadidővel rendelkezők aránya.

A fiúk több szabadidővel rendelkeznek, mint a lányok. 3 óránál több szabadidővel bír a lányok 52,9 %-a, a fiúknál jóval magasabb ez az arány, 74,6 %. Nem találtunk különbséget az etnikum szerinti összehasonlításban a szabadidő tekintetében. Mind a két csoportban a többség napi 3 óránál több szabadidővel rendelkezik.

A szabadidőt jelentősen befolyásolja az egyéb tevékenységekre, így a tanulásra és az önellátásra fordított idő mennyisége. Kíváncsiak voltunk arra, hogy ezen tevékenységekkel mennyi időt töltenek a növendékek. Különbséget találtunk a gyermekotthon és lakásotthonok lakói között a tanulással töltött idő tekintetében. A napi 1-2 órát tanulással töltő gyerekek aránya a lakásotthonban magasabb (71,9%), mint a gyermekotthonban, ahol ez az arány csak (33,3%). Napi 3 órát tölt tanulással a lakásotthonokban élők 15,8%-a, míg a gyermekotthonokban 10,6%. A tanulásra időt nem fordítók aránya a gyermekotthonban magasabb (7,6 %), mint a lakásotthonokban (1,8%). Az adatok alapján megállapítható, hogy a lakásotthonban élő gyerekek több időt fordítanak a tanulásra, mint gyermekotthonban élő társaik. Az önellátással kapcsolatos tevékenységeket többségük (73,9%) naponta 1-2 órában végzi. Az önellátásra vonatkozóan is azt találtuk, hogy a lakásotthonban élők közül többen (82,5%) napi 1-2 órát töltenek önellátással kapcsolatos tevékenységgel, mint a gyermekotthonban (66,6 %). Az adatok alapján megállapítható, hogy a lakásotthonban élő gyerekek több időt fordítanak a saját maguk ellátására.

Ez azzal is magyarázható, hogy a lakásotthonban élőket jobban bevonják a háztartási teendők elvégzésébe. Ehhez a tárgyi feltételek is jobban megvannak, ahogy ezt az előző részben, az adatlapok, interjúk feldolgozásánál is láttuk.

A szabadidő eltöltésének színterére jellemző, hogy hétközben a gyerekek jelentős része az otthonban tartózkodik (43,1 %), barátoknál 18,7 %-uk. A hétvégén is hasonló a szabadidő eltöltésének a színtere, elsősorban az otthonban töltik a szabadidejüket, (32,5 %) illetve a barátoknál 11,4 %. A hétvégén 12,2 % -uk szórakozóhelyekre is eljár, így ez is a szabadidő színtere.

Mindkét nemre igaz, hogy a szabadidejüket hétközben elsősorban az otthonban, illetve barátoknál töltik. Hétvégén ez kiegészül a szórakozóhelyekkel. A fiúk közül többen töltik a hétvégét szórakozóhelyen, mint a lányok.

A cigány és nem cigány gyerekeket összehasonlítva a szabadidő helye hétköznap az otthon és a barátok mind a két csoportban. Hétvégén a szabadidő színterében találtunk különbséget. A cigány gyerekek jóval többen (42,4%) töltik a hétvégét az otthonban, mint nem cigány társaik (20,3%). Ez az eredmény összhangban van azzal a korábbi megállapításunkkal, hogy a cigány gyerekek kevesebb családban élő baráttal rendelkeznek, kevesebb külső kapcsolatuk van. Ez is oka lehet annak, hogy inkább az intézményben töltik a hétvégét.

Összehasonlítva a gyermekotthont és a lakásotthont, a szabadidő szempontjából megállapítható, hogy a lakásotthonban magasabb arányban vannak (75,4%) azok, akik napi három óránál több szabadidővel rendelkeznek, mint a gyermekotthonban (56,1%). A szabadidő eltöltésének a színterét hétközben mindkét intézményben elsősorban az otthon és a barátok jelentik. A gyermekotthonban a fiatalok nagyobb arányban (71,2%) töltik a szabadidejüket a barátokkal, mint a lakásotthonban élők (50,9 %). Hétvégén szintén az otthonban és a barátoknál töltik leginkább az időt, de a gyermekotthonokban élők magasabb arányban (48,5%), mint a lakásotthonban élők (38,6 %). A szórakozóhelyeket a gyermekotthonokban élők többen látogatják, 19,7 %-uk, míg a lakásotthonban élő 3,5%-a választja ezt a lehetőséget hétvégén.

A közművelődési intézmények színház, mozi, múzeum, hangverseny látogatottsága mindkét intézménytípusban alacsony. Elekes és Paksi (2005) összehasonlította a gyermekvédelmi gondoskodásban élők szabadidős szokásait a nem gyermekvédelmi gondoskodásban élők szokásaival. Azt tapasztalták, hogy az intézményekben élők az átlagnál gyakrabban töltik az idejüket „otthonülős” programokkal. Saját eredményeink egybeesnek ezzel a megállapítással, az általunk megkérdezettek is elsősorban az otthonban töltik szabadidejüket. Ezt figyelembe véve az intézményekre még nagyobb szerep/feladat hárul a szabadidős programok szervezés tekintetében.

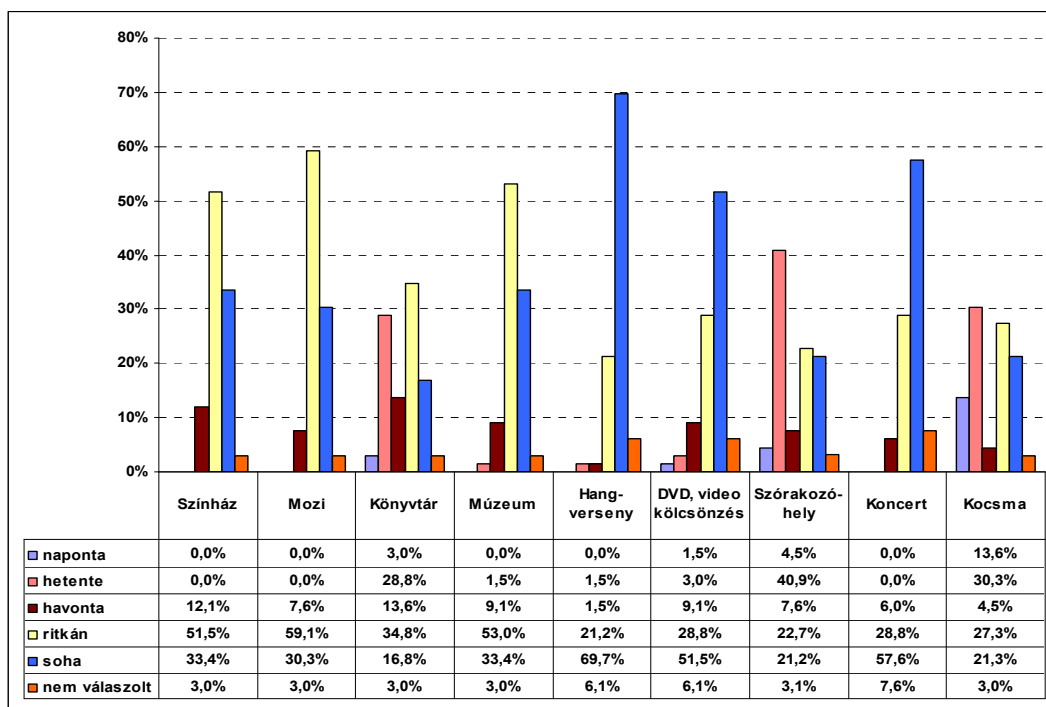
A lakásotthonokban fontos kérdés a szabadidő eltöltése. Külső programokról minden lakásotthonban igyekeznek gondoskodni. A megkérdezettek közül legtöbben leggyakrabban kirándulni vagy sétálni mennek hétvégén. (Zsámbéki, 2004)

Az Ifjúság 2004 kutatás adatai szerint fiatalok többsége mind a hétvégét, mind a hétköznapokat otthon tölti, elzárva magát azoktól a lehetőségektől, amely rendelkezésére állna. A kutatás azt is megállapította, hogy a fiatalok életében meghatározó a barátokkal töltött idő. (Ifjúság, 2004)

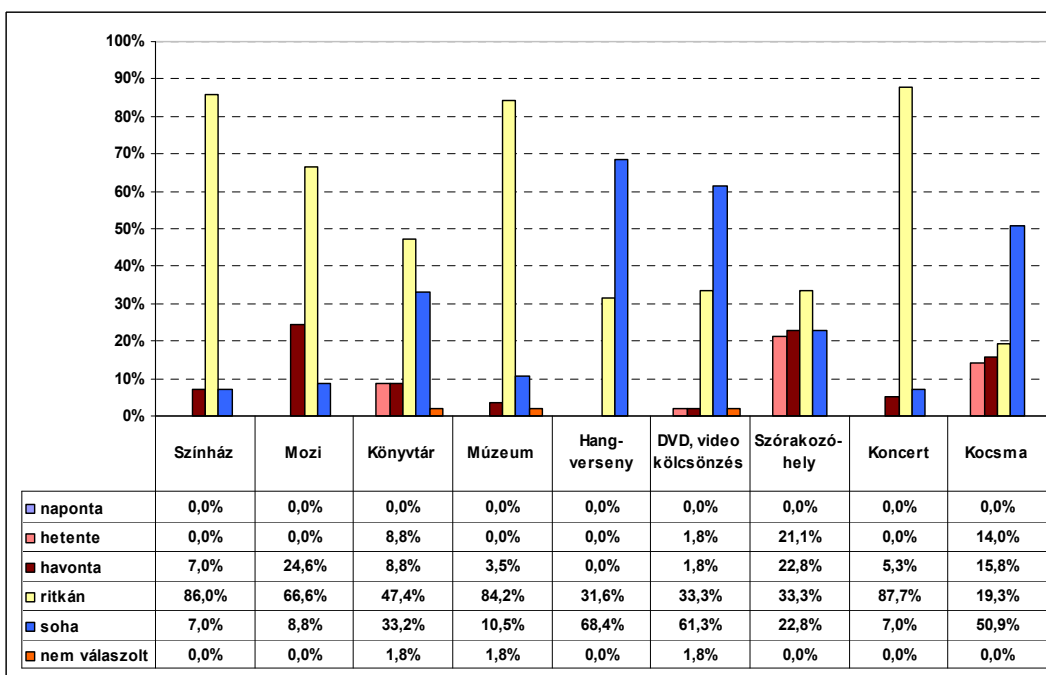
A kutatási eredményeink alapján megállapítjuk, hogy az általunk megkérdezett fiatalok szabadidős színtere hasonlóságot mutat a nem intézményekben élő fiatalokéval, illetve az országos vizsgálat alapján a más gyermekotthonban élők szabadidős színtereivel.

A szabadidős tevékenységeket két csoportra bontottuk. Az első csoportba az aktív szabadidős tevékenységeket soroltuk. Aktívnak tekinthető minden olyan tevékenység, amelyben az egyén tevőlegesen részt vesz. Ide soroltuk a sporttevékenységet, a kulturális intézmények látogatását, a társas szórakozást. Megkérdeztük a gyerekeket, hogy a különböző kulturális intézményeket milyen gyakran veszik igénybe. A megkérdezettek közül havonta (9,8%), ritkán (67,5%), 21,1 %-uk pedig soha nem jár színházba. Moziba havi rendszerességgel 15,4 %-uk megy, ritkábban 62,6 %, soha 20,3 %. Az adatok alapján megállapítható, hogy a színház és a mozi látogatásának gyakorisága között nincs lényeges különbség, mind a két intézményt inkább ritkán látogatják a gyerekek. Ennek számos oka lehet. A kulturális intézmények látogatását befolyásolhatja a település típusa, ahol az intézmények találhatóak. A kisvárosokban – ahol a vizsgált intézmények találhatóak - kevesebb lehetőség adódik a kulturális intézmények látogatására. Nehézséget jelent az is, hogy csak a megyeszékhelyen található színház, és az utazási költség növeli a kiadásokat. Az Ifjúság 2000 kutatás adatai szerint a vizsgált egyik korcsoportnál sem fordult elő, hogy meghaladná a 10 %-ot azok száma, akik soha nem jártak színházban. Az adatok alapján megállapítható, hogy az intézményben élő gyerekek között kétszer akkora a színházba soha nem járók aránya, mint a fiatalok között általában.

12. ábra Kulturális intézmények látogatásának gyakorisága a gyermekotthonban élők körében

13. ábra Kulturális intézmények látogatásának gyakorisága a lakásotthonban élők körében

Az adatok alapján megállapítható, hogy a színházat mind a gyermekotthonban, mind a lakásotthonban lakók többsége ritkán látogatja. Moziba a lakásotthonban élők gyakrabban látogatnak, 24,6 % mondta azt, hogy havi rendszerességgel jár moziba, míg a gyermekotthonban élők között csak 7,6 % válaszolta ezt. (12.-13. ábra)

Nemek szerint összehasonlítva a színházba, moziba járás gyakorisága mindkét nemnél alacsony, többségük – több mint 60% - ritkán látogatja ezeket az intézményeket. A mozi tekintetében hasonló adatokat találtunk.

A színház és a mozilátogatás gyakoriságát tekintve a cigány gyerekek között többen vannak azok, akik soha nem látogatják ezeket az intézményeket, mint a nem cigányok között.

Elgondolkodtatóak a könyvtár igénybevételére vonatkozó adatok. A gyerekek 24,4%-a soha, 40,7 %-a ritkán megy könyvtárba, miközben ezek az intézmények mindkét településen megtalálhatók, és igénybevételük nem jár jelentős költséggel. Jelentős különbség van a könyvtárhasználatban a gyermekotthon és lakásotthonok között. A könyvtárat a gyermekotthon lakói közül többen látogatják hetente (28,8 %), mint a lakásotthonban élők (8,8 %). (12-13. ábra) Összehasonlítva az adatokat, megállapítható, hogy a gyermekotthonban élők gyakrabban használják a könyvtárat, mint a lakásotthon lakói. Ennek okát abban látjuk, hogy a gyermekotthon maga is rendelkezik könyvtárral, és mivel az intézményen belül van és könnyen hozzáférhető, gyakrabban használják a gyerekek. A könyvtárba soha nem járok között nem találtunk lényeges különbséget a lányok és a fiúk vonatkozásában.

A cigány és nem cigány gyerekek szerinti összehasonlításban azt találtuk, hogy a könyvtárba soha nem látogatók között többen vannak a cigány gyerekek (27,1 %), mint a nem cigányok (18,6 %).

Múzeumba a gyerekek többsége (67,5%) ritkán vagy soha (22,8%) nem jár. Az Ifjúság 2000 kutatás adatai szerint a fiatalok szívesen járnak múzeumba. A megkérdezettek 11%-a egy hónapon belül, 54,3%-a hat hónapon belül járt az intézményben. Korcsoport szerint a 16-24 évesek különösen fogékonyak a különféle kiállítások, gyűjtemények látogatására. Ezen a téren a kutatók eredményesnek látják a szocializációt. Az adataink alapján megállapítható, hogy az intézményben élő fiatalok kevésbé látogatják ezeket az intézményeket. A hangversenyen való megjelenés hasonló képet mutat. A gyerekek többsége soha nem (69,1%) vagy ritkán (26%) jár hangversenyre. Az Ifjúság 2000 adatai szerint is magas a hangverseny látogatását elutasító fiatalok aránya (44,5 %), de így is csak fele az általunk megkérdezett fiatalok arányának. A könnyedebb szórakozást biztosító koncertek látogatottsága sem túl jelentős a megkérdezettek körében. A többség ritkán, (56,1%) vagy soha (34,1%) nem látogat el koncertekre.

Különbséget találtunk a múzeumok látogatottságának gyakoriság között is a gyermekotthonok javára. A múzeumot soha nem látogatók között a gyermekotthonban élők 33,3 %-a van jelen, ez az arány a lakásotthonokban alacsonyabb 10,5 %. (12-13. ábra) A hangversenyek látogatottsága mind a két intézménytípusban alacsony. Múzeumba, hangversenyre a többség ritkán vagy soha nem jár, ebben a nemek közötti összehasonlításban sem találtunk különbséget.

A cigány és nem cigány gyerekek adatait összevetve azt találtuk, hogy a cigány gyerekek körében magasabb azoknak az aránya, akik soha nem (32,2%) járnak múzeumba, mint a nem cigány gyerekek körében (11,9%).

Az intézmények látogatásának gyakoriságát tekintve megállapítható, hogy az általunk megkérdezett fiatalok a magasabb kulturális értékkel bíró intézményeket (színház, múzeum, hangverseny) kevésbé látogatják, ebben a tekintetben „minimál befogadók”.

Az Ifjúság 2004 kutatás szerint létezik egy „szubkulturálisnak” nevezhető tér, amely már egyértelműen az ifjúsági kultúra része. Ezek közé sorolják a kutatók egyrészt a beszédcselekvés helyszíneit (kocsma, kávéház), másrészt a könnyed szórakoztatás helyszíneit (pl. diszkó). Ezeket a kutatók által „szubkulturálisnak” nevezett tereket az intézményben élő fiatalok is használják, különösen igaz ez a gyermekotthonban élőkre.

A szórakozóhelyek igénybevételére vonatkozóan a következőket találtuk. A gyerekek közel fele hetente (31,7%), havonta (14,6%) látogatja a szórakozóhelyeket. A szabadidő eltöltésének tehát gyakori módja a különböző szórakozóhelyeken, diszkóban való részvétel.

A szórakozóhelyeket a gyermekotthonban élők közel fele naponta vagy hetente látogatja (45,4%), a lakásotthonban élők körében ez az arány alacsonyabb (21,1%). (12-13. ábra) A szórakozóhelyek látogatásának gyakoriságát tekintve megállapítható, hogy a gyermekotthonban élők gyakrabban látogatják ezeket az intézményeket.

Nemek szerint összehasonlítva a szórakozóhelyek látogatottságát megállapítható, hogy a fiúk többen látogatják heti rendszerességgel (33,8 %), mint a lányok (27,5 %). A szórakozóhelyeket, koncerteket a nem cigány fiatalok gyakrabban látogatják. Heti rendszerességgel jár a szórakozóhelyekre a nem cigány fiatalok 33,9 %-a, szemben a cigány gyerekek 27,1 %-val.

A színház és szórakozóhelyek látogatására vonatkozó adatok összecsengenek az adatlapunk adataival. Az intézményvezetők elmondták, hogy a növendékek ritkán járnak színházba még a megyeszékhelyen is, ahol egyébként helyben van színház. A szórakozóhelyeket szívesen látogatják a fiatalok az intézményvezetők szerint is.

A kocszmákban, pubokban a megkérdezettek közel fele (40%) naponta, hetente vagy havonta megjelenik. Az adatok alapján megállapítható, hogy a fiatalok által gyakran használt szabadidős színterek a kocszmák, a sörözők. A gyermekotthonokban élők gyakrabban látogatják ezeket a helyeket. 13,6 %-uk naponta, 30,3 %-uk hetente. A lakásotthonban élők közül ezzel szemben napi gyakorisággal senki nem jár kocsmába, hetente 14 %. (12-13. ábra) A kocszmákat, pubokat szintén a fiúk látogatják többen.

A kocszmákba, pubokba napi rendszerességgel a cigány gyerekek járnak többen 13,6 %-uk, míg a nem cigány gyerekek 1,7 %-a.

Az intézmények látogatásának gyakoriságát t-próbával vizsgáltuk. Az intézménylátogatást mérő változókat gyakorisági skálán konvergáltuk. A gyermekotthonban, lakásotthonban élők intézménylátogatására vonatkozó átlagok különbözőségére voltunk kíváncsiak. Szignifikáns különbséget találtunk a színház, a mozi, a könyvtár, a koncert, a kocsmák látogatását tekintve a gyermekotthon és a lakásotthon lakói között. A kapott eredmények szerint a lakásotthonban élők körében gyakoribb a mozi, színház, koncertlátogatás. A gyermekotthon lakói között a könyvtár és a kocsmák látogatása gyakoribb. Az aktív szabadidős tevékenységek közé tartozik a sportolás. A sporttal kapcsolatban megállapítható, hogy a megkérdezettek 38,2 %-a sportol rendszeresen a tornaórákon kívül is. A legmagasabb arányt a napi egy órát sporttal töltők képviselik (42,3%). Arra a kérdésre, hogy miért nem sportolnak, leginkább a lustaságot jelölték meg okként (35 %), időhiányra hivatkozott 8,9 % s mindössze 4,1 % mondta azt, hogy lehetőség hiánya miatt nem sportol. Különbséget találtunk a gyermekotthonban és a lakásotthonban élő fiatalok sportolási szokásaiban. Arra a kérdésre, hogy sportolsz-e a tornaórán kívül, a gyermekotthonban kevesebben válaszoltak igennel (30,3 %), mint a lakásotthonban élők (47,4 %). A sportra fordított idő tartamában is különbséget találtunk a lakásotthonok javára. A lakásotthonban élők nagyobb arányban (56,2%) töltenek legalább napi egy órát sporttevékenységgel, mint a gyermekotthonban élő társaik (30,3 %).

Az aktív szabadidős tevékenységek közé soroltuk a kirándulást és az üdülést. Egy éven belül a gyermekotthonban élők 57,6 %-a, a lakásotthonban élők 93 %-a volt kirándulni. Az adatok alapján megállapítható, hogy a lakásotthonban élők gyakrabban vesznek részt kirándulásokon.

A szabadidős programokat mind a két intézményben elsősorban az otthon pedagógusai szervezik, leginkább őket követik az iskolai pedagógusok. A gyermekotthonban dolgozók szervezik a programok 47,5 %-át, a lakásotthonban ugyanez az arány 48,7 %.

A lakásotthonban élő gyerekek 19,3 %-a szervezi magának a szabadidős programokat, a gyermekotthonban élők 15,8 %-a. Ebben a lakásotthonban élők nagyobb önállóságot mutatnak.

A szabadidős tevékenységek második csoportját a passzív szabadidős tevékenységek alkotják. Ide azokat a tevékenységeket soroltuk, amelyek nem igényelnek nagyobb testi, szellemi erőfeszítést. A passzív szabadidős tevékenységekhez sorolható többek között az olvasás. A megkérdezettek közül az elmúlt évben a legtöbben egy könyvet olvasott 22 %, kettőt 14,6 %, 3-4-et 14,6 % ötöt vagy többet 8,1 %. Az adatok alapján megállapítható, hogy az olvasás nem tartozik a kedvelt szabadidős tevékenységek közé az intézményekben élők körében, 40,7 %-uk egyáltalán nem olvasott könyvet egy év leforgása alatt. Az olvasási szokások tekintetében a gyermekotthonban élő gyerekek között magasabb azoknak az aránya, akik az elmúlt évben egy könyvet elolvastak (25,8 %) mint a lakásotthonban (17,5 %).

A fiúk és a lányok között különbséget találtunk az olvasás terén. A fiúk 45,1 %-a mondta azt, hogy egyetlen könyvet sem olvasott az elmúlt évben, míg a lányoknak csak 35,3 %-a. Különbséget találtunk a cigány és a nem cigány gyerekek között is az olvasási szokásokban.

A cigány gyerekek fele mondta azt, hogy nem olvasott egy könyvet sem az elmúlt évben, a nem cigány gyerekeknek csak 28,8 %-a válaszolt így.

Az újságok olvasása terén sem találtunk kedvezőbb képet. A válaszadók a 48%-a olvas újságot. A legnagyobb arányban a Hajdú-Bihar Megyei Naplót olvassák, és jelentős a különböző bulvárlapok iránti érdeklődés. A megkérdezettek körében a Blikk, a Nők Lapja, a Story, különböző sportújságok a népszerűek, elsősorban a könnyed szórakoztatást, kikapcsolódást jelentő lapok. Többen olvasnak újságot a lakásotthonokban élők (59,6 %), mint a gyermekotthonban élők (37,9 %). Az olvasott lapok minőségében nincs különbség, mind a két otthonban elsősorban a megyei napilapot és bulvár újságokat olvasnak. A lányok többen olvasnak rendszeresen újságot (54,9 %), mint a fiúk (42,3 %) Az olvasott lapok elsősorban bulvár jellegűek, ami a fiúk esetében sportújságokkal egészül ki. A cigány gyerekek jóval kisebb arányban - 28,8 % - olvasnak rendszeresen újságot, míg a nem cigány gyerekek 66,1 %-a. Mindkét csoport elsősorban bulvárt olvas.

Az Ifjúság 2004 kutatás adatai szerint is csökkenő tendenciát mutat az olvasott könyvek száma. 2000-ben 13,3 könyvet olvastak a fiatalok, 2004-ben 10,7 könyvet. A nyomtatott sajtó tekintetében elsősorban a bulvár lapokat, a helyi és regionális lapokat részesítik előnyben.

A tévénézés gyerekekre gyakorolt hatását számos kutatásban vizsgálták. A kutatások szerint a tévénézés a fiatalok élményfeldolgozását, világfelfogását is jelentősen befolyásolja.

Az agresszív viselkedésen túl a magatartászavarokért, a társas készség deficitjeiért, bizonyos tanulási nehézségekért vagy figyelemzavarokért is felelős lehet a média szocializációs hatása. (Pikó, 2005). A tévénézéssel töltött idő mennyisége az intézményekben élő fiatalok körében is igen jelentős. A válaszok szerint 19,5 % napi egy órát tölt tévénézéssel, 22,8% két órát, három órát 26,8 %, négy órát 13 %, öt órát 6,5 %. Az adatok alapján megállapítható, hogy a gyerekek közel fele naponta 2-3 órát tölt tévénézéssel, így a szabadidős tevékenységek között vezető elfoglaltságot jelent ez a tevékenység. A napi tevékenységek között a zenehallgatás is jelentős időt foglal el. A megkérdezettek közel fele (48,8%) naponta 1-2 órát tölt zenehallgatással, de jelentős a napi négy órát zenehallgatással töltők aránya is (20,3 %) Az adatok alapján jól látszik, hogy a tévénézés mellett a zenehallgatás jelenti leginkább a kikapcsolódást a gyerekek számára.

27. táblázat Tévénézéssel és zenehallgatással töltött idő megoszlása

Tévénézéssel, zenehallgatással töltött idő	Gyermekotthon		Lakásotthon	
	N	%	N	%
TV -1 óra	7	10,6	17	29,8
- 2 óra	13	19,7	15	26,3
- 3 óra	19	28,8	14	24,6
- 4 óra	9	13,6	7	12,3
- 5 óra	6	9,1	2	3,5
- 6 óra	1	1,8	-	-
Nem néz tv-t	2	3,0	1	1,8
Nem válaszolt	9	13,6	1	1,8
Zene - 1 óra	21	31,8	16	28,1
- 2 óra	15	22,7	8	14,1
- 3 óra	6	9,1	6	10,5
- 4 óra	5	7,6	20	35,1
- 5 óra	3	4,5	1	1,8
- 6 óra	1	1,8	-	-
Nem hallgat zenét	3	4,5	2	3,5
Nem válaszolt	12	18,2	4	7,0

A 27. táblázat adatai alapján összehasonlítva a gyermekotthonban és a lakásotthonban élőket, a legtöbb időt a megkérdezettek mind a két intézményben tévénézéssel és zenehallgatással töltik. A táblázat adatai alapján jól látszik, hogy a lakásotthonban élő gyerekek többet tévénéznek, különösen a napi 1-2 órát tévénézéssel töltők tekintetében. A zenehallgatással töltött idő mennyisége a gyermekotthonban több, kivéve a napi négy órát zenehallgatással töltők köre, ott a lakásotthonban élők jóval nagyobb arányt (35,1 %) képviselnek. A kedvenc tévé-műsorokat áttekintve nem találtunk különbséget a két intézmény lakói között. Leginkább a sorozatokat, szappanoperákat nézik szívesen.

Az Ifjúság 2000 kutatás szerint a 14 évesek 81 %-a tévéznek naponta átlagosan 121 percet, a 17 éveseknek már csak 61%-a napi rendszerességgel tévéznek. A kutatásból az derül ki, hogy a fiatalok jelentős mennyiségű időt töltenek tévénézéssel.

Az információs technikai eszközök használata színesíti a szabadidő eltöltésének lehetőségeit. Internet hozzáféréssel mind a gyermekotthonban, mind a lakásotthonban élők több mint 80 %-a rendelkezik. A gyermekotthonban élők nagyobb arányban (42,4%) használják napi 1- 2 órát az internetet, mint a lakásotthonban élő társaik (35,1 %). Az internetet mindkét otthon lakói leginkább az iskolában használják és csak másodsorban az otthonban. A gyermekotthon lakói közül 4,9 % a teleházat is igénybe veszi internethasználat céljából. Email címmel a gyermekotthonban élők 54,5 %-a, a lakásotthonban élők 68,4 %-a rendelkezik. Megkérdeztük, rendelkeznek-e mobiltelefonnal. Az adatok alapján megállapítható, hogy mobiltelefonnal a gyermekotthonban élők kevesebben (28,8 %) rendelkeznek, mint a lakásotthonban élő társaik (54,4 %).

Az Ifjúság 2004 adatai szerint a fiatalok 59%-a legalább havonta egyszer szokott internetezni. Otthoni internet a háztartások 24 %-ban van. A fiatalok háztartásainak internet ellátottsága szempontjából leszakadó régióknak számít az észak-alföldi régió, ahol a háztartásoknak 16 %-a rendelkezik internetkapcsolattal. A kutatás adatai szerint a fiatalok körében az iskola, mint a használat elsődleges helye – igaz csökkenő mértékben -, de megmaradt.

A kutatások alapján megállapítható, hogy az internethasználatban fontos szerepe van az iskolának, függetlenül attól, hogy intézményben vagy családban élő fiatalról van-e szó.

A szabadidőre vonatkozóan a következő megállapításokat tesszük. A fiatalok többsége jelentős mennyiségű szabadidővel rendelkezik. A szabadidejüket hétvégén és hétköznap is elsősorban az otthonban és a barátokkal töltik. A hétfégi szabadidős színtér - elsősorban a gyermekotthonban élők körében az otthon és barátok mellett a szórakozóhelyekkel egészül ki. A hétfégi rokon illetve szülőlátogatás, mint lehetséges színtér nagyon alacsony arányú. Ennek oka az lehet, hogy a családdal való kapcsolattartás – ahogy azt a korábbiakban láttuk -, elsősorban a testvérekkel való kapcsolatot jelenti. A fentiek alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy az otthonoknak igen nagy szerepük van a fiatalok szabadidejének szervezésében, mivel jelentős mennyiségű szabadidővel rendelkeznek, és idejük nagy részét is az otthonban töltik. A szabadidő szervezése segítheti a fiatalok társadalmi integrációját, mivel aktívan megjelenhetnek az adott település közművelődési és egyéb intézményeiben, azok rendezvényein. A szabadidő további jelentősége, hogy prevenciós értékkel bír a különböző szenvedélybetegségek megelőzésében, a galérik kialakulásának megelőzésében. Elekes-Paksi (2005) kutatásában úgy találta, hogy a gyermekotthonban élő fiatalok szabadidős programjai között leggyakoribb tevékenység a számítógépen való játék.

A legalább heti rendszerességgel folytatott számítógépes játék aránya arra utal, hogy ez az egyik legelterjedtebb szabadidő eltöltési forma. Különösen igaz ez a fiúk vonatkozásában.

Csupán a lányoknál előzi meg ezt a gyakorisági adatok alapján a könyvolvasás vagy valamilyen más hobbi. A könyvolvasás egyébként a többi csoportban is a legtöbbit említett időtöltések közé tartozik.

Kutatásunkban ettől eltérő eredményeket kaptunk. A számítógépes játék kevéssé van jelen az általunk megkérdezettek szabadidős tevékenységei között. Ennek oka lehet többek között az, hogy - amint a dolgozat korábbi fejezetében bemutattuk - nem minden otthon rendelkezik számítógéppel. Az olvasást tekintve eredményeink teljesen eltérnek az országos kutatás eredményeitől. Az olvasás nem tartozik a kedvelt szabadidős tevékenységek közé. Az általunk megkérdezettek 40 % - a mondta azt, hogy egyáltalán nem olvasott könyvet az elmúlt egy évben. Más kutatások is az olvasási kedv csökkenéséről számolnak be a fiatalok körében. Az olvasási kedv csökkenését támasztja alá az a megállapításunk, hogy a különböző szabadidős tevékenységekre fordított időt tekintve a legtöbb időt tévézéssel és zenehallgatással töltik a növendékek mindkét otthontípusban. Az olvasást ezek a tevékenységek teljesen háttérbe szorítják az általunk megkérdezettek körében. A sportolás mint szabadidős tevékenység is kevéssé van jelen a mindennapjaikban, és ez nem a lehetőségek hiányára vezethető vissza. A kulturált szabadidőeltöltésnek színteret adó színház, mozi, hangverseny látogatottsága ritka mind a lakásotthonban, mind a gyermekotthonban élők körében. A növendékek számára a szabadidős programokat elsősorban az otthonok pedagógusai szervezik másodsorban pedig az iskolában tanító pedagógusok.

Hazai és Volentics (1986) a nevelőotthonokban élők szabadidős tevékenységére vonatkozóan megállapította, hogy a sporttevékenység csak kevéssé jellemző a fiatalok körében. A kulturálódást szolgáló tevékenységek (mozi, színház, rádió, hangverseny, tévénézés) a tévénézés kivételével igen kis számban szerepeltek. A szerzőpáros megállapította, hogy a nevelőotthonban a kulturális értékek elsajátítását túlzottan a tévére hagyatkozva látja el. (Hazai, Volentics, 1986) Bár a fenti kutatás még a korábbi nevelőotthoni rendszerben vizsgálta a szabadidős tevékenységet, több megállapítása az általunk vizsgált lakásotthonra és gyermekotthonra is igaz. Így a közművelődési intézmények látogatásának alacsony szintje, a rendszeres sportolás hiánya, a tévénézés, mint vezető szabadidős tevékenység ma is jellemző a vizsgált célcsoportban. Megállapítható, hogy a gyerekek elhelyezési feltételeinek átalakulása nem hozott jelentős változást a szabadidő eltöltésében, így az életkörülmények sem javultak lényegesen ebben a vonatkozásban.

7.3.5. Iskolai tanulmányok/munkavégzés

A képzettség a mobilitás és a felemelkedés legfontosabb feltétele. Az iskolai végzettség egyre inkább meghatározza az elérhető társadalmi helyzetet. (Andorka, 2006) Az ismeretek, készségek átadásával segíti az egyént a gazdaságban, a társadalomban való szerepek betöltésében, fejleszti a személyiségét és integrálja a társadalmi közösségekbe. Az intézményben élő fiatalok életében az iskolai végzettség társadalmi közösségbe való integráló funkciója különösen jelentős, mivel ezeknek a fiataloknak a társadalmi beilleszkedése több szempontból is nehezített. Az iskolai végzettség megszerzése alapozza meg az intézményből kikerülő fiatalok sikeres munkaerőpiaci részvételét, a társadalomba való beilleszkedésüket.

A kutatás idején a megkérdezettek 92,7%-a tanulmányokat folytatott, mindössze 8 fő nem tanult. A gyerekek többsége, 30,1%-a általános iskolában, 30,9%-a szakiskolában tanult. Gimnáziumban 2,4%, szakközépiskolában 11,4 %, főiskolán 4,1%, egyéb formában 14,6%. Az egyéb formában tanulók között azok vannak, akik magántanulók, a vizsgálat idején tesznek érettségi vizsgát, speciális szakiskolában tanulnak vagy tanfolyamon vesznek részt.

28. táblázat A növendékek tanulmányaira vonatkozó adatok

Megnevezés	Gyermekotthon		Lakásotthon		Összesen	
	N	%	N	%	N	%
Általános iskola	29	43,9	8	14,0	37	30,1
Szakiskola	23	34,8	15	26,3	38	30,9
Gimnázium	1	1,5	2	3,5	3	2,4
Szakközépiskola	3	4,5	11	19,3	14	11,4
Főiskola	2	3,0	3	5,3	5	4,1
Egyéb	2	3,0	16	28,1	18	14,6
Nem válaszolt	6	9,1	2	3,5	8	6,5
Összesen	66	100	57	100	123	100

A két intézményt összehasonlítva úgy találtuk, hogy a gyerekek többsége a gyermekotthonban és a lakásotthonokban is tanul. Az iskolatípust tekintve a lakásotthonokban többen tanulnak gimnáziumban, szakközépiskolában és főiskolán is. A 28. táblázat adatai szerint a lakásotthon lakói közül 19,3% tanul szakközépiskolában, míg a gyermekotthonban ez az arány 4,5%. Mindkét intézményben jelentős a szakiskolában tanulók aránya a gyermekotthonban 34,8 %, a lakásotthonban 26,3 % tanul ebben az iskolatípusban. Az adatok alapján megállapítható, hogy a lakásotthonban élő gyerekek közül többen jutottak el az érettségit és felsőfokú tanulmányokat biztosító képzésig. A kapott eredményeket összehasonlítva az Ifjúság 2004 kutatás adataival a következőket állapítjuk meg: 2000-ben az iskolarendszerben tanuló 15-29 éves fiatalok 11%-a, 2004-ben 13%-a tanult szakmunkásképzőben vagy szakiskolában.

Az érettségít nem adó szakiskolai képzésben továbbtanulók aránya 1990-1991 és 2006-2007 között 44 %-ról 22,4 %-ra csökkent. A középfokú beiskolázási arányok változása erős szelekció mellett ment végbe. A társadalom felső és középrétegei számára az utóbbi 15 évben az érettségít adó, valamint a felsőfokú továbbtanulás lehetőségét kínáló középfokú képzés (szakközépiskola, gimnázium) vált a népszerű perspektivikus továbbtanulási formává, mivel javult az ezekben az iskolákban megszerezhető végzettség munkaerőpiaci értéke. A szakiskola pedig egyre inkább a hátrányos helyzetű tanulók továbbtanulási formájává vált. (Liskó, 2008) Tehát, míg a fiatalok körében kevésbé jellemző a szakiskolában való továbbtanulás, addig az általunk megkérdezett fiatalok közül 30,9% ebben az intézménytípusban tanul. A középiskolai tanulmányok terén a szakma megszerzését tartják fontosnak a fiatalok, ez a továbbtanulási motivációjukban is megjelenik, legtöbbször szakiskolában tanulnának tovább. A szakma megszerzése azért is lehet fontos számukra, mert ez lehetővé teszi az önálló élet korábbi megkezdését.

A közép- és felsőfokú tanulmányok terén is különbséget találtunk a nemek között, a lányok javára. Ez a tendencia figyelhető meg a hasonló korú, családban élő fiatalok körében is. Szakiskolába a lányok 25,5%-a, a fiúk 33,8%-a jár. Gimnáziumba a lányok 3,9%-a szemben a fiúk 1,4%-val. Szakközépiskolába a lányok 15,7%-a, a fiúk 8,5%-a jár. Főiskolai tanulmányokat a lányok 5,9%-a, a fiúk 2,8%-a folytat. Az adatok alapján jól látszik, hogy a lányok közül többen tanulnak tovább, többen szereznek magasabb iskolai végzettséget, mint a fiúk. A felsőfokú képzés erőteljes expanziójáról számol be az Ifjúság 2004 kutatás, amely elsősorban a főiskolai képzésben részt vevők arányának jelentős növekedésével járt. Főiskolai oktatásban 2004-ben az iskolarendszerben tanuló fiatalok 23%-a vett részt, egyetemre 15%-uk járt. Kutatásunk adatait áttekintve megállapítható, hogy a felsőoktatás expanziója kevésbé érintette az általunk megkérdezett fiatalokat. Ennek oka lehet egyfelől, hogy a gyerekek nagy tanulmányi lemaradásokkal kerülnek be az otthonokba, amit az intézmények már nem tudnak kompenzálni. Másfelől az oktatási intézményeknek sem sikerül a társadalmi hátré esélykülönbségeket mérsékelni.

Az összehasonlításból látható, hogy a cigány gyerekek körében a nem tanulók aránya magasabb (10,2%), mint a nem cigány gyerekek esetében (1,7%). Jóval magasabb arányban folytatnak általános iskolai tanulmányokat (40,7%), mint a nem cigány társaik (22%). Ennek oka, hogy a cigány tanulók körében több a túlkoros. Míg gimnáziumban a nem cigány gyerekek 3,4%-a, szakközépiskolában 22%-a tanul, addig a cigány gyerekek körében ez az arány jóval alacsonyabb, mindössze 1,7%-os mindkét iskolatípusban. Felsőfokú tanulmányokat nem folytat egy cigány gyerek sem.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a vizsgált intézményben a cigány gyerekek rosszabb mutatókkal rendelkeznek a tanulmányokra vonatkozóan, mint a nem cigány társaik.

A gyerekek nagy többsége (70%) 6-11. osztályos, a legtöbben a 9. osztályban tanulnak (20,3%). Az intézményben élők körében gyakori probléma a túlkorosság. Adataink szerint a vizsgált intézményekben élő gyerekeknek még a fele sem (43,5%) tanul az életkorának megfelelő iskolai osztályban. Az iskolai osztály megjelölésekor jelentős válasziánnal kellett számolnunk (31%). Számításaink szerint így is a gyerekeknek legalább a 25,5%-a túlkoros, azaz legalább 2 évvel idősebb az adott évfolyamon elvárható életkornál. A KSH adatai szerint a gyermekotthonban élő gyerekek között magas a túlkorosok aránya. Az általános iskolai tanulók 6 %-a túlkoros, akiknek több mint a fele legalább két évvel idősebb, mint az osztálytársai (KSH, 2004) Hasonló tendenciát találtunk az általunk vizsgált gyermekotthonban is.

A gyermekotthont és a lakásotthont összehasonlítva azt láttuk, hogy a gyermekotthonban élők körében alacsonyabb (33,4%) az életkoruknak megfelelő iskolai évfolyamon tanuló gyerekek aránya, mint a lakásotthonban élőkénél (56%). Ezek az adatok a lakásotthonban élő gyerekek eredményesebb iskolai teljesítményére utalnak.

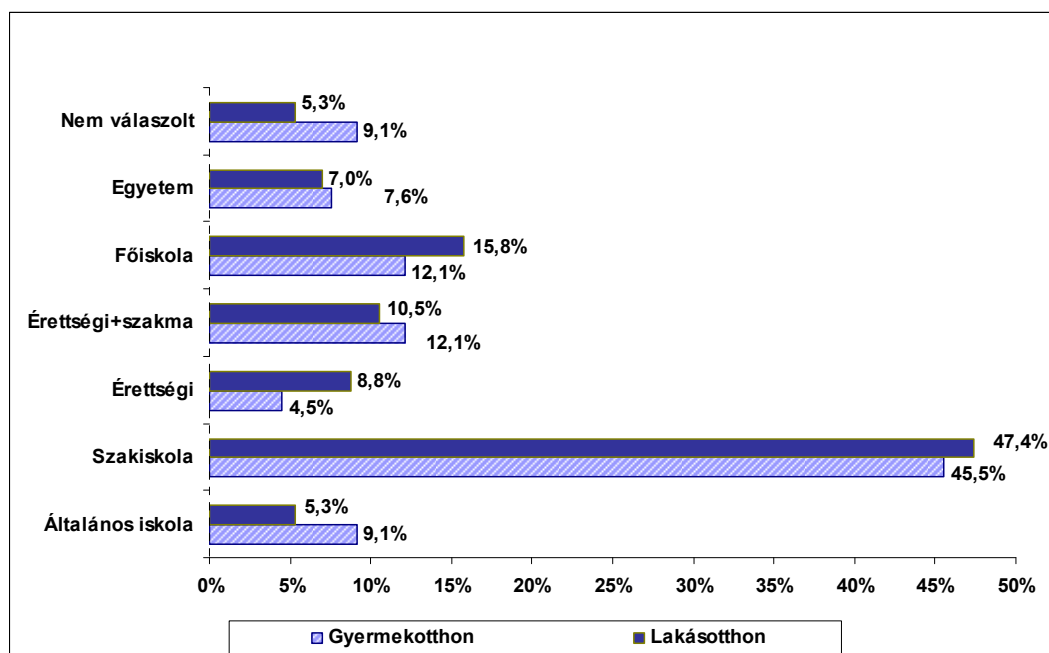
Az iskolai eredményeket befolyásolja a tanulással töltött idő. Tanulással az otthonok lakóinak több mint fele (51,2%) napi 1-2 órát tölt. Különbséget találtunk a gyermekotthon és lakásotthonok lakói között ebben a vonatkozásban. A lakásotthonban élők között a napi 1-2 órát tanulással töltők aránya jóval magasabb (71,9%), mint a gyermekotthonban élő gyerekek között (33,3%). Az adatok alapján megállapítható, hogy a lakásotthonban élő gyerekek több időt fordítanak a tanulásra, mint gyermekotthonban élő társaik.

A gyerekek fele szerint - (49,3%) - ha elakadnak a tanulásban, elsősorban az otthon pedagógusaitól tudnak segítséget kérni. Őket követik az iskolai pedagógusok (28,7%), majd az osztálytársak (16,8%) mint potenciális segítségkérési lehetőség. A tanulmányokban segítségként mind a fiúk, mind a lányok az otthon pedagógusaira számítanak elsősorban. Etnikum szerinti összehasonlításban is ugyanez a sorrend. Legnagyobb arányban az otthon pedagógusait jelölték meg mind a cigány (46,1%), mind a nem cigány gyerekek (51,8 %). Az adatok alapján megállapítható, hogy az otthonoknak jelentős szerepük van az iskolai tanulás segítésében, és a gyerekek inkább támaszkodnak az otthon pedagógusainak a segítségére, mint az iskolában őket tanító tanárookra. Az otthonban dolgozó szakemberek – fejlesztő pedagógus, pszichológus, pedagógus - a gyerekek rendelkezésére állnak, ahogy ezt az adatlapunk adatai is mutatták. A két intézménytípus között kevés különbség van a szakember-ellátottság tekintetében.

A gyerekek tanulmányi terveit áttekintve azt találtuk, hogy a legtöbben a szakiskolákban tanulnának tovább, 46,3 %. Ezt követi a főiskolai, egyetemi tanulmányok 13,8%-kal és 7,3%-kal, majd az érettségi és szakmaszerzés 11,4%-kal. Az érettségi megszerzését 6,5 % tartotta fontosnak. Pusztán általános iskolai végzettséget csak 7,3% kíván szerezni. A tervek áttekintése után megállapítható, hogy ahogyan az interjúk és az adatlapok mutatták, illetve, ahogyan a szakirodalom alapján is megállapítható a gyerekek elsősorban valamilyen szakma megszerzését tartják fontosnak. Az általános iskola elvégzését kevesen, csak 7,3%-uk tekintette célnak. Úgy tűnik, a gyerekek felismerték a tanulás fontosságát, illetve maguk az intézmények is motiválják őket legalább egy szakma megszerzésére. Ugyanakkor a terveket nem tartjuk reálisnak a főiskolai és egyetemi továbbtanulás tekintetében. A legtöbb gyerek az átlagos tanulmányi eredményeket jelölte meg tanulmányi eredményeire vonatkozóan, ami kevésbé valószínűsíti a főiskolai, egyetemi tanulmányokat. Továbbá a vizsgálat idején az összes otthont áttekintve mindössze 7 főt találtunk, akik főiskolai tanulmányokat folytattak, egyetemet pedig egyetlen növendék sem.

A 2004-es Ifjúságkutatás azt is megállapítja, hogy a társadalmi háttérű iskolázási különbségek nem csökkentek az eltelt időszakban. Az alacsony iskolai végzettségű szülők csoportjához tartozók számára változatlanul a szakiskolai kínál továbbtanulási lehetőséget. (Ifjúság, 2004) A kutatások szerint Hanák (1983), Veres-Brezovszky (1990), Vidra- Szabó (2000), Örkényi és munkatársai (2005) az intézményben élő gyerekek szülei alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek. Ezt a saját kutatási eredményeink is alátámasztják. A szülők iskolai végzettsége hatással lehet a fiatalok továbbtanulására, annak ellenére, hogy a továbbtanulás idején nem a családban élnek a fiatalok. Ennek oka részben az, hogy sokszor, mire az intézménybe kerülnek, jelentős lemaradással küzdenek a tanulmányok terén, amit az intézmények nem vagy nehezen tudnak kompenzálni. Az intézménybe való bekerülési adatok áttekintésekor láttuk, hogy a gyerekek többsége (38,2%) 11-17 éves korában kerül be a rendszerbe. A fentieket az intézményvezetőkkel készített interjúk is megerősítették.

14. ábra Az intézményekben élő gyerekek továbbtanulási tervei

Mint utaltunk rá, a továbbtanulási tervekhez - a fenti diagram (14. ábra) adatai szerint - megállapítható, hogy mindkét intézményben a szakmaszerzést tartják a legtöbben fontosnak. Egy vonatkozásban találtunk lényeges különbséget a továbbtanulási tervekben. Ez pedig az általános iskolai végzettség. Általános iskolai végzettséget a gyermekotthonban élők 9,1%-a kíván megszerezni, míg a lakásotthonokban élők között ez csak 5,3%. Az általános iskolai végzettség azonban kevésbé teszi lehetővé a munkaerőpiacon való részvételt. A továbbtanulási terveket illetően a fiúk közül jóval többen (11,3%) gondolják úgy, hogy csak általános iskolai végzettséget szeretnének megszerezni, mint a lányok (2%).

Mind a lányok, mind a fiúk szakiskolai végzettséget szeretnének a legtöbben ebben lényeges különbséget nem találtunk a nemek között. Érettségit és szakmaszerzést, illetve főiskolai végzettséget a lányok nagyobb arányban tűztek ki célul, mint a fiúk. Az adatok alapján megállapítható, hogy a lányok többen tanulnak közép- és felsőfokú képzésben, és terveik között is magasabb arányban szerepel ezeknek a tanulmányoknak az elvégzése, mint a fiúk esetében.

A cigány tanulók jóval nagyobb arányban (13,6%) terveznek általános iskolai végzettséget, mint a nem cigány gyerekek (1,7%). Mindkét csoportban szakmunkás végzettséget szeretnének a legtöbben. A cigány gyerekek jóval kisebb arányban kívánják érettségit és főiskolai, egyetemi végzettséget megszerezni, mint a nem cigány társaik.

Megkérdeztük azokat a fiatalokat is, akik nem folytatnak tanulmányokat, hogy mivel foglalkoznak. Összesen nyolc főt találtunk, aki nem tanul.

Közülük öten dolgoznak, ketten munkanélküliek, egy fő pedig a vizsgálat idején tett szakmunkás vizsgát, már nem tanult és még nem dolgozott. A megkérdezettek közül hat főnek általános iskolai végzettsége van, egy fő szakközépiskolát, egy fő pedig szakiskolát végzett. Jelenlegi munkakörüket tekintve asztalosként, kertészként, számítástechnikai szakemberként dolgoznak. Azok, akik nem tanulnak, heten a gyermekotthonban élnek, egy fő pedig lakásotthonban. A vizsgált gyermekotthonban készült interjú szerint az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező növendékeknek a korábban létrehozott Hasznos Idő Központ területén próbálnak munkát biztosítani. Bár a Hasznos Idő Központ megszűnt, néhány fiatal még tudnak foglalkoztatni. Az itt alkalmazottak elsősorban kertészeti munkát, takarítást, az otthon mindennapjaihoz kapcsolódó tevékenységeket végeznek.

A tanulmányokra vonatkozóan a következő megállapításokat tesszük: a lakásotthonban élő gyerekek közül többen tanulnak közép- és felsőfokú képzést nyújtó intézményben, mint a gyermekotthonban élő társaik. A lakásotthonban élők tanulmányi mutatói jobbak (több időt töltenek tanulással, kevesebb a túlkoros közöttük, többen tanulnak a jobb munkaerőpiaci esélyeket kínáló szakközépiskolában, gimnáziumban.). A gyerekek többsége az otthonok pedagógusaitól kér segítséget a tanulmányaiban adódó nehézségek leküzdéséhez. Így az oktatás eredményességében felértékelődik az otthonok szerepe. A továbbtanulási tervekben elsősorban valamilyen szakma megszerzését tartják fontosnak a fiatalok, mind a gyermekotthonban, mind a lakásotthonban. Az intézmények számára nehézséget jelent, hogy a nagy lemaradással, későn bekerülő gyerekek esetében nehezen tudják kompenzálni a gyerekek tanulmányi eredményeit.

7.3.6. Értékek, valláshoz való viszony

Az értékek olyan kulturális alapelvek, amelyek kifejezik azt, hogy az adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak és fontosnak, jónak vagy rossznak. (Andorka, 2006) Az értékek szociálpszichológiai szempontú értelmezése a társadalmi viszonyokhoz való kötődés fontosságát hangsúlyozza. E szerint az egyén számára kívánatos, fontosnak tartott értékeket mindig a megfelelő csoport, réteg (osztály, szervezet) érdekei, preferenciái határozzák meg. Az értékek segítségével a valamilyen társadalmi nagycsoporthoz tartozó egyén egyrészt könnyebben és biztonságosabban tájékozódik a társadalmi élet mindennapjaiban, másrészt elősegíti a csoport integrációját, segítve a világ „kollektív értelmezését”. (Csepeli, 1997) Az értékek jelentősen befolyásolják az ember viselkedését, magatartását. Vizsgáltuk, hogy az intézményben élő fiatalok milyen értékeket tartanak fontosnak életükben.

Azt kértük osztályozzák fontosság szerint (rendkívül fontos, nagyon fontos, inkább fontos, kevésbé fontos, egyáltalán nem fontos) a következő értékeket: békés világ, hagyományok, érdekes élet, gazdagság, pénz, hatalom, családi biztonság, szerelem, belső harmónia, igaz barátság, szabadság, vallásos hit.

A kapott válaszokat csoportosítottuk aszerint, hogy melyek azok az értékek, amelyeket a gyerekek több mint fele rendkívül fontosnak tart. A megkérdezettek közül legnagyobb arányban (73,2 %) a családi biztonságot tartották rendkívül fontosnak. Ezt követte sorrendben az igaz barátság, az önálló élet, a szerelem majd a szabadság, a békés világ és a belső harmónia. A gyerekeknek kevesebb, mint fele (40,7%) tartotta rendkívül fontosnak a pénzt, a gazdagságot. 35%-uk az érdekes életet, 26,8% a hagyományokat nevesítette a rendkívül fontos dolgok között. A következő csoportba azokat az értékeket soroltuk, amelyeket a gyerekek egyáltalán nem tartanak fontosnak. Ilyen a vallásos hit (46,3 %) és a hatalom (26%).

Megkérdeztük, hogy vallásos életet élnek-e a fiatalok. Ahogy az előbbieken láttuk, nem tartják a vallásos hitet fontosnak a fiatalok, ez tükröződik az erre kérdésre adott válaszaikban is. 62,6 %-uk válaszolta azt, hogy nem vallásos, 34,1 %-uk pedig, hogy a maga módján vallásos. Ennek megfelelően hittanra csak kevesen, mindössze 7,3 %-uk jár. Annak ellenére ilyen alacsony a hittanon való részvétel, hogy a gyermekvédelmi törvényben a gyerekek jogai között felsorolásra kerül a vallási vagy lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztásának, kinyilvánításának és gyakorlásának joga, valamint a hit-, és vallásoktatásban való részvétel joga, tehát a lehetőség megvan a vallás gyakorlására.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a gyerekek közül a legtöbben azt az értéket tartották fontosnak, amely leginkább hiányzik, a családi biztonságot. A baráti kapcsolatokat is fontosnak tartják, ezek a leginkább elérhetőek a fiatalok számára, ahogy láttuk a korábbiakban, gazdag társas kapcsolatrendszeréről adtak számot. Az adatok alapján megállapítható, hogy a megkérdezettek számára a legfontosabbnak a harmonikus élethez köthető immateriális értékek mutatkoztak. Ezek közé tartozik a családi biztonság, az igaz barátság, a szerelem, a békés világ, valamint a belső harmónia. Ezeket az értékeket magas arányban sorolták a rendkívül fontos dolgok közé. A fiatalok anyagi javakhoz való viszonyát jól tükrözik a kapott eredmények. A gyerekek kevesebb, mint fele tartotta rendkívül fontosnak a gazdagságot, pénzt (40,7%).

Az Ifjúság 2004 kutatás eredményei szerint (33. táblázat) a fiatalok számára a legfontosabb érték a családi biztonság, ötös skálán 4,81-es értékkel. Ezt követi sorrendben a szerelem, a boldogság, majd az igaz barátság, a békés világ, a belső harmónia, a szabadság, a gazdagság és az érdekes élet. A kevésbé fontos értékek között a hatalom, a vallásos hit szerepel. (Ifjúság, 2004)

**29. táblázat Mennyire fontosak az alábbi értékek az Ön életében?
(az Ifjúság 2000, 2004 és a saját adatfelvétel összehasonlítása)**

	Ifjúság 2000	Ifjúság 2004	Saját adatfelvétel
békés világ*	4,8	4,66	4,2
hagyományok tisztelete	3,8	3,66	3,47
érdekes élet	4,02	3,89	3,93
gazdagság, pénz	4,22	3,66	3,8
hatalom	2,55	2,62	2,79
családi biztonság*	4,84	4,81	4,46
szerelem, boldogság*	4,76	4,77	4,41
belső harmónia*	4,66	4,62	4,13
igaz barátság	4,64	4,69	4,61
szabadság	4,56	4,51	4,44
vallásos hit*	2,61	2,98	2,35

Egymintás t-próbával végzett vizsgálatunk adatai szerint néhány érték tekintetében a mintánk szignifikánsan eltér az Ifjúság 2004 kutatás eredményeitől. A 29. táblázatban a csillaggal megjelölt értékek, így a békés világ, a családi biztonság, a szerelem, boldogság, a belső harmónia és a vallásos hit szignifikánsan különbözik az Ifjúság 2004 adataitól. Az általunk megkérdezett gyerekek körében a megjelölt értékek kevésbé fontosak, mint az Ifjúság 2004 kutatásban részt vevő fiatalok körében.

A 30. táblázat adatai alapján áttekintjük, van-e különbség a lakásotthonok és a gyermekotthonok lakói által adott válaszokban.

**30. táblázat Mennyire fontosak az alábbi értékek az Ön életében?
(az Ifjúság 2004 és a gyermekotthoni, lakásotthoni adatfelvétel összehasonlítása)**

	Ifjúság 2004	Gyermekotthon	Lakásotthon
békés világ	4,66	4,28*	4,11*
hagyományok tisztelete	3,66	3,53	3,39
érdekes élet	3,89	3,95	3,89
gazdagság, pénz	3,66	3,85	3,75
hatalom	2,62	2,91	2,65
családi biztonság	4,81	4,37*	4,56*
szerelem, boldogság	4,77	4,32*	4,52
belső harmónia	4,62	3,95*	4,34*
igaz barátság	4,69	4,58	4,63
szabadság	4,51	4,4	4,49
vallásos hit	2,98	2,6*	2,07*

A rendkívül fontosnak tartott családi biztonság tekintetében kevés különbség van a két intézménytípus között. Ötös skálán mind a gyermekotthon (4,37) lakói, mind a lakásotthon (4,56) lakói rendkívül fontosnak tartják a családi biztonságot.

A lakásotthonok lakói 5-ös skálán mérve magasabbra értékelték a szerelmet (4,52), a szabadságot (4,49), a belső harmóniát (4,34), mint a gyermekotthon lakói. Tehát a lakásotthonban élők számára ezek az értékek fontosabbak, mint a gyermekotthonban élők számára.

A gyermekotthonban élők számára magasabb értékkel bír - így fontosabb - a békés világ (4,28), az érdekes élet (3,95), a gazdagság, a pénz (3,85), a hagyományok (3,53), a hatalom (2,91), a vallásos hit (2,6), mint a lakásotthonban élőkénél.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a különböző típusú intézményben élők egyaránt fontosnak tartják a családi biztonságot. A 30. táblázat adataiból az is kiderül, hogy a gyermekotthonokban és a lakásotthonokban élők körében is szignifikáns különbség van az Ifjúság 2004 kutatás adataihoz képest a békés világ, a családi biztonság, a belső harmónia és a vallásos hit tekintetében. (Csillaggal jelöltük.) Ezek az értékek kevésbé fontosak az általunk megkérdezettek számára, mint a fiataloknak általában. Az is jól látszik, hogy a lakásotthonban élők kevésbé térnek el a családi biztonság, a belső harmónia, a hatalom, az igaz barátság, mint fontos érték tekintetében az Ifjúság 2004 adataitól, mint a gyermekotthonban élők. A gyermekotthonban élők a szerelemet és a boldogságot kevésbé tartják fontos értéknek, mint a lakásotthonban élők vagy az országos vizsgálatban megkérdezett fiatalok. A táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a gyermekotthonban élők számára a materiális értékek fontosabbak - pl. a pénz, a gazdagság - mint a lakásotthonban vagy az Ifjúság 2004 kutatásban megkérdezett fiatalok körében.

Összevetve a kapott eredményeket, megállapítható, hogy a fiatalok körében fontos értéknek számít a családi biztonság, függetlenül attól, hogy intézményben vagy családban élnek-e. Az általunk vizsgált intézményben élő fiatalok körében azonban a baráti kapcsolatok átlagértéke magasabb, mint a családi biztonság értéke. Ez igaz mind a gyermekotthonban, mind a lakásotthonban élők körében. Ez a tendencia nem érvényesül az Ifjúság 2004-ben megkérdezettek körében. Ott a családi biztonság képviseli a legmagasabb értéket. Tehát az általunk megkérdezettek számára a baráti kapcsolatok fontosabbak, mint a családi biztonság. Ez megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, hogy az intézményben élő gyerekek számára kiemelt jelentősége van a baráti kapcsolatoknak.

7. 3.7. Alkohol, drog, dohányzás kipróbálása, használata

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő fiatalok az átlagosnál veszélyeztetettebbek a szenvedélybetegségek szempontjából. Körükben az alkoholfogyasztás, a drogfogyasztás, a dohányzás nagyobb arányban fordul elő, mint családban élő társaiknál. (Elekes-Paksi 2005; Örkényi és mtsai, 2005)

Feltételeztük, hogy az általunk megkérdezett lakásotthonban élő fiatalok kevesebb alkoholt, drogot használnak, valamint kevesebbet dohányoznak, mint gyermekotthonban élő társaik, mert a lakásotthonokban élők kisebb létszámban vannak, így személyesebb kapcsolat alakulhat ki a felnőttekkel. A fiatalok többsége (83,7 %) válaszolta azt, hogy kipróbálta már az alkoholt. Mindössze 16,3 %-uk mondta azt, hogy nem. A fiúkra jellemző, hogy nagyobb arányban próbálták ki az alkoholt, mint a lányok. A fiatalok körében a leginkább fogyasztott alkohol a sör.

Az alkohol kipróbálásában – előzetes feltételezésünknek megfelelően – különbséget találtunk a gyermekotthon és a lakásotthon között. A 31. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a kipróbálók aránya a gyermekotthonban magasabb (86,4 %), mint a lakásotthonban (80,7 %). A fogyasztás gyakoriságát tekintve is a gyermekotthonban élők rendelkeznek rosszabb mutatóval. 27,3 %-uk mondta, hogy hetente iszik, míg a lakásotthonokban élők között ez az arány 10,5 %.

31. táblázat Az alkoholt kipróbálók és használók megoszlása

Alkohol	Gyermekotthon		Lakásotthon	
	N	%	N	%
Kipróbálta	57	86,4	46	80,7
Használat: naponta	1	1,5	-	-
Hetente	18	27,3	6	10,5
Havonta	5	7,6	6	10,5
Ritkábban	25	37,9	26	45,6
Soha	17	25,8	19	33,3

A fogyasztásra vonatkozóan a megkérdezettek közül 1 fő mondta azt, hogy naponta iszik, hetente 19,5 % (24) fő, havonta 8,9 %, ritkábban 41,5 %. Mindössze 29,3 % mondta azt, hogy soha nem iszik. Az alkoholfogyasztás gyakoriságát tekintve különbséget találtunk a fiúk és a lányok között. A fiúk 26,8 %-a mondta, hogy hetente iszik, a lányok között ez az arány 9,8 %. Ugyanakkor a ritkábban történő alkoholfogyasztás tekintetében már nincs nagy különbség a fiúk és a lányok között. A fiúk 42,3 %-a, a lányok 39,2 %-a válaszolta, hogy ritkábban fogyaszt alkoholt. A lányok között az alkoholt soha nem fogyasztók nagyobb arányban vannak jelen, mint a fiúk körében. Etnikum szerinti összehasonlítás tekintetében a következőt találtuk: mind a cigány, mind a nem cigány gyerekek között több mint 80% az alkoholt kipróbálók aránya.

Az alkoholfogyasztás gyakoriságát tekintve a cigány gyerekek rendelkeznek rosszabb mutatókkal: 25,4 %-uk hetente iszik, míg a nem cigány gyerekeknek csak 13,6 %-a válaszolt így. A cigány gyerekek közül naponta iszik 1,5 %, a nem cigány gyerekek körében nem találtunk naponta ivókat.

Murányi (2000) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei otthonokban végzett vizsgálata szerint az általa megkérdezett fiatalok fele 53 százaléka életében már többször ivott szeszes italt, de rendszeres fogyasztónak csak 13 százaléka nevezhető. A fiatalok egyharmada (34 százaléka) teljesen absztinens, mivel még nem fogyasztott életében alkoholt.

Örkényi (2005) és munkatársai hozzánk hasonló eredményre jutottak. Az általuk megkérdezettek 79,8 %-a ivott már alkoholt életében. A leggyakrabban fogyasztott alkohol a sör és a röviditalok voltak. Az alkohol kipróbálása vizsgálatuk szerint nagyobb arányban jellemző a gyermekotthonban élő fiatalok között, 84,6 %, mint a lakásotthonban élők között, 75,2%. A fiúk nagyobb arányban próbálták ki az alkoholt, mint a lányok. A cigány etnikumú fiatalok körében gyakoribbnak találták a részegség előfordulását, mint a nem cigány etnikumúak körében. A gyermekotthonban élő fiatalok körében a többszöri részegség aránya is tendenciaszerűen magasabb, mint a lakásotthonban élőkénél.

Elekes és Paksi (2005) kutatásában a fiatalok 56,4%-a mondta azt, hogy fogyasztott már életében alkoholt. A nagyobb gyakoriságú alkoholfogyasztás a megkérdezettek 8,6 %-ra volt jellemző. Megállapították továbbá, hogy amíg a gyermekotthonban élők alkoholfogyasztása mennyiségében és gyakoriságában is elmarad a 16 éves népesség fogyasztásától, addig a lerészegedés és a nagyivás mutatói meghaladják az átlagpopulációra jellemző mutatókat. A gyermekvédelmi gondoskodásban élőkénél nem a család, hanem a baráti kapcsolatok alakítják a fogyasztási szokásokat.

A drogokat jóval kevesebben próbálták ki. A fiatalok 11,4 %-a válaszolt úgy, hogy már próbálta. A kipróbálók többsége fiú. A drogfogyasztás gyakoriságát tekintve 10 fő mondta azt, hogy ritkábban szokott fogyasztani, 87 %, hogy soha, hat fő, 4,9 % nem válaszolt. A drogot ritkábban használók között is a fiúk vannak többen. A drogokat tekintve a legtöbben marihuanát használtak, kilenc fő, extasyt két fő, valamint marihuanát és gyógyszert alkohollal egy fő, egy fő pedig marihuanát, gyógyszert és alkoholt, valamint ragasztót is használt. A drogok kipróbálói és felhasználói valamennyien a gyermekotthonban élnek. A lakásotthon lakói közül az adatok szerint senki nem próbálta ki és nem használta a drogokat.

A cigánygyerekek 15,3 %-a próbálta ki a drogot, míg ez az arány a nem cigány gyerekek körében 6,8 %. A drogfogyasztás mértéke szerint is különbség van a két csoport között. A cigánygyerekek aránya a ritkábban fogyasztók között 11,9 %-, míg a nem cigány gyerekek körében ez 3,4 %.

Örkényi és munkatársai (2005) jóval nagyobb arányban találtak kábítószer-kipróbálókat az állami gondozottak körében. Saját bevallása szerint a megkérdezettek 41,4 %-a használt már életében legalább egyszer valamilyen kábítószer. Leggyakrabban marihuanát, az alkoholt és a gyógyszert, majd az extasyt, illetve a ragasztó és oldószereket használták. A gyermekotthonban élők között magasabbnak találták a drogfogyasztást, mint a lakásotthonban élők körében. A drogfogyasztás nem különbözött lényegesen a cigány és a nem cigány etnikumú fiatalok körében, de a gyorsítót és a ragasztót a cigány fiatalok magasabb arányban próbálták ki.

Elekes-Paksi (2005) szerint a gyermekotthonban élők 37,8 %-a kipróbált már eddigi élete során valamilyen visszaélésre alkalmas tiltott vagy legális szert. Gyógyszer és alkohol kombinált változatával minden ötödik intézetben élő gyerek próbálkozott. Többségük (32,7 %) biztosan drogfogyasztási céllal próbált valamilyen tiltott drogot. A drogok közül a gyermekotthonban élők leginkább a marihuanát (24,1%), majd az inhalánsokat (15,6%) és a partydrogokat (7-10%) fogyasztják.

Murányi (2000) Szabolcs megyei vizsgálatában hozzánk hasonló eredményeket kapott. Megállapította, hogy az illegitim drogfogyasztása a fiatalok 8%-ánál fordul elő a szomszédos megyében. A drogfogyasztás kipróbálását leginkább a kíváncsiság, a kellemes érzés iránti vágy motiválta, de nem elhanyagolható a valamilyen probléma miatti szerfogyasztás sem. (Murányi. 2000)

A dohányzásnál szintén magas a kipróbálók aránya, 73,2 %. A fiúk és a lányok között különbséget találtunk. A fiúk 78,9 %-a próbálta ki a dohányzást, a lányok közül 66,7 %. A dohányzás gyakoriságát tekintve a növendékek több mint fele, 54,5 %-a naponta dohányzik, ritkábban 6,5 %-uk, soha 38,2 %. A fiúk 60,6 %-a naponta dohányzik. A 32. táblázat adatai alapján a dohányzásban lényeges különbséget találtunk a gyermekotthonban és a lakásotthonban élők között. A gyermekotthon lakói közül naponta dohányzik 65,2 %, a lakásotthonban ez az arány 42,1 %. A lakásotthonban élők 49,1 %-a mondta azt, hogy soha nem dohányzik, míg a gyermekotthonban csak 28,8 % vélekedik így. Tehát az adatok alapján megállapítható, hogy a gyermekotthonban élők között magasabb a naponta dohányzók aránya, mint a lakásotthonokban élők körében.

32. táblázat Dohányzást kipróbálók és dohányzás gyakoriság szerinti megoszlása

Dohányzás	Gyermekotthon		Lakásotthon	
	N	%	N	%
Kipróbálta	54	81,8	36	63,2
Használat: naponta	43	65,2	24	42,1
Ritkábban	3	4,5	5	8,8
Soha	19	28,8	28	49,1

A dohányzást kipróbálók és használók között is magasabb arányban vannak jelen a cigány gyerekek. 71,2 %-uk naponta dohányzik, míg a nem cigány gyerekek körében ez az arány 37,3 %-os. A cigány gyerekek közül csak 23,7 % mondta azt, hogy soha nem dohányzik, a nem cigány gyerekek közül jóval többen, 54,2 %-uk.

Összehasonlítva ezt az Örkényi (2005) és munkatársai által megkérdezett fiatalokkal, megállapítható, hogy szintén magas arányban próbálták ki a dohányzást, de tőlünk eltérően a lányok és a fiúk között nem találtak különbséget a kipróbálás tekintetében. A fiúk 90,3 %-a, a lányok 87,2 %-a próbálta ki a dohányzást. A saját eredményeinkhez hasonlóan úgy találták, hogy a cigány etnikumú fiatalok magasabb arányban próbálták ki a dohányzást, és közöttük magasabb a már nikotinfüggő, napi rendszerességgel dohányzók aránya is. A megkérdezettek 61,9 %-a naponta dohányzik, vagyis függőnek tekinthető. Az országos vizsgálat adatai szerint tehát még magasabb a naponta dohányzók aránya, mint az általunk vizsgált intézményekben. A gyermekotthonban és a lakásotthonban élőket a dohányzás szempontjából összehasonlítva is a saját vizsgálatunkhoz hasonló eredményekről számoltak be a kutatók. A gyermekotthonban élők között magasabb a napi szinten dohányzók aránya, mint a lakásotthonban élők körében.

Elekes-Paksi (2005) a gyermekvédelmi gondoskodásban élő fiatalokra vonatkozó országos kutatásában azt találta, hogy 61,7 %-uk legalább egyszer kipróbálta a dohányzást. A fiúk és a lányok között nem talált különbséget a dohányzás tekintetében. A gyerekek több mint egyharmada napi rendszerességgel dohányzik, a napi rendszerességgel dohányzók aránya kétszerese a nem intézményekben élő fiatalokhoz viszonyítva.

Murányi (2000) szerint a megkérdezett fiatalok 35 %-a már kipróbálta a cigarettázást, egyötödük (21 százalék) még soha nem dohányzott, azonban a relatív többség (44 százalék) rendszeres dohányos.

A drog, alkohol, dohányzási szokásokra vonatkozó vizsgálatunkat áttekintve megállapítható, hogy az általunk megkérdezett fiatalok körében a drogfogyasztás kedvezőbb képet mutat, mint az országos vizsgálatok eredményei. Viszonylag kevesen, a megkérdezettek 10 %-a nyilatkozott úgy, hogy szokott drogot fogyasztani, de ritkán. Ennek okát elsősorban a drogfogyasztásban tapasztalható regionális különbségekben látjuk. Kutatások szerint a legkevésbé az észak-alföldi régió veszélyeztetett a drogfogyasztás szempontjából. Ezt támasztják alá Murányi (2000) Szabolcs-Szatmár- Bereg megyében végzett kutatásának eredményei is.

Az alkohol és dohányzás tekintetében azonban az országos adatokhoz hasonlóan magas fogyasztási arányokat találtunk. A kisebb létszámú lakásotthonokban élők szerhasználati szokásai kedvezőbb képet mutatnak a gyermekotthonban élők szokásaihoz képest.

Ennek háttérében az állhat, hogy a kisebb létszámú lakásotthonokban jobban „szem előtt” vannak a gyerekek, a kisebb közösség könnyebben átlátható. A lakásotthonban a személyes kapcsolatok kialakítására is több lehetőség nyílik - ahogy a korábbiakban bemutattuk -, a gyerekek gazdagabb társas kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, és a problémáik megbeszélésére is több lehetőség nyílik. Az eredmények felhívják a figyelmet arra, hogy több más tényező mellett az intézményekben elhelyezett gyerekek életkörülményei is befolyásolhatják a szerhasználati szokásokat.

7.3.8. Intézeti környezetre vonatkozó kérdések, elégedettség, jövőterv

A gyermekek életkörülményeit jelentősen meghatározza, hogy milyen környezetben kerültek elhelyezésre. A lakásotthonok létrejöttével – ahogy azt a dolgozat előző fejezetében részletesen bemutattuk - lényegesen jobb tárgyi feltételek közé kerültek a gyerekek. Feltételezzük, hogy a lakásotthonban élő gyerekek elégedettebbek az otthon környezetével, nevelőikkel jobb kapcsolatban vannak, valamint könnyebben meg tudják osztani problémáikat velük, mint a gyermekotthonban élő társaik. A gyerekek többségének (85,4%) tetszik az a szoba, amelyben él. Megkértük őket, osztályozzák 1-5-ig az otthont az iskolai osztályzatnak megfelelően. Legnagyobb arányban 4-es és 5-ös osztályzatok születtek. A gyerekek 35,8 %-a 4-est adott, 41,5 %-uk pedig 5-ösre értékelte az otthont. Az osztályzatok átlaga 4,15. Ebből arra következtetünk, hogy az otthonban található feltételekkel a gyerekek többsége elégedett. Arra a kérdésre, hogy mit szeretnek a legjobban, az otthonban a gyerekek 41,3 %-a válaszolta azt, hogy mindent, 21 % a felnőtteket, 15,7 % a gyerekeket jelölte meg. Mindössze 7,5 %-uk mondta azt, hogy semmit nem szeret az otthonban.

A gyermekotthont és a lakásotthont összehasonlítva azt találtuk, hogy a lakásotthonban élőkénél magasabb (91,2%) azoknak az aránya, akiknek tetszik az a szoba, amelyben élnek, mint a gyermekotthonban élőkénél (80,3 %). A lakásotthonban élők otthonnal való nagyobb mértékű elégedettsége az otthon osztályozásában is megmutatkozik.

A gyermekotthonban élők osztályzatának átlaga 3,95, a lakásotthonban élőké 4,37. A lakásotthon lakói közül többen (49,1%) adtak 5-ös osztályzatot, mint a gyermekotthon lakóinak (28%). Arra a kérdésre, hogy mi az, amit a legjobban szeretnek az otthonban, a lakásotthonban élők közül többen (49,1%) mondták azt, hogy mindent, mint a gyermekotthonban élők (37,9 %).

A gyermekotthonban élők azonban mind a gyerektársaikat, mind a felnőtteket magasabb arányban jelölték meg olyan személyként, akiket a legjobban szeretnek. Az adatok alapján megállapítható, hogy az otthon körülményeivel a lakásotthonban élők elégedettebbek, mint gyermekotthoni társaik.

Az intézeti bánásmód minősége jelentősen hat a gyerekek életkörülményeire, amit az is befolyásol, hogy bevonják-e őket a róluk szóló döntésekbe. A gyerekek 61,8 %-a válaszolta azt, hogy igen, 30,9 %-uk szerint néha igen, néha nem. Mindössze 4,9 érezte úgy, hogy nem vonják be az őt érintő döntésekbe. A lakásotthonban élők nagyobb arányban (66,7 %) érezték úgy, hogy bevonják őket a róluk szóló döntésekbe, mint a gyermekotthon lakói (57,6 %). A néha bevonják, néha nem válaszlehetőséget is magas arányban jelölték meg a gyerekek, a gyermekotthonban élők 28,8 %-a, a lakásotthonban élők 33,3 %-a. Az intézménnyel való elégedettséget növelheti, ha a gyerekek úgy érzik, hogy van beleszólásuk az őket érintő kérdésekbe. A gyermeki jogok között szerepel a véleménynyilvánítás joga, ami azt jelenti, hogy a gyereket a személyét érintő kérdésekben meg kell hallgatni, tájékoztatni kell. A kapott válaszokból az látszik, hogy az intézmények ezt a kötelezettségüket nagyrészt betartják.

A magyar nyelvű szakirodalomban az elmúlt években jelent meg a rendszerbántalmazás fogalma. A kliensek védelmére, támogatására, segítésére létrehozott, működtetett ellátórendszer és intézményei nem megfelelően látják el a feladatukat, illetve tovább rontják, nehezítik a gondozásra, ellátásra, segítségre szorulóknak problémáit, életét. Ide sorolja továbbá a szerző azt is, ha az intézmények dolgozói elmulasztják, vagy nem jól végzik a feladataikat. (Herczog, 2007)

A megkérdezett gyerekek többsége (74,8 %) nemmel válaszolt arra a kérdésre, hogy bántak-e velük rosszabbul, mint a lakótársaikkal. 12,2 %-uk érezte úgy, hogy bántak vele rosszabbul, mint társaival. Összehasonlítva a két intézménytípust, megállapítható, hogy a gyermekotthonban élők közül többen (15,2 %) érezték úgy, hogy bántak velük rosszabbul, mint a lakásotthonban élők (8,8 %). A gyerekek döntő többsége azonban mind a gyermekotthonban, (71,2 %) mind a lakásotthonban (78,9 %) azt mondta, hogy nem érezte azt, hogy rosszabbul bántak volna vele, mint a társaival. A válaszok alapján megállapítható, hogy a gyerekek többsége elégedett az intézeti bánásmóddal. A gyerekek elégedettségéhez az is hozzájárulhat, hogy az intézményekben jól képzett szakemberek dolgoznak, akik rendszeresen továbbképzéseken is részt vesznek. Ezt alátámasztják az adatlapok adatai, illetve az intézményvezetőkkel készült interjúk is.

Megvizsgáltuk a szökéseket, mert ez tükrözi a gyerekek biztonságérzetét és az otthonhoz fűződő érzelmi kapcsolatát. A gyerekek kisebb hányada (36,6 %) számolt be arról, hogy volt már arra példa, hogy megszökött az intézményből. A szökések száma 1 és 11 között van. A legtöbben egyszer szöktek (17,9 %), a kétszer szökök aránya 4,9 %. 10-11-szer csak néhányan próbálkoztak szökéssel. A szökések okát tekintve a legtöbben a hiányzó családot, majd az unalmat, a szabad élet utáni vágyat jelölték meg.

Az egyik növendék elmondása szerint azért szökött, mert „nem szeretem, ha szabályok közt kell élnem, vágyok a szabad élet után”. A legtöbben azonban „hiányzott anyukám”, „vágytam haza”, „hiányzott a családom” válaszokat adtak. Az intézményekben tapasztalható szökések száma jelentős különbséget mutat a gyermekotthonban és a lakásotthonban. A szökések aránya a gyermekotthonban lényegesen magasabb, itt a gyerekek 53 %-a már szökött, ez az arány a lakásotthonban csak 17,5 %. A szökések számát tekintve is kedvezőbb a lakásotthonok helyzete, onnan 1-4 alkalommal történt már szökés, míg a gyermekotthonban 1-11 alkalommal. A gyermekotthonban élők közül nagyobb arányban (24,2 %) mondták azt, hogy egyszer szöktek, mint a lakásotthonban élők (10,5 %). Az adatok alapján megállapítható, hogy a gyermekotthonban élő gyerekek kétszer gyakrabban szöknek meg, mint a lakásotthonban élő társaik. A lakásotthonból való szökések alacsonyabb arányát - a dolgozat korábbi fejezetében bemutattuk - az intézményvezetőkkel készült interjúk is megerősítik. Az interjúk szerint csökkent a szökések száma a lakásotthonokban, de a gyerekek egy jól körülhatárolható csoportjára továbbra is jellemző.

A gyerekek lakótársaikhoz, nevelőihez való viszonyát úgy próbáltuk felmérni, hogy megkértük őket, értékeljék a következő állításokat a következőképpen teljesen egyetértenek, egyetértenek, részben értenek egyet, nem értenek egyet, egyáltalán nem értenek egyet.

A „lakótársaim többsége kedves és segítőkész” állítással a gyerekek közel fele (49,6%) teljesen egyetértett, vagy egyetértett. Az adatok alapján megállapítható, hogy a gyerekek közel fele kedvesnek és segítőkésznek tartja a lakótársaikat, további 39 % gondolja úgy, hogy részben kedvesek és segítőkészek a társaik. A lakótársaim többsége kedves és segítőkész állítással a lakásotthonban élők nagyobb arányban (56,2%) értettek teljesen egyet vagy egyet, mint a gyermekotthonban élők (44%). A lakásotthonban élők társaikkal való nagyobb mértékű elégedettségének oka lehet, hogy lényegesen kevesebben vannak egy szobában elhelyezve, így a konfliktusok száma is jóval kevesebb lehet.

Arra az állításra, hogy lakótársaik elfogadják olyannak, amilyen, 68,3%-uk mondta azt, hogy egyetért, vagy teljesen egyetért. 24,2 % részben értett ezzel egyet. Ezzel az állítással mind a gyermekotthonban élők többsége, (69,7 %) mind a lakásotthonokban élők többsége, (66,7%) teljesen egyetértett vagy egyetértett. Az adatok azt mutatják, hogy a gyerekek társaik többszörre segítőkészek és elfogadják egymást olyannak, amilyenek. Ez azért fontos, mert a társakkal való együttműködés jelentősen hat a fiatalok mindennapi életére.

Azzal az állítással, hogy „a nevelőim többsége kedves és segítőkész” 77,2 % teljesen egyetértett vagy egyetértett, részben értett egyet 13,8 %. Hasonló arányú válaszokat kaptunk a nevelőim többsége elfogad olyannak, amilyen vagyok állításra is. Megállapítható, hogy a gyerekek többsége elégedett a nevelőkkel, kedvesnek és segítőkésznek tartja őket.

A gyerekek többségének (74 %) megítélése szerint a nevelők elfogadják őket olyannak, amilyenek. A lakásotthonok növendékei magasabb arányban (89,5%) értettek teljesen egyet vagy egyet azzal az állítással, hogy a nevelőim többsége kedves és segítőkész. A gyermekotthonban élők között jóval alacsonyabb arányban mondták ezt (66,7%). A nevelőim többsége elfogad olyannak, amilyen vagyok állítással is magasabb arányban értettek teljesen egyet vagy egyet a lakásotthon lakói (80,7%), mint a gyermekotthonban élők (68,2%).

A lakásotthonban élők többen érzik úgy, hogy a velük foglalkozó felnőttek segítőkészek. Ennek oka lehet, hogy a lakásotthonban a kisebb gyereklétszám miatt több lehetőség adódik a személyes, közeli kapcsolat kialakítására a felnőtt és a gyerek között.

A nevelőkkel kialakított kapcsolat minősége is több szempontból fontos. Egyrészt a fiatalok számára a nevelőknek mintaadó szerepük van, másrészt a családi támogatást pótolják. A korábbiakban láttuk, hogy a barátok, kortársak szerepe jelentősen megnőtt a gyerekek társas kapcsolati hálójában, de ez nem jelenti azt, hogy nem igénylik a felnőttek segítségét, támogatását. A nevelők tehát a társas támogató rendszer fontos pillérét alkotják.

33. táblázat Milyen könnyen tudja megbeszélni a problémákat

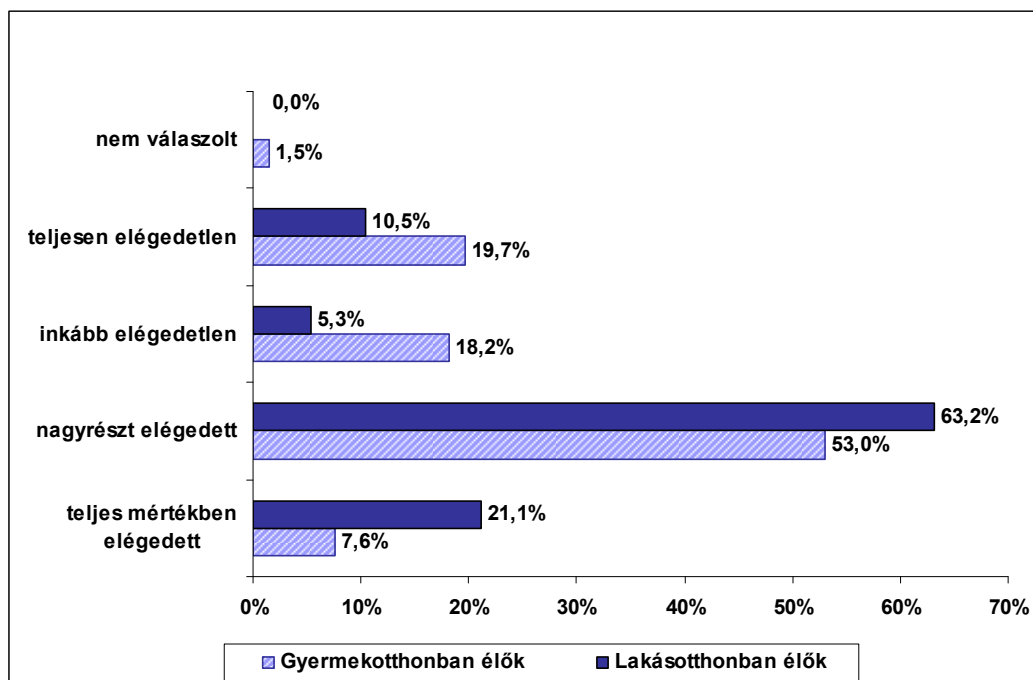
Problémák megbeszélése	Gyermekotthon		Lakásotthon	
	N	%	N	%
Nagyon könnyen	17	25,8	10	17,5
Könnyen	29	43,9	29	50,9
Nehezen	11	16,7	13	22,8
Nagyon nehezen	7	10,6	5	8,8
Nem válaszolt	2	3,0	-	-
Összesen	66	100	57	100

A 33. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy arra a kérdésre milyen könnyen tudják megbeszélni a problémáikat a gyerekek a nevelőkkel, többségük (69,2%) úgy válaszolt, hogy nagyon könnyen vagy könnyen meg tudja beszélni a problémáit.

A gyermekotthont és a lakásotthont összehasonlítva nem találtunk különbséget a két intézmény között. Mind a gyermekotthonban élők többsége (69,7%), mind a lakásotthonban élők többsége (68,4%) azt válaszolta, hogy nagyon könnyen vagy könnyen meg tudja beszélni a problémáit a nevelőkkel.

A gyermekotthonban dolgozó felnőttekkel ugyanúgy meg tudják beszélni a problémáikat a gyerekek, mint lakásotthonban élő társaik. Ebből arra következtetünk, hogy a magas gyermeklétszám, a kedvezőtlenebb tárgyi feltételek ellenére is a gyermekotthonban dolgozók törekednek arra, hogy a rájuk bízott gyerekek segítségére legyenek. A nevelőkkel való probléma megbeszélésnek azért is nagy jelentősége van a gyerekek életében, mert a családi kapcsolatok elemzésénél egyértelműen láttuk, hogy a gyerekek többsége nem tudja a szüleivel a problémáit megbeszélni. Összefoglalva megállapítható, hogy az intézményi környezettel a gyerekek többsége elégedett.

15. ábra Az intézményben élő fiatalok elégedettsége jelenlegi életükkel

A fiatalok elégedettségét támasztja alá az is, hogy arra a kérdésre, mennyire elégedett mostani életével, többségük azt válaszolta, hogy nagyrészt elégedett. A 15. ábra alapján megállapítható, hogy a gyermekotthonban élők 53 %-a, a lakásotthonban élőknek pedig a 63,2%-a nagyrészt elégedett az életével. (16. ábra) Az adatokból az is jól látszik, hogy a lakásotthonokban élők elégedettebbek az életükkel, mint a gyermekotthonban élő társaik. A teljes mértékben elégedettek lényegesen többen vannak a lakásotthonban (21,1 %), mint a gyermekotthonban (7,6 %).

Összehasonlítva az Örkényi és munkatársai (2005) által kapott eredményekkel, a fiatalok intézeti környezettel való elégedettségére vonatkozóan azt tapasztalták, hogy a fiatalok közel fele úgy gondolja bevonják őket a róluk szóló döntésekbe, bár közel harmaduk jelezte, hogy attól függ, miről van szó. Ez az arány az általunk megkérdezettek között is jellemző. A gyermekotthonban élők magasabb arányban számoltak be arról, hogy részesültek már rosszabb bánásmódban, mint társaik. Ez egybeesik saját eredményeinkkel. A két otthontípus között az országos vizsgálatban nem találtak különbséget a nevelőtanárral való problémamegbeszélésben, ahogy mi sem.

Zsámbéki (2004) vizsgálatában szintén arra a megállapításra jutott, hogy a lakásotthonban élő gyerekeknek 81,8 %-a elégedett az elhelyezési körülményeivel.

Elekes-Paksi (2005) pedig úgy találta, hogy a gyermekotthonban élők körében egyértelműen a baráti kapcsolatok jelentik a legfőbb elégedettségi forrást a gyerekek számára.

Összefoglalva megállapítható, hogy a lakásotthonban élő fiatalok elégedettebbek az elhelyezési körülményeikkel, mint a gyermekotthonban élő társaik. Az elégedettségükhöz a tárgyi feltételek színvonala, a velük való bánásmód, a társaikkal, a nevelőkkel való kapcsolat is hozzájárult. Az elégedettséget növeli továbbá az is, hogy nagyobb részük úgy ítéli meg, bevonják őket a róluk szóló döntésekbe. Az adatok szerint az otthonokban folyó élet szereplői közül mind a gyerektársak, mind a nevelők többsége elfogadó és segítőkész. A lakásotthonban élők nagyobb elégedettségének mutatója az is, hogy kevesebbszer szöktek meg a fiatalok innen, mint a gyermekotthonokból.

Jövőterv

Az általános és középiskolás fiatalok jövőre vonatkozó elképzeléseit vizsgálta a '80-as években és húsz évvel később H. Sas Judit (2002). A két kutatás lényeges eltérést mutat a fiatalok jövőtervére vonatkozóan. Az élet legfontosabb területeinek és értékeinek egymáshoz viszonyított aránya és tartalma változóban van. (H. Sas, 2002). A korábbi kutatásban közel minden harmadik-negyedik gyerek dolgozata több mint 60 százalékában a jövőbeni családjáról fogalmazta meg a vágyait, terveit, elképzeléseit. A későbbi írások tanúsága szerint mindössze a gyerekek 5,5 %-a, azaz összesen minden 20. gyerek gondolkodott a családról. Az írások nagyobb részében (65%) azt fogalmazták meg, hogy milyen iskolai végzettséget képzelnek el maguknak. Előtérbe került az iskolai pályafutás. A leírt élettervekben szemben a régi kutatás adataival, most a jövőbeni pályára, hivatásra, az ehhez vezető útra, a felsőfokú egyetemi továbbtanulásra tevődött át a tervek hangsúlya. A tervek horizontján sokkal nagyobb teret tölt ki a továbbtanulás, a munka, a karrier, mint a család. (H. Sas, 2002) Hasonló eredményt fogalmaznak meg az Ifjúság 2004 kutatás adatai. A fiatalok számára legfontosabb az iskolai életpálya, ezt követi második helyen a lakáshoz jutás, majd harmadik helyen a családalapítás. Az élettervek megvalósulásának esélyeit tekintve a fiatalok optimisták.

Az általunk megkérdezett fiatalok arra a kérdésre, hogy hogyan képzelik el az életüket tíz év múlva, rövid, felsorolás jellegű válaszokat adtak. Amit szeretnének elérni, az a család, a munka, a ház. A legtöbben első helyen a családot jelölték meg, amivel elképzelésük szerint 10 év múlva rendelkezni fognak. A családot, a munka, majd a saját ház követte a sorrendben. Néhány jellemző válasz: „Egy családban élek a gyerekeimmel és dolgozom”, „Szeretném, ha tíz év múlva lenne családom, egy gyereket szeretnék, nyugodt környezetben szeretnék élni. Szeretném, ha lenne egy biztos munkahelyem, hogy a gyerekeimet tudjam nevelni.”, „Családot szeretnék, munkát és gondoskodó férjet”

„Boldog párcapcsolatban, két szép egészséges gyermekkel, normális életkörülmények között szeretnék élni.”

Az adatokat összevetve szembevető az a különbség, hogy az intézményben élő fiatalok az iskolai életpályát meg sem említik az elérendő célok között, míg az országos kutatásban a fiatalok előkelő helyre teszik az iskolai végzettséget és a hozzá kapcsolódó célokat. Mindez az intézményben élő fiatalok távlatokban való gondolkodásának a hiányosságára utal. Hiszen a magasabb iskolai végzettség megszerzése javíthatja a munkába állás lehetőségét, ez pedig a lakhatási feltételek megteremtését befolyásolhatja. A gazdagságot, pénzt az általunk megkérdezett gyerekek közül csak hárman jelölték meg. Olyan javakat, mint pl. az autó szintén nagyon kevesen (hét fő) jelöltek meg, amit a jövőben szeretnének birtokolni. Kevesen nyilatkoztak úgy, hogy nem tudják, mi lesz tíz év múlva, mindössze a gyerekek 12,1%-a. Az adatok alapján jól látszik, hogy a fiatalok többsége konkrét elképzeléssel rendelkezik a jövőbeni céljaira vonatkozóan. Pesszimista válasz szinte alig akadt, mindössze hárman mondták azt, hogy munkanélküliek lesznek, illetve minimálbért fognak kapni. Az adatok alapján megállapítható, hogy az általunk megkérdezett fiatalok jövőre vonatkozó tervei lényegesen eltérnek a fiatalok átlagától. A továbbtanulási tervek meg sem jelennek a jövőre vonatkozó elképzelésekben. A tervekben legnagyobb hangsúlyt a család kap, ami a fiatalokra általában húsz évvel ezelőtt volt jellemző. A gyerekek perspektivikus helyzetmegítélése optimista. Az is megállapítható, hogy az elképzeléseikben tükröződik az értékrendjük, mivel az életterveik között első helyen a család utáni vágy jelenik meg, mint ahogyan az általuk fontosnak tartott értékek között is előkelő helyen szerepel a család.

8. Összegzés

A kérdőíves vizsgálat eredményeinek elemzésekor arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az elhelyezési lehetőségek változásával hogyan alakultak a gyermekvédelmi intézményben élő gyerekek életkörülményei, milyen előnyei/hátrányai vannak a különböző típusú intézményi elhelyezésnek. Célunk az volt, hogy a gyermekotthoni és a lakásotthoni elhelyezést összehasonlítva feltárjuk a gyermekotthonban és a lakásotthonban elhelyezett gyerekek életkörülményei közötti különbségeket.

Az alábbiakban a hipotéziseinkre vonatkozóan a következő összefoglaló megállapításokat tesszük: az első hipotézisünk szerint a lakásotthonban élő gyerekek gazdagabb társas kapcsolattal rendelkeznek, mint gyermekotthonban élő társaik. Ez a feltételezés csak részben igazolódott. A kapott adataink alapján megállapítható, hogy mindkét intézménytípusban gazdag társas kapcsolatokkal rendelkeznek a gyerekek, a lakásotthon lakói között többen vannak olyanok, akik három vagy több baráttal rendelkeznek, valamint a lakásotthon lakóira inkább jellemző, hogy meghívják a barátaikat az otthonukba. A gyermekotthon lakói viszont a barátokkal töltött idő tartamát tekintve több időt töltenek barátaikkal, mint a lakásotthonban élő társaik. Korábban azt gondoltuk, hogy az intézményben élő gyerekek elsősorban intézményben élő társaikkal kötnek barátságot. Eredményeink szerint azonban mind a gyermekotthonban, mind a lakásotthonban élő gyerekek több mint felének családban él a barátja. Ez arra utal, hogy a fiatalok nem elszigetelten, csak az intézményben élő társaikkal barátkoznak, hanem családban élő kortársaikkal is. Ez segítheti őket abban, hogy családi mintákat ismerjenek meg. A fentiek alapján megállapítható, hogy a vizsgált gyerekek/fiatalok körében a társas kapcsolatokat tekintve a testvérekkel való kapcsolat mellett a baráti kapcsolatok is igen jelentősek. A társas támogatás fontos szereplői a barátok. Ez hatással van a gyerekek életkörülményeinek alakulására, mivel többségük könnyen vagy nagyon könnyen meg tudja beszélni a problémáit a barátaival, illetve a szabadidő eltöltésében is jelentős szerepük van. A baráti kapcsolatok kiemelt jelentőségét támasztja alá az a megállapításunk is, hogy a gyerekek értékpreferenciái között előkelő helyen szerepel a családi biztonság, de a baráti kapcsolat mint fontos érték megelőzi azt. A barátság fontosságát maga a vizsgált korosztály is indokolja, hiszen a serdülőkorban a kortárskapcsolatok felerősödnek, a gyerekek számára mintaként szolgálnak.

A második hipotézis, hogy az általunk vizsgált lakásotthonokban élő fiatalok kevesebben próbálták ki és használták a drogot, az alkoholt, valamint kevesebben dohányoznak, mint gyermekotthonban élő társaik. Ezt a hipotézisünket igazolni tudtuk.

Az alkoholkipróbálás és fogyasztás tekintetében azt tapasztaltuk, hogy a lakásotthonban élők körében alacsonyabb a kipróbálók aránya. Még nagyobb különbséget találtunk a fogyasztás gyakoriságára vonatkozóan. A lakásotthonban élők között a hetente alkoholt fogyasztók aránya jóval alacsonyabb, mint a gyermekotthonban élők körében. A drogok kipróbálása és használata terén ugyanezt tapasztaltuk. Elekes-Paksi (2005) országos vizsgálatához képest alacsonyabb mértékű kipróbálás és fogyasztás jellemző az általunk megkérdezettek körében. Ez összefügghet a drogfogyasztásban megmutatkozó regionális különbségekkel is. Az Ifjúság 2000 kutatás szerint a legnagyobb mértékű a drog kipróbálása és fogyasztása a közép-magyarországi régióban, a legalacsonyabb pedig az észak-alföldi régióban.

A dohányzást kipróbálók és naponta használók körében is kisebb arányban képviseltetik magukat a lakásotthonban élők. A soha nem dohányzók körében többen vannak a lakásotthon lakói a gyermekotthonban élőkhez képest.

Összességében a lakásotthonban élők szerhasználati szokásai kedvezőbb képet mutatnak, mint a gyermekotthonban élő társaiké. Ez valószínűleg annak is köszönhető, hogy a lakásotthonban több lehetőség van a személyes kapcsolatok kialakítására, a kisebb gyereklétszám miatt átláthatóbbak a gyerekek mindennapjai. Több más tényező mellett a gyerekek életkörülményei is befolyásolhatják a szerhasználati szokásaikat.

A gyerekek jelenlegi és jövőbeni életkörülményeit is jelentősen befolyásolja az iskolai végzettségük. Feltételeztük, hogy a lakásotthonban élők közül többen tanulnak gimnáziumban és szakközépiskolában, mint a gyermekotthonban élők. Ezt a feltételezést igazolni tudtuk. Az általunk megkérdezettek legnagyobb arányban szakiskolában tanulnak tovább mind a két intézménytípusban, terveik között is elsősorban valamilyen szakma megszerzése szerepel. A gimnáziumi és szakközépiskolai továbbtanulás azonban lényegesen nagyobb arányban jellemző a lakásotthonban élőkre. Különösen igaz ez a szakközépiskolai továbbtanulásra, ahol négyszer többen tanulnak a lakásotthonban élők közül, mint a gyermekotthoni társaik. Az intézményekben élő gyerekek körében gyakori jelenség az osztályismétlés. Ebben is különbséget találtunk a két intézmény között. A gyermekotthonban élők között jóval alacsonyabb az életkoruknak megfelelő évfolyamon tanulók aránya, mint a lakásotthonban élőkénél. Az iskolázottságra vonatkozó jobb lakásotthoni eredmények összefügghetnek a tanulásra fordított idő mennyiségével is. Adataink szerint a lakásotthonban élők több időt töltenek tanulással, mint gyermekotthoni társaik. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy az intézményben élő fiatalok a jövőre vonatkozó terveik között elérendő célként az iskolai tanulmányokat meg sem említik.

A gyerekek elégedettségére vonatkozóan azt feltételeztük, hogy az általunk vizsgált lakásotthonokban élők elégedettebbek az életkörülményeikkel, a velük való bánásmóddal és közöttük többen vannak olyanok, akik könnyen meg tudják beszélni a problémáikat a nevelőikkel, mint a gyermekotthonban élő társaik. Ezeket a feltevéseket igazolni tudtuk. A lakásotthonban/gyermekotthonban élők elégedettségét több szempontból is vizsgáltuk, ami a következő eredményeket mutatta. A lakásotthonban élők az otthonnal, annak tárgyi feltételeivel elégedettebbek. Többen értékelték ötös osztályzattal az otthont, mint a gyermekotthonban élők. A lakásotthonban élők - a gyermekotthon lakóihoz viszonyítva - magasabb arányban számoltak be arról, hogy bevonják őket a róluk szóló döntésekbe, és nem bánnak velük rosszabbul, mint a társaikkal. A fiatalok elégedettségét tükrözi az is, hogy a lakásotthonban alacsonyabb a szökések száma, mint a gyermekotthonban élők körében. Ezt a megállapítást az intézményvezetőkkel készült interjúk is alátámasztják. A gyerekek életkörülményeit jelentősen befolyásolja az ott dolgozó szakemberekkel és a gyerektársakkal való kapcsolatuk. A lakásotthonban élők mind a társaikat, mind a nevelőiket nagyobb arányban tartják segítőkésznek és elfogadónak, mint a gyermekotthonban élők. A lakásotthonban élők könnyen meg tudják beszélni problémáikat nevelőikkel, de ez igaz a gyermekotthonban élőkre is. Korábban azt gondoltuk, hogy a gyermekotthonban a nagyobb létszám miatt kevesebb lehetőség nyílik a problémák megbeszélésére, de ebben nem találtunk lényeges különbséget az intézmények között. A lakásotthonban élő teljesen elégedett fiatalok aránya háromszorosa a gyermekotthonban élő teljesen elégedett fiatalokhoz képest.

A szabadidő eltöltésére vonatkozóan azt feltételeztük, hogy a lakásotthonban élő fiatalok szabadidejükben több kulturálódásra alkalmas programban (színház, mozi, hangverseny, múzeum stb.) vesznek részt, mint gyermekotthonban élő társaik. Ezt a hipotézist csak részben tudtuk igazolni. Az intézmények látogatásának gyakoriságát vizsgálva szignifikáns különbséget találtunk a színház, a mozi, a könyvtár, a koncert, a kocsma látogatását tekintve a gyermekotthon és a lakásotthon lakói között. A kapott eredmények szerint a lakásotthonban élők körében gyakoribb a mozi-, színház- és koncertlátogatás. A gyermekotthon lakói között a könyvtár és a kocsma látogatása gyakoribb. Összességében azonban a kulturális intézményeket ritkán látogatják az általunk megkérdezettek. A legtöbb időt tévézéssel és zenehallgatással töltik a növendékek mindkét otthontípusban. A szabadidő eltöltésére vonatkozóan az intézmények között nem találtunk lényeges különbséget. Ebben a vonatkozásban lényegesen nem jobbak a lakásotthonban élő gyerekek körülményei.

A szabadidőre vonatkozó másik feltételezésünk szerint az általunk megkérdezett lakásotthonban élő fiatalok aktívabbak, több szabadidős programban vesznek részt, mint gyermekotthonban élő társaik.

Elekes és Paksi (2005) kutatásában arra az eredményre jutott, hogy az intézményekben élők az átlagnál gyakrabban töltik az idejüket „otthonülős” programokkal. Hipotézisünket, miszerint a lakásotthonban élők több programban vesznek részt, szabadidejüket tartalmasabban töltik, mint gyermekotthoni társaik, csak részben tudtuk igazolni. Mind a lakásotthonban, mind a gyermekotthonokban elsősorban az otthonban és barátok körében töltik a fiatalok a szabadidejüket. Tehát rájuk is jellemző az „otthonülős” program. A gyermekotthonok és a lakásotthonok között különbséget a sportolásban, a kirándulásokon való részvételben találtunk. A lakásotthonban élők több időt töltenek sportolással, valamint aktívabban szerveznek saját maguknak szabadidős programokat. Ebből arra következtetünk, hogy önállóbb életet élnek, több lehetőséget kapnak az önálló élet szervezésére, így közvetlenül is részt vesznek az életkörülményeik javításában.

A kutatásunkban nem volt célunk a gyermekotthonban/lakásotthonban élő cigány gyerekekkel külön foglalkozni. Ezt mégis meg kellett tennünk, mivel a megkérdezett gyerekek közel fele cigánynak vallotta magát. Fontosnak tartjuk megemlíteni azt a tapasztalatunkat, hogy a gyermekotthonban/lakásotthonban élő cigány gyerekek szinte az általunk vizsgált valamennyi területen rosszabb mutatókkal rendelkeznek nem cigány társaiknál. Ezek a következők. A kedvezőtlenebb elhelyezési körülményeket nyújtó gyermekotthonban több cigány gyermek él, mint a lakásotthonokban. Társas kapcsolataikat tekintve több barátal rendelkeznek, és problémáikat is nagyobb részben tudják velük megbeszélni, mint nem cigány társaik. Lényeges vonása azonban a társas kapcsolataiknak, hogy barátaik elsősorban a gyermekotthonban élő társaik közül valók, kevesebb családban élő barátjuk van, mint nem cigány társaiknak. Szabadidejüket többen töltik az otthonban, barátaik körében, ami erősíti az egymás közötti zártabb kapcsolatrendszeret. Szerhasználati szokásaikat vizsgálva azt találtuk, hogy mind az alkoholfogyasztás, mind pedig a dohányzás és a drogfogyasztás is magasabb arányban jellemzi őket, mint nem cigány társaikat. Az iskolai tanulmányokra vonatkozóan eredményeink azt mutatják, hogy több a túlkoros közöttük. Gimnáziumi, szakközépiskolai tanulmányokat jóval kisebb arányban folytatnak, mint nem cigány társaik. Továbbtanulási terveikben többen terveznek csak általános iskolai végzettséget, mint nem cigány társaik. Kutatásunk alapján megállapítható, hogy az intézményben élő cigány gyerekek helyzete kedvezőtlenebb a nem cigány társaikhoz képest. Az intézménybe bekerülők között mindenki hátrányos helyzetű, de a kapott eredmények azt mutatják, hogy a gyermekvédelmi intézmények a hátrányokat nem képesek megszüntetni. Ezek a megállapítások számos kérdést vetnek fel, amikre további kutatásokkal lehetne választ adni.

A disszertáció - várakozásaink szerint - több új eredménnyel egészíti ki a gyermekvédelmi kutatásokat, hozzájárul a gyermekvédelemhez kapcsolódó elméleti ismeretek bővüléséhez. Az elméleti fejezetek kidolgozása során a téma sajátosságából fakadóan törekedtünk az interdiszciplinaritásra. Felhasználtuk a különböző tudományterületek, a szociológia, a neveléstudomány, a szociálpolitika, a történettudományok kutatási eredményeit. A dolgozat első fejezetében a gyermekvédelmi intézményekben megvalósuló szocializáció folyamatát, az intézményt mint szocializációs ágenszt mutattuk be. Az intézmények funkcióit többféle megközelítésből áttekintve megállapítottuk, hogy elsősorban a szocializáció, a védelem, a kompenzálás és az önálló életre való felkészítés a fő feladatuk. A fejezetben bemutatott ökológiai modellt L. Palareti és C. Berti (2009) alkalmazta először a gyermekotthonokra, lakásotthonokra vonatkozóan. Ennek jelentősége abban áll, hogy segíti az intézményekben megvalósuló szocializációs folyamat értelmezését, amelyet a nemzetközi szakirodalom is csak „black box” jelenségnek nevez.

A gyermekvédelem fogalmának értelmezését azért tartottuk lényegesnek, mert többféle meghatározása van. Dolgozatunkban az intézmény rendszerként történő felfogást helyeztük előtérbe, elsősorban az intézményrendszer változását, és a változásoknak a gyermekek életkörülményeire gyakorolt hatását vizsgáltuk. Ebben az értelmezésben a gyermekvédelem a társadalmi intézmények egyike, melyet annak ténylegesen létező struktúrái (pl. szervezetek, szakemberek stb.) illetve funkciói (ellátások nyújtása, hatósági vélemények) testesítenek meg. (Szöllösi, 2004.) Az értelmezés kapcsán megerősítjük az általános és speciális gyermekvédelem fogalmának aktualitását, továbbá az állami/társadalmi felelősségvállalás szükségességét ezen a területen.

A nemzetközi kitekintésben a nyugat-európai országok és a kelet-közép-európai országok gyermekvédelmét részletesen elemeztük, áttekintettük, hogy milyen sajátosságokat mutat az egyes országokban a gyermekek intézményes elhelyezése. Az összehasonlító elemzés során azt vizsgáltuk, hogy milyen elhelyezési lehetőségeket - ezen keresztül milyen életkörülményeket- biztosítanak az egyes országokban a család nélkül felnövő gyerekek számára. Az egyes európai országok gyermekvédelmét meghatározott szempontok alapján mutattuk be. Ez abban segítette munkánkat, hogy áttekinthettük a gyermekvédelem lehetséges fejlődési útjait, különböző modelleket ismerhettünk meg. A nyugat-európai országok gyermekvédelmét áttekintve megállapítható, hogy - a kelet-közép-európai országokhoz képest- sokkal korábban és szélesebb körben vezették be azokat a szolgáltatásokat, amelyek a családok támogatására, segítésére irányultak. Ezzel is próbálták megelőzni a gyerekek családból való kikerülését. Jóval korábbra tehető azoknak az intézményeknek az átalakítása is, amelyek a családból kiemelt gyerekek elhelyezésére szolgáltak.

Megállapítható továbbá, hogy a nyugat-európai országok modellként szolgáltak a kelet-közép-európai országok számára a gyermekvédelmi intézmények átalakításában.

A következő fejezetben a gyermekvédelem történeti áttekintését korszakokra bontva, a jellemző társadalmi háttérrel mutattuk be. Ezt azért tartottuk fontosnak, hogy érzékeltessük azt a folyamatot, amely a gyermekvédelmi törvény bevezetéséhez vezetett, illetve a jelenlegi gyermekvédelmi rendszer kialakulását megelőzte. A történeti áttekintés alapján megállapítható, hogy a gondoskodásra szoruló gyermekek elhelyezésének körülményei jelentős különbségeket mutatnak a különböző időszakokban. Az állami szerepvállalás megjelenése előtt elsősorban a közösségek, az egyház látta el ezt a feladatot. Az 1901-es gyermekvédelmi törvény bevezetésével az állami gondozás egyet jelentett a nevelőszülői elhelyezéssel. 1945. után a nevelőszülői hálózat elszorítására került sor, a gyermekek elhelyezésében a gyermekvárosoknak, nevelőotthonoknak jutott elsődleges szerep. Ezekben az otthonokban a gyerekek életkörülményeit alapvetően meghatározta, hogy az izolált elhelyezés miatt a társadalmi kapcsolataik beszűkültek. Az intézményi elszigeteltséget fokozta a belső iskolák rendszere. Az 1997. évi Gyermekvédelmi törvény megjelenésével hangsúlyossá vált a családi körülmények között való elhelyezés, így ismét felértékelődött a nevelőszülői elhelyezés, valamint a gyermekotthonok átalakítása.

Az ötödik fejezetben a gyerekek elhelyezési lehetőségeinek összehasonlító elemzésére került sor, az 1997. évi XXXI. Gyermekvédelmi törvény bevezetése előtti és utáni időszakban. Megállapítható, hogy a gyerekek életkörülményei jelentősen javultak a törvény bevezetése után. A javulás több területen is megnyilvánul. A gyerekek elhelyezésében vezető szempont lett a családi körülmények biztosítása. A statisztikai adatok elemzése során megállapítottuk, hogy több gyermek él lakásotthonban, mint gyermekotthonban, és a gyermekotthonokban is törekedtek kisebb létszámú csoportok létrehozására. A gyerekek életkörülményeinek javítását szolgálja az új intézmények létrehozása. A különleges, a speciális és az utógondozó otthonok korszerűbb tartalommal működnek, mint a korábbi években. A gyermekek életkörülményeinek javulásához hosszabb távon az is hozzájárul, hogy a középfokú oktatási intézményekben többen tanulnak tovább, mint a korábbi években.

Az utolsó elméleti fejezetben hazai, empirikus vizsgálatokat és azok eredményeit foglaltuk össze, amelyek az intézményekben élő gyerekek életkörülményeivel foglalkoznak. Így az elhelyezési körülményekre, a szabadidő eltöltésére, iskolázottságra, a gyerekek alkohol-, drog- és dohányzási szokásaira vonatkozó kutatásokat tekintettük át. A fejezet egy részében a hazaihoz tematikusan kapcsolódó nemzetközi kutatásokat mutattuk be, amelyek az intézményben élő gyerekek problémáit tárják fel a különböző országokban. A kutatások áttekintése több szempontból is segítette a munkánkat.

Egyrészt a megfelelő kutatási módszerek kiválasztásában segített, másrészt a kérdőíves vizsgálat megalapozását szolgálta. Továbbá lehetővé tette azt is, hogy saját kutatási eredményeinket elemezni tudjuk, összevethessük más kutatások eredményeivel.

A dolgozat második részében a Hajdú-Bihar megyében működő gyermekotthonokban és lakásotthonokban, valamint a benne élő gyerekek körében végzett kérdőíves vizsgálat eredményeit foglaltuk össze. A megyében működő intézmények átszervezési/átalakítási folyamatát, jelenlegi helyzetét tártuk fel. Az elemzésben kitértünk az intézmények átalakításának folyamata mellett az intézményekben élő gyerekek főbb jellemzőire, valamint az intézményekben dolgozók helyzetére is.

Mind az intézményvezetőkkel készült adatlapok és interjúk, mind a gyerekekkel felvett kérdőívek elemzése alapján megállapítható, hogy a lakásotthoni elhelyezés kedvezőbb életkörülményeket biztosít a gyerekek számára, mint a gyermekotthoni elhelyezés. A lakásotthonban élő gyerekek jobb tárgyi feltételek között élnek, mint gyermekotthoni társaik. Az életkörülményeket jelentősen befolyásoló szabadidős tevékenységek hasonlóak a két intézménytípusban, az intézmények átalakítása a szabadidős tevékenységeket lényegesen nem befolyásolta. A lakásotthonban élők ugyanakkor aktívabban szervezik saját szabadidős programjaikat, így maguk is hozzájárulnak életkörülményeik javításához.

Tanulmányaikra vonatkozóan megállapítható, hogy a lakásotthonban élők közül többen tanulnak gimnáziumban és szakközépiskolában, mint a gyermekotthonban élők. Tanulmányi mutatóik a tekintetben is jobbak, hogy kevesebb a túlkoros gyerek közöttük, valamint több időt fordítanak tanulásra. Értékválasztásaikat vizsgálva az látszik, hogy a lakásotthonban élők számára a materiális értékek kevésbé fontosak, mint gyermekotthoni társaiknak. Az alkoholt, drogot, dohányzást kipróbálók és fogyasztók aránya alacsonyabb a lakásotthonokban, mint a gyermekotthonokban. A lakásotthonok előnye a gyerekek elégedettségében is megmutatkozik. Az elhelyezéssel teljesen elégedettek háromszor többen vannak a lakásotthonokban, mint a gyermekotthonokban.

Összefoglalva megállapítható, hogy az intézményben élő gyerekek életkörülményei javultak az elmúlt években bekövetkezett változások révén, de a gyerekek legkiszolgáltatottabb csoportjainak esélyegyenlőségét a gyermekvédelmi intézmények sem tudják megvalósítani. A gyermekvédelmi problémák társadalmi okokra vezethetők vissza, így a megoldást is elsősorban ott kell keresni, az intézmények ebben legfeljebb közvetítő szerepet tölthetnek be.

Az értekezés eredményei további kutatások kiindulópontjaként szolgálhatnak. Az egyik lehetséges irány annak vizsgálata, hogy a lakásotthonok hogyan tudják hatékonyabban segíteni a fiatalok önálló életkezdését. A társadalmi felemelkedés egyik igen fontos eleme az iskolázottság.

Folytatásként azokkal a fiatalokkal tervezünk interjút, akik részt vettek a kérdőíves vizsgálatban, és sikeresek a tanulmányaik teljesítésében, legalább gimnáziumban, szakközépiskolában tanulnak, vagy befejezték azt. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen tényezők segítették a fiatalok iskolai sikerességét és ehhez hogyan tudott hozzájárulni az adott intézmény, amelyben a fiatal él. A kutatás regionális vagy országos térbeli kiterjesztésével szélesebb körben megismerhetővé válhat a gyermekvédelmi intézmények helyzete, valamint az ott elhelyezett fiatalok életkörülményei. Ez további összehasonlító vizsgálatokat tehet lehetővé a különböző régiók között, ami különösen indokolt, ha a régiók közötti jelentős gazdasági-társadalmi különbségekre gondolunk. Ezek a különbségek a gyermekvédelemben is éreztetik hatásukat. Érdeemes lenne egy longitudinális vizsgálat keretében néhány év múlva megismételni a kutatást, arra fókuszálva, hogy milyen változások következtek be a gyerekek életkörülményeiben a korábbi évekhez képest, milyen új elemekkel bővült a gyermekvédelem a szabályozási rendszer folyamatos továbbfejlesztésének köszönhetően.

9. Felhasznált irodalom:

1. Albert Fruzsina-Dávid Beáta (2007): *Embert barátjáról. A barátság szociológiája.* Budapest, Századvég Kiadó
2. Albert Fruzsina-Dávid Beáta (1999): Az emberi kapcsolatok alakulása Magyarországon a XX. század utolsó évtizedeiben In Szívós Péter-Tóth István György (szerk.): *A bizalmas kapcsolatokról.* Budapest, TÁRKI 218-230.
3. Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába.* Budapest, Osiris
4. Arató Domonkos- Csizmadia Sándor- Szabó Erzsébet (2002): *Nevelőotthon típusok összehasonlító vizsgálata.* www.fernevtan.hu 2006. 06. 02.
5. Bauer Béla-Szabó Andrea (2005): *Iffúság 2004 Gyorsjelentés.* www.szcsm.hu 2005. 04.15.
6. Benedek István (1997): *Kollégiumi neveléstan. (A kollégiumi nevelélmélete és gyakorlata).* Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
7. Bourdieu P., (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest, Gondolat.
8. Bronfenbrenner (1992) Ecological systems theory. In Vasta R. (ed.): *Annals of child development Six Theories of Child Development: Revised Formulations and Current Issues,* London, Jessica Kingsley
9. Browne K., Hamilton C., Johnson R., Chou S. (2005): Young Children in Institutional care in Europe. *Early Childhood Matters* 105. dec. 2005. 15-19.
10. Bukodi Erzsébet (2002): Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2. sz. 28-58.
11. Bukodi Erzsébet (2005): Partnerszelekció házasságon belül és kívül. *Demográfia*, 48. 2-3.sz. 218-253.
12. Büki Péter (2004): *Gyermekvédelem és gyógypedagógia.* In Domszky András (szerk.): *Gyermekvédelmi szakellátás.* Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet
13. Büki Péter (2004): A gyermekvédelmi szakellátás formái és tartalma. In Domszky András (szerk.): *Gyermekvédelmi szakellátás.* Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet
14. Carter D., (2005): *Family Matters: A study of institutional childcare in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union.* Every Child, London.
15. Czike Klára (1997): *Gyermekvárosok.* *Educatio*. 6. 1. sz. 37-47.
16. Cseh-Szombathy László (1985): *A házastársi konfliktusok szociológiája.* Budapest, Gondolat

17. Cseh-Szombathy László (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest, Gondolat
18. Cseh-Szombathy László- Ferge Zsuzsa (1968): *A szociológiai felvétel módszerei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
19. Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris
20. Csizmadia Andor (1977): *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet
21. Csókay László (1995): A gyermekvédelem gyakorlata Németországban. In Csókay László, Domszky András, Hazai Vera-Herczog Mária (szerk.): *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. Budapest, Pont Kiadó
22. Dobos László (1986): A nevelőotthonok helye és szerepe a gyermekvédelemben az elmúlt évtizedekben és napjaink tennivalói. *Gyermek- és ifjúságvédelem*. 5. 1. sz. 71-75.
23. Dobos László (szerk.) (1985): *Magyarországi bentlakásos gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények*. Budapest, Művelődési Minisztérium
24. Domszky András (1985): *A nevelőotthoni nevelés programja I*. Budapest, OPI
25. Domszky András (2004): A gyermekvédelmi szakellátás értékhatára a szakellátás alapértékeinek érvényesülését szolgáló biztosítékok, technikák In Domszky András (szerk.): *Gyermekvédelmi szakellátás*. Budapest, NCSSZI
26. Domszky András (2003): *Gyermekotthonok szakmai program rendszerszemléletű kialakítása* Budapest, NCSSZI CD
27. Domszky András (1999): *A gyermekotthonok működésének szabályairól és szakmai követelményeiről*. Budapest, Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet
28. Domszky András (1987): A szervezatközpontú neveléstől a nevelésközpontú szervezet felé (1.) *Gyermek és ifjúságvédelem*, 6. 2. sz. 1-11.
29. Domszky András (1994): A gyermek- és ifjúságvédelem rendszere Magyarországon. In Csókay László, Domszky András, Hazai Vera-Herczog Mária (szerk.): *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. Budapest, Pont Kiadó
30. Domszky András (2006): Gondolatkísérlet egy intellektuális gyermekvédelem-elmélet megalapozásához. *Fejlesztő pedagógia*, 1. sz. 5-10.
31. Domszky András, Büki Péter (2001): Gyermekvédelem és gyógypedagógia. *Educatio*, 10. 2. sz. 296-311.
32. D. Tóth László (szerk.)(1990): *Emlékkötet Ádám Zsigmond gyermekvédő pedagógusról*. Debrecen, Magyar Pedagógiai Társaság.
33. Elekes Zsuzsanna-Paksi Borbála (2005): A gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő fiatalok alkohol és egyéb drogfogyasztása. *Kapocs*, 4. 20. sz. 2-22.

34. Fejes József Balázs-Józsa Krisztián (2005): A tanulási motiváció jellegzetességei a hátrányos helyzetű tanulók körében. *Magyar Pedagógia*, 105. 2. sz. 185-205.
35. Ferge Zsuzsa (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület
36. Ferge Zsuzsa (1976). Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Budapest, Akadémiai Kiadó
37. Filó Erika- Katonáné Pehr Erika (2006): *Gyermeki jogok, gyermekvédelem*. Budapest, HvgOrac
38. Ford T, Vostanis P., Meltzer H., Goodman R. (2007): Psychiatric disorder among British children looked after by local authorities: comparison with children living in private households. *The British Journal of Psychiatry*, 190. 319-325.
39. Frommann- Haag- Trede (1991): Residential Education in the Federal Republic of Germany In Gottesmann (eds.): *Residential Child Care An international reader*. London, Whiting & Birch LTD
40. Gáti Ferenc (1982): *Gyermekvédelem az iskolában*. Budapest, Tankönyvkiadó
41. Gergely Ferenc (1997): *A magyar gyermekvédelem története (1867-1991.)* Budapest, Püski Kiadó
42. Giddens, A. (1997): *Szociológia*. Budapest, Osiris
43. Gilligan R. (1999): Enhancing the resilience of children and young people in public care by mentoring their talents and interests. *Child and Family Social Work*, 4. 187-196.
44. Goslin D.A. (1976): Bevezetés a szocializáció kutatásába. In Pataki Ferenc (szerk.): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat Kiadó
45. Gyáni Gábor (1998): A regulázó gondoskodás In Léderer Pál-Tenczer Tamás-Ulicska László (szerk.): *„A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok” koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum
46. Hanák Katalin (1991): Állami gondozott csecsemők Pest megyében. *Esély*, 3. 4. sz. 12-39.
47. Hanák Katalin (1985): A volt állami gondozottak társadalmi beilleszkedése In Kósáné Ormai Vera, Münnich Iván (szerk.): *Szocializációs zavarok-beilleszkedési nehézségek*. Budapest, Tankönyvkiadó
48. Hanák Katalin (1978): *Társadalom és gyermekvédelem*. Budapest, Akadémia
49. Hanák Katalin (1992): Néhány reflexió a gyermekvédelem rendszerének átalakítási tervére. *Család, Gyermek, Ifjúság* 1. 3-4. sz. 1-5.

50. Hatvani Erzsébet- Papházi Tibor (2004): Deviancia és szociális fogyatékoság. A javítóintézetekből elbocsátottak után követéses vizsgálatának lehetőségei, tapasztalatai In Papházi Tibor (szerk.): *Javítóintézet, család, gyermekvédelem*. Budapest, NCSSZI
51. Havas-Herczog-Neményi (2007): *Fenntartott érdektelenség. Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben*. Kutatási beszámoló Európai Roma Jogok Központja www.errc.org/db/02/92/m00000292.pdf. 2008. 10.08. 2008. 06. 10.
52. Hazai Istvánné- Csókay László (1990): Állami gondozott gyerekek és fiatalok iskoláztatásának helyzete. *Gyermek- és ifjúságvédelem*, 9. 3. sz. 10-19.
53. Hazai Vera- Volentics Anna (1986): Sajátos élethelyzet-sajátos életmód Nevelőotthoni életmód egy időmérleg- vizsgálat tükrében. *Pedagógiai Szemle*, 36. 3. sz. 219-230.
54. Hazai Vera (1984): Nevelőotthoni csoportok szociometriai vizsgálata. *Gyermek- és ifjúságvédelem*, 3. 3. sz. 9-19.
55. Hazai Vera (1994): A gyermekvédelem gyakorlata Hollandiában. In Csókay László, Domszky András, Hazai Vera- Herczog Mária (szerk.): *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. Budapest, Pont Kiadó
56. Hellinckx W. (2002): Residential care: Last resort or vital link in child welfare? *International Journal of Child & Family Welfare*, 5. Number 3. 75-84.
57. Herczog Mária (1995): A nevelőszülő helye és szerepe a gyermekvédelemben. *Esély*, 6. 2. sz. 82-100.
58. Herczog Mária (1997): *A gyermekvédelem dilemmái*. Budapest, Pont Kiadó
59. Herczog Mária (2001): *Gyermekvédelmi kézikönyv*. Budapest, Kjk. Kerszöv
60. Herczog Mária (1994): A gyermekvédelem gyakorlata Nagy-Britanniában. In Csókay László, Domszky András, Hazai Vera- Herczog Mária (szerk.): *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. Budapest, Pont Kiadó
61. Herczog Mária (2002): *Együtt vagy külön?* Budapest, Kjk Kerszöv
62. Herczog Mária (2007) *Gyermekbántalmazás*. Budapest, Complex Kiadó
63. Herczog Mária-Neményi Mária (2007): Roma gyerekek a gyermekvédelemben. *Család, gyermek, ifjúság*, 16. 6. sz. 6-12.
64. Hodosán Róza-Rácz Andrea (2009): Szakmai képzésben részesülő gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok iskolai pályafutásának vizsgálata. *Család, Gyermek, Ifjúság* 18. 4. sz. 14-25.
65. Hrdlickova (1991): Residential Care and Education. In Czechoslovakia In Gottesmann (eds.) *Residential Child Care An international reader*. London, Whiting & Birch LTD
66. H. Sas Judit (2002): Egy napod tíz év múlva. *Educatio*, 11. 3. sz. 365-383.

67. Huszár István (1981): A hátrányos helyzet Magyarországon. *Társadalmi szemle*, 35. 6. sz.
68. Imre Anna (2002): Az iskolai hátrány összetevői *Educatio*, 11. évf. 1. sz. 63-72.
69. Kahan B., (1991): Residential care and Education. In Great Britain In Gottesmann (eds): *Residential Child Care An international reader*. London, Whiting & Birch LTD
70. Kamarás Ferenc (2001): A termékenység alakulása és befolyásoló tényezői. In Cseh-Szombathy László-Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesedés és népességgpolitika*. Budapest, Századvég
71. Kerecsi Klára (1996): Gyermek, család, társadalom. In Szilvási Léna (szerk.): *Gyermek-Család- Társadalom*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület
72. Kerecsi Klára (1995): *A védtelen gyermek (Erőszak és elhanyagolás a családban)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
73. Kiss Gabriella (2004): A szabadidő szociológia legújabb trendjei és aktuális problémái. In Kiss Gabriella-Csoba Judit-Czibere Ibolya (szerk.): *Idővonat. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó
74. Knorth E. J. (2002): Residential child and youth care in the Netherlands: Developments and challenges. *International Journal of Child & Family Welfare*, 5. Number 3. 84-96.
75. Kozma Tamás (1975): *Hátrányos helyzet*. Budapest, Tankönyvkiadó
76. Kozma Tamás (1987): *Iskola és település*. Budapest, Akadémiai Kiadó
77. Kozma Tamás (1999): *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
78. Kósáné és mtsai (1980): *Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből*. Budapest, Statisztikai Hivatal Kiadó
79. Kruszko K. (1991): Residential child Care in the Republic of Poland. In Gottesmann (eds): *Residential Child Care An international reader*. London, Whiting & Birch LTD
80. Kulcsár Kálmán (1969): *Az ember és társadalmi környezete*. Budapest, Gondolat
81. Lambert R., Bullock R., Millham S. (1974): Az iskolaszociológia kézikönyve. In Ferge Zsuzsa, Háber Judit (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
82. Ligthart L.E.E.-Jhr. Naters J.G., Keyser F.L.H. (1991): Residential Youth Care and Protection: The Dutch Situation. In Gottesmann (eds): *Residential Child Care An international reader*. London, Whiting & Birch LTD
83. Ligthart L.E.E. (1986): Az ifjúságvédelem a kultúrafogalom változásainak tükrében. *Gyermek- és ifjúságvédelem*, 5. 3. sz. 46-54.

84. Liskó Ilona (1997): Hátrányos helyzetű gyerekek a szakképző iskolákban. *Educatio*, 6. 1. sz. 60-73.
85. Liskó Ilona (2008): Szakképzés és lemorzsolódás In Fazekas Károly-Köllő János-Varga Júlia (szerk.): *Zöldkönyv a magyar közoktatás megújításáért*. Budapest, Ecostat
86. Losonczi Ágnes (1989): *Ártó-védő társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
87. Losonczi Ágnes (1977): *Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
88. Madge N., (1994): *Children and residential care in Europe*. London, National Children's Bureau
89. Mead H. (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból*. Budapest, Gondolat.
90. Meltzer H., Lader D., Corbin T., Goodman R., Ford T. (2004): The mental health of young people looked after by local authorities in Scotland. London, National Statistics
91. Mészáros István- Németh András- Pukánszky Béla (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest, Osiris
92. Miltényi Károly-Münnich Iván (1980): *Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből*. Budapest, Statisztikai Hivatal Kiadó
93. Mojzesné Székely Katalin (1991): A hazai gyermekvédelem története. In Mojzesné Székely Katalin (szerk.): *Kallódó gyermekek*. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Pedagógiai Intézet
94. Mojzesné Székely Katalin (2002): Ifjúság, hátrányos helyzet, szocializáció- az alapproblémák értelmezése. In Béres Csaba (szerk.): *Kirekesztődés vagy integrálódás?* Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
95. Mojzesné Székely Katalin (1995): A gyermektársadalom az iskolában. In Petrikás Árpád (szerk.): *Iskolapedagógia*. Eger, EMTEX-JATEX Kiadó
96. Mojzesné Székely Katalin (2007): „Önök ott fent, mi itt lent...” In Csoba Judit-Czibere Ibolya (szerk.): *Tipikus munkaerőpiaci problémák-atipikus megoldások*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó
97. Molnár László-Radoszav Miklós (2006): Tíz év tükre illúziók nélkül. *Család, Gyermek, Ifjúság* 15. 5. sz. 6-7.
98. Murányi István (2000): Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értéktudata. In Murányi István- Péntes Mariann- Barát Katalin (szerk.): *Drog-Család-Érték. Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje*. Nyíregyháza, Észak-Kelet-Magyarországi Szenvedélybetegségeket Megelőző Egyesület 49-85.

99. Münnich Iván (1986): Javaslatok a társadalmi beilleszkedési zavarok megelőzésének alapintézmény rendszerére. In Andorka és mtsai (szerk.): *Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
100. Neményi Mária-Messing Vera (2007): Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*, 6. 1. sz. 2-19.
101. Neményi Mária (2000): Új család- új modell. In Schadt Mária (szerk.): *Családszociológia Szöveggyűjtemény*. Pécs, Comenius Bt.
102. Németh András- Pukánszky Béla (2004): *A pedagógia problémátörténete*. Budapest, Gondolat Kiadó
103. Novák Mária (1987): 1987 –hajléktalanok éve. A volt állami gondozottak főbb lakásjellemezői. *Gyermek- és ifjúságvédelem*, 6. 4. sz. 62-68.
104. Nyitrai Imre (2008): Szociális szegmens. A szociális ügyeink civil szeletei. *Civil Szemle* 2008/1-2. 61-73.
105. Ónodi Péter Mihály (2009): *A fiatalok bűnözés okainak vizsgálata a debreceni javítóintézetben*. Szakdolgozat. DE Szociológia és Szociálpolitika Tanszék www.dji.hu 2009. 08. 22.
106. Örkényi Ágota és mtsai (2005): *Kutatási beszámoló drogfogyasztás állami gondozott fiatalok körében*. www.icsszem.hu/main.php.folderID908 2006. 05.02.
107. Panduru F., Pisica S., Molnar M., Poenaru M. (2006): *System in support of children without parental care in Romania Bucharest: National Statistical Institute of Statistics. Country Analytical Report prepared for the MONEE Project*. Florence, UNICEF, IRC
108. Papava V., (1996): *Children in difficult Circumstances in Georgia. Report prepared for the MONEE Project*. Florence, UNICEF, IRC.
109. Papp János (1997): A hátrányos helyzet értelmezése. *Educatio* 6. 1. sz. 3-7.
110. Parsons T. (1966): *The Social System*. New York, The Free Press
111. Pataki Ferenc (1986): Javaslatok a társadalmi makrofolyamatok befolyásolására. In Andorka és mtsai (szerk.): *Beilleszkedési zavarok Magyarországon*. Budapest, Kossuth Kiadó
112. Palareti L., Berti C., (2009): Different ecological perspectives for evaluating residential care outcomes: Which window for the black box? *Children and Youth Services Review*, 31. 1080-1085.
113. Petrie P., Boddy J., Cameron C., Wigfall C., Simon A. (2006): *Working with children in care: European Perspectives*. London, Open University Press
114. Pik Katalin (2001): *A szociális munka története Magyarországon*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

115. Pikó Bettina (2005): Szabadidő és életmód a fiatalok körében. In Pikó Bettina (szerk.): *Iffúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. Budapest, L'Hartmann
116. Placintar E., Olexa M., (2006): *System in support of children without parental care in Slovakia. Bratislava: Statistical Office of the Slovak Republic. Country Analytical Report prepared for the MONEE Project*, Florence, UNICEF, IRC
117. Ploeg J. van der (1986): Heimerziehung in Europa –Kritik und künftige Gestaltung. In Soisson R. (hrsg.): *Aktuelle Probleme Jugendlicher in der Heimerziehung in Europa*. Zürich, Fice.
118. Pornói Imre (2006): *Bevezetés a szociális gondoskodás elméleti és történeti alapjaiba*. Nyíregyháza, Krúdy Könyvkiadó
119. Quinton S., (2004): Stability, permanence, outcomes and support: foster care and adoption compared. *Adoption & Fostering Journal*, 28. 4. 6-15.
120. Rácz Andrea (2006): A gyermekotthoni nevelés kihívásai a nagykorúságuk előtt álló fiatalok jövőképe. *Kapocs* 5. 4. sz. 14-31.
121. Riesman David, (1996): *A magányos tömeg*. Budapest, Polgár Kiadó
122. Roth Mária (1995): Az állami gondozás Romániában 1990 előtt és után. *Család, gyermek, iffúság*, 4. 1. sz.. 31-35.
123. Roth Maria (2007): Gyermekvédelem szentimentalizmus és professzionalizmus között. *Család, gyermek, iffúság*, 16. 1. sz. 25-34.p.
124. Sas Judit H. (2002): „Egy napom tíz év múlva”. *Educatio*, 11. 3. sz. 365-383.
125. Scmid M., Goldbeck L., Nuetzel J., Fegert J. M. (2006): Prevalence of mental disorders among adolescents in Germany youth welfare institutions. www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2262059 2010. 01. 25.
126. Sinclair I, Gibbs I (1998): *Children's Homes: A Study in diversity*. Chichester, John Wiley and Sons
127. Sinclair I, Wilson K, Gibbs I (2001): „A life more ordinary”: what children want from foster placements. *Adoption & Fostering*, 25. 4. 17-26.
128. Sipőcz László (1882): *A gyámsági törvény*. Az 1877. évi XX. Törvénycikk magyarázattal ellátva. Budapest, Atheneum Kiadó Társulat
129. Solt Ágnes (2007): *A gyermekvédelmi gondoskodás rendszerének feltérképezése, működése és hiányosságai*. www.szochalo.hu 2007. 11. 10
130. Somlai Péter, Tóth Olga (2002): A házasság és a család változásai az ezredforduló Magyarországon. *Educatio*, 11. 3. sz. 339-348.
131. Somlai Péter (1986): *Konfliktus és megértés*. Budapest, Gondolat

132. Somlai Péter (2002): *Húsz év. Családi kapcsolatok változásai a XX. századi Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum
133. Somlai Péter (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, Corvina
134. Somlai Péter (2008): *Társas és társadalmi*. Budapest, Napvilág Kiadó
135. Somogyi Zoltán (1941): *A középkori Magyarország szegényügye*. Budapest, Stephaneum
136. Stahlmann M. (2000): *Betreuungsformen (in) der Heimerziehung*. In Kupffer H., Martin K. R. (Hrsg.): *Einführung in die Theorie und Praxis der Heimerziehung*. Heidelberg, Wiesbaden Quelle und Meyer
137. Stelmavszk (2002): *Residential Care in Poland Past present and future*. *International Journal of Child & Family Welfare*, 5. Number 3. 102-112.
138. Strausz Györgyné (1990): *Nagykorúvá vált állami gondozottak társadalmi beilleszkedése*. *Gyermek- és ifjúságvédelem*, 9. 4. sz. 63-71.
139. Strijker P., Knorth E., J., (2007): *Family fostering behind the dykes: Practice and research*. www.uni-siegen.de 2009. 01.18.
140. Szabó Andrea- Bauer Béla-Laki László (szerk.) (2002): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet
141. Szabó László Tamás (1988): *A rejtett tanterv*. Budapest, Magvető Könyvkiadó
142. Szikulai István (2004): „Nem szeretném, hogy befejeződjön” A gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utógondozásának és utógondozói ellátásának utánkövetéses vizsgálata. In Papházi Tibor (szerk.): *Javítóintézet, család, gyermekvédelem*. Budapest, NCSSZI
143. Szikulai István (2004): *A magyar gyermekvédelem fejlődésének kulcskérdései -egy lehetséges szakmai stratégia lépései*. *Kapocs*, 3. 14. sz. 58-64.
144. Szöllősi Gábor (2001): *A gyermekjóléti szolgáltatás előzményei, közpolitikai kapcsolatai és funkciói* www.szochalo.hu 2005. 04. 18.
145. Szöllősi Gábor (2000): *A megítélt veszélyeztetettség. A veszélyeztetettség kategóriájának konstruálása a magyar gyermekvédelemben*. PhD disszertáció. Budapest, ELTE
146. Szöllősi Gábor (szerk.) (2004): *Gyermekjóléti alapellátás*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet
147. Szöllősi Gábor (2003): *A gyermekvédelmi probléma, mint társadalmi konstrukció*. *Esély* 14. 2. sz. 75-95.

148. Szöllösi Gábor (2000): Hogy fogalmunk legyen róla...A veszélyeztetettség fogalma az amerikai gyermekvédelemben. *Esély*, 11. 4. sz. 39-71.
149. Tapsfield R.- Collier F., (2008): A nevelőszülői ellátás költségei. *Kapocs*, 7. 35. sz. 48-56.
150. Taussing, H.N. (2002): Risk behaviors in maltreated youth placed in foster care: a longitudinal study of protective and vulnerability factors. *Child Abuse & Neglect*, 26. 1179-1199.
151. Thiersch H., Dieter B., Finkel M., Hamberger M., Kühn A.(1998): Leistungen und Grenzen von Heimerziehung Ergebnisse einer Evaluationsstudie stationärer und teilstationärer Erziehungshilfen. www.bmfsfj.de/RedaktionBMFSJ/Broschuerenstelle/pdfanfragen/band_20170_vorwort.pdf 2010. 03.30.
152. Tót Éva (1997): Szakirodalmi áttekintés. In Papp Ágnes (szerk.): *A hátrányos helyzetű tanulók szakképzése*. Budapest, Munkaügyi Minisztérium
153. Tóth Olga (1999): Gyermekbántalmazás a családban. *Educatio*, 8. 4. sz. 706-716.
154. Tóth Judit Nikoletta (szerk.)(2004): *A gyermekvédelmi szakellátás helyzete a XX. században*. Budapest, KSH
155. Trede W. (1993): A nevelőotthoni nevelés reformja és fejlődése Németországban a „nevelőotthoni kampány” óta. In Blumenfeldné Mikola Júlia-Volentics Anna (szerk.): *Pszichopedagógia Nevelőotthoni nevelés II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
156. TRANSMONEE 2007 Features. Data and analysis on the lives of children in CEE/CIS and Baltic States. Florence, UNICEF IRC.
157. UNICEF (1997): *Children at risk in Central and Eastern Europe: perils and promises, Economies in Transition Studies*. Regional Monitoring Report No. 4. Florence, Italy
158. UNICEF (2003): *A league table of child maltreatment deaths in rich nations*. Innocenti Report Card No. 5. szeptember 2003. Florence, UNICEF Innocenti Research Centre
159. UNICEF (2006): *Innocenti Social Monitor 2006. Understanding Child Poverty in South-Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*. Florence, UNICEF, Innocenti Research Centre
160. UNICEF (2003): *A league table of child maltreatment deaths in rich nations*. Innocenti Report Card No. 5. szeptember 2003. Florence, UNICEF Innocenti Research Centre

161. UNICEF (2003): *Children in institutions: The beginning of the end?* Florence, UNICEF, Innocenti Research Centre
162. Utasi Ágnes (2002): Társadalmi integráció és családi szolidaritás. *Educatio*, 11. 3.sz. 384-403.
163. Utasi Ágnes (1989): *Családok és életstílusok*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete
164. Vajda Zsuzsanna- Kósa Éva (2004): *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris.
165. Varga Aranka (2008): A gyermekvédelmi gondoskodásban élők inklúziójának esélyei. *Új Pedagógiai Szemle*, 58. 5. sz. 16-24.
166. Várnagy Elemér-Várnagy Péter (2000): *A hátrányos helyzet pedagógiája*. Budapest, Corvinus
167. Vaskovics László (2002): A család fejlődése Európában. *Educatio*, 11. 3. sz. 349-364.
168. Vavró István (1999): Bűnözés és áldozattá válás. www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a577.pdf. 2008. 12.10.
169. Veczkó József (1990): *A gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai alapjai*. Budapest, Tankönyvkiadó
170. Veczkó József (2000): *A gyermek- és ifjúságvédelem alapjai*. Gyula, APC Stúdió
171. Veres Sándor- Brezovszky László (1989): A képzettségi hátrányok okai az állami gondozottak körében. *Gyermek- és ifjúságvédelem*, 8. 1. sz. 67-78.
172. Veressné Gönczi Ibolya (2002): *A gyermekvédelem pedagógiája*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó
173. Vidaud D.,(1991): Residential Education and care in France. In Gottesmann (eds.): *Residential Child Care An international reader*. London, Whiting & Birch LTD
174. Vidra-Szabó Ferenc (2001): „Soha többé nem megyek haza”. Gyerekek állami gondozásban. *Esély*, 12. 5. sz.
175. Volentics Anna (1996): *Gyermekvédelem és reszocializáció*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
176. Warner N. (1997): Preventing child abuse in children's homes. In S. Hyman (eds): *Child Sexual Abuse: Myth and Reality*. London ISTD
177. Wilson K., Petrin S, Sinclair I (2003): A kind of loving: a modell of effective foster care. *British Journal of Social Work*, 33. 991-1003.p.
178. Zastrow C.,(1986): *Introduction to Social Welfare Institutions*. Chicago, The Dorsey Press

186. Zámbó Géza (2005): *A gyermekvédelmi gyámság*. (Történeti gyökerek, jelenkori problémák, lehetséges jövőképek) Doktori disszertáció, Szeged http://phd.okm.gov.hu/disszertaciok/ertekezesek/phd/2005/de_2933pdf 2009. 08. 15.
180. Zrinszky László (2002): *Nevelélmélet*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó
181. Zsámbéki Eszter (2004): A lakásotthonban élő gyermekek helyzete. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 13. 2. sz. 5-19.

Felhasznált törvények, statisztikai adatok forrása:

1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
forrás: A szociális munka és a gyermekvédelem jogi kézikönyve Kjk. Kerszöv, Budapest.
- Angol statisztikai adatok forrása: British Association for Adoption & Fostering www.baaf.org.uk 2008.09.13.
- Central Statistical Office, Poland (2006): *System in support of children without parental care in the Poland*. Warsaw: Central Statistical Office. Country Analytical Report prepared for the MONEE Project. Florence, UNICEF, IRC.
- Czech Statistical Office (2006): *System in support of children without parental care in the Czech Republic*, Prague: Czech Statistical Office. Country Analytical Report prepared for the MONEE Project. Florence, UNICEF, IRC
- Demográfiai Évkönyv. 2006. Budapest, KSH
- Francia statisztikai adatok forrása: National Institute of Statistics and Economic Studies www.INSEE.fr/en/default.asp. 2009. 01.10.
- Német statisztikai adatok forrása Statistisches Bundesamt Deutschland www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/EN/Content/Statiststic 2009.01.10.
- Népszámlálás 2001 2. *Részletes adatok a képviselői minta alapján*. Budapest, KSH
- Népszámlálás 2001 *Gyermek a családban*. Budapest, KSH
- Népszámlálás 2001 19. *Családtípusok, családformák*. Budapest, KSH
- Szociális védőháló a régiókban 2008*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
- Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről*. Budapest, SZMM Gyermek- és ifjúságvédelmi főosztály

Felhasznált dokumentumok:

- A nevelőotthoni nevelés továbbfejlesztett programja. 1976.
- Berényi Magdolna, Huberné Kuncsik Zsuzsa, Valu Tibor (2004): *A helyi önkormányzatok gyermekvédelmi szakellátási tevékenységének ellenőrzéséről*. www.asz.hu 2007. 06. 23.
- Gudbrandsson (2004): *Children in institutions: prevention and alternative care* www.crin.org/docs/resources/treaties/crc.40/gdd_2004_children_institutions.pdf 2006.10.15
- Hajdú-Bihar Megye Gyermekvédelmi Konceptiója 2008-2012

10. Összefoglaló

Az értekezés célja, hogy bemutassa a gyermekvédelmi intézmények átalakításának folyamatát, helyzetét, valamint az intézményekben elhelyezett, 13-25 éves gyerekek életkörülményeit Hajdú-Bihar megyében. További cél, hogy összehasonlító vizsgálat keretében feltárjuk a gyermekotthonban és a lakásotthonban elhelyezett gyerekek életkörülményei közötti különbségeket.

A dolgozat elméleti keretének kiindulópontját a szocializáció, a gyermekvédelmi intézmény mint sajátos szocializációs színtér sajátosságainak bemutatása adta. Bronfenbrenner ökológiai modelljét felhasználva tekintettük át a gyermekvédelmi intézményekben megvalósuló szocializáció folyamatának sajátosságait. A modellt L. Palareti és C. Berti alkalmazta először a gyermekotthonokra, lakásotthonokra vonatkozóan. A modell segíti az intézményekben megvalósuló szocializációs folyamat értelmezését, amit a nemzetközi szakirodalom is csak „black box” jelenségnek nevez.

A gyerekek életkörülményeit meghatározza, hogy milyen elhelyezési lehetőségek vannak számukra. Ezt 39 otthonban adatlapok felvételével és hat intézményvezetővel készült interjú segítségével mutattuk be. Kvantitatív vizsgálat keretében gyermekotthonban és lakásotthonban elhelyezett, összesen 123 fő, 13-25 éves fiatal összehasonlító vizsgálatára került sor. Az összehasonlító elemzéssel célunk a gyerekek életkörülményeinek bemutatása mellett az volt, hogy rávilágítsunk a kisebb léptékű, családi elhelyezést biztosító lakásotthoni elhelyezés előnyeire.

Az első hipotézisünk szerint a lakásotthonban élő gyerekek gazdagabb társas kapcsolattal rendelkeznek, mint gyermekotthonban élő társaik. Ez a feltételezés csak részben igazolódott. A kapott adataink alapján megállapítható, hogy mindkét intézménytípusban gazdag társas kapcsolatokkal rendelkeznek a gyerekek. A lakásotthon lakói között többen vannak azok, akik három vagy több barátal rendelkeznek, valamint a lakásotthon lakóira inkább jellemző, hogy meghívják a barátaikat az otthonukba. A gyermekotthon lakói viszont a barátokkal töltött idő tartamát tekintve több időt töltenek barátaikkal, mint lakásotthonban élő társaik.

A második hipotézis szerint az általunk vizsgált lakásotthonokban élő fiatalok kevesebben próbáltak ki és használtak drogot, alkoholt, valamint kevesebben dohányoztak, mint gyermekotthonban élő társaik. Ezt a hipotézisünket igazolni tudtuk. Az alkoholkipróbálás- és fogyasztás valamint a dohányzás tekintetében is azt tapasztaltuk, hogy a lakásotthonban élők körében alacsonyabb a kipróbálók aránya.

Feltételeztük, hogy a lakásotthonban élők közül többen tanulnak gimnáziumban és szakközépiskolában, mint a gyermekotthonban élők. Ezt a feltételezést igazolni tudtuk. A gimnáziumi és szakközépiskolai továbbtanulás lényegesen nagyobb arányban jellemző a lakásotthonban élőkre. Különösen igaz ez a szakközépiskolai továbbtanulásra, ahol négyszer többen tanulnak a lakásotthonban élők közül, mint gyermekotthoni társaik.

A gyerekek elégedettségére vonatkozóan azt feltételeztük, hogy az általunk vizsgált lakásotthonokban élők elégedettebbek a velük való bánásmóddal, mint a gyermekotthonban élő társaik. Ezeket a feltevéseket igazolni tudtuk. A lakásotthonban élő teljesen elégedett fiatalok aránya háromszorosa a gyermekotthonban élő teljesen elégedett fiatalok arányának.

A szabadidő eltöltésére vonatkozóan azt feltételeztük, hogy a lakásotthonban élő fiatalok szabadidejükben több kulturális programban (színház, mozi, hangverseny, múzeum stb.) vesznek részt, mint gyermekotthonban élő társaik. Ezt a hipotézist csak részben tudtuk igazolni. A kapott eredmények szerint a lakásotthonban élők körében gyakoribb a mozi-, színház- és koncertlátogatás. A gyermekotthon lakói között a könyvtár és a kocsmá látogatása gyakoribb. A legtöbb időt tévézéssel és zenehallgatással töltik a növendékek mindkét otthontípusban.

A kutatásunkban nem volt célunk a gyermekotthonban/lakásotthonban élő cigány gyerekekkel külön foglalkozni. Ezt mégis meg kellett tennünk, mivel a megkérdezett gyerekek közel fele cigánynak vallotta magát. Fontosnak tartjuk megemlíteni azt a tapasztalatunkat, hogy a gyermekotthonban/lakásotthonban élő cigány gyerekek szinte az általunk vizsgált valamennyi területen rosszabb mutatókkal rendelkeznek nem cigány társaiknál.

Mind az intézményvezetőkkel készült adatlapok és interjúk, mind a gyerekekkel felvett kérdőívek összehasonlító elemzése alapján megállapítható, hogy a lakásotthoni elhelyezés kedvezőbb körülményeket biztosít a gyerekek számára, mint a gyermekotthoni elhelyezés.

A kutatás regionális vagy országos térbeli kiterjesztésével szélesebb körben megismerhetővé válhat a gyermekvédelmi intézmények helyzete, valamint az ott elhelyezett fiatalok életkörülményei. Ez további összehasonlító vizsgálatokat tehet lehetővé a különböző régiók között.

11. Summary

The objective of the dissertation is to present the process of transformation of the child welfare institutions, their situation and the living conditions of the 13-25 year old young persons living in these institutions in Hajdú-Bihar County. Our further goal is to uncover the differences in living conditions of children in residential homes and small group homes in a comparative research.

The starting point for the theoretical framework of the dissertation was the presentation of socialization and the child welfare institution as a special scene of socialization. We looked over the characteristics of the socialization process in child welfare institutions by using the ecological model of Bronfenbrenner. Concerning residential and small group homes the model was first used by L. Palareti and C. Berti. This model assists to interpret the socialization process in the institutions, which is called “black box” phenomenon in the international literature.

The possibilities of accommodation determine the living conditions of children. We presented this factor by surveying data sheets in 39 homes and interviewing the heads of six institutions. Within the framework of a quantitative survey we compared the living conditions of 123 13-25 year old people, who lived in residential and small group homes. Beside the presentation of the living conditions of the children our goal with the comparative analysis was to throw light on the advantages of placement in small group homes, which are smaller and provide more intimate accommodation.

According to our first hypothesis children living in small group homes have richer social connections than their companions, who live in residential homes. This assumption was confirmed to a certain extent only. It can be ascertained based on our data that children in both types of institutions have plenty of social connections. There are more children among the inhabitants of small group homes, who have three or more friends and the inhabitants of the small group homes invite their friends to their home more typically. On the other hand the inhabitants of the residential homes spent more time with their friends than their companions in the small group homes.

According to the second hypothesis smaller part of the young people living in the small group homes tried and used drugs or alcohol and smoked than their companions in residential homes. We were able to verify this hypothesis. As regards trying and using of alcohol and smoking we also found that fewer children were involved in the small group homes.

We assumed that more inhabitants of the small group homes attend grammar schools and vocational secondary schools than of residential homes. We were able to verify this assumption. The rate of those children, who intended to continue their studies in grammar schools and vocational secondary schools was significantly higher in the small group homes. It was especially true in case of attending vocational secondary schools; four times more of them attend this type of school than their companions in residential homes.

Regarding the satisfaction of children we assumed that the inhabitants of the small group homes are more satisfied with the manner of treatment than children in residential homes. We were able to verify this assumption. The rate of completely satisfied young persons in small group homes is three times higher than the rate of them in residential homes.

Regarding the spending of leisure time we assumed that children in small group homes spend a larger part of their free time with intellectual activities (theatre, movies, concerts, museums etc.) than their companions in residential homes. This hypothesis was verified to a certain extent only. According to our findings the inhabitants of small group homes visited theatre plays, movies and concerts more often. Among the inhabitants of residential homes the visits in libraries and pubs were more frequent. Children in both types of institutions spend most of their time with watching TV and listening to music.

In this survey we did not intend to deal separately with the situation of Roma children living in residential homes and small group homes. Yet we had to do that as almost half of the respondent children declared themselves as Romas. We consider it important to mention that according to our observations the results of Roma children living in residential homes and small group homes were worse in almost every field that we examined than the results of the non-Roma children.

By the spatial extension of the survey to regional or national level the situation of child welfare institutions and the living conditions of the children in these institutions could be recognised better. It could make further comparative surveys possible between the Hungarian regions.

12. A szerzőnek a dolgozat témájához kapcsolódó publikációi

2010. A gyermekszegénység gyermekvédelmi aspektusai. *Fordulópont* 12. 1. sz. 5-17.o.

2010. Gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek az empirikus kutatások tükrében In: Soós Zsolt (szerk.)(2010): *Társadalomtudományi tanulmányok a pedagógia és a történettudomány köréből*. Galénosz Alapítvány, Debrecen, 58-80. o.

2010. A gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyerekek életkörülményei Hajdú-Bihar megyében *Család, Gyermek, Ifjúság*, 19. 2. sz. 15-28.o.

2010. A szabadidő eltöltésének lehetőségei a gyermekvédelmi intézményekben *Iskolakultúra* (lektorálás alatt)

2009. Gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatások a 0-3 éves korosztály számára. In: Kovácsné Bakosi Éva (szerk.)(2009): *Válogatás a csecsemő-, kisgyermeknevelés-, gondozás tanulmányai köréből*. DE Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar, Hajdúböszörmény, 121-130. o.

2009. Értékek a gyermekvédelem rendszerében. In: Lőrincz Ildikó (szerk.) (2009): *Apáczai napok 2008. A reneszánsz értékei- Az értékek reneszánsza* Nemzetközi Tudományos Konferencia Győr, 795-802.o.

2008. Gyermekvédelmi kutatások és tanulságaik. *Család, Gyermek, Ifjúság* 17. 6. sz. 12-23. o.

2008. Szociálpedagógiai feladatok a gyermekvédelmi szakellátásban. In: Kiss Endre-Buda András (szerk.) (2008): *Interdiszciplináris pedagógia és az eredményesség akadályai*. Kiss Árpád Archívum Könyvtára, Debrecen, 525-533. o.

2008.Önkormányzatok és nonprofit szervezetek együttműködése az Észak-alföldi régióban-egy hallgató kutatás bemutatása In: Szerepi Sándor, Loós Andrea (szerk.) (2008): *Társadalomtudományi Tanulmányok I.* DETEK Hajdúböszörményi pedagógiai Főiskolai Kar 155-162. old. (Társszerző)

2008. Nonprofit szervezetek tevékenysége a gyermekvédelem területén. In: Szerepi Sándor, Loós Andrea (szerk.) (2008): *Társadalomtudományi Tanulmányok I.* DETEK Hajdúböszörményi Pedagógiai Főiskolai Kar, Hajdúböszörmény 57-76. old.

2008. *Hagyományok és változások a gyermekvédelemben* In: Lőrincz Ildikó (szerk.) (2008): *Apáczai napok 2007* Értékkörzés és értékteremtés Nemzetközi Tudományos Konferencia Győr, 142-150. o.

2008. A nem állami fenntartók szerepe a gyermekvédelem területén. In: Raicsné Dr. Horváth Anikó (szerk.) (2008): *OTE Tükörkép Válogatás az óvó- és tanítóképző főiskolai karok oktatóinak tanulmányaiból*. Óvó-és Tanítóképzők Egyesülete, Baja, 33-45. o.

2007. A gyermekvédelem rendszere. Kissné dr. Korbuly Katalin (szerk.) (2007): *Válogatott tanulmányok III.* Hajdúböszörmény Pedagógiai Főiskola, Hajdúböszörmény, 62-75.old.

2006. A gyermekvédelemi szakellátás jellemzői a statisztikai adatok tükrében címmel In: Buda András-Kiss Endre (szerk.) (2006.): *Interdiszciplináris pedagógia és az oktatás finanszírozása*. Kiss Árpád Archívum Könyvtára, Debrecen. 75-88.o.

2005. Nem kormányzati szervezetek gyermekvédelmi tevékenysége Ukrajnában (társszerző) *Educatio*, XIV. 2005. 4. sz. 879-904. o.

13. A szerzőnek a dolgozat témájához kapcsolódó konferencia előadásai

2009. október 15-16. XIII. Apáczai napok Nemzetközi Tudományos Konferencia, Győr Innováció és kreativitás. Szabadidő szervezéssel kapcsolatos szociálpedagógiai feladatok a gyermekvédelmi intézményekben (előadás)

2009. szeptember 18-19. VI. Kiss Árpád Emlékkonferencia, Debrecen, Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek. Szabadidős tevékenységek a gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek körében (előadás)

2008. október 20-22. XII. Apáczai napok Nemzetközi tudományos konferencia, Győr A reneszánsz értékei, az értékek reneszánsza. Értékek a gyermekvédelem rendszerében (előadás)

2007. szept. 28-29. V. Kiss Árpád Emlékkonferencia, Debrecen, Interdiszciplinaritás és az eredményesség akadályai. Szociálpedagógiai feladatok a gyermekvédelmi szakellátásban (előadás)

2007. október 18-20. XI. Apáczai Napok Nemzetközi Tudományos Konferencia, Győr Értéktörzés és értékteremtés. Hagyományok és változások a gyermekvédelemben (előadás)

2006. okt. 26-27-28. VI. Országos Neveléstudományi Konferencia, Tanul a társadalom. Budapest MTA Egyházi szerepvállalás a rendszerváltó országok gyermekvédelmi rendszerében (előadás Barta Ágnessel szerzőtársként)

2006. december 8. Nagyvárad Partiumi Keresztény Egyetem Értékek és irányok a magyar nyelvű oktatásban. Nem kormányzati szereplők a kelet-közép-európai gyermekvédelemben (előadás Barta Ágnessel szerzőtársként)

2005. október 20-21-22. VIII. Apáczai napok Győr Nemzetközi Tudományos Konferencia Segítő tevékenység a gyermekvédelem területén (előadás)

2005. november 4-5. IV. Kiss Árpád Emlékkonferencia, Debrecen, Interdiszciplináris pedagógia és az oktatás finanszírozása. A gyermekvédelemi szakellátás jellemzői a statisztikai adatok tükrében. (előadás)

2003. október 9-10-11. III. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest MTA Egy roma gyermekeket felzárkóztató program eredményei (előadás)

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat A családok családösszetétel és a száz családra jutó gyermekek száma szerint, 1970-2001	11
2. táblázat Az egyszülős családok számának és összetételének alakulása, 1970-2001	12
3. táblázat A házaspáros típusú családok számának alakulása, 1970-2001	14
4. táblázat Tévénézésre fordított átlagos napi idő hétköznap és hétvégén korcsoportonként, 2004-2008	18
5. táblázat Gyámság alatt álló és veszélyeztetett kiskorúak	36
6. táblázat Családjukból kiemelt gyermekek életkori megoszlása Angliában 2007	49
7. táblázat Gyermekvédelmi gondoskodásban elhelyezett gyerekek száma Csehországban	55
8. táblázat Elhelyezési központok Romániában	57
9. táblázat Állami gondozásban részesülő gyerekek száma 1989-1995 (100.000 gyerekre vetítve)	62
10. táblázat Gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyerekek 2005	63
11. táblázat Gyermekmenhelyek adatai 1923-1938	73
12. táblázat Az állami gondozásban élők intézményes elhelyezése	82
13. táblázat Gyermekvédelmi gondoskodásba vett gyerekek gondozási helye	88
14. táblázat Gyermeklétszám alakulása a csecsemőotthonokban 2005	92
15. táblázat Férőhelyek és gyermekek száma az ellátás típusa szerint 2005	93
16. táblázat Általános iskolát végzettek továbbtanulási arányának megoszlása 1990-2002	96
17. táblázat 2004/2005-ös tanévben az általános iskolát befejezettek továbbtanulása	97
18. táblázat Gyermekotthoni gyermekcsoportok száma 2005	98
19. táblázat Férőhelyek és gyermekek száma az ellátás típusa szerint 2005	100
20. táblázat Szökések, szökési esetek száma gondozási hely szerint 2005	100
21. táblázat Utógondozói ellátásban részesülő fiatalok száma tartózkodási hely szerint 2005	103
22. táblázat Nevelőszülők száma 2005	104
23. táblázat Növendékek száma a beutalást megelőző állandó tartózkodási hely és a végzett tevékenység szerint 2005	107
24. táblázat Gyermekotthonban, lakásotthonban élők száma Hajdú-Bihar megyében	153
25. táblázat A minta megoszlása nem és elhelyezési hely szerint	167
26. táblázat Rendelkezésre álló szabadidő	180
27. táblázat Tévénézéssel és zenehallgatással töltött idő megoszlása	188
28. táblázat A növendékek tanulmányaira vonatkozó adatok	191
29. táblázat Mennyire fontosak az alábbi értékek az Ön életében? (az Ifjúság 2000, 2004 és a saját adatfelvétel összehasonlítása)	198
30. táblázat Mennyire fontosak az alábbi értékek az Ön életében?(az Ifjúság 2004 és a gyermekotthoni, lakásotthoni adatfelvétel összehasonlítása)	198
31. táblázat Az alkoholt kipróbálók és használók megoszlása	200
32. táblázat Dohányzást kipróbálók és dohányzás gyakoriság szerinti megoszlása	202
33. táblázat Milyen könnyen tudja megbeszélni a problémákat	207

Ábrák jegyzéke

1. ábra Bronfenbrenner ökológiai modellje	24
2. ábra Gyermekotthonokban és nevelőszülőknél elhelyezett gyerekek aránya az egyes országokban	60
3. ábra Intézményben és családban elhelyezett állami gondozás alatt állók megoszlása	78
4. ábra Csecsemőotthoni férőhelyek alakulása	91
5. ábra Az intézmények település jellege szerinti megoszlása	137
6. ábra A lakásotthon vezetők iskolai végzettsége	163
7. ábra Az intézménybe kerülés életkor szerint	168
8. ábra Az intézménybe való bekerülés előzménye	169
9. ábra A szülők iskolai végzettsége	171
10. ábra A problémák megbeszélésének lehetőségei	174
11. ábra Az intézményekben élők barátai lakóhely szerint	177
12. ábra Kulturális intézmények látogatásának gyakorisága a gyermekotthonban élők körében	183
13. ábra Kulturális intézmények látogatásának gyakorisága a lakásotthonban élők körében	183
14. ábra Az intézményekben élő gyerekek továbbtanulási tervei	195
15. ábra Az intézményben élő fiatalok elégedettsége jelenlegi életükkel	208

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

Adatlap Gyermekotthonok-lakásotthonok részére

1. *Az intézmény pontos neve, címe:*.....

Működésének székhelye:.....

Fenntartó megnevezése:.....

Az intézmény feladata az alapító okirat szerint:.....

Hova sorolható az intézmény gazdálkodását tekintve?

1. önálló jogi személyiséggel, gazdálkodási jogkörrel rendelkezik
2. részben önálló: önálló jogi személy de nem önállóan gazdálkodik
3. gazdasági, jogi önállósággal nem rendelkezik
4. egyéb:

2. *A település jellege szerint hol működik a gyermekotthon/lakásotthon? Kérem karikázza be a megfelelő választ!*

1. város
2. község 2000 fő alatt
3. község 2000 fő felett
4. megyeszékhely
5. egyéb

3. *Mióta működik az otthon:*

év

hó

nap

4. *Milyen épületben működik az otthon? Kérem, karikázza be a megfelelő választ!*

1. családi házban
2. lakásban
3. gyermekotthon épületében
4. egyéb:

5. *Hogyan szerveződött az otthon? Kérem, karikázza be a megfelelő választ!*

1. gyermekotthonból kiváltással
2. gyermekotthonon belül működik, mint lakásotthon
3. gyermekotthontól független
4. hagyományos 40 fő feletti létszámmal működik
5. egyéb:

6. *Jelölje meg az intézmény típusát az intézmény alapító okirata szerint! Kérem, karikázza be a megfelelő választ!*

1. gyermekotthon
2. lakásotthon
3. utógondozó otthon
4. gyermekotthon 40 fő feletti létszámmal
5. egyéb:

7. *Mekkora a lakásotthon alapterülete? m^2
Mekkora méretűek az alábbi helyiségek?*

Nappali	m^2
Étkező	m^2
Konyha	m^2
Szobák száma	db
Fürdőszoba	db

8. *Van-e külön helyiség a nevelők számára?*

1. van
2. nincs

9. *Egy szobában hány gyermek/ fiatal él?*

1. 1-2 fő
2. 2-3 fő
3. 3-4 fő
4. egyéb:

10. *Rendelkeznek-e kerttel?*

1. igen
2. nem

11. *A következő kérdések az intézmény tárgyi felszereltségére vonatkoznak. Kérem, karikázza be a megfelelő választ!*

Van-e minden gyereknek önálló íróasztala?

1. van
2. nincs

Van-e minden gyereknek zárható szekrénye?

1. van
2. nincs

12. Rendelkezik-e az intézmény a következő eszközökkel? Kérem, tegyen X jelet a megfelelő helyre! Amennyiben rendelkezik az eszközzel, kérem a darabszámot is jelölje meg!

<i>eszköz megnevezése</i>	<i>van</i>	<i>db</i>	<i>nincs</i>
1. mosógép			
2. porszívó			
3. varrógép			
4. fagyasztó			
5. hűtőszekrény			
6. mikrohullámú sütő			
7. mosogatógép			
8. televízió			
9. rádió			
10. hifi berendezés			
11. Cd lejátszó			
12. DVD lejátszó			
13. telefon			
14. fax			
15. számítógép			
16. internet előfizetés			
17. egyéb eszközök:			

13. A következő kérdések az intézményben élő gyermekekre, fiatalokra vonatkoznak.

Hány gyermek/ fiatal él az otthonban?fő
 Ebből fiú:fő
 lányfő

14. Kérem, írja be az alábbi táblázatba az otthonban élő gyermekek életkori megoszlását!

<i>életkor</i>	<i>0-3 év</i>	<i>3-6 év</i>	<i>6-9 év</i>	<i>9-12 év</i>	<i>12-15 év</i>	<i>15-18 év</i>	<i>18-25 év</i>
<i>fiú</i>							
<i>lány</i>							

15. Milyen intézményekben folyik az otthonban élő gyerekek nevelése oktatása?

<i>Intézmény</i>	<i>fő</i>
Bölcsőde	
Óvoda	
Általános iskola	
Szakiskola	
Gimnázium	
Szakközépiskola	
Főiskola	
egyetem	
egyéb	

16. Jellemezze az intézményben elhelyezett gyermekeket az alábbi szempontok alapján:

<i>Megnevezés</i>	<i>fő</i>
Speciális szükségletű: antiszociális magatartású	
Speciális szükségletű: pszichoaktív szerhasználó	
Különleges gondozást igényel kora miatt 0-3éves	
Különleges gondozást igényel fogyatékkal élő	
Rendszeres drogfogyasztó	
Alkalmi drogfogyasztó	
Rendszeres alkoholfogyasztó	
Alkalmi alkoholfogyasztó	
Rendszeresen dohányzó	
Alkalmi dohányzó	

17. Milyen okok miatt kerülnek otthonba a gyerekek leggyakrabban? Kérem, tegye sorba gyakoriság szerint! (pl. 1.ha a leggyakoribb ok anyagi, 2. magatartási stb.)

anyagi ok
környezeti
magatartási
egészségügyi veszélyeztetettség

18. Honnan érkeztek a fiatalok a lakásotthonba/ gyermekotthonba az otthon indulásakor?

1. gyermekotthonból amelyikhez a lakásotthon tartozik
2. másik gyermekotthonból,
3. másik lakásotthonból,
4. vér szerinti szülőtől,
5. nevelőszülőtől,
6. egyéb:

19. Honnan érkeznek jelenleg az újonnan bekerülő gyerekek? Karikázza be a megfelelő választ!

1. gyermekotthonból amihez a lakásotthon tartozik
2. másik gyermekotthonból
3. másik lakásotthonból
4. vér szerinti szülőtől
5. nevelőszülőtől
6. egyéb:

20. Működik-e az intézményben az érdekképviseleti fórum?

1. igen
2. nem

21. Kérem, foglalja össze röviden, hogyan ismertetik meg a növendékeket a jogaikkal?

.....
.....
.....
.....

22. Milyen gyakran vesznek részt az alábbi szabadidős programokban a gyermekek/fiatalok?

	<i>naponta</i>	<i>hetente</i>	<i>havonta</i>	<i>Ritkábban</i>	<i>soha</i>
1. színház					
2. mozi					
3. könyvtár					
4. múzeum, kiállítás					
5. könyvesbolt					
6. hangverseny					
7. DVD-video kölsönző					
8. szórakozóhely, bál					

23. Van-e utógondozott/utógondozói ellátott az Önök intézményében?

1. van
2. nincs Ha nincs utógondozói ellátott tovább a 26. kérdésre!

Ha van hány fő?fő

24. Milyen okok miatt került sor az utógondozói ellátásra? Több választ is bejelölhet!
Kérem, jelölje azt is, hány főt érint az adott ok!

1. a növendék létfenntartását nem tudja biztosítanifő
2. a növendék továbbtanul, tanulmányokat folytatfő
3. a növendék szociális otthoni elhelyezésre várfő
4. egyéb:fő

25. Milyen formában vesznek részt az utógondozásban a növendékek? Kérem, karikázza be a megfelelő választ!

1. családba visszailleszkedés
2. önálló életkezdés
3. intézményes utógondozói ellátás
4. egyéb

26. Tartják-e a kapcsolatot az intézményből kikerültekkel?

1. igen
2. nem

29. Hányan vettek részt továbbképzésen 2006-ban?

2006-ban továbbképzésen részt vett:

<i>Megnevezés</i>	<i>Létszám (fő)</i>
első egyetemi alapképesítést szerzett	
második főiskolai/egyetemi alapképesítést szerzett	
főiskolai szakirányú továbbképzésben részt vett	
egyetemi szakirányú továbbképzésben részt vett	
szakvizsgát tett	
informatikai képesítést szerzett	
ebből: ECDL képesítést szerzett	
OKJ végzettséget szerzett	
Tanfolyamot végzett éspedig:	
Középfokú végzettséget szerzett éspedig:	
Nyelvi képzésben részt vett	
Legalább középfokú C típusú nyelvvizsgát tett	

30. Van-e szupervízió a dolgozók számára?

1. van
2. nincs

31. Kitől kapnak segítséget a dolgozók a szakmai problémák megoldásában?

1. vezetőtől
2. a fenntartótól
3. a Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat munkatársaitól
4. szakértőktől
5. egyéb éspedig:

32. A gyermekekkel kapcsolatban felmerülő problémák esetén kihez tud fordulni?

<i>Megnevezés</i>	<i>Helybe jön</i>	<i>El kell vinni a gyermeket</i>	<i>Nincs rá lehetőség</i>
Pszichológus			
Fejlesztő pedagógus			
Logopédus			
szakorvos			
egyéb			

33. Milyen helyi intézményekkel van kapcsolata az otthonnak?

.....

.....

.....

.....

34. *Van-e az intézmény mellett működő alapítvány?*

1. van
2. nincs

35. *Ha van, ez miben segíti az intézmény munkáját?*

.....

36. *Van-e külföldi kapcsolata az intézménynek?*

1. van
2. nincs

37. *Ha van külföldi kapcsolata ez miben jelent segítséget az intézménynek? Több választ is megjelölhet!*

1. adományok ruha, bútorok stb.
2. a gyerekek nyaraltatása
3. szakmai tanácsok az intézmény számára
4. a dolgozók szakmai fejlesztése érdekében csereutazás
5. egyéb éspedig:

38. *Pályázatokon való részvétel az elmúlt 3 évben:*

<i>Pályázatot kiíró megnevezése</i>	<i>Program címe</i>	<i>Nyert/Nem nyert</i>	<i>Nyert összeg</i>	<i>Felhasználása</i>

2. sz. melléklet

Intézményi interjúterv Hajdú-Bihar megyei gyermekvédelmi intézményvezetők számára

1. Háttér: Mi a legmagasabb iskolai végzettsége?
Mióta dolgozik a gyermekvédelemben?
Miért választotta ezt a hivatást?
2. Mikor jött létre az intézmény? Kérem mutassa be a gyermekotthont röviden!
3. Voltak-e reformok, és ha igen milyen jellegű reformok az intézmény életében a gyermekvédelmi törvény (1997) bevezetése előtti időszakban? (reform pl. a gyermekek mindennapjait, elhelyezését javító szolgáltatások, lakásotthon stb.) Milyen jellegű változtatásokra került sor? Kié volt a vezető szerep ebben?
4. Milyen intézményi átalakításra került sor a gyermekvédelmi törvény (1997) bevezetése után? Hogyan indult el az intézmény átalakításának folyamata?
5. Kitől kaptak segítséget/támogatást a szervezésben? Volt-e követendő példa, modell intézmény amely segítséget nyújtott? Kié volt a vezető szerep az átalakítás lebonyolításában?
6. Milyen anyagi források álltak rendelkezésre az átalakításhoz?
7. Hogyan változott meg az intézmény finanszírozása az átalakítás után?
8. Milyen elképzelések voltak a lakásotthoni nevelésről?
9. Hogyan készült, milyen elvek alapján az intézmény szakmai programja?
10. Milyen nehézségekbe, akadályokba ütköztek? Milyen problémák merültek fel?
11. Hogyan tudott lobbizni az intézmény érdekeiért az átalakítás során?
12. Az eltelt évek alatt milyen előnyét/hátrányát tapasztalta a lakásotthoni elhelyezésnek?
13. Hogyan látja az intézmény helyzetét ma?
14. Milyen a kapcsolatuk a fenntartóval, a helyi önkormányzattal, a lakossággal?

II. Gyerekek, fiatalok

1. Hogyan segítik a gyerekeket a családdal való kapcsolattartásban?
2. Milyen a gyerekek iskolázottsága?
3. Volt-e valamilyen nehézség a gyermekek/fiatalok ellátásában az intézmény átalakítását követő időszakban?
4. Milyen gyakori a szökés?
5. Hogyan valósul meg az intézményben a gyerekek önálló életre való felkészítése?
6. Milyen információjuk van arról, hogyan alakult az intézményből kikerülő fiatalok sorsa?
7. Hogyan tudják segíteni a kikerülő fiatalok társadalmi integrációját?
8. Milyen segítségre lenne szükség a sikeres kiléptetéshez?
9. Mi a tapasztalata a lakásotthonból/gyermekotthonból kikerülő fiataloknak hogyan valósul meg a társadalomba való beilleszkedése? Milyen nehézségek vannak ezen a területen?
10. Mit gondol, milyen tényezők befolyásolják a kikerülő fiatalok társadalmi beilleszkedésének a sikerességét?

III. Dolgozók

1. Okoz-e Önnek nehézséget az, hogy az előírásoknak megfelelő (15/1998. NM rendelet) végzettségű szakembert találjon egy-egy munkakörbe?
2. Milyen nehézséget jelentett a lakásotthonban a megváltozott feladatok ellátás a gyermekfelügyelők, pedagógusok számára?
3. Hogyan készítették fel a munkatársakat az új feladatra?
4. Milyen mértékű az intézményekben a fluktuáció?
5. Hogy érzi milyen a gyermekvédelmi munka presztízse?
6. A lakásotthonok milyen szerepet töltenek be a helyi közösségben?
7. Hogyan képzele az intézmény jövőjét?
8. Milyen nehézségek, feladatok vannak, amelyeket a jövőben szeretnének megoldani?

3. sz. melléklet A kutatáshoz használt kérdőív

A válaszadás önkéntes és név nélküli!

Kérdőív

Személyes gondoskodásban részesülő 13-25 éves fiatalok életkörülményeiről

Kérdőív sorszáma:

Intézmény neve:

Intézmény székhelye:

Adatfelvétel ideje:

Adatfelvétel helye:

1. Mikor születted? (év, hó, nap).....
 2. Neme:
 1. fiú
 2. lány
 3. Családi állapotod:
 1. nőtlen/hajadon
 2. házas
 3. élettársi kapcsolat
 4. elvált
 5. özvegy
 4. Magyar állampolgárok vagyunk, de ezen belül különböző nemzetiséghez tartozunk. A felsorolt nemzetiségek közül Te hova sorolod magad? Karikázd be a megfelelő választ!
 1. román
 2. cigány (roma)
 - 3 szerb
 4. szlovák
 5. német
 6. magyar
 7. egyéb.....
 5. Jelenleg hol élsz? Ird a kipontozott helyre!
Település neve:.....
 6. Milyen típusú az az intézmény amiben jelenleg élsz? Karikázd be a megfelelő választ!
 1. nagylétszámú gyermekotthon
 2. lakásotthon
 3. utógondozó otthon
 4. befogadó otthon
 5. egyéb éspedig:.....
 7. Mióta vagy állami gondozott? Ird a kipontozott helyre!
.....év
- Mikor kerültél ebbe az intézménybe ahol jelenleg is élsz?)Ird a kipontozott helyre!
.....év
- Honnan kerültél ide? Karikázd be a megfelelő választ!
 1. családból
 2. gyermekotthonból
 3. más lakásotthonból
 4. egyéb éspedig.....

8. Mit tudsz a szüleidről? Karikázd be a megfelelő választ!

Édesapám:

1. él
2. meghalt
3. nem tudom

édesanyám:

1. él
2. meghalt
3. nem tudom

Nevelőapám:

1. él
2. meghalt
3. nem tudom

nevelőanyám:

1. él
2. meghalt
3. nem tudom

9. A következő kérdések szüleid iskolai végzettségére vonatkoznak. A táblázatban jelöld X-el a megfelelő választ!

Iskolai végzettség típusa	Édesapa végzettsége	Édesanya végzettsége
Befejezetlen általános iskola		
Általános iskola		
Szakmunkásképző, szakiskola		
Szakközépiskola, technikum		
gimnázium		
főiskola		
egyetem		

10. Mi a szüleid foglalkozása?

	Édesapa/nevelőapa	Édesanya/nevelőanya
Jelenlegi foglalkozása		
Ha nem dolgozik legutóbbi foglalkozása		

11. Hány testvéred van? Ird a kipontozott helyre!

.....

12. Tartod-e a kapcsolatot a családdal?

1. igen
2. nem

13. Ha igen, kivel tartod a kapcsolatot? Karikázd be!

1. csak édesapámmal
2. csak édesanyámmal
3. mindkét szülővel
4. nagyszülőkkel
5. testvéremmel
6. egyéb rokonnal és pedig:.....

14. A családtagok közül kivel tudod a problémádat megbeszélni?

1. édesanyámmal
2. nevelőanyámmal
3. édesapámmal
4. nevelőapámmal
5. testvéremmel
6. nagyszülőkkel
7. egyéb rokonnal és pedig:.....

15. Tartod-e a kapcsolatot korábbi (az otthonba kerülésed előtti) barátaiddal?

1. igen
2. nem

16. Jelenleg hány barátod van?

1. nincs barátom
2. egy barátom van
3. két barátom van
4. három vagy több barátom van

17. Szoktál-e barátokat ismerősöket hívni az otthonba ahol élsz?

1. igen
2. nem

18. Hol él(nek) a barátod/(aid)?

1. lakásonthonban
2. gyermekotthonban
3. családjukban
4. egyéb és pedig:.....

19. Hetente hányszor találkozol a barátoddal/barátaiddal?

1. egyszer
2. kétszer
3. háromszor
4. négyszer vagy többször

20. Mennyi időt töltesz együtt a barátokkal egy-egy alkalommal?

1. egy óránál kevesebbet
2. egy órát
3. egy-két órát
4. két óránál többet

21. Milyen könnyen tudod megbeszélni a problémáidat barátoddal?

1. nagyon könnyen
2. könnyen
3. nehezen
4. nagyon nehezen

22. Jelenleg folytatsz-e tanulmányokat valahol?

1. igen
2. nem tovább a ...28. kérdésre.....

Ha tanulsz, milyen intézményben? Karikázd be a megfelelő választ!

1. általános iskola
2. szakmunkásképző, szakiskola
3. gimnázium
4. szakközépiskola, technikum
5. főiskola
6. egyetem
7. egyéb, éspedig.....

23. Hányadik osztályban, évfolyamon tanulsz? Írd a kipontozott helyre!

.....

24. Hova sorolnád magad az iskolai teljesítményed alapján?

1. a legjobb tanulók közé
2. a jó tanulók közé
3. az átlagos tanulók közé
4. az átlagosnál rosszabb tanulók közé

25. Mennyire okoz neked nehézséget az iskolai feladatok teljesítése?

1. nagyon
2. eléggé
3. egy kicsit
4. egyáltalán nem

26. Kitől tudsz segítséget kérni ha elakadsz a tanulásban?

1. az osztálytársaimtól
- 2- a tanároktól az iskolában
3. az otthonban dolgozó pedagógusoktól
4. egyéb éspedig:.....

27. Mik a terveid, milyen legmagasabb iskolai végzettséget szeretnél szerezni?

1. általános iskolait
2. szakmunkás végzettséget
3. érettségit
4. érettségit és később szakmát
5. főiskolai
6. egyetemi végzettséget
7. egyéb éspedig:.....tovább a 32. kérdésre

28. Amennyiben nem tanulsz mivel foglalkozol jelenleg?

1. dolgozom
2. munkanélküli vagyok
3. átképzésen veszek részt
4. egyéb tevékenység éspedig.....

29. Mi a legmagasabb iskolai végzettséged?

1. általános iskola
2. szakmunkásképző, szakiskola
3. gimnázium
4. szakközépiskola
5. főiskola
6. egyetem

30. Ha dolgozol milyen munkakörben? Nevezd meg!

.....

Mióta dolgozol?

.....

Kinek a segítségével tudtál elhelyezkedni?

1. Családi segítséggel
2. Barátok, ismerősök segítettek
3. Korábbi iskolám tanárai segítettek
4. Az otthon pedagógusai segítettek
5. Munkaügyi központ munkatársai segítettek
6. egyéb...éspedig.....

31. Voltál-e már munkanélküli?

1. igen
2. nem

Ha igen, mennyi ideig voltál munkanélküli?

1. 3 hónapnál rövidebb ideig
2. 3-6 hónap között
3. 7-12 hónap között
4. 1 évnél hosszabb ideig

32. A következő kérdések néhány káros szenvedélyre vonatkoznak.

Tegyél X jelet a megfelelő válaszhoz!

Kipróbáltad-e a következő szereket?	IGEN	NEM
Alkohol		
Drog		
Dohányzás		

Szoktál-e	naponta	hetente	Havonta	ritkábban	soha
Alkoholt inni?					
Drogot fogyasztani?					
Dohányozni?					

Ha dohányzol hány szálát szívsz el egy nap?

.....

Ha fogyasztasz alkoholt, mit iszol szívesen?

1. sört
2. bort
3. pálinkát
4. likört
5. egyéb éspedig:

Ha használtál drogot az elmúlt évben jelöld meg a felsoroltak között, hogy melyiket!

1. marihuána
2. amfetamin
3. extasy
4. ópium
5. gyógyszer
6. alkohol és gyógyszer együtt
7. kokain
8. ragasztó, oldószer
9. LSD
10. heroin
11. egyéb éspedig.....

33. Szexuális magatartásra vonatkozó kérdések

Lefeküdtél-e már egy fiúval/lánnyal?

1. igen
2. nem

Ha igen, hány éves voltál, amikor először lefeküdtél egy fiúval/lánnyal? Ird a vonalra!

.....

Védekeztetek-e a legutóbbi alkalommal hogy elkerüljétek a teherbeesést?

1. igen
2. nem
3. nem tudom

Ha védekeztetek milyen módon?

1. gumi óvszerrel
2. megszakított közösüléssel
3. fogamzásgátló tablettával
4. nem védekeztünk

34. A következő kérdések a szabadidődben végzett tevékenységekre vonatkoznak.

Az elmúlt évben hány könyvet olvastál el a tankönyveken kívül?

1. egyet
2. kettőt
3. hármat-négyet
4. ötöt vagy többet
5. egyet sem olvastam

35. Olvasol-e rendszeresen újságot?

1. igen
2. nem

Ha igen mit olvasol? Nevezd meg!

.....

36. Milyen gyakran jársz az alábbi helyekre?

	naponta	hetente	havonta	Ritkábban	soha
1. Színház					
2. mozi					
3. Könyvtár					
4. múzeum, kiállítás					
5. Könyvesbolt					
6. Hangverseny					
7. Dvd-video kölcsozó					
8. szórakozóhely, bál					

37. Egy átlagos hétköznapon mennyi szabadidőd van?

1. egy óránál kevesebb
2. két-három óra
3. három óránál több
4. nincs szabadidőm

38. Hol töltöd a szabadidődet hétközben?

1. az utcán
2. barátoknál
3. az otthonban
4. az iskolában szakkörön
5. az iskolában sportfoglalkozáson
6. egyéb és pedig:.....

39. Hol töltöd a szabadidődet hétvégén?

1. mozi
2. diszkó, szórakozóhely
3. rokonok, család
4. barátok
5. az otthonban
6. egyéb és pedig:.....

40. Mennyi időt töltesz egy átlagos hétköznap az alábbi tevékenységekkel? Kérem jelöld meg a ráfordított időt órában!

Tevékenység	Idő (óra)
1. Tanulás	
2. önellátással kapcsolatos tevékenység (mosogatás, mosás, vasalás stb.)	
3. Olvasás	
4. Tévénézés	
5. Zenehallgatás	
6. Internetezés	
7. Sportolás	
8. alvás	
9. egyéb éspedig:	

41. Sportolsz-e rendszeresen a tornaórákon kívül?

1. igen
2. nem

Ha nem, miért nem sportolsz?

1. lehetőség hiánya miatt
2. idő hiánya miatt
3. lustaság miatt
4. egyéb:

42. Ki szervezi azokat a szabadidős programokat amiken részt veszel?

1. elsősorban én magam szervezem
2. az otthonban dolgozó pedagógusok szervezik
3. az iskola pedagógusai ahova járok
4. egyéb éspedig:

43. Van- e kedvenc TV műsorod? Ha igen nevezd meg!

.....

44. Mikor voltál utoljára üdülni vagy kirándulni?

1. egy éven belül
2. két éve
3. két évnél régebben
4. még nem voltam
5. egyéb éspedig:

Ki szervezte a kirándulást vagy üdülést amin részt vettél? Nevezd meg!

.....

45. Van-e internet hozzáférése?

1. van
2. nincs

Ha van hol használod a legtöbbet?

1. az otthonban
2. az iskolában
3. a teleházban
4. egyéb éspedig:.....

Van-e e-mail címed?

1. van
2. nincs

46. Van-e telefonod?

1. Van
2. Nincs

47. Mennyire fontosak az alábbi értékek számodra Értékeld 1-től 5-ig! Tegyé X-et a megfelelő osztályzathoz!

1. egyáltalán nem fontos
2. kicsit fontos
3. elég fontos
4. nagyon fontos
5. rendkívül fontos

	1	2	3	4	5
1. Békés világ					
2. Hagyományok tisztelete					
3. Érdekes élet					
4. Gazdagság, pénz					
5. Hatalom					
6. Családi biztonság					
7. szerelem, boldogság					
8. belső harmónia					
9. igaz barátság					
10. szabadság					
11. vallásos hit					
12. szabadság					

48. Kérem jelöld be 1-től 5-ig terjedő számozással mennyire fontosak neked következők! Tegyé Xjelet az osztályzat alá!

1. egyáltalán nem fontos
2. kicsit fontos
3. elég fontos
4. nagyon fontos
5. rendkívül fontos

	1	2	3	4	5
1.család					
2. munka					
3.tanulmányok					
4.szabadidő					
5.barátok					
6.politika					
7. kultúra					
8. vallás					
9. pénz					
10. önálló élet					

49. Vallásos életet élsz-e?

1. vallásos vagyok és az egyház tanításait követem
2. vallásos vagyok a magam módján
3. nem vagyok vallásos

Jársz-e hittanra?

1. igen
2. nem

50. Intézeti környezet Tetszik-e az a szoba amiben laksz?

1. igen
2. nem
3. részben

Ha osztályoznod kellene 1-től 5-ig az otthonodban amiben élsz hányast adnál? Ird a kipontozott helyre! (Az 1-es a legrosszabb osztályzat)

.....

51. Mi az amit a legjobban szeretsz az otthonban?

1. A gyerekeket
2. a felnőtteket
3. a házat
4. mindent
5. semmit nem szeretek

52. Bevonnak-e téged és a gyerekeket azokba a döntésekbe amik rólatok szólnak?

1. igen
2. nem
3. attól függ néha igen, néha nem
4. nem tudom

53. Bántak-e veled rosszabbul, mint a lakótársaidal?

1. igen
2. nem
3. nem tudom

54. Szöktél-e már el az otthonból?

1. igen
2. nem

Ha igen hányszor fordult elő?

.....

55. Egyetértesz-e a következő állításokkal?Tegyél X jelet a megfelelő válaszhoz!

	Teljesen egyetértek	egyetértek	Részben egyetértek	Nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet
Lakótársaim többsége kedves és segítőkész					
Lakótársaim elfogadnak olyannak, amilyen vagyok					
Nevelőim többsége kedves és segítőkész					
Nevelőim többsége elfogad olyannak amilyen vagyok					

56. Milyen könnyen tudod megbeszélni a problémáidat a nevelőddel?

1. nagyon könnyen
2. könnyen
3. nehezen
4. nagyon nehezen

57. Sorold fel hogyan lehet ma Magyarországon lakhatáshoz jutni?

.....
.....
.....

Szeretnél egy nagy értékű TV-t venni, de nincs elegendő pénzed, mégis megveheted. Hogyan?

.....
.....
.....

Mik azok a háztartási gépek amik nagyon fontosak?

.....
.....
.....

Hányféle ételt tudsz megfőzni és mik azok?

.....
.....
.....

Az otthonba milyen háztartási munkákba kapcsolódsz be rendszeresen?

.....
.....
.....

58. Mindent átgondolva, mennyire vagy elégedett azzal, ahogyan most élsz?

1. elégedetlen vagyok
2. részben elégedett, részben elégedetlen vagyok
3. nagyrészt elégedetlen vagyok
4. elégedett vagyok

59. Hogy képzeled hogyan fogsz élni 10 év múlva?

Köszönöm a válaszokat!